

BIBLIOTECA DE ARHEOLOGIE VII

Mircea d. Matei

C

ontribuții
arheologice
la istoria
orașului
SUCEAVA

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

**CONTRIBUȚII
ARHEOLOGICE
LA ISTORIA
ORAȘULUI SUCEAVA**

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE AL ACADEMIEI R.P.R.

MIRCEA D. MATEI

CONTRIBUȚII
ARHEOLOGICE
LA ISTORIA
ORAȘULUI SUCEAVA

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

1963

<https://biblioteca-digitala.ro>

INTRODUCERE

Știința istorică românească dinainte de 23 August 1944 nu a fost cu totul lipsită de lucrări, mai ample sau mai restrânse, în care problema orașului medieval să fi fost tratată monografic, ori în forme impuse de natura și caracterul acestora (lucrări de sinteză privind istoria României etc.). Dată fiind însă baza teoretică a acestor lucrări, ca și tendința dăunătoare de aplicare mecanică la istoria țării noastre a unor teorii de largă circulație în știința istorică europeană a acelei vremi, la care se adăuga o evidentă insuficiență de informare, de cele mai multe ori aceste lucrări ajungeau la concluzii pe care o cercetare atentă le face astăzi discutabile în cel mai bun caz. Astfel, deși formulate în chipuri diferite și însoțite uneori de rezerve insuficient explicate, teoriile dominante în istoriografia burgheză românească referitoare la problema și momentul cheie al istoriei orașelor medievale moldovenești — apariția orașelor — făceau din acestea rezultanta acțiunii conjugate sau separate a doi factori de bază : comerțul și coloniștii străini.

Decurgînd mai mult din teoria aproape unanim acceptată în istoriografia burgheză românească a rolului drumurilor comerciale în formarea statului feudal al Moldovei, comerțul fiind practicat cu precădere de către negustori străini, teoria originii străine a orașelor moldovenești a „completat-o” pe prima, fără să-i fi și conferit un plus de temeinicie.

Condițiile superioare create cercetării istorice din țara noastră de către regimul democrat-popular și aplicarea consecventă a științei marxist-leniniste în studierea procesului istoric au asigurat însă temeiurile materiale și teoretice ale abordării de pe poziții noi a acestei importante probleme.

Beneficiind de avantajul unei documentări superioare aceleia ce putea fi utilizată anterior, cercetătorul de astăzi al istoriei orașului medieval moldovean va trebui însă să țină seama în mod permanent de o sursă de informație aproape total neglijată de către știința istorică românească burgheză : arheologia epocii feudale. Într-adevăr, organizarea săpăturilor arheologice în obiective medievale a deschis noi perspective înțelegerii esenței unor importante fenomene istorice, documentul arheologic constituind un excepțional izvor de cunoștințe. Aceasta creează însă o obligație suplimentară pentru cercetător, și anume coroborarea logică a celor două categorii de bază de izvoare utilizabile într-o asemenea cercetare : izvorul scris și izvorul arheologic. Nu este mai puțin adevărat că nu în toate cazurile această operație este posibilă, etape întregi din dezvoltarea unui oraș trebuind să fie cunoscute exclusiv pe baza documentului arheologic.

Acest nou chip de a trata problemele și-a găsit în istoriografia românească marxistă o largă răspîndire, mai ales în ultimii ani, ceea ce face, în ultimă instanță, să se obțină o serie de rezultate îmbucurătoare în cercetarea unui larg cerc de probleme.

Pornind de la același principiu, a cărui justete a fost de nenumărate ori pusă în lumină de importante lucrări ale istoricilor și arheologilor sovietici (din care cităm în mod special pe acelea ale acad. B. A. Rîbakov *Ремесло древней Руси*, M. N. Tihomirov *Древнерусские города*, M. K. Karger *Древний Киев*, V. V. Stoklițkaia-Tereșkovici sau A. A. Arțihovski), lucrarea de față își propune să încerce o punere în lumină a semnificației unora din descoperirile arheologice de la Suceava, privită din punctul de vedere al contribuției acestora la limpezirea unor importante probleme de ordin istoric.

Lipsa ce se simte acum destul de acut încă a cercetărilor arheologice mai ample în alte centre urbane din Moldova îngreuiază formularea de concluzii de aplicabilitate generală și chiar în cazul Sucevei nu există pentru moment temeuri îndestulătoare pentru scrierea unei monografii. Aceste împrejurări au determinat, în ultimă instanță, acordarea unei atenții mai stăruitoare numai unora din problemele istoriei orașului Suceava, și anume: premisele formării orașului medieval, întinderea orașului în secolele XIV—XVI, dezvoltarea orașului și restructurările înregistrabile pe cale arheologică în oraș după mutarea capitalei aici etc.

Din acest punct de vedere privind lucrurile, nu va trebui să surprindă absența din volumul de față a unor discuții care să cuprindă totalitatea problemelor ridicate de un studiu monografic, sarcina lucrării de față fiind doar aceea de a schița liniile mari ale procesului formării orașului Suceava. Este însă de adăugat că principii elementare de metodologie ne-au determinat să ținem seama — chiar dacă n-am făcut-o întotdeauna *expressis verbis* — de pericolul desprinderii fenomenului discutat din ansamblul condițiilor generale istorice din Moldova vremii date.

Procesul formării orașului feudal este unul dintre cele mai importante domenii de cercetare a istoriei feudalismului în general. Aspectele de care trebuie să se țină seama în judecarea ansamblului sînt atît de complexe încît nu o dată cercetătorul este tentat să acorde o atenție exagerată particularului, punîndu-se astfel sub semnul întrebării valabilitatea concluziilor și interpretărilor. Cum însă apariția orașelor medievale, indiferent de limitele cronologice între care se petrece și de particularitățile pe care le prezintă pentru o regiune sau alta, este determinată de profunde cauze economice și sociale, nu încapă nici o îndoială că tocmai aceste temeuri vor trebui să stea în centrul atenției cercetătorului, în încercarea de a urmări crearea condițiilor obiective care au făcut posibilă și necesară apariția orașelor medievale.

Binecunoscuta teză a învățăturii marxiste, potrivit căreia „în evul mediu ... satul este punctul de plecare al istoriei” prezintă, în studierea problemei formării orașului medieval, o dublă însemnătate, deoarece ea sugerează nu numai direcțiile cercetării premiselor care fac posibilă apariția acestuia din urmă, dar în același timp delimitează și cadrul cronologic al fenomenului. Înseamnă deci, că numai cunoașterea realităților economico-sociale din satul medieval

poate asigura certitudinea justeții încadrărilor de un ordin sau altul a procesului formării orașului, și aceasta pentru că tocmai anume fenomene petrecute în mediul rural constituie premisele obiective ale începutului desfășurării procesului amintit.

Nu încapă nici o îndoială că în sistemul și organizarea din punct de vedere economic a satului feudal, pe care V. I. Lenin a caracterizat-o genial în lucrarea sa *Dezvoltarea capitalismului în Rusia* (V. I. Lenin, *Opere*, vol. 3, Ed. P.M.R., Buc., 1951, p. 171) era necesar să se producă însemnate restructurări de ordin economic și social, pentru ca un asemenea mediu să poată genera, treptat dar sigur, premisele economice ale formării orașului, care este expresia tipică a unui stadiu destul de avansat al dezvoltării feudalismului.

Într-adevăr, fiind, potrivit concepției științei marxist-leniniste, un centru ale cărui caracteristici de bază, din punct de vedere economic, le constituie producția de mărfuri și comerțul, orașul medieval a trebuit și a putut să apară doar atunci când în sînul satului și nu în cazuri izolate, ci ca un fenomen generalizat, apăruse o producție de mărfuri relativ puternică, datorită activității unor producători specializați.

Chiar dacă la începuturile feudalismului, prin activitatea lor zilnică, oamenii produceau bunuri cu care satisfăceau cerințele elementare ale gospodăriei individuale sau ale seniorului feudal, prin aceasta ei încă nu pusese bazele producției de mărfuri deoarece, așa cum arată K. Marx : „Omul care, prin produsul său, își satisface propria sa nevoie, creează desigur *valoare de întrebuințare*, dar nu *marfă*. Pentru a produce marfă, el trebuie să producă nu numai *valoare de întrebuințare*, dar *valoare de întrebuințare pentru alții, valoare de întrebuințare socială*”.

Pentru a se ajunge însă la producerea de mărfuri în feudalism era nevoie ca în societatea omenească să se petreacă acea diviziune socială a muncii, care să separe din punctul de vedere al ocupațiilor permanente pe agricultori de meșteșugari.

Ca fenomen istoric, această diviziune socială a muncii este condiționată de o serie de factori de cea mai mare importanță, dintre care cel mai însemnat este fără îndoială dezvoltarea forțelor de producție, care să permită o creștere substanțială a producției.

Dezvoltarea, la început destul de lentă și în cadrul economiei închise arătate, a mijloacelor de producție a creat premisele obiective ale unei specializări în activitatea oamenilor în cadrul aceleiași comunități, membrii căreia încetează, cu timpul, să se mai ocupe concomitent atît cu practicarea agriculturii, cît și cu producerea obiectelor de uz gospodăresc sau a aceloră necesare în agricultură. Nevoi de un ordin sau altul făceau simțită necesitatea unei specializări a locuitorilor satului în domeniul activității lor zilnice, stabilind, în același timp, raporturi precise de ordin economic între cele două mari categorii sociale în curs de apariție : pe de o parte, o categorie de oameni ce se ocupau cu agricultura, dar aveau nevoie de produse meșteșugărești, iar pe de altă parte un grup mai restrîns ce făcea efortul de a asigura colectivității produsele arătate și a cărui activitate era tot mai puternic stimulată chiar de cererile colectivității sătești.

Este sigur că la început cunoștințele reduse ale noilor meșteșugari nu asigurau muncii lor decît un randament corespunzător. Cu timpul însă pe măs-

ra specializării lor tot mai sistematice, ei își îmbogățesc nu numai cunoștințele, dar creează și un număr sporit de unelte de lucru, necesitatea cărora apărea tot mai evidentă în noile condiții, ceea ce asigură o producție în continuă creștere.

După definiția dată de K. Marx : „marfa este, în primul rînd, un obiect exterior, un lucru, care prin proprietățile sale satisface un anumit fel de nevoi ale omului”. Acest „obiect exterior” are, potrivit economiei politice marxiste „un dublu caracter, acela de valoare de întrebuințare și de valoare de schimb”. Evident, pentru producătorul ei „marfa nu are valoare de întrebuințare nemijlocită ... Ea are valoare de întrebuințare pentru alții”. Altfel vorbind „*toate mărfurile sînt non-valori de întrebuințare pentru posesorii lor, și valori de întrebuințare pentru non-posesorii lor*. Ele trebuie deci să-și schimbe, toate, stăpîinii iar „această schimbare de stăpîni reprezintă schimbul lor” (*Capitalul*, I, pag. 121). Pentru a se putea vorbi de mărfuri și producție de mărfuri este nevoie ca produsul unei munci să fie inițial destinat schimbului, să ia drumul schimbului prin intermediul pieții, să fie schimbat pe un alt produs, care înmănușiază aceleași însușiri. „Pentru a raporta aceste lucruri unul la altul ca mărfuri, cei în mîinile cărora se află mărfurile trebuie să se comporte unii față de alții ca persoane a căror voință sălășluiește în acele lucruri, astfel că unul își însușește marfa celui-lalt numai cu voința acestuia, adică prin intermediul unui act de voință comun ambelor părți, înstrăinîndu-și propria lor marfă. Ei trebuie deci să se recunoască în mod reciproc ca proprietari privați. Acest raport juridic, a cărui formă este contractul, indiferent dacă acesta este reglementat de lege sau nu, este un raport de voințe, în care se oglindește raportul economic”. (*Ibidem*, pag. 120).

Reiese deci că, producția de mărfuri presupune existența unui producător — meșteșugar liber care să poată acționa numai în funcție de interesele sale, interese dictate de nevoia desfacerii libere a produselor muncii sale, stabilindu-se acel „raport de voințe” de care s-a vorbit mai sus. Un astfel de raport nu se poate stabili însă decît între oameni care au reușit să iasă de sub dominația autoritară a stăpînului de pămînt și șerbi, a feudalului. Într-un cuvînt, satul feudal, cu toată suita de opresiuni și constrîngerii nu putea oferi condițiile obiective necesare dezvoltării nestăvilite a meșteșugarilor și specializării lor. De aceea, simțind din plin nevoia libertății de acțiune, meșteșugarii încep a părăsi satul în căutarea altor locuri de viață, unde să poată munci și unde să aibă asigurată posibilitatea de a-și schimba mărfurile cu altele. Stabilirea acestora în anumite centre, unde posibilitățile de vînzare a mărfurilor lor erau mai mari a făcut ca astfel de așezări să devină, cu timpul, puternice centre de producție de mărfuri. În felul acesta s-au format orașele feudale, așezări în care locuitorii sînt strîns uniți prin interese comune. În legătură cu aceasta K. Marx arată următoarele : „Prin aceea că se unește formînd orașul, comunitatea ca atare are o existență economică ; simpla *existență* a orașului ca stare diferă de o simplă multitudine de case independente. Întregul nu constă aici din suma părților sale. El este, în felul său, un organism de sine stătător”. (K. Marx, *Forme premergătoare* ... pag. 17).

În noile așezări unde se stabilesc, meșteșugarii nu scapă, evident, de condițiile specifice vieții feudale, asupra acestor orașe exercitîndu-și drepturi alți feudali, indiferent dacă este vorba de simpli stăpînitori de pămînturi sau de vîrfurile ierarhiei feudale : regele, voievodul, cneazul etc. (sau, eventual,

biserica într-una din formele specifice diferitelor regiuni). În schimbul veniturilor destul de însemnate pe care le obțineau pe calea dărilor sau serviciilor de diverse naturi prestate de orașeni, ocrotitorii noilor orașe asigurau locuitorilor acestora — meșteșugari sau negustori — apărarea împotriva atacurilor de orice fel și o libertate personală care să asigure activitatea nestingherită a supușilor. Raporturile care se stabilesc între feudal și noii veniți, ca și câștigurile realizate de feudal pe calea arătată au creat nenumărate conflicte între feudali înșiși, unii apărând pe orașeni, alții căutând să readucă pe moșiile lor pe cei fugiți.

În felul acesta, procesul dezvoltării orașelor feudale s-a desfășurat într-o atmosferă de aprigă luptă nu numai între țăranii fugari și seniorii lor, care au luat tot felul de măsuri pentru întoarcerea fugarilor, dar și între diversele straturi ale clasei feudalilor.

Toate măsurile represive și de urmărire adoptate de feudali s-au dovedit însă neputincioase în fața procesului dezvoltării meșteșugurilor în sînul societății feudale. Fără încetare, noi și noi fugari se adaugă populației stabile a orașelor, numărul locuitorilor orașelor crescînd în tot timpul evului mediu mai mult pe seama venirii din afară a noi elemente țărănești decît prin creșterea naturală a populației orașelor. „Fuga șerbilor spre orașe a continuat fără întrerupere în tot timpul evului mediu”, spune în legătură cu aceasta K. Marx, exprimînd esența procesului arătat (K. Marx — F. Engels, *Ideologia germană*, E.S.P.L.P., Buc., 1956, pag. 49).

Dacă „separarea orașului de sat poate fi înțeleasă și ca separare a capitalului de proprietatea funciară, ca început al existenței și dezvoltării unui capital independent de proprietatea funciară, deci a unei proprietăți bazate numai pe muncă și pe schimb” (*ibidem*) aceasta determină și condițiile de bază pe care trebuie să le îndeplinească un oraș feudal. Este adevărat că chiar în orașele cele mai bine dezvoltate ale lumii feudale meșteșugarii nu au abandonat niciodată practicarea agriculturii (ca preocupare secundară, evident), ceea ce asigura acestora minimul necesar existenței în perioada premergătoare vînzării mărfurilor lor produse ca meșteșugari, dar baza existenței lor rămîne totuși activitatea de producători de mărfuri (de aceea economia politică marxistă arată că „scopul principal nemijlocit al acestei producții este asigurarea *existenței meseriașului, a meșterului*, așadar valoarea de întrebuințare și nu îmbogățire, nu valoarea de schimb ca valoare de schimb”). Pornind de la aceste teze, istoricii marxiști — în primul rînd istoricii sovietici — au studiat îndelung și atent condițiile geografice în care s-au dezvoltat cele mai înfloritoare orașe ale feudalismului european și au ajuns la concluzia că o condiție de bază pentru formarea orașelor a constituit-o situarea lor într-un mediu care cunoaște o locuire foarte intensă, o populație densă agricolă, consumatoare de produse meșteșugărești și furnizoare, în același timp, de materii prime și produse agricole, fără de care orașele nu pot exista și dăinui. Condiții prielnice pentru formarea orașelor asigură și situarea acestora în apropierea unor bogate surse de materii prime (exploatare miniere, de exemplu), în apropierea reședinței unui mare feudal, capitalelor de țări sau regiuni bogate, în preajma unei cetăți, pe cursuri de ape importante etc.

Indiferent care ar fi condițiile în care s-au dezvoltat, și acest lucru se cere reținut în mod cu totul special, *orașele sînt centre producătoare de mărfuri și centre de comerț*. Iar cît privește comerțul, el apare și se dezvoltă ca preo-

cupare de sine stătătoare paralel cu dezvoltarea producției de mărfuri în cadrul orașelor, din momentul în care meșteșugarii nu se mai ocupă nemijlocit și cu schimbarea sau vânzarea produselor lor.

Studiate în lumina acestor teze de bază ale științei marxist-leniniste realitățile moldovenesti capătă un conținut deosebit de profund, iar fiecare din etapele procesului de formare a orașelor medievale apare într-o lumină nouă care a scăpat, în chip firesc, pseudoanalizelor efectuate în lucrările istoricilor burghezi. Nu este aici locul să se încerce o tratare de ansamblu a problemelor pe plan general moldovenesc, dar chiar și așa ni se pare că nu este prematur și nici lipsit de temeiuri să se afirme că, în condițiile dezvoltării societății omenești pe teritoriul de la est de Carpați, începînd mai ales de la sfîrșitul veacului al XIII-lea s-au creat premisele de bază ale apariției orașelor. Chiar dacă informația de care dispunem în legătură cu aceasta este departe de a fi îndestulătoare, intensitatea cu care s-a desfășurat procesul arătat în Moldova primei jumătăți a veacului al XIV-lea este făcută sigură și convingătoare de însăși existența, în a doua jumătate a aceluiași veac, a unui număr destul de mare de asemenea centre, a căror apariție și menționare în izvoarele scrise interne sau externe încep să fie sistematice.

Este însă potrivit să se sublinieze aici o anumită situație de loc lipsită de semnificație : în Moldova, cu excepția orașelor Baia și Siret, ale căror începuturi și temeiuri de dezvoltare trebuie să constituie obiectul unor studii speciale, procesul formării orașelor medievale cunoaște o desfășurare sigură mai rapidă și intensă în regiunile de cîmpie și podiș și deși rare, descoperirile arheologice făcute în cîteva centre urbane situate aici sugerează o atare situație. În plus, fie și o sumară privire a hărții face convingătoare superioritatea numerică a orașelor din această parte a Moldovei în raport cu acelea situate aproape de limita vestică a ei.

În acest context analizată, istoria Sucevei se va dezvoltă cercetătorului ca fiind organic legată de aceea a întregii Moldove, cu deosebirea că anumite particularități regionale au impus un ritm mai lent formării orașului ca atare, fără să-l poată însă opri. Nu va trebui, de aceea, să surprindă dacă viitoare cercetări arheologice vor transforma în certitudine opiniile care acum se formulează cu rezerve justificate, și anume că încheierea procesului urbanizării așezării satești de la Suceava a avut loc mai tîrziu decît se petrecuseră asemenea fenomene în regiunile centrale și de est ale Moldovei, constatări care vor crea, abia ele, temeiul unei abordări a problemei în ansamblul ei.

Cercetarea noastră în legătură cu trecutul mai îndepărtat al Sucevei nu ne dă însă nicidecum dreptul să considerăm că realitățile constatate aici pot constitui baza unor generalizări pentru teritoriul întregii Moldove și aceasta măcar din două motive : a) Chiar dacă, în esență, temeiurile economice ale procesului formării orașului rămîn aceleași ca peste tot — despărțirea meșteșugurilor de agricultură — resursele naturale ce au putut servi drept bază pentru activitatea meșteșugărească a orășenilor din Suceava au fost mai mici decît aiurea, și b) Sucevei i-a lipsit pînă destul de tîrziu, în sec. al XV-lea, mediul care să fi stimulat creșterea producției meșteșugărești de bază, și anume aceea populație rurală densă din regiunea înconjurătoare în măsură să solicite o cantitate sporită de produse meșteșugărești necesare practicării agriculturii

(fiare de plug, seceri, coase etc.) dar care să și ofere materia primă de care orașul însuși are permanentă nevoie.

În ciuda faptului că descoperirile arheologice fac sigură existența meșteșugarilor specializați la Suceava și într-un număr destul de mare, care să fi creat nevoia alcătuirii chiar a unui cartier special al meșteșugarilor, trebuie făcută precizarea că asemenea constatări se referă cu precădere la o perioadă în care orașul se constituise deja. Observația nu este nicicum lipsită de însemnătate și aceasta deoarece duce la concluzia, pe linia celor de mai sus, că în perioada anterioară mijlocului secolului al XIV-lea așezarea de la Suceava se afla în faza în care făcea doar oficiul de a găzdui temporar sau mai îndelungat pe meșteșugarii ce veneau din alte părți ca să-și desfacă aici produsele lor, ea însăși contribuind în mai mică măsură la aceasta, prin produsele propriilor meșteșugari. Fie și în măsură mai mică decât în alte părți, documentele arheologice nu mai lasă loc totuși îndoielilor în ceea ce privește mersul ascendent și sigur al așezării de la Suceava pe linia urbanizării ei încă în perioada anterioară alegerii ei drept capitală a țării, ceea ce stabilește discuției limite bine definite. Ar fi însă să neglijăm un element esențial dacă nu am adăuga și constatarea, căreia o stăruitoare repetare a observațiilor îi conferă un grad sporit de certitudine, că o dată cu stabilirea la Suceava a centrului politic și militar al Moldovei, în viața orașului au loc adânci și semnificative schimbări, care se manifestă din plin și concludent în aproape toate domeniile a căror studiere este posibilă pe cale arheologică.

Înainte de a încheia, considerăm însă oportun să atragem încă o dată atenția asupra faptului că greutățile de care se lovește studierea istoriei orașului Suceava nu sînt de pus atît pe seama semnificației reduse a materialului arheologic și puținătatea izvoarelor scrise referitoare la partea mai veche a istoriei acestui oraș, cît pe aceea a posibilităților restrînse de a compara asemenea descoperiri cu altele făcute în restul teritoriului Moldovei. Spunînd aceasta nu ne referim numai la faptul că cercetarea pe cale arheologică a orașelor medievale în Moldova se află, în general, abia la începuturile ei, ci mai ales la o insuficientă cercetare, tot pe cale arheologică, a satului moldovean medieval.

Într-adevăr, așa cum nu o singură dată va reieși din paginile lucrării de față, posibilitățile de a raporta calitativ și cantitativ anume descoperiri considerate ca fiind dovezi ale creșterii producției meșteșugărești în orașul Suceava la produse similare provenind din mediul rural sînt extrem de restrînse. Or, cum tocmai un asemenea raport, repetat sistematic, ar face să sporească gradul de certitudine al unor concluzii ce s-ar formula în legătură cu întreaga Moldovă, reiese de aici necesitatea și urgența organizării unor săpături arheologice ample în diverse așezări rurale. Acestea însă ar trebui să vizeze complexe situate în cele mai diverse condiții geografice, acoperind deci întreaga Moldovă, fiind de presupus că fiecare regiune a prezentat anume particularități proprii.

În același timp, considerăm că informația nu va putea fi completă și desăvîrșită de concludentă dacă nu se va urmări cunoașterea paralelă a satului medieval și în funcție de poziția acestuia față de oraș, în sensul dimensionării influențelor pe care le suferă satul din partea orașului, și chiar invers. În sfîrșit, aspectul cronologic al discuției ar avea de cîștigat într-o măsură considerabilă dacă o repartitie judicioasă a atenției ar asigura studierea concomitentă a cîtorva orașe situate în condiții geografice deosebite de la caz la caz, constatările

făcute astfel putînd oferi criterii sigure cu privire la aprecierea nivelului economic al Moldovei, în general, în perioada premergătoare formării statului feudal, fără a cărei cunoaștere va fi mult îngreuiată înțelegerea mecanismului complicat al formării orașului feudal.

Fiind vorba despre o încercare de a limpezi unele aspecte ale procesului formării orașului, abia dacă mai este nevoie să spunem că în lucrare nu au intrat acele complexe și descoperiri care nuse încadrau din punct de vedere cronologic în limitele ce se pot presupune procesului formării orașului feudal, fiind lăsate în afara discuțiilor mai ample atît descoperirile anterioare mijlocului mileniului I e.n., cît și acelea a căror datare în secolele VI—X fiind sigură nu pot aduce o contribuție importantă la lămurirea problemei enunțate. Pe de altă parte, obligații de ordin profesional ne-au determinat să nu facem o prezentare mai amplă decît am socotit posibil și necesar unor descoperiri făcute recent de alți membri ai colectivului de cercetători de la Suceava și încă neprelucrate de aceștia. Considerăm însă că este de domeniul unei plăcute datorii să mulțumim încă odată și aici colegilor de șantier de la Suceava pentru prețioasele sugestii pe care ni le-au dat în timpul elaborării lucrării de față.

În același timp, aducem mulțumiri colectivelor tehnice ale laboratoarelor Institutului de arheologie al Academiei R.P. Romîne pentru chipul în care au sprijinit prin munca lor întocmirea acestei lucrări.

AUTORUL

ÎN LEGĂTURĂ CU VECHIMEA AȘEZĂRII OMENEȘTI DE LA SUCEAVA ȘI ÎNCEPUTURILE ORAȘULUI

Istoriografia românească mai veche sau mai nouă a avut a se ocupa cu un întreg șir de probleme a căror importanță științifică depășea cu mult cadrul unor simple puneri la punct sau precizări de ordin cronologic, probleme de a căror justă și judicioasă rezolvare depindea înțelegerea unor procese istorice, specifice, prin particularul lor, istoriei teritoriilor de la nordul Dunării. În încercările de a aduce lumină într-una sau alta din probleme, istoricii s-au lovit însă de greutăți peste care nu au reușit să treacă, fie datorită limitelor pe care le impunea o informație științifică neîndestulătoare, fie, mai ales, datorită orientării ideologice specifice vremurilor în care lucrările lor vedeau lumina tiparului. Ca urmare a acestor împrejurări, momente importante din istoria Moldovei sau a Țării Românești au rămas pînă astăzi neclarificate, deși în jurul lor s-au purtat adesea discuții aprinse, dar, din nefericire, sterile. În rîndul acestor probleme, printre altele la fel de importante, se înserează și aceea a apariției și dezvoltării orașelor feudale moldovenești.

I

În istoria evului mediu românesc, problema formării orașelor moldovenești are o importanță excepțională, pe care i-o definește împrejurarea, că de justa ei rezolvare depinde înțelegerea unor procese îndelungate, începute încă înainte de consolidarea statului feudal de la răsărit de Carpați, dar care se manifestă concret și în forme evolute abia într-o vreme cînd orașele au început deja să ocupe un loc sigur în viața economică și politică a țării. Pentru a putea însă dimensiona obiectiv și cu suficiente temeiuri științifice rolul despre care vorbeam al orașelor moldovenești, este nevoie de o analiză atentă a procesului de trecere a acestora de la faza unor simple așezări de caracter pregnant și specific rural la aceea a unor centre care, prin totalitatea trăsăturilor ce le sînt caracteristice pot fi socotite ca orașe în înțelesul pe care îl dă astăzi istoriografia marxist-leninistă acestei categorii de așezări: centre producătoare de mărfuri și comerciale.

Dar și numai prin acest fel de a pune problema, atitudinea istoricului de astăzi se deosebește net de chipul în care majoritatea istoricilor burghezi romîni încerca să se apropie de rezolvarea problemei arătate. Cercetătorului care pune la baza activității sale învățătura marxist-leninistă nu-i poate scăpa importanța pe care o prezintă în rezolvarea problemei formării orașelor în

epoca feudală analiza atentă a dezvoltării economice a unor întregi regiuni, nivelul atins de acestea determinînd, în ultimă instanță, nevoia obiectivă din punct de vedere istoric, a apariției orașelor în feudalism. Necesitatea analizei dezvoltării interne a societății de pe teritoriul viitorului stat feudal al Moldovei apare cu atît mai clară, cu cît în viața așezărilor urbane, dintre care unele existau sigur încă înainte de formarea statului feudal, sînt de semnalat o seamă de fenomene particulare, determinate de etapele succesive de consolidare a statului, apărut el însuși ca rezultat al procesului istoric de dezvoltare a regiunilor est-carpătice.

Dacă însă acest mod de a trata problema este specific istoriografiei noi din țara noastră, el a fost cu totul străin celei mai mari părți a istoricilor burghezi, ceea ce a făcut ca și rezultatele finale ale cercetării să fie foarte adesea discutabile, ele apărînd astăzi ca total lipsite de temeiuri științifice.

În istoriografia romînească de pînă la 23 August 1944 preocuparea față de istoria orașelor feudale nu a lipsit. Este adevărat că lucrări special închinete acestei probleme, fie că e vorba de lucrări de caracter monografic, fie de lucrări care să trateze problema în general, nu se pot cita prea multe¹.

Situația aceasta își găsește explicația atît în faptul că în acea perioadă erau tratate cu predilecție problemele de caracter politic, cît și în împrejurarea că informațiile ce stăteau la îndemîna istoricilor, referitoare la orașe, erau în număr restrîns și de calitate relativ necorespunzătoare.

Indiferent însă de aceasta, nu se poate socoti că și atunci cînd s-au oprit, în treacăt sau mai pe larg, asupra problemei în discuție, istoricii burghezi romîni au reușit să iasă din tiparele obișnuite ale vremii lor. În plus, cu foarte puține excepții, aceștia socoteau drept concluzii inatacabile, păreri care puteau servi, în cel mai bun caz, drept ipoteze, acestea însele trebuind privite cu rezerve serioase.

Fiind pusă aproape întotdeauna în legătură cu apariția statului feudal al Moldovei și tratată de pe aceleași poziții — am zice, chiar cu aceleași „argumente” — problema apariției orașelor feudale din Moldova ajunsese să fie considerată ca o completare a primei. Acest punct de vedere își făcea loc în aproape toate lucrările, oricare ar fi fost amploarea și caracterul lor. Fără să se fi deosebit cu ceva de „teoriile” care circulau cu insistență în legătură cu rolul unor elemente străine în formarea statului de la Kiev, „teoriile” istoricilor romîni burghezi, mai ales din perioada dintre cele două războaie mondiale, referitoare la apariția statului feudal al Moldovei recunoșteau, fără rezerve, meritul de a fi determinat aceasta numai unor elemente străine. Indiferent de nuanțe, teoriile acestea rămîneau în esență reacționare și antiștiințifice. Și dacă N. Iorga (ca să cităm numai cîteva din nenumăratele opinii ce s-au exprimat în acest sens) socotea întemeierea statului feudal al Moldovei doar rezultatul nevoii existenței unui „păzitor al drumului <de negoț. n.n.> mai scurt, care trecea prin teritoriul nostru”, ceea ce ducea, implicit, la concluzia, cel puțin ciudată, că „domniile noastre au fost fondate și cu mijloacele materiale

¹ Dintre lucrările apărute înainte de 1944 și care pot reține atenția cercetătorului de azi, cităm: N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, București, 1899; K. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevii*, București, 1913 (cu incursiuni în istoria

orașului, note care aparțin lui Al. Lapedatu); Gh. Ghibănescu, *Vasluiul*, Iași, 1926; Gh. Brălianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, București, 1935 (pentru materialul documentar folosit).

date de drumeții negustori pe aici”², istoricul reacționar Gh. Brătianu considera problema rezolvată când afirma că, în cazul Moldovei, „drumul a creat statul”³.

Nu este aici locul să fie înmulțit numărul citatelor de același fel și cu aceeași „valoare” științifică, a căror esență neștiințifică este evidentă. Este, în schimb, necesar să se stăruie mai mult asupra teoriilor, nu mai puțin hazarde, ale unora din istoricii epocii de pînă la 1944, privitoare la orașe. Deși punctele de vedere exprimate în legătură cu acestea de către diverșii cercetători ai istoriei evului mediu românesc se deosebesc adesea doar prin nuanțe, este de precizat aici, că de la „teoria” oficială și oficializată prin lucrările lui N. Iorga, au existat și excepții de care ne vom ocupa la timpul potrivit.

Ca urmare firească a atitudinii de negare a rolului elementului intern în formarea statului feudal al Moldovei, poziția lui N. Iorga în problema formării orașelor a fost hotărît neștiințifică, plină de confuzii și erori evidente. În esență, această poziție se caracteriza prin neglijarea sistematică a procesului istoric de dezvoltare internă a societății de pe teritoriul Moldovei, dezvoltare care, ajunsă la un anumit stadiu creează condițiile necesare apariției orașelor. Acest proces obiectiv, ce poate fi urmărit în egală măsură la toate popoarele înconjurătoare, era înlocuit în lucrările lui N. Iorga, prin atribuirea meritului de a fi întemeiat orașe, numai străinilor. Că aceștia vor fi venit de la nord, din Polonia, sau de dincolo de munți, din Transilvania, era mai puțin important. Principalul era, așa cum nu o dată s-a spus, că „nu e nici o îndoială astăzi că orașele noastre nu sînt întemeiate de romîni. Unele din ele, ca Baia, Siretul, Suceava, în Moldova, iar în Țara Romînească Cîmpulungul, Tîrgoviștea, vin de la o așezare străină, de germani din Galiția, de sași sau de armeni...”⁴. Este adevărat că, dacă opiniei de mai sus i se adaugă una exprimată în altă parte, unde se afirmă că „peste tot întîlnim în aceste orașe străini, care au venit cu dreptul lor, cu constituția orășenească obișnuită în patria lor (subl. n. — M. M.) pentru a întemeia colonii asemănătoare pe pămîntul românesc”⁵, devine aparent mai greu să se înțeleagă dacă Iorga atribuie străinilor doar meritul de a fi *organizat* după dreptul lor așezări deja existente în Moldova, în momentul în care s-au colonizat, sau îi socotește chiar întemeietorii așezărilor. Aceasta cu atît mai mult cu cît uneori el pare chiar că vrea să precizeze un lucru deosebit de important în discuție, și anume că recunoaște străinilor doar contribuția în *organizarea orașelor*. Astfel, în volumele de documente publicate sub titlul *Scrisori de negustori* afirmă: „Comerțul nostru și viața noastră orășenească nu vin dintr-o dezvoltare proprie a poporului românesc”⁶ (subl. n. — M. M.).

Conceptiile sale pline de contradicții doar formale în această problemă se manifestă însă cu limpezime, cînd renunță la punctele de vedere exprimate mai înainte, în locul lor formulînd altele, ce nu mai lasă loc îndoielilor. Într-adevăr, nu mai rămîne loc pentru ezitări, atunci cînd afirmă: „romînii n-aveau

² N. Iorga, *Căldători, ambasadori și misionari în țările noastre și asupra țărilor noastre*, București, 1899, p. 6; în același sens vezi și idem, *Istoria comerțului românesc*, I, București, 1925, p. 5.

³ Gh. Brătianu, *op. cit.*, p. 155.

⁴ N. Iorga, *Istoria industriilor la romîni*, București, 1927, p. 30.

⁵ Idem, *Istoria poporului românesc*, trad. din l. germană, I, București, 1922, p. 262.

⁶ *Scrisori de negustori*, ed. N. Iorga, I, București, 1925, p. V.

la început târguri și orașe : acestea poartă ici și colo mai mult nume străine, care ne luminează asupra originii lor”⁷. Cele de mai sus sînt, credem, în măsură să facă dovada că N. Iorga nu are în vedere doar contribuția pe care o vor fi adus străinii în organizarea orașelor, ci consideră că aceștia le-au și întemeiat ca atare. Vorbind, în altă parte, despre negoțul care se făcea de către nemții din orașele poloneze cu orașele Mării Negre, același autor socotește că : „... acești germani au contribuit să creeze orașe și în părțile noastre, pe cînd altele au fost *întemeiate* de sașii din Ardeal”⁸ (subl. n. — M. M.).

Din părerile citate mai sus, cărora li se mai pot adăuga și altele, reiese că în această foarte importantă problemă a originii orașelor feudale moldovenești, concepția lui N. Iorga derivă oarecum din concepția generală privind formarea statului feudal al Moldovei și apare mai mult ca o completare a ei. Dacă statul feudal apare ca urmare a unei acțiuni, care, în lucrările lui N. Iorga, capătă proporțiile fantasticului, a drumurilor de comerț pe care le folosesc aproape, dacă nu chiar exclusiv, numai negustori străini (mai ales cei veniți din Polonia), orașele feudale apar și ele ca rezultat al contribuției acestor negustori. Aceștia își fac în diverse puncte locuri de popas, care sînt, la urma urmelor, sîmburele viitoarelor orașe, sau vin chiar în număr mai mare, întemeind colonii ce cresc neîncetat prin venirea altor negustori (în primul rînd) sau a meseriașilor atrași aici de speranța unor cîștiguri pe care, în condițiile slabei dezvoltări economice a țării, priceperea lor de meșteșugari le putea asigura rapid. De altfel, același punct de vedere sau cu puține și neesențiale deosebiri⁹, a fost exprimat și în alte lucrări, indiferent dacă problema în discuție era tratată special sau mai mult tangențial¹⁰.

Nu este mai puțin adevărat însă, și faptul se cere subliniat cu deosebire tocmai pentru că vădește o altă orientare a cercetării, că într-unele din lucrările apărute înainte de 23 August 1944 și-au făcut loc și păreri care se opuneau tezei originii străine a orașelor moldovenești cunoscute pînă la începutul veacului al XV-lea. Potrivit acestor păreri, contribuția elementelor străine în formarea orașelor moldovenești ale evului mediu nu mai apare ca fiind hotărîtoare, aceste orașe nefiind altceva decît o formă dezvoltată a unor așezări mai vechi, târguri sau chiar sate, ce dăinuiau aici cu veacuri înainte de întemeierea statului¹¹. Nu este nici o îndoială astăzi, cînd informațiile de care dispune cercetătorul sînt incomparabil mai numeroase decît se cunoșteau înainte cu decenii, că o astfel de abordare a problemei presupunea o strădanie a unor istorici de a înțelege fenomenele în procesul istoric de dezvoltare a lor, depășind prin aceasta nu numai anumite atitudini specifice istoriografiei burgheze în general, ei apropiindu-se simțitor de înțelegerea și tratarea dialectică a istoriei. Nici acești istorici nu au reușit însă să meargă mai departe cu cercetarea, ei oprindu-se la jumătatea drumului, fapt exprimat de neadîncirea acestor idei. Ba, mai mult, uneori aceste idei, juste în esența lor, s-au pierdut într-un noian de considerații lipsite de temeiuri științifice, care împiedicau formularea de concluzii valabile.

⁷ N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, I, p. 213.

⁸ Idem, *Drumuri vechi*, București, 1920, p. 11.

⁹ Cf. *Documente moldovenești din sec. XV și XVI în arhivul Brașovului*, ed. I. Bogdan, București, 1905, p. 10.

¹⁰ Cf. și Emil Diaconescu, *Vechi drumuri moldovenești*, Iași, 1939, p. 1.

¹¹ Cf. în acest sens, N. Grigoraș, *Dregătorii Ilgurilor moldovenești și atribuțiunile lor pînă la Regulamentul Organic*, Iași, 1942, p. 10 și urm.

Din cele spuse pînă aici se desprinde cu limpezime, că sarcina istoriografiei marxiste din țara noastră era, în perioada de după eliberarea țării, de a lua atitudine față de concluziile la care ajunsese istoriografia burgheză, de a aprecia critic aceste concluzii și de a semnală calitățile și defectele unor studii mai vechi, ce pot servi încă în cercetări. Pentru aceasta era însă nevoie ca multe din problemele de istorie economică din trecutul Moldovei epocii feudale să fie reconsiderate de pe pozițiile materialismului dialectic. Aceasta ducea la asigurarea unor baze solide și cu adevărat științifice de care să beneficieze discuția privind formarea orașelor moldovenești în evul mediu. Într-adevăr, a înțelege esența procesului formării și consolidării continue a orașelor în feudalism fără o cunoaștere temeinică a tabloului vieții economice a regiunii la care se referă un studiu, a particularităților demografice ale acestora sau a altor aspecte ale vieții economice și sociale a ei este un lucru aproape imposibil, sau în orice caz foarte greu de realizat în condiții bune. Și, cu toate că încă multe din problemele enunțate mai sus așteaptă să fie elucidate prin studii speciale, din istoriografia românească de după 23 August 1944 nu au lipsit încercări de a face lumină în istoria orașelor medievale moldovenești.

Dintre studiile a căror invocare aici este justificată, se cuvine menționat, în primul rînd, acela al regretatului istoric B. T. Cîmpina care, deși abordează doar în mod tangențial problema ce ne preocupă, nu a întîrziat să respingă cu hotărîre tezele de bază ale istoriografiei burgheze românești privitoare la originea străină a orașelor din Moldova evului mediu. În contextul pe care îl impunea discuția amplă asupra rolului istoric al unei categorii distincte de negustori străini la gurile Dunării în perioada de pînă la constituirea statului feudal al Moldovei și puțin după aceea, B. T. Cîmpina atrage atenția asupra corelației dintre *producția de mărfuri* pe plan intern moldovenesc și fenomenul creșterii centrelor urbane, acestea fiind în mod just apreciate ca centre producătoare de mărfuri meșteșugărești și consumatoare de produse agricole ¹². Or, chiar dacă economia studiului la care ne referim nu a făcut nici necesară, nici posibilă o amplificare a discuției falsității tezelor istoricilor burghezi privind originea orașelor moldovenești, germenii unei înțelegeri juste de către B. T. Cîmpina a problemei enunțate sînt ușor de surprins.

Tot o poziție critică față de teoriile fundamentale ale istoriografiei burgheze în problema originii orașelor medievale ale Moldovei adoptă și D. Ciurea într-unul din studiile sale ¹³. Din nefericire însă poziția sa critică, justă în esență, este diminuată ca putere de convingere de prezența în același studiu a unor puncte de vedere discutabile, ceea ce face ca, în cele din urmă, să fie destul de greu de urmărit firul călăuzitor al gîndirii autorului. În acest sens se cuvine reținută opinia potrivit căreia „o parte a teritoriului Moldovei a constituit în sec. XIII și XIV periferia vieții și activității orășenești din Ardeal și Polonia, intensificată prin adunarea și colonizarea unor elemente din afară, care s-au organizat în comunități conduse după norme juridice proprii. Astfel ne explicăm dezvoltarea unor vechi centre economice urbane ca Siret, Suceava, Baia și Neamț, în funcție de relațiile cu Polonia și elementul activ în comerț și meserii din Ardeal” ¹⁴. Aici, ca și în alte părți, D. Ciurea dovedește că nu

¹² B. T. Cîmpina, *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării*, în *Studii*, I, 6, 1953, passim.

Baia, în *Studii și cercetări științifice*-Iași, VI, 3-4, 1955, p. 31-50.

¹³ D. Ciurea, *Noi contribuții la istoricul orașului*

¹⁴ *Ibidem*, p. 32.

admite nicicum întemeierea orașelor moldovenești de către coloniști străini, dar studiul său nu merge mai departe pe linia limpezirilor. În plus, el nu este lipsit nici de unele ecouri și influențe ale istoriografiei mai vechi, lucru dovedit între altele de poziția discutabilă a autorului față de problema vieții economice interne a Moldovei în sec. XIII—XIV, pe care neexplicabil și neargumentat o considera, măcar în parte și geografic vorbind, „periferia vieții și activității orașenești din Ardeal și Polonia”.

La efortul istoriografiei românești noi de a pune pe baze științifice discuția originii orașelor medievale moldovenești, o contribuție ce se cere subliniată o aduce lucrarea *Viața feudală în Țara Românească și Moldova* (sec. XIV—XVII)¹⁵. Chiar dacă în capitolul privind istoria mai veche a așezărilor urbane din Moldova s-a găsit prea puțin loc pentru o discuție amplă pe marginea începuturilor unor orașe, modul de abordare a problemei arătate diferă principal de acela al istoriografiei dinainte de 1944.

Mult mai greu este să se stabilească însă poziția față de problema procesului formării orașelor medievale din Moldova a autorului articolului intitulat *Despre orașul moldovenesc în epoca de formare a statului feudal*¹⁶, N. Grigoraș. În ciuda faptului că admite cu justețe existența multor orașe în Moldova încă în perioada anterioară formării statului și face încercarea meritorie de a acorda atenția cuvenită problemelor de ordin economic și social în explicarea fenomenului istoric arătat, N. Grigoraș alunecă, din păcate, pe panta discuțiilor sterile și a ipotezelor succesive pentru care este greu să se găsească justificări. O atare poziție îl duce pe autor, în chip firesc, la opinii greu credibile, ca aceea potrivit căreia încă înainte de formarea statului feudal al Moldovei „în nordul Moldovei au putut fi trei formații statale, cu centrele în orașele Baia, Siret și Suceava”¹⁷.

În plus, chiar atunci când, pornind de la o teză justă în esență, încearcă să exemplifice și concretizeze, autorul creează confuzii care îi fac și mai greu de înțeles opinia. Afirmând de pildă că „o parte din orașele moldovenești ca Tg. Neamț, Suceava, Siretul și Romanul, întemeiate înainte de a doua jumătate a secolului al XIV-lea, s-au dezvoltat sub ocrotirea cetăților”¹⁸ autorul deschide largi posibilități de interpretare nesigură a poziției sale cu privire la *momentul istoric* din dezvoltarea acestor orașe în care cetățile încep să joace un oarecare rol în viața așezărilor civile din apropiere, deoarece în alt loc se exprimă ca sigură existența, înainte de formarea statului (mai exact în 1352), a unor cetăți pe teritoriul de la est la Carpați¹⁹. Or, fiind deja bine cunoscut acum de când anume datează cetățile din preajma a trei din cele patru orașe citate mai sus, rezultă că autorul articolului menționat are o poziție oscilatorie, evidentă pe parcursul întregului studiu.

Cele de mai sus dovedesc, paralel cu efortul lăudabil al unor istorici de a aborda de pe pozițiile materialismului istoric această spinoasă problemă, și o oarecare nesiguranță în interpretarea fenomenului formării orașelor în feudalism, lucru dovedit, între altele, de revenirea, ușor vizibilă uneori, la legătura directă dintre drumurile comerciale și negoț, pe de o parte și formarea

¹⁵ Lucrarea este scrisă de un colectiv compus din V. Costăchel, P. P. Panaiteșcu și A. Cazacu (București, 1957), capitolele despre orașe și orașeni fiind semnate de P. P. Panaiteșcu.

¹⁶ N. Grigoraș, *Despre orașul moldovenesc în epoca*

de formare a statului feudal, în *Studii și cercetări științifice*, Istorie, XI, 1, 1960, p. 83—94.

¹⁷ *Ibidem*, p. 90.

¹⁸ *Ibidem*, p. 85.

¹⁹ *Ibidem*, p. 91.

statului și orașelor pe de altă parte. A fost, de aceea, cu deosebire folositoare cercetării istorice din țară exprimarea cu limpezime a temeiurilor economice-sociale ale formării orașelor medievale în Țara Românească, Moldova și Transilvania și analiza teoretică făcută acestui proces în marea lucrare colectivă *Istoria României*²⁰. Atît în ceea ce privește Transilvania²¹, a cărei situație specială a determinat și o dezvoltare deosebită de aceea a teritoriului extracarpatic, cît și în capitolele referitoare la Țara Românească și Moldova²² problema formării orașelor este tratată cu toată atenția și mai ales în funcție de particularitățile dezvoltării istorice a fiecărei regiuni în parte. Deși caracterul de sinteză al lucrării acesteia a impus o tratare corespunzătoare a fiecărei probleme majore, se cuvine subliniată însemnătatea deosebită a orientării viitoarelor cercetări în problema discutată aici sugerată în capitolele respective din *Istoria României*.

Deși a fost vreme de aproape trei veacuri primul în ierarhia orașelor moldovenești — centru politic și militar al țării și oraș de scaun al domniei — orașul Suceava nu s-a bucurat de o atenție sporită din partea istoricilor, adevăratul trecut al capitalei Moldovei fiind și acum puțin cunoscut maselor largi de cititori.

Inserată în numeroase lucrări în categoria orașelor întemeiate de străini, Suceava a trecut vreme de veacuri ca atare. Puținele lucrări în care a fost obiectul unei cercetări ce avea în vedere mai mult istoria monumentelor de caracter religios²³, și numai rareori pe aceea a orașului, au reușit în și mai puține cazuri să creioneze o imagine convingătoare, și întemeiată pe altceva decît simple ipoteze, a vieții acestui oraș și, mai ales, privind începuturile așezării de aici. Nu este mai puțin adevărat că raritatea documentelor scrise ce puteau sta la îndemîna cercetătorilor problemei a constituit un obstacol greu de învins, mai ales dacă ținem seama și de faptul, că chiar și aceste documente erau răzlețite și în consecință mai greu accesibile. Cît despre cercetări arheologice, care ar fi putut furniza informațiile în stare să suplinească tăcerea documentelor scrise, ele lipseau cu desăvîrșire. Chiar și atunci cînd, din inițiativa arhitectului austriac K. A. Romstorfer, Suceava a cunoscut primele cercetări arheologice ce s-au organizat în cuprinsul ei, din istoria seculară a așezării de pe malul drept al riului Suceava s-a cunoscut cu mult mai puțin decît ar fi fost nevoie. Și astfel, a dăinuit vreme de veacuri părerea, că orașul ce devenea — pe vremea voievodului Petru I Mușat — capitală a țării, era rodul colonizării aici a unor străini veniți sau chemați de peste granițele Moldovei, de la care, poate, își va fi luat și numele. „Suceava avea o populație germană statornică încă înainte și chiar după ce ajunsese capitala țării”²⁴ scria N. Iorga și această constatare părea multor istorici în măsură să constituie și dovada originii străine a orașului.

²⁰ *Istoria României*, vol. II, Edit. Acad. R.P.R., București, 1962.

²¹ *Ibidem*, p. 88.

²² *Ibidem*, p. 288 și urm.

²³ I. Onciul, *Biserica Mirăușilor din Suceava*, Cer-năuți, 1892; D. Dan, *Biserica Sf. Gheorghe din Su-*

ceava, în *Bul. Comisiei Mon. istorice*, III, 1910, p. 134—139; G. Balș, *Biserica Mirăușii din Suceava*, în *B.C.M.* 1, XVII, 1924, p. 169—173; G. Maxim-Burdujeanu, *Suceava centru de artă*, Suceava, 1937.

²⁴ N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, I, p. 232.

Dacă numărul documentelor scrise în care se pot găsi relații privitoare la începuturile orașului Suceava nu a crescut cu trecerea vremii, din acest punct de vedere greutățile continuând să existe, abordarea problemei a devenit însă posibilă în ultima vreme, mai ales datorită amplelor cercetări arheologice efectuate în ultimii zece ani la Suceava, de către Institutul de arheologie al Academiei R.P.R. Descoperirile prilejuite de aceste cercetări aduc o importantă contribuție la elucidarea multor aspecte importante, chiar dacă, pentru moment, nu pot servi la înlăturarea tuturor lacunelor de informare. Împreună cu puținele mărturii scrise despre Suceava cunoscute astăzi, aceste descoperiri permit să se ia atitudine critică față de susținerile istoriografiei mai vechi și pot servi drept jaloane în judecăți mai largi, în legătură cu vechimea așezării de la Suceava, căreia istoricii îi recunoșteau, curent, un trecut, care mergea pînă cel mult la începutul veacului al XIV-lea, informațiile scrise pîrînd a servi drept argument în acest sens.

Deși situată în nemijlocită apropiere a Poloniei și nu tocmai departe de Transilvania stăpînită de regii unguri, regiunea Sucevei este absentă din diplomatica celor două regate vecine, despre realitățile acestui nord al viitorului stat feudal al Moldovei neputînd găsi vreo mențiune specială în documentele oficiale ale celor două cancelarii. Abia atunci cînd interesele regatului maghiar au cerut ca el să-și treacă dincolo de munți forțe în stare să asigure, împotriva tătarilor, paza trecătorii mai accesibile în Transilvania, un Dragoș își stabilea reședința la Baia, care ființa de mai înainte, dar despre care, nu se vorbea pînă în acel moment ²⁵. Începutul menționării acestei regiuni în diverse izvoare se leagă, deci, de evenimente majore, al căror teatru de desfășurare devenise Moldova. Tăcerea izvoarelor scrise este întreruptă, întîmplător, de unele slabe, și deloc edificatoare pentru problema care ne preocupă aici, referiri la realități din regiunea de nord a Moldovei, care prezentau interes pentru una sau alta din puterile Europei. Așa se face, că în momentele în care papalitatea, sau altă forță, considerau că anume interese erau de apărut în regiunea din estul Carpaților, în actele oficiale apăreau date în legătură cu această parte a Europei. Pe de altă parte, interesele economice ale unora din republicile italiene împingeau negustori pînă în nordul unei lumi mai puțin cunoscute lor, cum ar fi fost Polonia și regiunile baltice. Pentru acești negustori se întocmeau portulanele atît de necesare călătoriilor lor prin regiunile citate, portulane în care apar adesea date deosebit de importante în cercetarea istorică.

Din nefericire însă Moldova, care constituia doar o porțiune din acest drum, nu apare cu mențiuni speciale, spre deosebire de teritoriul Poloniei care, fiind adesea punctul terminus al unor astfel de itinerarii, este detaliat prezentat. Așa se explică, probabil, absența de pe unul din portulanele anilor mijlocului

²⁵ S-a afirmat nu o dată în istoriografia românească mai veche că orașul Baia exista deja, ca o așezare înfloritoare încă din veacul al XIII-lea. În realitate, dovada materială a unei atît de mari vechimi a orașului Baia nu s-a putut aduce niciodată, totul întemeindu-se doar pe ipoteze. Judecînd însă după anumite

descoperiri arheologice recente se poate admite doar, că orașul s-a dezvoltat mai mult în veacul al XIV-lea, pentru veacul anterior putîndu-se presupune, aici, doar existența unei așezări oarecare (cf. și D. Ciurea, *op. cit.*, p. 33).

veacului al XIV-lea, acela al lui Angelino Dulcert, datînd din 1339, a oricăror date referitoare la regiunea ce ne interesează acum și deci, și la Suceava²⁶.

Dar dacă absența Sucevei de pe portulanul citat ar putea fi explicată prin împrejurarea că drumul de comerț nu atingea orașul, netrecînd, eventual, nici prin apropierea lui, trebuie găsită o altă explicație lipsei orașului Suceava din lista așezărilor misionarilor franciscani, datînd din 1345. Nici acum și nici mai tîrziu, pînă în vremea voievodului Petru I Mușat, orașul nu face obiectul unei mențiuni, care să apară în vreun document străin. Or, dacă orașul Suceava ar fi atins un grad înalt de dezvoltare încă în anii citați mai sus, sau ar fi atras coloniști străini ce s-ar fi stabilit aici, este sigur că atunci, cel puțin în cazul documentului din 1345, ea ar fi fost pomenită alături de Siret și Baia²⁷, acestea două fiind însă singurele orașe moldovenești indicate ca găzduind astfel de credincioși. În consecință, singurele încheieri care se pot formula pe baza celor de mai sus sînt acestea : tăcerea documentelor este de pus ori pe seama slabei importanțe pe care o avea așezarea de aici în raport cu cele două, care sînt cunoscute sigur ca existînd încă înainte de formarea statului, ori așezarea încă nu exista. Această ultimă ipoteză și-ar găsi chiar confirmarea în cronicile moldovenești : a lui Grigore Ureche și, apoi, aceea scrisă de Miron Costin.

Se spune, astfel, în cronica lui Ureche, într-una din părțile ce se atribuie de obicei lui Simion Dascălul : după uciderea bourului de către ceata lui Dragoș, cel venit din Maramureș, acesta împreună cu ai săi „au nemerit la locul unde iaste acmu tîrgul Sucévei”, întîlnind doar pe un moșneag, care „de semînție au fost rus și l-au chemat Ețco”. Întrebat cui aparține locul „Ețco au zis că iaste un loc pustiu și fără stăpîn...”²⁸. Ca o completare, ea referindu-se de data aceasta numai la Suceava, același Simion Dascălul precizează : „... așijderea Suceava scrie că o au descălecat niște cojocari ungurești, ce se chiamă pe limba lor suci, iar Suceava pre limba ungurească se chiamă Cojocărie”²⁹.

La rîndul său, Miron Costin nu cunoaște altă versiune și o repetă pe cea de mai sus, cu mici deosebiri, care constau doar în formulări³⁰. În sfîrșit, învățatul voievod Dimitrie Cantemir, în importanta sa operă *Descriptio Moldaviae*, se arată mult mai puțin sigur decît cei doi cronicari și își declină orice răspundere în ceea ce privește obligația de a aduce precizări în importanta problemă a întemeierii principalelor orașe moldovenești, deoarece acestea sînt puse în legătură cînd cu genovezii, cînd cu romanii sau dacii³¹.

Dacă pentru perioada care se înscrie, cronologic, înaintea epocii de consolidare a statului moldovean, și, deci, într-o epocă în care nici vorbă nu putea fi de existența unei cancelarii domnești, din care să emane acte cuprinzînd informații privitoare la realitățile din teritoriul ce a constituit, la început, Moldova, nementiunea Sucevei este mai ușor explicabilă, nu același lucru se poate spune și pentru perioada următoare. Situată foarte aproape de Siretul, ce devenise capitala țării în vremea lui Bogdan și a urmașilor săi, Suceava

²⁶ N. Grămadă, *Vicina*, în *Codrul Cosminului*, an I, 1924, Cernăuți, 1925, p. 435 și urm.

²⁷ Baia apare menționată sub numele de Moldavia (G. Moisesescu, *Catolicismul în Moldova pînă la sfîrșitul veacului XIV*, București, 1942, p. 87).

²⁸ Gr. Ureche, *Lelopiseful Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 64.

²⁹ *Ibidem*, p. 65.

³⁰ Miron Costin, *Despre poporul Moldovei și al Țării Românești*, în *Arhiva istorică a României*, I, 1864, p. 167.

³¹ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. Adamescu, București, p. 24.

este pomenită în documente abia atunci, când ea însăși luase locul Siretului, devenind a treia capitală a Moldovei, în anul 1388. Este însă dincolo de orice îndoială că orașul exista mai înainte ca Petru I Mușat să-l fi ales drept centru administrativ și politic al țării, pentru ca să justifice mutarea capitalei aici. De fapt, orașul este sigur că a existat ca atare chiar înainte de această dată, deoarece el era cunoscut străinilor și făcea parte din categoria orașelor înregistrate în unul din cele mai importante izvoare ce stau la îndemîna cercetătorului istoriei veacului al XIV-lea : *Lista orașelor rusești îndepărtate și apropiate*³². În ciuda faptului că istoricii ruși³³ și romîni³⁴ i-au contestat în diverse chipuri valoarea, ca izvor de neîndoielnică informare istorică, *Lista orașelor rusești îndepărtate și apropiate* nu poate fi eliminată, în întregime și categoric, din rîndul izvoarelor utilizabile. Aceasta pentru că, deși folosit de puține ori în istoriografia romînească, poate fi considerat ca singurul ce ar putea servi în încercarea de a întocmi o hartă a orașelor din Moldova vremii de care se ocupă.

Oprindu-ne asupra izvorului nu o facem cu intenția de a continua o discuție reluată nu de mult³⁵ în legătură cu valoarea intrinsecă a lui, ci vom încerca numai să subliniem nevoia de a corecta unele lecturi ce s-au dat, după părerea noastră în chip forțat, izvorului, precum și să verificăm în ce măsură informațiile privitoare la istoria țării noastre pecare le dă confirmă sau nu datarea propusă în ultima vreme pentru el.

Interpolată în mai toate cronicile rusești, „lista” menționată conține o înșiruire a orașelor pe care autorul ei le cunoaște atît pe teritoriile rusești — orașe pe care le și împarte în regiuni corespunzătoare, în mare, statelor feudale rusești — cît și în afara lor. Exemplu, în această ordine de idei, poate servi înșiruirea orașelor în funcție de răspîndirea lor geografică, în cadrul unităților politico-administrative feudale rusești, ca : orașele kieviene, orașele din Volhinia, din Smolensk, Riazan etc. Alături de acestea (de fapt înaintea lor) se află înșiruite orașe bulgărești și moldovenesti. „Lista”, care poartă titlul general *Iar acestea sînt numele tuturor orașelor rusești îndepărtate și apropiate*, începe prin a enumera orașe care, prin așezarea lor, depășeau limitele formațiunilor politice rusești : orașe situate la sud de Dunăre sau chiar pe marele fluviu și altele, aflate în ținuturile nord-dunărene, în Moldova, acestea din urmă fiind notate ca orașe „valahe”³⁶. Iată de altfel textul :

„А се имена всем градом рускым далним и ближним.

На Дунай, Выдичев град, о седми стенах каменных, Мдин. И об ону страну Дунаа. Тернов, где лежить святаа Пятница. А по Дунаю,

³² *Список русских городов дальних и ближних, Полное собрание русских летописей*, VII, Санкт-Петербург.

³³ Dintre istoricii ruși, primul care s-a îndoit de valoarea izvorului a fost N. M. Karamzin. El nu respinge cu totul „lista”, dar o tratează ca pe un izvor care nu exprimă decît în foarte mică măsură realitatea. (N. M. Karamzin, *История государства Российского*, T. 1).

³⁴ Cf. I. Bogdan, *Diploma bîrlădeană din 1134 și principalul Bîrladului*, în *Analele Academiei Romîne, Memoriile Secțiunii istorice*, seria II, XI, p. 101 ; cf.

N. Iorga, *Istoria Romnilor*, II, București, 1936, p. 243.

³⁵ Discuția, menită să reazeze „lista” printre documentele de certă valoare, a fost reluată de istoricul sovietic M. N. Tihomirov. În studiul intitulat *Список русских городов дальних и ближних* publicat în *Исторические записки*, 40, 1952, autorul face o temeinică analiză a conținutului listei și respinge părerile exprimate în legătură cu lipsa de valoare a izvorului.

³⁶ Întruct în studiul de față interesează numai partea privitoare la orașele bulgărești și „valahe”, se va da numai textul care cuprinde înșiruirea acestora, lăsînd în afară restul „listei”.

Дрествин. Дичин, Килиа, А на усть Дунаа, Новое село. Акоюкра³⁷. На море, Карна. Каварна. А на сей стороне Дунаа. На усть Днестра над морем, Бельгород. Черн. Ясчский торг³⁸ на Пруте реце. Романов торг на Молдове. Немеч. В горах Корочюнов камен. Сочава. Серет. Бая, Чечюнь. Копомыя. Городок на Черемомше. На Днестре Хотень. А се болгарским и волоский гради”³⁹.

Adică :

„La Dunăre, Vidicev, cu șapte turnuri de piatră. Vidin. Și de o parte a Dunării, Tîrnov ; aici se află sfînta Paraschiva. Iar pe Dunăre : Drestvin⁴⁰, Dicin⁴¹, Chilia. Iar la gura Dunării, Satul Nou⁴². Caliacra. La mare Carna, Cavarна. Iar de partea aceastălaltă a Dunării : la gura Nistrului, deasupra mării. Cetatea Albă. Cern. Pe rîul Prut, Iașii. Pe Moldova Romanul. Neamț. În munți Piatra lui Crăciun⁴³, Suceava, Siret. Baia. Ceciuni⁴⁴. Colomeia. Gorodok

³⁷ M. N. Tihomirov, folosind variantele din cronicile Ipatievskaja, Novgorodskaja etc. publică textul îndreptat al „listei”. Schimbările, care apar în comparație cu transcrieri mai vechi ale „listei” cunoscute la noi, se datoresc exclusiv comparării diferitelor variante, ceea ce a avut ca rezultat o publicare mult mai corectă a izvorului. Un exemplu îl constituie forma mai inteligibilă sub care apare acum localitatea Akoliatra din cronica Voskresenskaia și Ermolinskaia.

³⁸ În cronica Voskresenskaia apare Askli Torg, iar în cronica Ermolinskaia Iasaskli Torg (Ясскый, Tihomirov, *loc. cit.*, p. 223, note). Faptul că înaintea lui Askli Torg apare în „listă” localitatea Cern i-a determinat pe unii istorici să afirme că cele două nume ar trebui citite împreună, rezultînd, așadar, o localitate ce s-ar numi Cernavskii Torg, ceea ce ar corespunde Cernăuților (cf. Karamzin, *loc. cit.*). Aceasta ar fi fost însă o formă cel puțin curioasă a numelui orașului Cernăuți, care, în actele slavone din veacul al XV-lea apare Черновицы. Astfel, în privilegiul acordat, în anul 1408, negustorilor lioveni de către Alexandru cel Bun, orașul apare ca punct unde aceștia urmează a plăti vamă : „а у Черновицы... мыто четьре гроши” (*Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, ed. M. Costăchescu, II, p. 632). Aceeași formă o păstrează numele orașului și mai târziu. Este aici limpede că între cele două nume ale orașului, una presupusă, cealaltă sigură, este o diferență mare. Nu trebuie de asemenea pierdută din vedere împrejurarea, că autorul „listei” dă numele orașelor moldovenești în transcriere destul de corectă, iar precizările topografice pe care le face pentru unele orașe (de pildă : „în munți”, „pe Prut”, „pe Nistru”) fac dovada unei cunoașteri temeinice a locurilor în Moldova. În asemenea condiții apare și mai greu de admis că autorul „listei” ar fi putut greși numele orașului Cernăuți în așa fel încît să scrie două nume separate. Dacă adăugăm la aceasta și constatarea că descoperiri arheologice recente fac dovada unui nivel destul de înalt pe care îl atinsese la sfîrșitul veacului al XIV-lea tîrgul Iașilor considerăm că Askli

Torg și Cern sînt două nume separate și trebuie tratate ca atare.

³⁹ *Полное собрание русских летописей*, VII, p. 240.

⁴⁰ Silistra.

⁴¹ Cu privire la identificarea acestui oraș există mai multe păreri, potrivit cărora el ar corespunde fie Vicinei, fie Dinogeției. Pentru Vicina opinează Gh. Brătianu (cf. *Recherches sur Vicina et Celalea Albă*, București, 1935, p. 86) ca și istoricul bulgar D. Anghelov (cf. *Съобщително-операционни линии в воюни те през XII и XIV вв.* pag. 227, în *Известия на българското историческо дружество*, кн. XXII—XXIV).

Pentru a doua ipoteză s-a arătat istoricul rus Kulakovski (cf. *Где находилась вичинская епархия константинопольского патриархата ?* în *Византийский временник*, IV, 1897, p. 335). În sfîrșit, istoricul sovietic Tihomirov socotește că este vorba de localitatea Măcin (M. N. Tihomirov, *op. cit.*, p. 227).

⁴² Chilia Nouă ?

⁴³ Deși în istoriografia românească s-au purtat discuții destul de ample cu privire la identificarea acestei localități, considerăm și noi că singura identificare admisibilă este aceasta. De altfel ea apare în destul de numeroase lucrări începînd cu A. D. Xenopol.

⁴⁴ Este evident, vorba de Tețina. Faptul că în „listă” numele localității este scris așa îndreptățește presupunerea că autorul „listei” cunoștea acest nume din sursă poloneză. Această formă o găsim în actul de danie din 7 ianuarie 1403 al lui Alexandru cel Bun către episcopia Moldovei, ajuns pînă la noi în limba poloneză. Printre boierii martori apare și un Hodco, pomenit astfel : „wira pana Chotka Ciacynskoho” (*Documente moldovenești...*, ed. M. Costăchescu, I, p. 47). Observația aceasta oferă posibilitatea să respingem, ca greșită, forma *Нечюн* în care localitatea apare în cronica Voskresenskaia (*ПСРА*, VII, p. 240).

pe Ceremuș. Pe Nistru Hotinul. Dar acestea sînt orașe bulgărești și valahe”⁴⁵.

Fără să considerăm necesar a relua și aici discuția, de mult începută, cu privire la datarea acestui izvor, ne raliem opiniei potrivit căreia există toate temeiurile pentru a socoti „lista” ca aparținînd ultimului sfert al veacului al XIV-lea⁴⁶. Această datare face ca însemnătatea izvorului pentru istoria Moldovei să fie deosebită, cu atît mai mult cu cît alte izvoare, interne sau externe, la fel de edificatoare nu mai avem pentru această vreme. Dar dincolo de simpla existență a unor astfel de centre, documentul arătat nu permite să se treacă, și în nici un caz el nu oferă și datele necesare în aprecierea nivelului de dezvoltare economică atins de centrele urbane moldovenesti. Abia dacă, în unul sau două cazuri, cercetarea aceasta este ușurată acum de descoperirile arheologice recente, dar și atunci se impun adesea rezerve condiționate de puținătatea materialului.

Cele de mai sus se referă nu numai la unele orașe mai puțin importante, ci și la însăși capitala țării, Suceava, în legătură cu care, după cum s-a văzut deja, informațiile scrise sînt extrem de sărace și neconcludente. Și tocmai de aceea pentru a putea aduce oarecare limpeziri, cercetătorul nu trebuie și nu poate trata istoria orașului fără să aibă în vedere starea generală a Moldovei sau, cel puțin, a regiunilor nemijlocit învecinate cu aceea a Sucevei. De fapt, aceasta este și una din condițiile de bază în tratarea problemelor privind originea și dezvoltarea centrelor urbane, a cărei neobservare poate îngreua cercetarea sau conduce la concluzii eronate.

II

Una din sarcinile cele mai importante ce se cere rezolvată în încercarea de a scrie o istorie a orașului Suceava este, fără îndoială, aceea a stabilirii vechimii așezării omenești de aici. Problema nu are doar importanța pe care i-o definește nevoia verificării concrete a unor informații cuprinse în cronicile interne, referitoare la „pustietatea” care domnea aici la mijlocul veacului al XIV-lea, acestea fiind categorice în afirmarea ei, ci una sporită de împrejurarea că Suceava pare a fi unul din puținele locuri, unde se poate urmări, pe cale arheologică, evoluția unei comunități omenești, ale cărei urme se surprind începînd cam de la mijlocul mileniului I al erei noastre și pot fi urmărite pînă astăzi. Nu este mai puțin adevărat că procesul dezvoltării acestei comunități omenești poate fi, adesea, cercetat doar cu greutate și nu în toată varietatea sa. Faptul însă că se poate face, totuși, dovada unei continuități de viață pe

⁴⁵ În studiul menționat mai înainte, savantul sovietic Tihomirov publică textul corectat al „listei”, dînd nu singularul substantivului *роподъ*, așa cum el apare în cronică *Voskresenskaia*, ci pluralul, adică *спаду*. Avînd în vedere că partea aceasta din „listă” înșiruie nu numai orașe „valahe” (fiind vorba, evident, de orașe moldovenesti), ci și bulgărești, ni se pare că precizarea: „dar acesta este un oraș bulgăresc și valah” (așa cum apărea de obicei în textele publicate pînă acum) reprezintă o greșală a copistului. Aceasta, întrucît prețioasa precizare are în vedere nu numai Hotinul, aflat în „listă” înaintea propo-

zițiunii în discuție, ci toate orașele indicate pînă la ea. De fapt, concluzia este întărită de logica cea mai elementară. Lipsa unei precizări de aceeași natură referitoare la compoziția etnică a vreunui alt oraș din „listă”, precum și arătarea ce se face în legătură cu orașele care urmează, și anume că ele sînt *poloneze*, ne îndreptățește să opinăm hotărît împotriva interpretării ce s-a dat pînă acum precizării în discuție. De aceea ni se pare că textul aflat în studiul savantului sovietic (*loc. cit.*, p. 223) cu substantivul la plural (*спаду*) este întru totul în spiritul „listei”.

⁴⁶ Mai pe larg la M. N. Tihomirov, *loc. cit.*, p. 218.

un teritoriu, care găzduiește și astăzi o așezare omenească înfloritoare, trebuie socotit ca o condiție ce ușurează considerabil studiul.

Cercetările arheologice întreprinse la Suceava, începînd din anul 1951, au prilejuit descoperirea, în diferitele sectoare în care acestea sînt în curs, sau

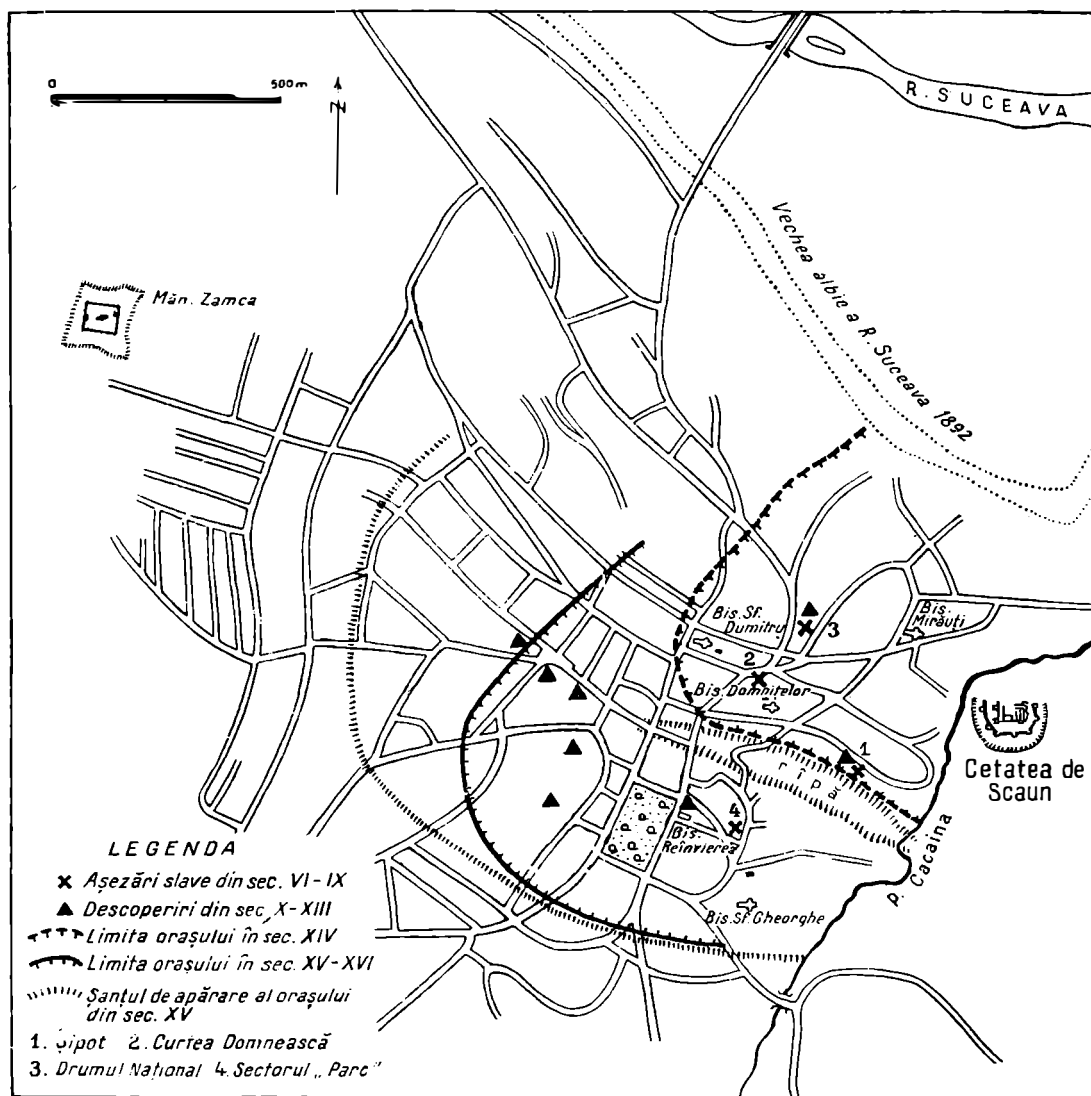

Fig. 1.— Harta orașului Suceava, cu limitele așezării în sec. XIV—XVI.

deja s-au încheiat, numeroase materiale arheologice, care vorbesc despre existența, încă din primul mileniu al erei noastre ⁴⁷, a unor așezări omenești situate, din punct de vedere topografic, atât pe teritoriul ocupat și astăzi de oraș, cît și în afara lui.

⁴⁷ Cum în discuția de față prezintă importanță numai materialele aparținînd perioadei cuprinse între sec. III și XV, lăsăm în afara studiului nostru descoperirile care datează din epocile anterioare. Totuși, precizăm aici că aceste urme nu sînt cele mai vechi

pe teritoriul Sucevei. Astfel, în săpăturile întreprinse atât în oraș, cît și la cele două cetăți ce flanchează orașul, s-au descoperit materiale aparținînd epocii neolitice și celor ce îi urmează, pînă în epoca dacică.

Prima, în ordine cronologică, dintre acestea este situată în afara limitelor orașului actual, și cu atât mai mult a celor pe care le-a avut orașul în veacurile evului mediu, și anume în apropierea satului Șcheia, la circa 1 km de actualul oraș. Este vorba despre o așezare aparținând populației locale a dacilor liberi, a cărei datare în veacurile II—III e.n. este sprijinită de similitudinea majorității materialelor descoperite aici cu altele, aflate în așezări sau cimitire din epoca arătată, situate aiurea pe teritoriul Moldovei ⁴⁸. De altfel precizăm că recente descoperiri de la Suceava nu sînt singurele de acest fel din regiune, lor putîndu-li-se adăuga și altele din aceeași epocă sau dintr-o epocă ulterioară ⁴⁹. În așezarea de la Șcheia s-au descoperit numeroase materiale arheologice, mai ales ceramică, în funcție de răspîndirea cărora se poate acum judeca amploarea pe care o va fi atins așezarea omenească de aici. Faptul că pe o suprafață cu dimensiunile de aproximativ 150 × 80 m s-au descoperit aproape egal distribuite cantitativ materiale unitare ca formă și factură, vase de proporții mari sau altele, mai ales străchini, de dimensiuni mai mici, ne duce la concluzia că așezarea dacică de la Șcheia era relativ compactă.

În ceea ce privește încadrarea cronologică a așezării trebuie făcută încă observația că săpăturile ce s-au făcut aici ⁵⁰ au arătat că stratul de cultură ce poate fi atribuit cu certitudine veacurilor II—III e.n. nu este singurul, lui suprapunîndu-i-se un altul, care se păstrează în condiții incomparabil mai rele. Apărînd numai sporadic, acest din urmă strat este deranjat în cea mai mare parte a lui de construcții mai noi, aparținînd epocii feudale (sec. XIV—XV), vreme în care, pe suprafața arătată se afla un sat. În aceste condiții devine greoaie și adesea chiar irealizabilă fixarea pe verticală a unora din descoperirile făcute la Șcheia, care aparțin cu siguranță epocii migrației popoarelor.

Ceea ce se cere însă remarcat cu deosebire este faptul că, printre descoperirile care se înscriu în limitele și categoriile specifice epocii migrației popoarelor, se găsesc și unele materiale a căror datare se poate face ceva mai greu, din pricini obiective. Astfel, materialele acestea se disting prin factura sensibil deosebită în raport cu ceramica aparținînd culturii Sintana-de-Mureș: ceramica aceasta, deși tot cenușie, este de factură mai grosolană avînd în pastă pietricele, uneori destul de mari, iar chipul în care sînt finisate vasele nu mai este același ca în cultura amintită. În plus, alături de aceste materiale, mai apare și o ceramică de factură inferioară, lucrată cu mîna dintr-o pastă de calitate inferioară, ornamentată într-un singur caz cunoscut nouă, cu alveole pe buză. De reținut însă, că materiale de acest fel, e adevărat că în număr cu totul restrîns, au fost descoperite și în chiar interiorul orașului Suceava, în condiții neașteptate, și anume în interiorul unui bordei slav.

⁴⁸ Cele mai multe analogii și le găsește acest material cu descoperirile de la Poienești și Vîrțișcoi. Nu este mai puțin adevărat însă că și printre descoperirile din Muntenia se pot găsi materiale destul de apropiate ca factură, tehnică și formă cu cele de la Șcheia.

⁴⁹ În apropierea orașului Botoșani se află un cimitir de incinerare, datînd din sec. III—IV, a cărui existență a fost constatată cu prilejul unor lucrări agricole executate în cadrul stațiunii experimentale de la Cucorani. La Muzeul regional Suceava se află urna

și inventarul unui mormînt de incinerare ce a putut fi salvat. Materialul este încă inedit.

⁵⁰ Așezarea în discuție nu a putut fi, din motive obiective, cercetată în întregime. Săpăturile de aici au avut mai mult caracterul unora de salvare, ele făcîndu-se îndeosebi în locurile unde se semnalau complexe mai importante (cf. *Raportul preliminar asupra săpăturilor din anul 1969 de la Suceava, în Materiale X în pregătire*).

Prezența materialelor arătate, cărora li se vor adăuga cu siguranță și altele în viitor, nu poate fi explicată, credem, decât prin admiterea continuării în timp a așezării aparținând populației locale, pînă în sec. V—VI e.n. Este adevărat, și facem aici precizarea cerută de importanța problemei, că dincolo de aceste constatări nu se poate merge, deocamdată, fără riscul de a exagera. Dar chiar și în aceste condiții de nesiguranță a încadrării cronologice a descoperirilor menționate în urmă, considerăm că apariția lor în stratul superior al așezării de la Șcheia face neîndoielnică, cel puțin sub raportul cronologiei relative, datarea mai tîrzie a lor, iar constatările făcute în oraș par a sugera datarea propusă mai înainte.

În veacul al VI-lea se petrece însă un eveniment care doar ca început aparține acestui secol, dar care avea să se prelungească în timp, cu oarecare intermitențe, încă aproape două veacuri, și anume migrația slavilor. Acest eveniment, ce capătă prin consecințele sale nemijlocite o importanță excepțională nu numai pentru regiunile de la nordul Dunării, ci și pentru întregul răsărit și sud al Europei, s-a repercutat, în mic, și asupra regiunii care poartă și azi un nume, pe care mulți cercetători îl socotesc, în chip frecvent, de origine slavă : Suceava.

Deși cercetările de pînă acum nu îngăduie nicidecum să se afirme că, încă de la primele grupuri slave ce se îndreptau spre sud, venind din teritoriile pruto-nistriene, această regiune a cunoscut o stabilire mai largă a populației slave, descoperirile de la Suceava pot demonstra că, fie și parțial, lucrul acesta s-a petrecut.

Situată în apropierea unei ape ce oferea cu siguranță o sursă de hrană de cea mai mare importanță, așezarea locală de care vorbeam cu puțin înainte, avea și avantajul de a fi dispus de o poziție geografică cu totul favorabilă pentru apărarea locuitorilor ei, în caz de pericol ⁵¹. Într-adevăr, dealurile ce o înconjoară sînt și acum acoperite în bună măsură cu pădure, ceea ce poate constitui un indiciu că, în mileniul întîi al erei noastre, situația va fi fost cel puțin aceeași ⁵². Particularitățile locului nu au scăpat însă nici populației slave în migrație și dovada sigură o oferă chiar faptul, că tot aici și-a ales loc de așezare și un grup ce s-a desprins din marea masă a celor ce se îndreptau spre sud.

Ceea ce atrage însă atenția în acest caz este o împrejurare pe care, deși puține și nu cu totul concludente în acest sens, cercetările efectuate în complexe slave, care datează din această fază a migrației triburilor slave, par a o sugera cel puțin : deși nu este de presupus că regiunea în discuție va fi fost foarte dens locuită de populația locală, rămînînd, deci, loc suficient și pentru noii veniți, aceștia preferau să se stabilească cît mai aproape de așezarea băștina-

⁵¹ De precizat că nu numai la Suceava populația locală a dovedit preferințe pentru astfel de locuri. Același lucru se face remarcat și în cazul așezării de la Cucorîni, al cărei cimitir a devenit cunoscut în chip întîmplător. Dealurile care mărginesc locul sînt acum mai puțin acoperite de pădure decît la Suceava, dar aceasta nu lipsește nici aici cu totul.

⁵² În timpul săpăturilor efectuate la cetatea Șcheia, situată în imediata apropiere a așezării dacice a reieșit că dealul pe care a fost construită această fortificație feudală era acoperit, în a doua jumătate a veacului al XIV-lea, cu pădure. Cît privește densitatea acesteia, se pare că chiar defrișarea prin foc a întregului deal ocupat de cetate o dovedește (vezi mai pe larg Gh. Diaconu și N. Constantinescu, *Cetatea Șcheia*, București, 1960, p. 23, 24 și urm.).

ților daci⁵³. Nu foarte aproape, deoarece probabil, în etapa inițială, cele două populații se vor fi privit cu neîncredere, dar nici cu totul departe, pentru ca între ele să nu fie posibil un contact rapid (cele două așezări se aflau la o distanță de vreo 3—4 km). Din momentul așezării slavilor într-un loc ce intră chiar în perimetrul viitorului oraș feudal (fig. 1) începe o perioadă în care istoria așezării omenеști de aici poate să fie din nou cunoscută mai bine. Explicația faptului rezidă în împrejurarea că, cercetările întreprinse în oraș au dus la descoperirea mai multor așezări, care aparțin perioadei de după venirea slavilor aici. Nu este cazul să se reia discuția care s-a făcut în altă parte, privitoare la particularitățile fiecăreia din așezările acestea⁵⁴, dar socotim că este, în schimb, util să ne oprim asupra unor aspecte care capătă acum o importanță sporită și sînt legate de aceste așezări.

Cea mai veche dintre așezările de la Suceava pare să fi ocupat o suprafață de teren destul de mare. Spunînd aceasta, se are în vedere nu numai așezarea care a dat numele ei fazei celei mai vechi a culturii slavilor de pe teritoriul țării noastre, ci și celelalte locuințe care aparțin aceleiași faze, dar nu intră în componența așezării eponime. Privind lucrurile în acest fel, se poate spune că, în momentul așezării lor pe locul viitorului oraș Suceava, slavii își aveau locuințele împrăștiate pe o suprafață de mai multe hectare, ocupînd o bună parte din latura de răsărit a actualului oraș Suceava. Cît privește nivelul atins de populația slavă ce locuia aici, este suficient să amintim că el nu era foarte înalt (fig. 2 și 3), ba se poate spune chiar că, în unele domenii de activitate, se situa pe un plan inferior în raport cu realizările ce se pot atribui, cu rezervele de rigoare, populației locale dacice.

În viața acestei populații slave stabilite recent la Suceava pare să se fi petrecut un eveniment important, care a obligat la o „repliere” concretizată prin părăsirea așezării inițiale. Că mutarea va fi fost provocată de întîmplări cu caracter violent, așa cum sugerează urmele de arsură constatabile în interiorul locuințelor cercetate pînă acum, sau că ea s-a datorat schimbărilor de ordin social petrecute în sînul societății acesteia, care începea să se grupeze după alte principii, este mai greu de spus, și aceasta determină să se evite acum, în chip conștient, a propune o soluție. Sigur rămîne însă faptul, că într-o vreme care aparține din plin veacului al VII-lea, prima așezare este părăsită, populația concentrîndu-se în alta, situată aproape de prima.

Veacurile VII—IX cunosc, în diferite momente a căror stabilire este cu mult mai grea decît în primul caz, noi reorganizări și refaceri ale așezărilor omenеști de la Suceava pe care a le explica în chip convingător și suficient nu este posibil în stadiul actual al cercetărilor. În afara acestor fapte, trebuie însă să se acorde atenție constatării prilejuite de cercetarea urmelor de viață aparținînd vremii arătate, referitoare la linia ascendentă urmată de evoluția culturii materiale a acestei populații (fig. 4).

⁵³ O situație identică pare a fi sugerată și la Sărata Monteoru de descoperirea, în perimetrul cimitirului slav de incinerare, a unor materiale ceramice aparținînd populației locale (cf. I. Nestor, *La nécropole slave de l'époque ancienne de Sărata-Monteoru*, în *Dacia*, N. S., I, p. 294).

Aceste două exemple ar putea constitui un eventual îndreptar pentru viitoarele cercetări privind locurile de așezare a slavilor în sec. VI.

⁵⁴ M. D. Matei, *Die slawischen Siedlungen von Suceava*, în *Slovenská Arheológia*, X, 1, 1962, p. 149 și urm.

În altă parte⁵⁵, s-a susținut că la formarea culturii materiale a epocii acesteia, unitară pentru întreaga Moldovă și nu numai pentru ea, o contribuție de loc neglijabilă își va fi adus populația dacică locală cu care, mai devreme sau mai târziu, după venirea lor aici, slavii au intrat în contact. Cît este de

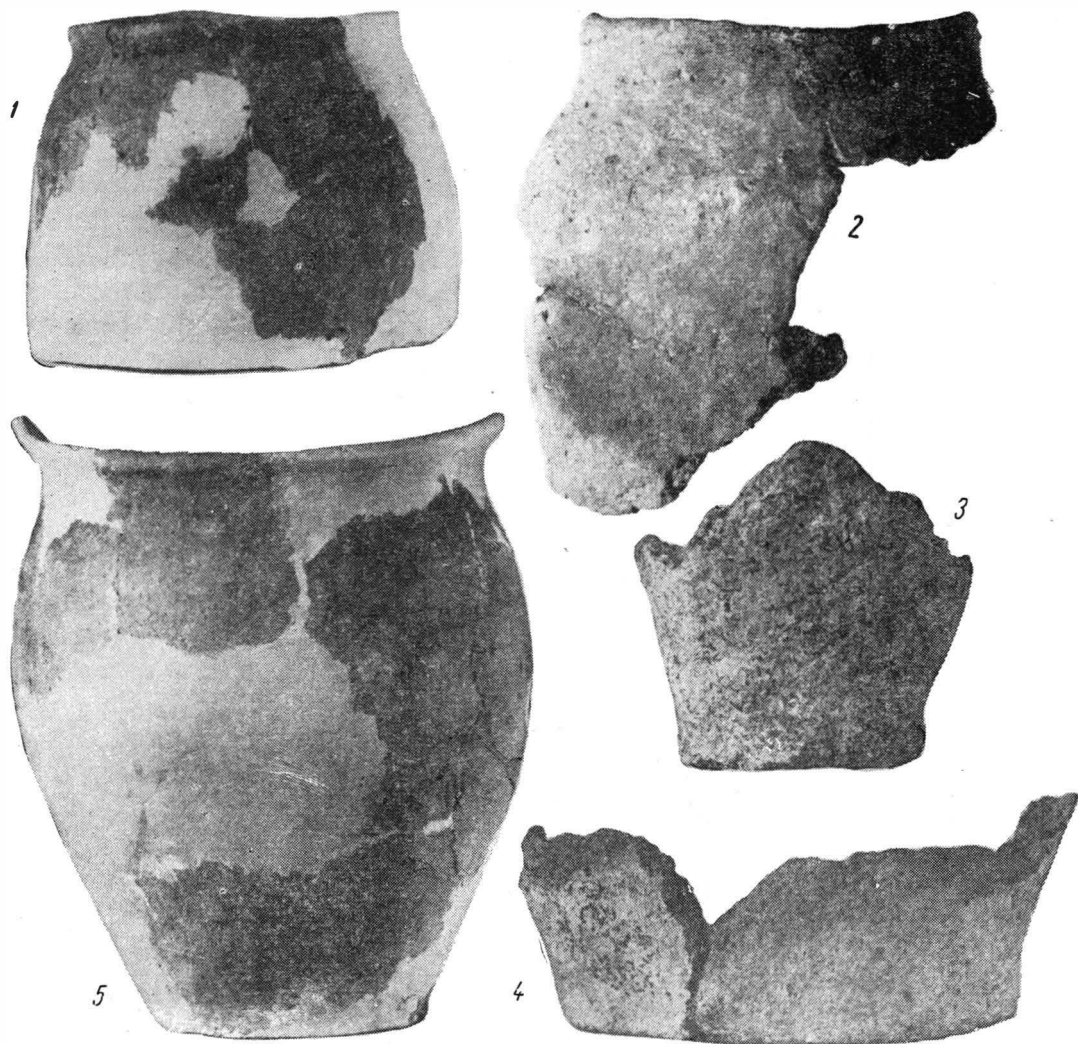

Fig. 2. — Forme caracteristice ale ceramicii slave din sec. VI — VII de la Suceava. 1—4, sectorul „Șipot”; 5, sectorul „parc”.

atribuit uneia și cît alteia din cele două populații este încă prematur să se încerce a stabili, în stadiul în care se găsește studiul problemei în România sau peste graniță, dar un lucru se pare că se poate susține cu suficiente temeiuri, deși, deocamdată, acestea sînt mai puțin de natură strict arheologică și mai mult logice : după migrarea spre sud a slavilor, care s-au oprit în mare număr în Moldova începînd din sec. VI, populația locală a imprimat o notă nouă culturii ce acoperă veacurile următoare, prin transmiterea unor elemente ce îi carac-

⁵⁵ M. D. Matei, *Die slawischen Siedlungen von Suceava*, în *Slovenská Arheológia*, X, 1, 1962, p. 149 și urm.

terizau propria cultură materială, în momentul contactului cu slavii. Rezultatul cel mai important al acestor împrumuturi îl constituie, desigur, formarea unei culturi cu trăsături specifice numai ei, care o deosebesc de aceea a populațiilor înconjurătoare.

Evident că procesul acesta a presupus scurgerea unui timp destul de îndelungat și că, dată fiind greutatea specifică a elementului autohton, dife-

rită de la o regiune la alta, contribuția lui nu a fost peste tot egală și formele de concretizare a conviețuirii slavilor cu populația locală nu vor fi fost aceleași ⁵⁶. Oricum ar fi însă, și acest fapt prezintă importanța majoră în discuția de acum, procesul arătat a cuprins, în egală măsură, și teritoriul Sucevei de azi. Că este așa o dovedesc mai bine decât orice însăși trăsăturile caracteristice culturii veacurilor VII—IX pentru o arie largă, pe care descoperirile de la Suceava nu le infirmă, ci le repetă pînă la amănunte.

Dar cu nivelul cel mai nou al așezării slave de la „Drumul național” din Suceava, nivel căruia i se poate stabili, ca dată finală, cel mult mijlocul veacului al IX-lea, posibilitățile de a cunoaște în amănunt viața comunității omenеști de aici se reduc în așa măsură încît, pentru o vreme îndelungată, trebuie să facem apel destul de des, la construcții logice.

Chiar dacă existența unui al treilea nivel de locuire în așezarea de la „Drumul național” nu poate fi susținută cu suficiente argumente de ordin arheologic, acest nivel pare a fi sugerat de anume observații și descoperiri. Astfel, sesizarea unei dungi de cenușă și arsură la un nivel superior aceluia de la care fuseseră săpate locuințele bordeie ale nivelului al II-lea, și care nu poate fi pusă în legătură cu locuințele nivelului arătat, ar putea să constituie un indiciu privitor la dăinuirea, aici sau undeva destul de aproape, a locuitorilor acestei așezări, chiar după părăsirea de către ei a locuințelor celui de-al doilea nivel. Această presupunere își găsește o serioasă confirmare în descoperirea, atît aici, cît și în alte locuri din oraș, a unor materiale arheologice dintr-o epocă ulterioară, și anume din sec. X—XII.

⁵⁶ Chiar dacă, într-un anumit moment, nivelul de dezvoltare a culturii materiale va fi fost diferit de la regiune la regiune, în funcție de densitatea populației sau posibilitățile ei de schimb, cu timpul este

de presupus o oarecare egalizare a acestui nivel, datorită posibilităților sporite de a comunica între ele pe care le au diferitele comunități omenеști, odată cu trecerea timpului și în urma deplasărilor de populații.

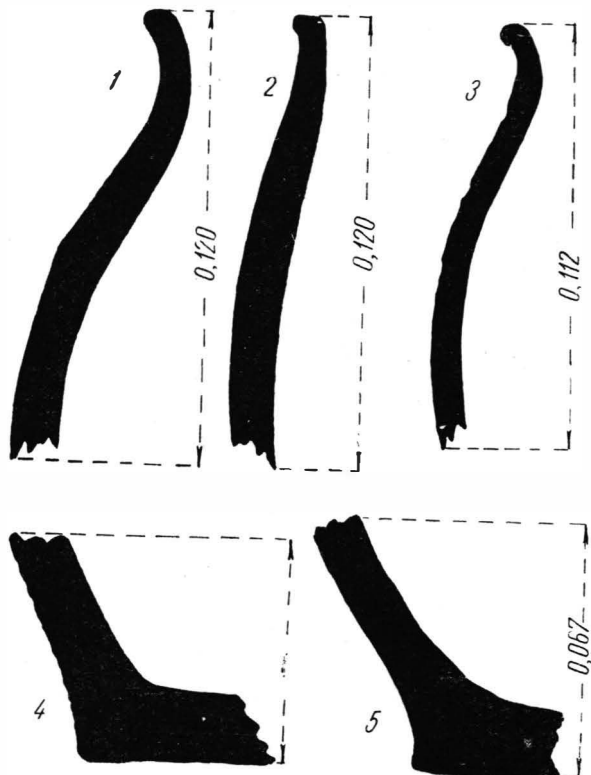

Fig. 3. — Profile caracteristice pentru ceramica slavă din faza „Suceava-Șipot”.

Deși între aceste materiale și altele descoperite în diferite locuri din Moldova, a căror încadrare cronologică este mai ușor de realizat datorită condițiilor mai bune de descoperire, se poate stabili o apropiere remarcabilă, considerăm că stadiul actual al cunoștințelor noastre despre Suceava vremii

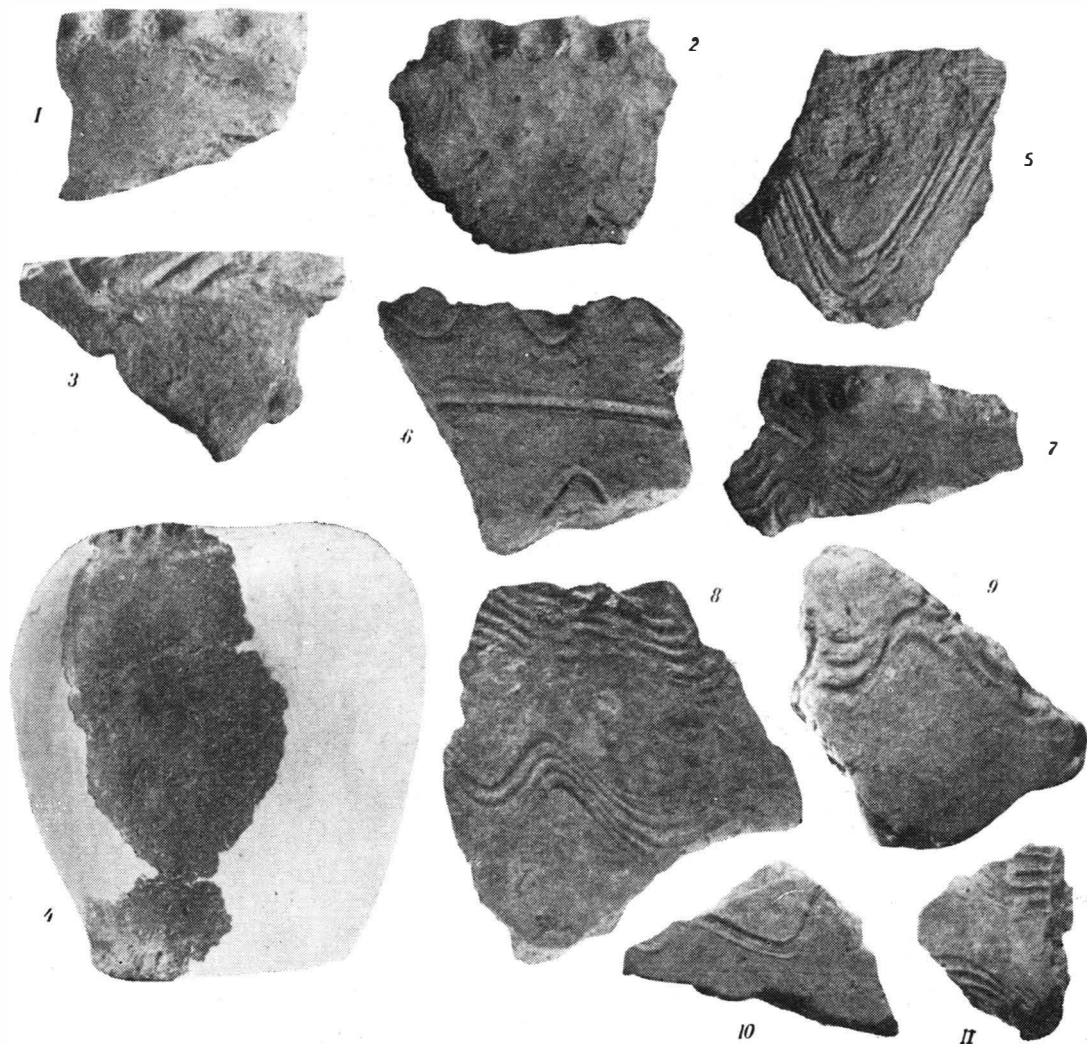

Fig. 4. — Fragmente ceramice ornamentate, descoperite în așezările slave de la Suceava. 1, nivelul I de la „Drumul Național”; 2, nivelul II de la „Drumul Național”; 3, așezarea de la „Curtea Domnească”; 4, așezarea de la „Șipot”, în nivelul posterior așezării; 5—11, nivelul II de la „Drumul Național”.

arătate nu permite o încercare de datare mai exactă a descoperirilor noastre. De aceea, ne mulțumim aici să prezentăm puținele materiale ce pot fi deocamdată atribuite veacurilor X—XII, făcînd însă precizarea că ele acoperă o suprafață ce se situează tot în marginea de răsărit a orașului feudal. Înainte însă de a face aceasta, mai considerăm necesar să precizăm că, în general, descoperirile cărora le atribuim vechimea arătată punctează acea parte a orașului în care cercetările de pînă acum au dovedit o locuire mai intensă și în epoca feudalismului dezvoltat. De aceea, considerăm că porțiunea de teren pe care

o putem delimita acum ca fiind cuprinsă între limita de răsărit a orașului (pîrîul Cacaina) și o linie care ar uni biserica sf. Dumitru cu biserica sf. Gheorghe (fosta mitropolie a Sucevei) reprezintă vatra cea mai intens locuită din tot cursul istoriei așezării de aici și nu ni se pare întîmplător nici faptul că primele construcții făcute de autoritatea centrală, după mutarea capitalei la Suceava, au fost concentrate tot în această parte a orașului ⁵⁷.

Fig. 5. — Fragmente ceramice din sec. IX—X descoperite pe teritoriul Sucevei. 1—4, sectorul „Șipot”; 5, sectorul „IRC”.

Dovezile de care ne servim în judecata potrivit căreia, în veacurile X—XII, teritoriul viitorului oraș nu a încetat să fie locuit sînt reprezentate în principal de ceramică. Această ceramică este fără excepție arsă la roșu și, în general, lucrată dintr-o pastă de bună calitate, în care, ca degresant, intră, cel mai adesea nisipul. Ceea ce atrage atenția este faptul că fragmentele descoperite pînă acum fac dovada că ceramica era ornamentată, deși nu întotdeauna maniera în care este executat ornamentul vădește o îndemînare deosebită. Astfel, dacă pe unele fragmente lucrate la roată ornamentul, compus din brîu de linii orizontale, deasupra căruia se înscrie un val multiplu (fig. 5/5)

⁵⁷ Este știut că principalele edificii, de caracter laic sau bisericesc, pe care le-a construit domnia odată cu stabilirea ei la Suceava, s-au concentrat în această parte a orașului. Astfel, Curtea Domnească, sediul, să spunem, privat al voievodului și familiei lui, bise-

rica Sf. Dumitru ca și cele mai multe case ale boierilor și negustorilor suceveni sînt concentrate aici. De altfel, după unele descoperiri recente, abia în sec. XV, mai ales în a doua jumătate a lui, orașul trece dincolo de limita arătată mai sus.

este bine executat, pe altele, lucrate și ele tot la roată, liniile brîului orizontal sînt mult mai adînc executate și descriu coborîșuri și suișuri evidente (fig. 5/1—3). Adăugăm la aceasta și descoperirea unui fund de vas, care păstrează marca olarului în formă de cruce (fig. 5/4).

Pe baza materialelor aparținînd acestei vremi ca și secolelor care premerg întemeierea statului feudal al Moldovei, suficiente pentru a constitui dovada existenței aici a unei populații stabile, se poate formula ipoteza că această populație se afla, datorită condițiilor naturale în care trăia, într-o relativă izolare. Este drept că descoperirile arheologice cunoscute acum nu sînt suficient de variate pentru a putea permite judecăți mai largi, dar chiar și așa nu se poate să nu remarcăm ritmul foarte lent de dezvoltare a culturii materiale a acestei populații.

Chiar dacă descoperirea a două monede, una bizantină de la Mihail IV Paflagonianul⁵⁸ și alta, mai tîrzie, care însă datorită păstrării rele nu poate fi cu siguranță atribuită imperiului bulgar din veacul al XIII-lea⁵⁹ ar putea face, eventual, dovada unor legături cu lumea mai îndepărtată, absența unor descoperiri obișnuite perioadei de pînă în sec. al XIV-lea în alte regiuni, mai centrale, ale Moldovei, sugerează aceeași izolare accentuată. Într-adevăr, ce altă explicație ar putea fi găsită faptului că, în timp ce alte așezări din Moldova, ca de pildă Hlincea, Dănești sau Bîrlad, situate în condiții geografice prielnice unui schimb mai lesnicios cu ținuturile învecinate, atinseseră un nivel destul de înalt în dezvoltarea culturilor lor materiale în veacurile XII—XIII, locuitorii Sucevei vădesc sensibile rămîineri în urmă? Acest decalaj trebuie pus numai pe seama greutății cu care locuitorii așezării de la Suceava puteau cunoaște nemijlocit practica altor așezări mai avansate, față de care se afla nu foarte aproape⁶⁰.

Așa se face că produsele locuitorilor așezării sucevene poartă, în ciuda trecerii unui timp îndelungat și a progreselor înregistrate aiurea, un caracter ușor vizibil conservator. Nu este vorba aici de faptul că începerea folosirii roatei olarului se lasă constatată la Suceava abia într-o vreme, cînd, în alte părți, producția ceramicii înregistra deja progrese remarcabile (ca, de pildă, la Baia sau chiar în așezări satești ca Hlincea), ci doar despre dăinuirea, în forme de loc alterate în sec. XIII, a unor elemente ce caracterizau ceramica

⁵⁸ Moneda aceasta a fost descoperită împreună cu o serie de materiale ceramice vechi, dar nu într-un complex închis. Faptul că era perforată constituie un indiciu al folosirii monedei ca podoabă și ar putea, în același timp, justifica și descoperirea ei împreună cu materiale ceramice din secolul al XIII-lea. Se poate considera că moneda a ajuns aici nu ca piesă de podoabă ci pe calea schimbului, ea prezentînd urme evidente de folosire.

⁵⁹ Moneda a fost descoperită în sectorul „Șipot”, în apropierea unui bordei din care s-au scos materiale mai vechi decît secolul al XIV-lea. Deși nu se pot pune în legătură directă, considerăm totuși că această apropiere nu trebuie trecută cu vederea și nici omisă semnificația descoperirii ei într-unul din sectoarele cele mai bogate în descoperiri mai vechi decît veacul arătat.

⁶⁰ Pentru a nu da naștere unor confuzii, este necesară precizarea, că considerațiile de mai sus nu trebuie înțelese în sensul atribuirii unei culturi specifice fiecărei regiuni mai restrînsă. Dimpotrivă, între acestea legături există, dat fiind fondul comun pe care l-a avut cultura populației regiunilor est-carpătice, ceea ce a determinat afirmația făcută în altă parte (cf. studiul nostru, *Unele probleme în legătură cu începuturile vieții orășenești la Suceava*, în SCIV, 1, XI, 1960, p. 111) că „în ciuda veacurilor ce s-au scurs, ea (cultura materială) rămîne unitară ca stil și formă și nu lasă să se întrevadă pătrunderea unor elemente străine celor ce au contribuit la formarea acestei culturi”. Diferența constă doar în nivelul atins de fiecare așezare la un moment dat, în cadrul procesului istoric general de dezvoltare a Moldovei.

unei epoci cu mult anterioare. Astfel, de pildă, în veacul al XIII-lea legăturile genetice ale ceramicii aparținând acestui veac cu ceramică mai veche cu trei-patru veacuri sînt atît de ușor observabile, cum de puține ori se mai poate vedea în alte părți.

Vase lucrate cu mîna, cu un profil simplu, modelate dintr-o pastă bogată în pietricele și destul de slab frămîntată sînt caracteristice în Suceava veacului XIII. Dacă adăugăm la aceasta și faptul că elementul de căpetenie în ornamentarea ceramicii acesteia a rămas tot linia (orizontală sau în val), incizia pe buză (ca în ceramica slavă) sau alveolele (alungite și dispuse oblic pe umăr, fig. 9/1) se căpătă imaginea unei evoluții destul de lente.

Situația semnalată mai sus caracterizează nu numai veacul al XIII-lea, ci și o bună parte a veacului următor. Acum însă, și în condiții ce se cer analizate cu multă atenție, această stare încetează, și în viața locuitorilor Sucevei începe să se facă simțit un alt puls. Pentru a putea însă sesiza deosebiri și a le explica este nevoie de o prezentare mai amplă și amănunțită a descoperirilor arheologice, încă singurele mărturii în stare să ajute la limpezirea unor probleme importante din istoria Sucevei în acest început de veac, al XIV-lea.

Chiar dacă nu au fost întotdeauna în măsură să ofere răspuns la toate întrebările privind istoria așezării de la Suceava la sfîrșitul veacului al XIII-lea și începutul celui următor, săpăturile efectuate în cuprinsul orașului au avut măcar darul să aducă unele lumini într-una din manifestările care, pentru această vreme, capătă o importanță sporită de împrejurarea, că este singura în măsură să ofere elemente, pe temeiul cărora se poate studia viața unei comunități, și anume producția de ceramică. Fără să comitem greșeala de a considera că *numai* astfel de materiale pot servi la conturarea unui tablou, ce se cere completat cu numeroase detalii, privind viața locuitorilor Sucevei în acest timp, nu putem trece însă cu vederea că, în condițiile păstrării doar a unor slabe și puțin numeroase urme de viață din timpul arătat, producția de ceramică poate să aducă contribuții remarcabile la înțelegerea unor realități de un deosebit interes științific.

Cu toată lipsa unor materiale care ar fi făcut mai sigură datarea descoperirilor ce vor face obiectul atenției noastre, observațiile de ordin stratigrafic efectuate în săpăturile din oraș pot contribui la o încadrare cronologică destul de precisă a acestora și la stabilirea unei cronologii relative a lor.

Atît la „Curtea Domnească”, cît și mai ales la „Șipot” a fost posibil să se facă observații stratigrafice valoroase, care stau la baza atribuirii unor descoperiri începutului veacului al XIV-lea. Astfel, s-a putut constata, că în stratul, destul de gros, care premerge aceleia datat sigur cu monede din timpul domniei lui Petru I Mușat (asupra căruia vom reveni mai jos) materialul ceramic este deosebit de variat ca formă, dar, în același timp, unitar ca factură și tehnică de lucru.

Caracteristica principală a acestui material o constituie legăturile evidente cu materialele mai vechi, în raport cu care, chiar dacă se situează la un nivel superior ca realizare tehnică, rămîne apropiat ca formă. Acest material mai nou se împarte în mai multe grupe în funcție de formele lui, care sînt destul de variate. Explicația faptului acesta credem că este una singură și rezidă în

împrejurarea că, în condițiile dezvoltării societății în momentul dat, producerea ceramicii se făcea de către numeroși olari, fiecare lucrînd pentru un cerc restrîns de consumatori, nivelul producției fiind determinat de mijloacele tehnice și experiența destul de reduse.

Dintre materialele aparținînd începutului veacului al XIV-lea ne mulțumim să amintim aici doar cîteva din tipurile de circulație mai frecvente, și anume pe acelea care prezintă trăsături apropiate de ale ceramicii mai vechi.

O primă grupă, reprezentată de cele mai numeroase exemplare cunoscute nouă, este constituită din vase de dimensiuni destul de mari. Lucrate cu mîna sau la roata înceată, vasele acestea sînt făcute din pastă de calitate mijlocie: ceva mai bună decît aceea din care sînt făcute vasele din veacul al XIII-lea, pentru că este mai bine frămîntată și conține nisip mai fin decît în epoca anterioară, (cînd se întîlneau destul de frecvent și pietricele mici), dar în același timp mai puțin bună decît aceea a vaselor de la mijlocul sec. XIV, de care ne vom ocupa pe larg mai tîrziu.

Ca profil, vasele din această categorie se caracterizează printr-o linie simplă și o oarecare sveltețe. Aceasta din urmă este imprimată mai ales de partea superioară a vasului, prevăzută cu o buză simplă, dreaptă, destul de înaltă și numai puțin răsfrîntă în afară (fig. 6/2,3).

O constatare pe care o prilejuiesc toate fragmentele aparținînd acestei categorii este aceea că în vremea arătată ceramica *nu mai era împodobită* nici măcar cu foarte simplele elemente de decor folosite în epoca anterioară.

O altă grupă, mult mai sărac documentată pînă acum, decît celelalte, este reprezentată de vase mici și incontestabil mai puțin realizate din punct de vedere tehnic. Vasele din această categorie sînt fie lucrate cu mîna și numai îndreptate cu roata înceată, fie lucrate în întregime cu roata dar destul de neîndemînatec finisate. Deosebindu-se de vasele aparținînd primei grupe mai puțin din punctul de vedere al compoziției pastei, cît mai ales sub raportul aspectului general (profil și formă) aceste vase, prin slaba lor frecvență, vin să confirme faptul că în producerea lor olarii suceveni întîmpinau încă greutăți. Acestea erau generate, după cît se pare mai ales de insuficienta stăpînire a procesului tehnic. Numai așa se poate explica faptul, ușor constatabil, că profilul vaselor, mai ales în partea superioară a lui, exprimă multă nesiguranță (fig. 6/1,4).

Este însă o grupă de ceramică de uz casnic, reprezentată, deocamdată, prin extrem de puține fragmente, care cu greu se poate lega genetic de ceramica mai veche cunoscută în această regiune și care prezintă caractere ce o apropie mai mult de regiunile estice ale Moldovei și mai ales de unele din descoperirile din R.S.S. Moldovenească, teritorii ce par a fi influențat, o vreme, producția regiunilor mai vestice. Deși este limpede că, din punctul de vedere al calității pastei și, în egală măsură, din acela al tehnicii de lucru, aceste fragmente nu pot fi despărțite de masa ceramicii lucrate la Suceava la începutul veacului al XIV-lea, ele se deosebesc însă total de rest prin profilul cu totul neobișnuit. Faptul că profilul acestor vase prezintă un element nou în ceramica locală, și anume prezența gîtului propriu-zis — care în cazul vaselor încadrate în grupele descrise sumar mai sus lipsește — la care se adaugă faptul că buza este mult răsfrîntă în afară, face ca acest profil să iasă din comun. Mai mult, buza îngroșată (fig. 6/6) și prevăzută pe alocuri la partea inferioară, în exte-

rior, cu un șențuleț abia schițat amintește, în chip sensibil, de profilul obișnuit unei categorii ceramice, atestată prin descoperiri destul de puțin numeroase

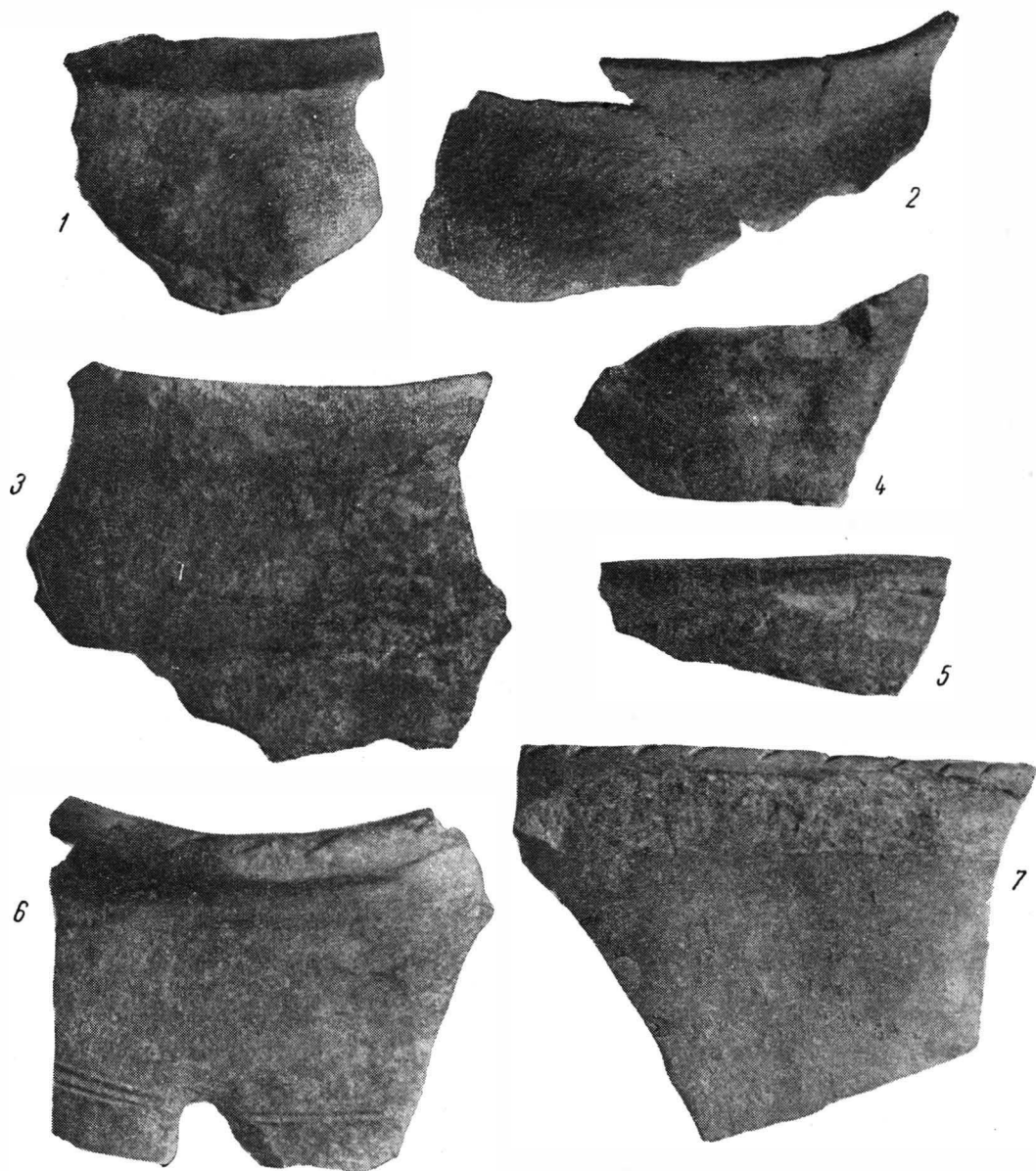

Fig. 6. — Ceramică de factură locală. 1, 3, 4, fragmente de vase lucrate cu mîna; 2, 5, 6, fragmente lucrate cu roata înceată; 7, fragment lucrat cu roata rapidă.

pînă acum atît pe teritoriul țării noastre, cît și în afara lui și care este considerată a avea origini sudice⁶¹. Întrucît însă se deosebește de aceasta din urmă prin pastă și tehnica de lucru, ceramica de la Suceava nu poate fi socotită ca

⁶¹ Materialele descoperite în sondajul efectuat la Ustia sînt lucrate la roata rapidă, din pastă de bună calitate, cu nisip fin, bine frămîntată. Arse la negru, aceste vase sînt foarte bine lucrate și finisate. Pentru

amabilitatea de a ne fi pus la îndemînă aceste materiale, aducem și pe această cale mulțumiri arheologului G. D. Smirnov din Chișinău.

fiind adusă din regiunile estice, ci lucrată aici, după un model ajuns întâmplător în regiunile de la poalele munților. De asemenea, nu se poate crede că această

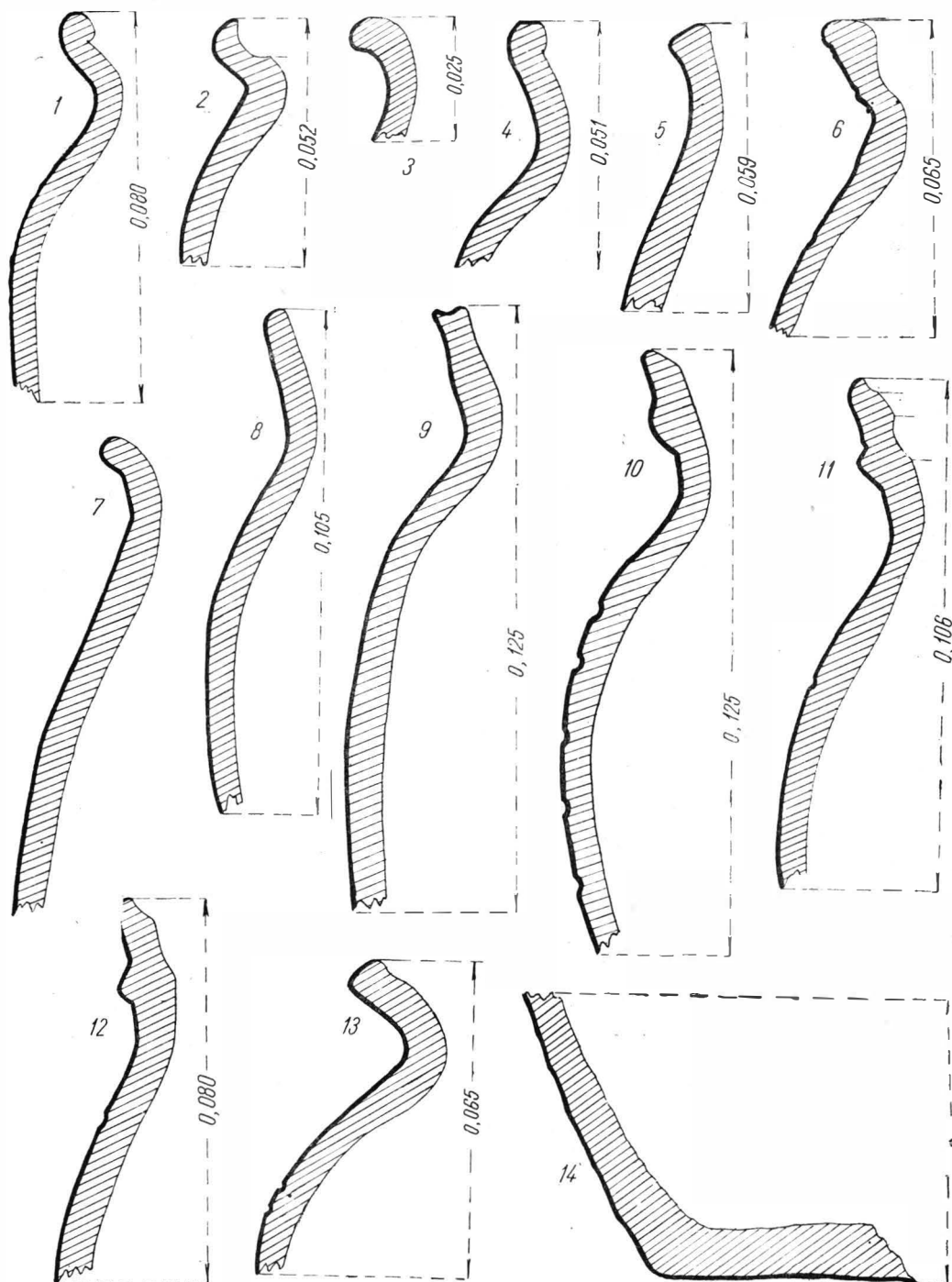

Fig. 7.— Profile caracteristice pentru ceramica locală de la Suceava (sec. XIII—XIV).

ceramică constituie dovada venirii, la Suceava, a unui oarecare grup de populație estică la începutul secolului al XIV-lea și aceasta datorită rarității extreme

a unor asemenea descoperiri. Dacă un astfel de grup ar fi venit la Suceava, este greu de admis că putea lăsa numai atâtea urme ale existenței sale și că ar fi adoptat, de îndată, ceramica populației de aici. De altfel, o dovadă în acest sens există într-o perioadă ceva mai târzie din istoria Sucevei, în a doua jumătate a veacului al XIV-lea. Despre aceasta se va vorbi însă la locul potrivit.

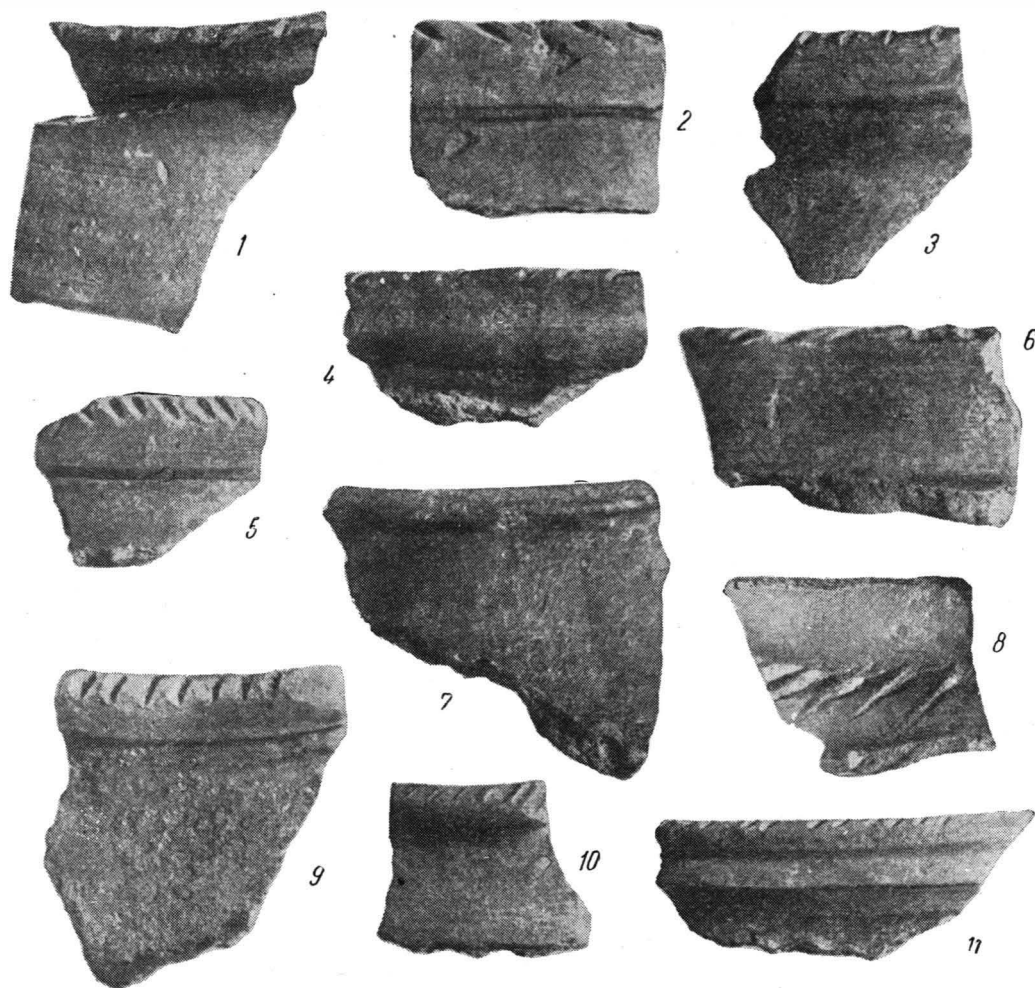

Fig. 8.— Fragmente ceramice de factură locală, de la începutul sec. XIV (sectorul „Șipot”).

Din cele spuse pînă acum, s-a conturat împrejurarea ca toate descoperirile care au constituit obiectul discuției noastre nu dovedesc nimic altceva, decît că la începutul veacului al XIV-lea nivelul de viață al locuitorilor așezării de la Suceava era destul de scăzut. Atît mijloacele tehnice ce stăteau la îndemîna lor, cît și rezultatele — ce-i drept, încă unilateral cunoscute — ale activității oamenilor în diversele ramuri ale manifestărilor lor probează din plin aceasta. Ar fi incompletă imaginea noastră asupra posibilităților de realizare ale unei asemenea societăți, dacă nu am face precizarea că în stratul ce aparține vremii arătate s-au descoperit extrem de puține obiecte de uz casnic lucrate din metal și cu atît mai puțin urme ale unei activități de prelucrare a metalelor. Absența și a unora și a altora se poate explica, așa cum s-a făcut și mai înainte, prin

nivelul încă scăzut al producției. Este limpede că, în condițiile unei evidente lipse de contact chiar cu regiuni destul de apropiate geografic și bine dezvoltate din punct de vedere economic (Baia la sud, Siretul la nord, reg. Cîmpulungului spre vest), locuitorii acestei așezări nu cunoșteau nici măcar una din realizările cele mai importante ale acestei vremi în domeniul producției meșteșugărești, roata olarului, cu învîrtiri repezi.

Se pare însă că primele decenii ale veacului al XIV-lea marchează și începutul unei perioade destul de însemnate, în care așezarea de la Suceava — care se afla acum, cel mult, în stadiul unui sat de nivel mijlociu — va cunoaște o înflorire economică remarcabilă și ca forme de manifestare, dar și ca intensitate a procesului de creștere cantitativă și calitativă a activității productive a locuitorilor ei. Caracteristica acestei perioade constă în depășirea de către locuitorii așezării a limitelor ce determinaseră pînă atunci o oarecare încetinelă a dezvoltării. Și nu este puțin important nici faptul că, concomitent cu o lărgire a orizontului preocupărilor și creșterea priceperilor oamenilor de aici, în așezarea de la Suceava pare că se petrece o restructurare prin amplificarea ei, în sensul că nu departe de nucleul, considerat de noi, mai vechi, al viitorului oraș se întemeiază o altă așezare de mai mici proporții, al cărei rost în viața orașului vom încerca să-l lămurim mai tîrziu. Pentru moment, trebuie semnalat doar faptul ca atare, urmărirea formelor în care se manifestă această etapă cantitativ și calitativ nouă din viața așezării de pe malul drept al rîului Suceava, rămînînd să se facă ulterior.

Judecînd după descoperirile prilejuite mai ales de cercetările din cele două puncte deja pomenite mai înainte și cunoscute în literatura de specialitate sub numele de „Curtea Domnească” și „Șipot”, unul din cele mai evidente semne ale cîștigurilor progresului în ceea ce privește tehnica care datează de la începutul acestei noi perioade este acela din domeniul producției ceramice. La început mai puține, dar devenind cu timpul foarte numeroase, vasele atribuite celui de-al doilea sfert al veacului al XIV-lea fac dovada că folosirea roatei cu învîrtiri repezi se generalizează. După alte observații, devine limpede împrejurarea, că acest domeniu de activitate capătă, în măsură tot mai mare, caracterul de meșteșug. Ceea ce se cere însă subliniat în acest caz este faptul că lărgirea orizontului de cunoaștere a locuitorilor așezării realizată, probabil, prin depășirea cadrului destul de limitat al unor legături ce vor fi existat pînă atunci doar cu teritoriile nemijlocit apropiate Sucevei, și prin stabilirea unora mai trainice cu locuri mai îndepărtate, face ca asupra culturii materiale a oamenilor de aici să se exercite, mereu mai sensibil, influențe străine de tradiția locală a veacurilor trecute.

Într-o primă etapă, începutul folosirii roatei rapide a olarului nu a dus decît la îmbunătățirea calității produselor, care se petrece însă în condițiile păstrării, ca și pînă acum, a elementelor specifice ceramicii mai vechi, dar realizate la un nivel tehnic superior. Vasele rămîn, ca și mai înainte, zvelte, cu profilul atît de propriu ceramicii de la începutul secolului al XIV-lea, cu aceeași buză înaltă, dreaptă și puțin răsfrîntă în afară. Deosebirea de cele mai vechi constă doar în finisarea mult mai reușită a celor lucrate cu roata rapidă. Ezitățile și imperfecțiunile în conturarea profilului vaselor încep să dispară, locul lor fiind luat de un profil sigur, cu linie precisă.

Paralel cu îmbunătățirea calității produselor din punctul de vedere al execuției lor tehnice, începe să se manifeste și o grijă sporită pentru materialul din care sînt lucrate acestea, pasta devenind continuu mai bună, sub raportul compoziției, și mai bine frământată. Schimbări importante nu întîrzie să se înregistreze nici în ceea ce privește arderea vaselor, olarii arătîndu-și preferința tot mai accentuat pentru ceramica cenușie.

Folosirea unor mijloace tehnice noi, care să ușureze munca olarului, făcînd-o, în același timp și mai rodnică, lasă acestuia și timpul pentru preocupări oarecum deosebite. Într-adevăr, în scurtă vreme de la pătrunderea roatei rapide în mediul sucevean încep să se înmulțească vasele ornamentate. Și, ca și mai înainte, elementele ornamentale sînt aceleași, transmise din generație în generație, cu deosebirea că acum ele apar mai bine realizate: linia orizontală pe pîntecul vasului, incizia pe buză (fig. 8/2, 3, 5, 8) și, chiar alveolele (fig. 8/6, 9).

S-a arătat mai înainte că lărgirea orizontului de cunoaștere și a legăturilor locuitorilor așezării de la Suceava vor duce, curînd după ce contactele cu regiuni mai îndepărtate au devenit obișnuite și frecvente, la unul din cele mai interesante fenomene din istoria așezării de aici, atestate pe cale arheologică: pătrunderea în cultura materială a populației așezării, cultură al cărei caracter conservator, determinat de slabele legături cu lumea dinafară, am avut deja prilejul să le semnalăm, a unor elemente străine.

Producția ceramicii de uz comun este poate prima în măsură să ofere, prin rezultatele concrete ale a-

cestei activități, elemente ce pot servi unor judecăți mai largi. Într-adevăr, în acest domeniu se poate urmări aproape pînă la amănunt un proces pe cît de rapid în desfășurarea lui, pe atît de semnificativ pentru numeroasele planuri pe care se va fi manifestat. Deși sînt destul de puține documentele arheologice la care se face apel pentru a înțelege rapiditatea cu care se des-

Fig. 9. — 1, vas din sec. XIII, lucrat cu mîna (sectorul IRC); 2, vas din sec. XIV, lucrat cu roata înceată (cetatea Șcheia).

fășoară procesul creșterii așezării în perioada care urmează, se observă totuși că procesul arătat se împletește cu dispariția, nu mai puțin impresionantă ca ritm, a foarte numeroase dintre elementele ce exprimau acel conservatorism la care ne refeream.

Cercetătorului atent al problemelor legate nemijlocit de dezvoltarea culturii materiale a veacurilor XIII—XIV în regiunile Europei răsăritene nu poate să-i scape, fenomenul fiind într-atît de bine conturat, asemănarea, care merge uneori pînă la identitate, a ceramicii de uz casnic folosită atunci pe teritorii nelegate între ele administrativ și nici altfel. Începînd din ținuturile de nord ale Țării Romînești (unde fenomenul este de semnalat încă de la începutul veacului al XIV-lea), trecînd prin Transilvania și Ungaria (aici chiar din sec. XIII), iar de aici, prin Cehoslovacia, pînă în teritoriile ce se mărginesc, în nordul Poloniei, cu Marea Baltică (și aici cam tot de pe la sfîrșitul veacului al XIII-lea) are o foarte largă răspîndire o anumită ceramică. Deși lucrată de olari cu origine și priceperi diferite, în regiuni cu particularități și tradiții proprii, această ceramică cunoaște o răspîndire generală.

Lucrată, peste tot unde apare, la roată cu învîrtiri repezi, ceramica aceasta este, fără excepție, de culoare neagră sau cenușie și are invariabil același profil. Deși nu a fost niciodată obiectul unei cercetări care să i se rezerve exclusiv, ceramica aceasta este, în general, atribuită unora din primii coloniști germani ce au pornit, din centrul spre estul și sudul Europei. Cunoscută de populația cu care coloniștii intrau în contact, ceramica neagră este adoptată și folosită pe scară largă de aceasta, în așa măsură încît pe alocuri înăbușe produsele de tradiție locală.

În Moldova ea este cunoscută cu mult înainte ca olarii din Suceava să fi început a o produce paralel cu aceea care le era familiară. La Baia, acea „Civitas Moldoviensis” pe care Dragoș și-a ales-o drept reședință, oraș în care străinii pînă a fi locuit într-un număr impresionant, ceramica neagră, de felul aceleia descrise sumar mai sus, cunoaște o răspîndire aproape generală încă de la începutul veacului al XIV-lea. Baia era însă orașul care, prin rosturile ce le avea de îndeplinit în planurile coroanei maghiare, era în permanentă legătură cu Transilvania și cu regiuni mai îndepărtate, situate în interiorul regatului și putea cunoaște, mijlocit sau nu, ceramica arătată. La Suceava însă ceramica neagră devine cunoscută mai tîrziu și, interesant, începe să fie produsă de olarii locali aproape îndată după ce roata rapidă pare a se generaliza aici.

O dată însă discuția ajunsă la acest punct, se creează nevoia lămuririi unei chestiuni ce privește în cel mai înalt grad istoria orașului Suceava însuși, și anume problema provenienței ceramicii negre la Suceava. Se pare că răspunsul la întrebarea de mai sus trebuie dat în funcție de soluțiile posibile în chestiunea discutată, și anume : este această ceramică adusă la Suceava chiar de către cei care o cunoșteau și o foloseau de mai multă vreme, coloniști veniți aici de la Baia sau din alte ținuturi (poate chiar de peste munți), ori este lucrată de meșteri locali, ce vor fi avut posibilitatea să o cunoască aiurea ?

În cazul primei ipoteze, situația ar trebui să se prezinte așa : o dată cu venirea lor la Suceava, coloniștii străini ar trebui să-și trădeze prezența și dăinuirea mai departe aici cel puțin prin cîteva urme materiale, care, prin particularitățile lor, să poată fi atribuite unui grup de populație străin ca origine

și cu experiență mai bogată decât aceea locală. Cu alte cuvinte, ar trebui să apară, pe fondul general și destul de bine cunoscut al descoperirilor atribuite populației locale, unele materiale care să nu aparțină categoriei arătate. O

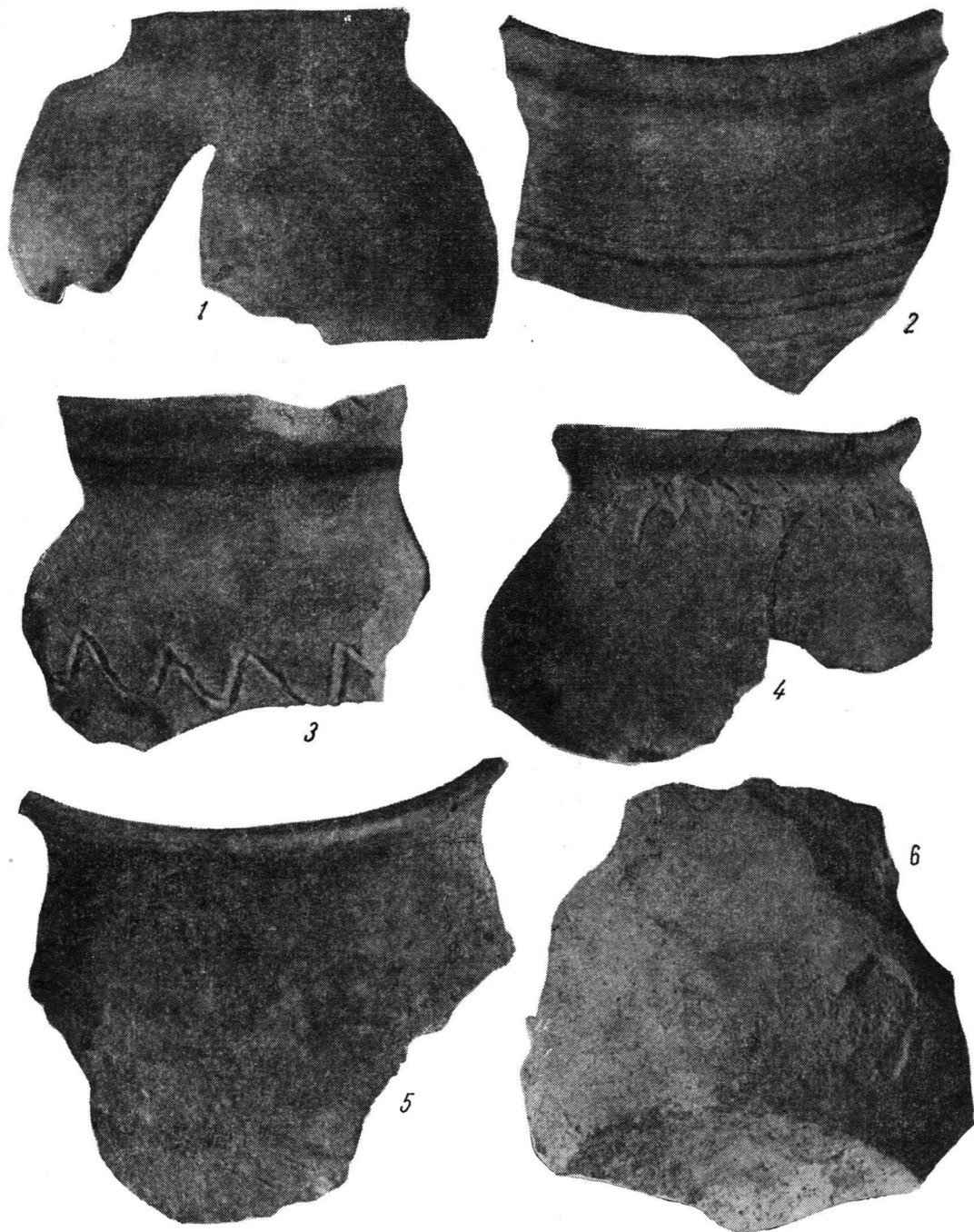

Fig. 10.— Ceramică de factură locală, datînd din sec. XIV.

astfel de situație s-ar face imediat remarcată tocmai datorită împrejurării, de mai multe ori semnalată de noi anterior, că, din toate punctele de vedere, populația locală se deosebea, pînă la un anumit moment, prin dezvoltarea

oarecum liniară a culturii ei materiale, în care sînt greu de sesizat influențe străine. Or, și în aceasta constă esența problemei, descoperirile de pînă acum probează hotărît că despre urme de viață ale unei populații nelocale nu poate

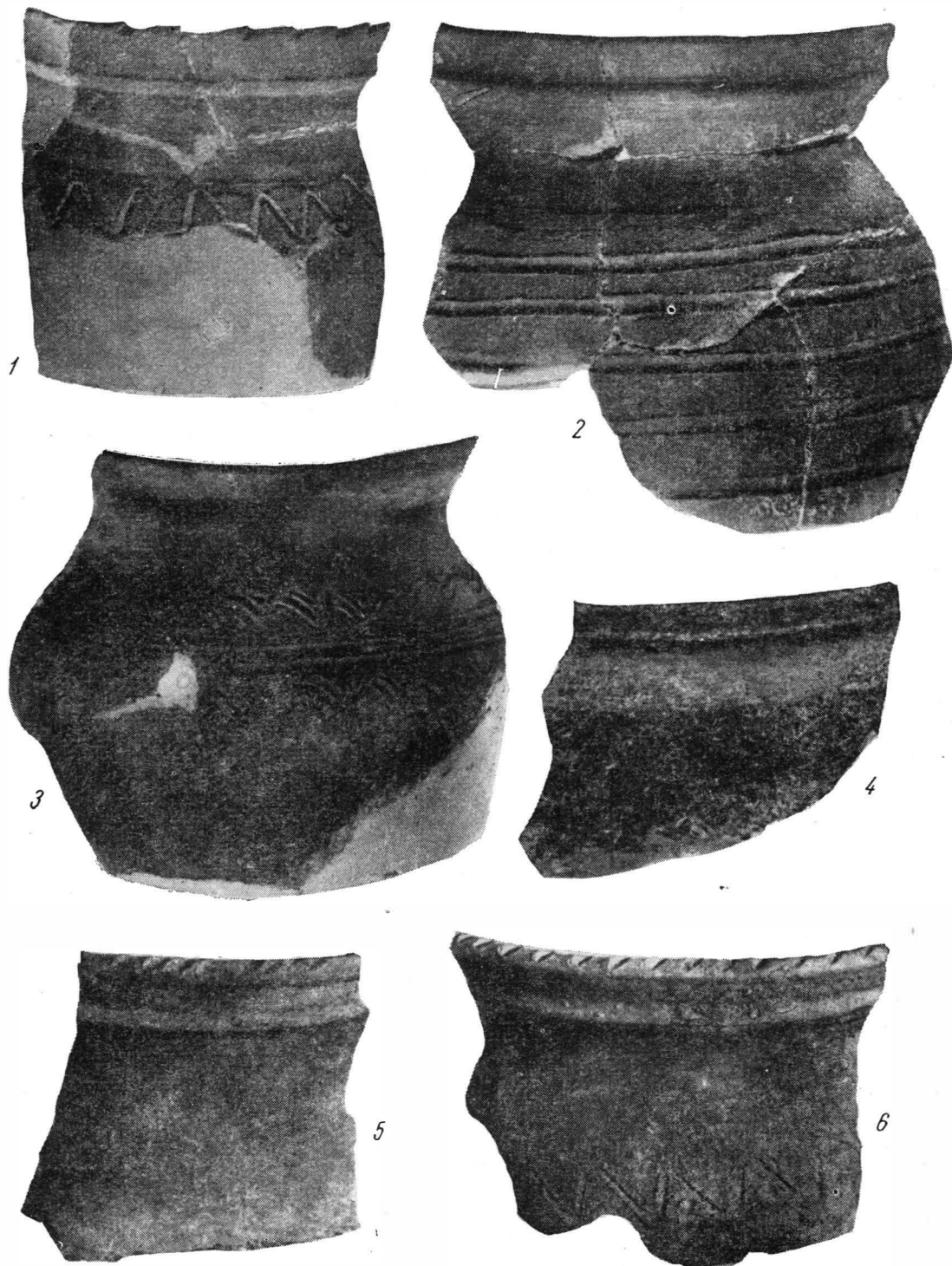

Fig. 11.— Ceramică de factură locală, datînd din sec. XIV; 1—2, 4—6, sectorul „Șipot”; 3, cetatea Șcheia.

fi vorba încă în această perioadă. Astfel de urme vor apărea mai târziu și în condiții ce se cer special analizate.

După înlăturarea primei ipoteze rămîne să se demonstreze dacă este de admis că ceramica cenușie este produsă la Suceava, de către meșteri locali. Încă în stadiul actual al cercetărilor, se poate opina cu hotărîre, că în sprijinul părerii acesteia se pot aduce argumente suficiente. Astfel, de pildă, dacă ceramica cenușie ar fi fost adusă la Suceava de înșiși purtătorii ei, ea ar apărea aici în formele evolute la care ajunsese în regiuni întinse, fiind lucrată cu priceperea și desăvîrșirea pe care le atinseseră meșteșugarii acestor ținuturi.

La Suceava însă ceramica de acest fel este, la început, mai mult sugerată prin anumite forme. Ba putem spune chiar că, o oarecare vreme, cînd încearcă să treacă la producerea unei astfel de ceramici, olarii suceveni creează forme, care exprimă cu limpezime două tendințe : deși se introduc în ceramica locală elementele noi, caracteristice aceleia cenușii (formă, profil etc.), tradiția locală este, și va rămîne, deosebit de puternică. Aceasta din urmă se exprimă prin păstrarea ornamentelor de tradiție locală ce se aplică pe vase de forme noi.

Astfel se ajunge la următoarea situație : profilul vaselor de uz casnic începe să capete, în general, liniile obișnuite în ceramica cenușie, prin scăderea, uneori simțitoare, a înălțimii buzei, aceasta începe să se răsfrîngă mai mult în afară și, în plus, apare o muchie orizontală pe mijlocul buzei, în exterior. Vasele devin acum mai mari, diametrul lor crește și își pierde nota de suplețe atît de pregnantă înainte în ceramica locală.

Prin profilul ei, o asemenea buză nu era destinată să fie ornamentată, și în regiunile de care vorbeam mai înainte nici nu era. La Suceava însă, olarii erau obișnuți să împodobească vasele nu numai în exterior, pe umăr sau pîntec, ci și pe buză, lucru pe care continuă să-l facă și acum. Astfel, se ajunge la crearea unei ceramici în care elementele noi se împletesc cu cele vechi. Linii oblice, incizate mai mult sau mai puțin adînc, uneori numai la exterior, iar alteori și în interiorul vasului. În plus, dacă nu în unanimitatea cazurilor, în orice caz foarte frecvent, exteriorul vaselor este ornamentat, ca și mai înainte, cu linii orizontale sau val (fig. 11/1,6).

Prezența acestor elemente de origine locală nu poate fi însă considerată ca fiind hotărîtoare în demonstrarea producerii de către meșterii locali, suceveni, ai acestei ceramici, deoarece ele puteau, tot atît de bine, să fie folosite și de meșteri străini, care ar fi lucrat aici. În acest caz însă rezultatul activității unor astfel de meșteri ar fi trebuit să se remarce prin calitatea produselor și să nu poarte, așa cum se întîmplă în realitate, amprenta vizibilă a unor încercări și stîngăcii. Nedeprinși încă în măsură suficientă nici cu folosirea roatei cu învîrtiri repezi, nici cu noul profil al vaselor pe care voiau să le lucreze, olarii care produc primele vase cenușii la Suceava nu reușesc să le modeleze, în toate detaliile, de la început. De aceea, ei lucrează întîi vasul, căruia îi modelează buza potrivit tradiției, adică dreaptă și relativ înaltă și numai după aceea, separat, dintr-un colac pe care îl lipesc pe buza vasului, creează muchea de pe partea exterioară a ei. Faptul că se procedează așa, ca și aspectul adesea destul de puțin reușit pe care îl capătă un vas lucrat în acest fel constituie un indiciu hotărît că noile profile erau realizate de olari puțin cunoscători ai unei tehnici avansate. Concluzia aceasta se impune cu și mai multă tărie dacă se ține seama de împrejurarea că numai după trecerea unei perioade

destul de îndelungate, abia în deceniile al noulea și al zecelea, deprinderea tehnicii noi pare să se fi desăvârșit.

Cum însă un vas lucrat așa cum se schița mai sus nu putea să fie la fel de rezistent ca altele, se pare că era suficientă o mică lovire a părții superioare, pentru ca muchia de pe buză să se desprindă, fapt dovedit de numeroasele exemplare aflate în săpături : peretele vasului se păstrează bine iar muchia de pe buză este căzută, deși buza însăși nu prezintă urme de lovire (fig. 6/7).

Ca în orice domeniu de activitate, însă, vremea își spune cuvântul, ea însemnând, înainte de toate, acumulare de experiență. Încercările, nu întotdeauna fructuoase, de la început sînt depășite, vasele capătă o formă mai precisă și un profil incomparabil mai bine realizat, paralel cu aceasta renunțîndu-se și la decorarea părții superioare a vaselor, buza dovedindu-se improprie pentru a fi împodobită. Continuă să fie practică doar ornamentarea exteriorului vaselor, cu aceleași linii orizontale sau valuri.

Paralel cu faptele descrise mai sus, a căror importanță este cu atît mai mare, cu cît în afara lor cu greu s-ar putea purta o discuție privind persistența populației locale la Suceava într-o vreme în care existența ei este de obicei contestată, aceleași etape în dobîndirea unei experiențe mai bogate le sugerează și analiza chipului în care se face arderea ceramicii.

Așa cum a reieșit din descrierea ce s-a făcut ceramicii locale din sec. XIII și începutul celui următor, acesteia îi era specifică culoarea roșie, diferențele constînd doar în nuanțe și tonuri, care mergeau de la roșu cenușiu pînă la acela aproape albicios. O dată însă ce olarii suceveni încep să deprindă folosirea roatei cu învîrtiri repezi și cunosc acea ceramică neagră sau cenușie ce le-a fost multă vreme străină, ei nu sînt preocupați numai de dorința reproducerii ceramicii atît de comune unor întinse ținuturi, ci și de culoarea ei. Dar, în activitatea lor de pînă atunci, olarii suceveni nu cunoscuseră, sau cel puțin nu folosiseră procedeul de ardere la negru a ceramicii și acest lucru se face simțit îndată ce apar primele vase de culoare neagră. Pentru că în realitate, acestea nici nu sînt așa, ci au o culoare intermediară, între cărămiziu închis și cenușiu. Și, ce este mai interesant, cu timpul, vasele încep să capete o culoare uniformă, dovadă a familiarizării cu noul procedeu de ardere. Așa se ajunge ca, în ultimul sfert al veacului al XIV-lea, olarii suceveni să realizeze o ceramică de bună calitate, remarcabilă din toate punctele de vedere.

O dată făcute precizările acestea, și înainte de a trece la înregistrarea unor fapte nu mai puțin importante, se cuvine însă adusă în discuție o observație pe care studierea materialelor anterioare mijlocului veacului al XIV-lea nu a prilejuit-o. Descriind materialele ceramice descoperite în oraș și atribuite veacurilor de pînă la acesta în discuție acum, s-a făcut constatarea, că ele se remarcă printr-o mare varietate de forme și se explica aceasta prin faptul că nevoile societății sucevene erau, în acest domeniu ca și în alte părți, satisfăcute de un mare număr de olari. Nivelul tehnic al producției ca și stadiul general de dezvoltare economică și socială a acestei societăți determinau o producție redusă ca volum, necesitățile fiecărei gospodării fiind satisfăcute mai mult de către membrii acesteia și în cadrul ei. Aceasta făcea însă ca varietatea produselor să fie remarcată nu numai sub raportul calității lor, ci și din punctul de vedere al aspectului și formelor.

Odată apărute alte mijloace tehnice, care să permită realizarea unei producții mai mari, indiferent despre ce domeniu ar fi vorba, nevoia ca fiecare gospodărie să-și satisfacă singură cerințele de produse meșteșugărești încețază, acestea putînd fi obținute, în bună parte, de la cineva care începea să se specializeze în producerea lor. Cînd însă meșteșugarul respectiv nu-și mai pune doar problema satisfacerii nevoilor gospodăriei sale, ci începe să lucreze și pentru alții, el trebuie să capete o deprindere care să-i permită să producă mai mult. Aceasta nu se realizează doar pe calea însușirii mai bune a tehnicii meșteșugului lui ci, în măsură importantă, și prin scăderea sensibilă a diversității tipurilor de obiecte pe care le produce. Așa se face, în meșteșugul ceramicii cel puțin, că din momentul în care se poate considera că olăria a devenit un meșteșug, paralel cu îmbunătățirea calității produselor se face constatată și o considerabilă micșorare a tipurilor de vase puse în circulație. În locul numeroaselor tipuri pe care le cunoșteau sfîrșitul veacului al XIII-lea și începutul celui următor, la mijlocul veacului al XIV-lea se produce în Suceava o *singură* categorie de ceramică, cu o formă bine precizată, abaterile de la aceasta manifestîndu-se doar în domeniul amănunțelor. Aceasta era ceramica lucrată de meșteșugari locali, oameni care posedau deja o experiență ce poate fi apreciată pozitiv, cu atît mai mult cu cît etapa dată, trebuie să reținem, se înscrie cronologic în anii de pînă la alegerea Sucevei drept capitală a țării.

Cam în același timp, la Suceava începe să se facă simțită și prezența altor meșteșugari. Este adevărat că despre chipul în care aceștia își desfășurau activitatea, descoperirile arheologice de pînă acum spun doar puține lucruri. Aceasta nu împiedică însă înțelegerea unui proces ce pare a se desfășura din plin în Suceava la mijlocul veacului al XIV-lea, și anume concentrarea aici a unui număr tot mai mare de meșteșugari. Creșterea, ce poate fi socotită considerabilă în raport cu epoca anterioară, a numărului obiectelor de uz casnic lucrate din metal, ca și urmele sporadice de zgură ce probează de obicei prezența unor fierari sugerează o lărgire ce trebuie menționată a activității acestui fel de meșteșugari. Aceasta, fără să mai vorbim de prezența, ce trebuie obligatoriu admisă pe cale logică, și în așezarea de aici a meșteșugarilor lemnari ale căror unelte nu lipsesc din descoperirile veacului al XIV-lea, a zidarilor și a altor categorii. Toate acestea contribuie la formarea unei imagini mai cuprinzătoare în legătură cu un proces care, în același timp, se desfășura și în alte locuri din Moldova și asupra căruia se va stărui mai tîrziu. Pentru moment, este suficient să se precizeze că înmulțirea dovezilor existenței unui cerc mai larg de meșteșugari la Suceava este semnul cel mai grăitor al procesului de trecere a așezării de aici de la faza de așezare rurală la aceea de oraș.

În acest timp, Moldova făcea primii pași pe drumul unei vieți organizate de stat. Chiar dacă Dragoș, sau vreunul din urmașii lui direcți nu au reușit să pună bazele acestei vieți de stat ⁶² încă înainte de ultimul sfert al secolului al XIV-lea, organizată incomparabil mai bine de Bogdan I și consolidîndu-se în vremea domniilor următoare, Moldova începuse să cucerească o poziție temeinică pe plan internațional, în interior desfășurîndu-se din plin procesul de feudalizare a societății. Aceasta crea toate condițiile unui progres ce se

⁶² Vezi pentru aceasta studiul documentat al lui Șt. Ștefănescu, „*Întemeierea*” Moldovei în istoriografia

românească, în *Studii*, 6, 1959, p. 35 și urm.

poate surprinde în variatele domenii ale activității practice. La orașe, și referirea se face aici numai la ele deoarece nu se socotește utilă expunerii de față adăugirea unor elemente nelegate strâns de ea, se concentrează un număr crescând de oameni, care caută posibilități noi de desfacere a produselor muncii lor de meșteșugari. Nevoi sporite de existența unei curți domnești la Siret, ca și de aceea a garnizoanei permanente sînt în măsură să însuflețească activitatea meșteșugarilor de aici, a căror prezență în oraș în număr destul de mare nu poate fi pusă la îndoială⁶³. Paralel, se desfășoară un alt proces, cu urmări importante pentru viața noului stat și care în alte părți poate se și încheia: pătrunderea unor coloniști străini în Moldova.

Unul din cele mai interesante și importante fenomene pe care istoria țărilor din estul Europei l-a cunoscut în veacurile evului mediu este acela al marii colonizări germane. Împinse de adînci interese economice, grupuri masive de populație germană se îndreaptă încă de la finele secolului al XIII-lea spre regiunile estice ale Europei, constituind așezări noi sau stabilindu-se în altele deja existente, alături de populația locală.

Deși istoricii nu au ajuns la un acord în încercarea de a dimensiona rolul și contribuția acestor coloniști așezați în noile teritorii, la dezvoltarea vieții economice și politice a regiunilor respective, rol care a fost foarte adesea exagerat⁶⁴, nu mai încap astăzi nici o îndoială că acesta nu poate fi nici negat cu totul. Evident, încercarea de a stabili o astfel de măsură se lovește înainte de toate de greutatea de a sesiza importanța și reperițiunea schimbărilor ce se petrec în regiunile unde se stabilesc noii veniți, greutate ce crește adesea în chip considerabil datorită posibilităților reduse de informare, ce stau la dispoziția istoricului. Nu se pune aici problema altor ținuturi, situate geografic în afara granițelor statului feudal al Moldovei, pentru că ar însemna să depășim cu mult sarcina căreia trebuie să-i răspundă rîndurile de față. De aceea este suficient să se precizeze că fenomenul colonizării germane nu s-a mărginit la a se manifesta doar dincolo de hotarele Moldovei, ci a cuprins, cel puțin, și regiunea de nord a Moldovei, deocamdată lipsindu-ne dovada probatorie a prezenței unor astfel de coloniști și în jumătatea de sud a țării.

Indiferent de unde vor fi venit pentru ca să se stabilească aici, coloniști străini sînt de semnalat destul de timpuriu atît la Baia, prima capitală a Moldovei, cît și la Siret, a doua capitală a ei. Dovedită și de către documentele scrise, așa puține cîte se păstrează din această vreme, cît și de cele arheologice, care le completează pe primele, prezența unor elemente neromânești în cele două orașe de frunte ale țării constituie un adevăr ce nu poate fi contestat. Dar, judecînd cel puțin după anumite acte scrise și, în măsura în care se dovedește posibil, chiar după date arheologice, în Moldova fenomenul de colonizare

⁶³ Documentele scrise oferă, în mod cu totul fericit, posibilitatea urmăririi concrete, în cazul orașului Siret, a procesului de continuă creștere a populației acestei așezări, prin adăugirea nelncetată de noi meșteșugari, veniți la oraș din mediul rural înconjurător. Atît timp cît era cel mai bine dezvoltat din nordul Moldovei, Siretul era punctul de atracție pentru meșteșugari care constituiau aici adevărate cartiere. Pe măsură însă ce Suceava se dezvoltă mai mult, Siretul începe să-și piardă din puterea de mai înainte și devine

curînd (către mijlocul veacului al XV-lea) un oraș de importanță secundară, împrejurare asupra căreia istoricii sînt în general de acord.

⁶⁴ Vezi în acest sens lucrarea istoricului polonez E. Rutkovsky, *Экономическая история Польши*, trad. din l. polonă, Moscova, 1953, în care coloniștilor germani li se acordă o importanță exagerată în istoria ulterioară a țării. De altfel, lucrarea a fost primită cu vii critici nu numai de către istoricii polonezi, dar și peste graniță.

și stabilire aici a unor elemente străine nu se reduce la aspectul pe care îl are el în alte regiuni ale estului Europei, unde istoricii vorbesc, aproape exclusiv, despre colonizarea germană.

În veacul al XIV-lea și în bună măsură și în cel următor, datorită poziției sale geografice și bogatelor resurse naturale, Moldova cunoaște, succesiv sau concomitent, pătrunderea unor grupuri de coloniști, diferite atât ca naționalitate, cât și ca loc de unde vin : unguri⁶⁵ venind din Transilvania vecină, germani și armeni⁶⁶. De ocupații și credințe diferite, acești coloniști nu par a întemeia aici — spre deosebire de alte regiuni ale Europei de est — așezări noi, ci se stabilesc, alături de populația locală, în așezări deja existente. Aici își vor dura gospodării stabile, se vor organiza, adesea, într-un chip care le era propriu, vor primi privilegii și dreptul de a se organiza din punct de vedere religios și vor fi chiar o forță de care papalitatea a căutat, nu odată, să se folosească, în încercarea ei de a converti la catolicism populația locală de rit ortodox.

Dacă Siretul și Baia pot fi socotite printre primele orașe din Moldova în care coloniști străini s-au așezat alături de populația locală, nu există motive temeinice să se admită același lucru și în ceea ce privește Suceava. Cum însă problema aceasta capătă o importanță crucială în încercarea de a stabili momentele cele mai importante din istoria așezării, este absolut necesar să se stăruie asupra ei, aici, în mod deosebit. Aceasta cu atât mai mult, cu cât (este în general cunoscut), nu puțini au fost istoricii, care legau începuturile așezării omenеști de la Suceava și înflorirea ei ulterioară, de numele acestor coloniști⁶⁷.

Spre deosebire de cele două orașe pomenite mai înainte, în legătură cu care documentele scrise sînt destul de explicite pentru a putea face dovada existenței, acolo, a unor coloniști străini, încă din etapa premergătoare constituirii statului feudal Moldova⁶⁸, cercetările legate de istoria Sucevei din aceeași vreme nu beneficiază de aportul unor astfel de izvoare și, în consecință istoricul este redus la informațiile pe care i le pot furniza descoperirile arheologice. Nici chiar pentru vremea de după constituirea statului izvoarele scrise, cuprinzînd informații referitoare la Suceava, nu sînt cu mult mai explicite și doar cîteva relații răzlețe, constînd mai mult din nume de negustori, care sînt arătați a veni, în anume orașe poloneze, din Suceava. pot servi la confirmarea prezenței unor străini în capitala Moldovei. Și în acest sens registrele orașului Liov pot furniza destul de numeroase exemple pentru perioada de pînă la sfîrșitul veacului al XIV-lea⁶⁹.

⁶⁵ Aceștia sînt de presupus în primul rînd la Baia, centrul administrativ al puterii lui Dragoș. De fapt, între altele, orașului îi era rezervat de către coroana maghiară rolul de a fi un punct înaintat pe aceste locuri al puterii regale și de supraveghere a teritoriilor est-carpătice (cf. Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 50 și urm.). De aici însă nu trebuie trasă și concluzia că în alte locuri ei vor fi lipsit cu totul.

⁶⁶ Istoricii sînt, în general, de acord asupra problemelor privind condițiile venirii masive a armenilor în Moldova, și anume în Galiția. (cf. P. P. Panaiteșcu, *Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru episcopia armeană din Suceava* (30 iulie 1401), în *Revista isto-*

rică română, IV, 193-1, p. 5). Este însă de admis că ei au cunoscut Moldova cu mult înainte de sfîrșitul sec. XIV prin caravanele de negustori (cf. N. Iorga, *Choses d'art arméniennes en Roumanie*, București, 1935, p. 7).

⁶⁷ De fapt, așa cum am arătat mai înainte, și cronicile interne adoptă aceeași poziție, atribuind coloniștilor meritul de a fi întemeiat orașul.

⁶⁸ Numai astfel de coloniști puteau să constituie miezul așezărilor din Moldova menționate în lista din 1345 (cf. G. Moisescu, *Catolicismul în Moldova pînă la sfîrșitul veacului XIV*, p. 87).

⁶⁹ E. Rutkovsky, *op. cit.*, passim.

Pe baza mai ales a acestor informații, se poate formula încheierea că, la Suceava exista un număr de străini (după nume — exclusiv de origine germană) a căror ocupație de căpetenie era negoțul. Faptul că îi observăm acum, ca și mai târziu de altfel, pe acești germani vizitând frecvent *orașele poloneze*, cu care au nu numai raporturi de negoț, conduce în chip firesc la concluzia că mai ales aici trebuie căutată regiunea de unde ei vor fi venit la Suceava. De altfel nu numai această constatare îndreptățește presupunerea de mai sus și se pare că același lucru, dar într-o formă și mai clară, îl probează și donația făcută de acel Nikolas Hecht din Baia care lasă municipalității din Liov întreaga sa avere ⁷⁰.

Dacă izvoare scrise datînd din veacul al XIV-lea sau mai târziu, care să ateste prezența coloniștilor străini la Suceava nu lipsesc cu totul, studierea urmelor de viață ale locuitorilor orașului în această vreme poate furniza date deosebit de interesante, menite nu numai să completeze și amplifice informațiile scrise în general, dar și, mai ales, să le dea un conținut mai precis, contribuind, în ultimă analiză, la înțelegerea rolului acestor străini în viața Sucevei.

Încă din primii ani de cercetare arheologică a orașului feudal, atrăgea atenția descoperirea unor materiale arheologice, apărute numai în cîteva puncte din oraș (la „Șipot”, mai rare la „Curtea Domnească” și destul de numeroase la Cetatea Șcheia, din marginea de apus a orașului), care se deosebeau total de masa celorlalte materiale, atribuite ultimului sfert al veacului al XIV-lea. Doesebirile se fac remarcate nu numai în ceea ce privește forma vaselor, ci și sub raportul pastei din care ele sînt lucrate și al ornamentelor.

Din cele spuse mai înainte în legătură cu stadiul la care ajunsese producția ceramicii de uz casnic din Suceava în secolul al XIV-lea, precizînd atunci că este vorba de anii din jurul mijlocului acestui veac, se desprinde concluzia că ceramica produsă de olarii autohtoni se caracteriza prin îmbinarea elementelor locale cu influențe străine de dată mai nouă. Caracterizarea aceasta poate fi menținută și pentru perioada ce urmează, și anume pînă prin ultimul deceniu al veacului.

Se știe însă că, din motive asupra cărora izvoarele scrise cunoscute astăzi păstrează o tăcere totală, ele trebuind, în consecință, a fi mai mult deduse, în deceniul al noulea al veacului al XIV-lea, în timpul domniei lui Petru I Mușat, Siretul încetează să mai fie capitala țării, locul lui fiind luat de orașul Suceava. Cînd anume se va fi petrecut aceasta nu se poate deocamdată spune foarte exact, dar la sfîrșitul deceniului arătat, Suceava devine deja orașul de reședință al voievodului și familiei sale ⁷¹, precum și al sfatului țării. Momentul acesta marchează, și procesul nu este cunoscut numai în istoria Sucevei, începutul unei noi etape în dezvoltarea orașului, etapă în care Suceava va deveni un centru puternic, atît în domeniul producției meșteșugărești, cît și, mai ales, în acela al negoțului, atribute care arată că, de fapt, anume în acest timp se încheie și se consolidează procesul transformării așezării în *oraș*.

⁷⁰ Cf. P. P. Panaitescu, *Interpretări românești*, București, 1947, p. 109.

⁷¹ Pentru prima dată, Suceava este menționată într-un document, emanînd din cancelaria domnească, la 10 februarie 1388 (cf. *Documente moldovenești*...

ed. M. Costăchescu, II, p. 603). Faptul că aici la Suceava, mai exact „оу городъ Сучавъ” domnul semna acte poate constitui dovada că el își stabilise deja reședința în oraș, probabil încă mai înainte.

Prezența la Suceava a voievodului și familiei sale, a unei curți numeroase, a garnizoanei militare ce sta în permanență la dispoziția voievodului sau a sfatului acestuia, creează nevoia unei producții mai mari de bunuri, contribuind la sporirea cantitativă și calitativă a activității meșteșugarilor suceveni.

Dar stabilirea la Suceava a capitalei țării crea, înainte de toate, nevoia apărării orașului prin construirea unor fortificații permanente, de mare amploare, care puteau, la nevoie, să reziste unor atacuri puternice. Astfel se explică ridicarea la început în marginea de apus a orașului și, mai târziu, pe latura opusă a lui, a două puternice cetăți, una din ele devenind, pentru mai bine de trei veacuri, reședință voievodală.

Cercetările arheologice întreprinse în cetatea de vest (Cetatea Șcheia) a orașului, au semnalat însă o situație cu totul nouă la Suceava, și anume prezența unor materiale ceramice necunoscute pînă atunci în oraș, dar care apăreau împreună cu urme de viață ale constructorilor cetății, în nivelul aparținînd acestei etape.

În linii generale, situația se prezintă așa: nivelul care este atribuit fazei de construire a cetății Șcheia apare marcat, atît în interiorul cetății cît și în afara acesteia, prin vetre de caracter temporar (ca, de pildă, în fața cup-toarelor de ars piatră de var), prin urme sporadice de viață etc. În afara celor cîtorva monede emise în timpul domniei lui Petru I Mușat, care servesc la datarea complexului în întregul lui, cel mai important material descoperit în săpăturile de la Șcheia este, fără îndoială, ceramica. Aprecierea de mai sus nu se întemeiază doar pe considerentul, că această categorie de descoperiri este cea mai bogat reprezentată, ci și pe împrejurarea, că ridică o serie de probleme, care privesc nemijlocit istoria orașului însuși.

Astfel, ceramica descoperită la Șcheia se poate împărți în trei categorii bine distincte, deosebindu-se între ele structural și care, prin caracteristicile de bază, sugerează proveniența lor deosebită. Prima categorie, destul de bogat reprezentată, este aceea a ceramicii inferioare, lucrată din pastă de calitate proastă, cu numeroase ingrediente și arsă la roșu. După aspect, această ceramică pare a proveni dintr-un mediu rural, unde meșteșugul olăriei nu atinsese, în vremea arătată, un nivel înalt și a o atribui țăranilor chemați să lucreze la construirea cetății, în virtutea obligației feudale de a presta „lucrul la cetate”, ni se pare că este lucrul cel mai logic. A doua categorie o constituie ceramica cenușie, a cărei proveniență orășenească și locală este în afară de orice îndoială, și care, prezentînd caracteristicile descrise mai înainte, nu face necesară aici o descriere suplimentară. Judecînd în funcție de cele de mai sus, contribuția elementelor locale (din mediul rural — pentru munca brută, necalificată, iar din mediul orășenesc — pentru aceea care cere o pricepere și experiență pe care numai meșteșugarii de la oraș le vor fi avut) la construcția fortificației de la Șcheia este deplin dovedită, chiar dacă despre ea nu se vorbește în nici un document scris.

Dar ceramica de la Șcheia cunoaște și o a treia categorie⁷², prezentă nu numai aici, ci și în unele puncte din oraș și mai ales la „Șipot”, pe care o

⁷² În ceea ce privește amănuntele referitoare la condițiile de descoperire a acestei ceramicii, precum și pentru considerații mai detaliate asupra însemnătății prezenței ei în diferite puncte ale săpăturilor de la

Șcheia, vezi Gh. Diaconu și N. Constantinescu, *Cetatea Șcheia*, Monografie arheologică, București, 1960, p. 78 și urm.

socotim străină. Această categorie este reprezentată de descoperiri destul de puțin numeroase, ceea ce face dovada unei slabe frecvențe a materialului arătat, aceasta neatingînd, decît un procent cu totul scăzut, și anume mai puțin de 10%. Apreciată din orice punct de vedere posibil în discuția de față,

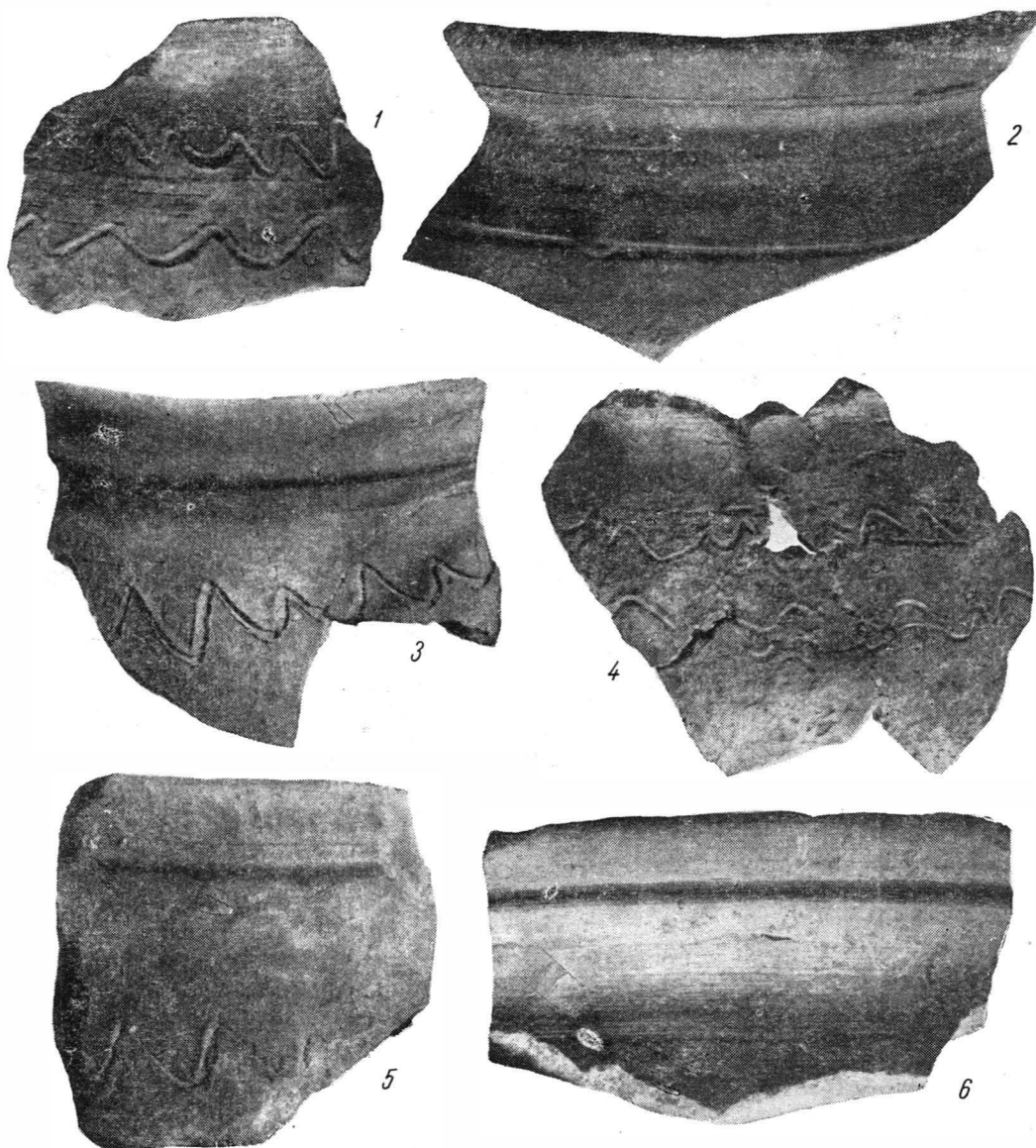

Fig. 12.— Ceramică de factură locală, datînd din sec. XIV; 1—3, 5—6, sectorul „Șipot”; 4, cetatea Scheia (fragment de vas lucrat cu mina).

ceramica aceasta se deosebește de masa aceleia a cărei producere în mediul local este sigură. Întîi, din punctul de vedere al pastei, tehnicii de lucru și arderii : în timp ce ceramica locală, indiferent dacă provine din mediul rural sau orășenesc, se caracterizează prin pasta destul de bogată, încă, în boabe de nisip, adesea destul de mari, ceramica străină este, fără excepție, lucrată dintr-o pastă foarte bună, bine frămîntată, care conține numai nisip fin, ceea ce face

ca, în ultimă instanță, cele două fețe ale vaselor să nu prezinte nici o asperitate. Lucrată, în unanimitatea cazurilor cunoscute acum, la roata cu învîrtiri repezi, ceramica aceasta are un profil foarte bine conturat fiind, și din acest punct de vedere, superioară produselor locale. Ceea ce o deosebește însă hotărît de ceramica locală și oferă, în același timp, criterii solide în aprecierea experienței cu totul remarcabile a olarilor care o lucrau, este arderea și ornamentul specific acestei categorii ceramice.

Fig. 13. — Fragmente ceramice de factură locală, datînd din sec. XIV.

Spre deosebire de ceramica locală, caracterizată printr-o ardere neuniformă, ceea ce face ca pereții vaselor să prezinte diferențe de culoare, care merg de la cenușiu-închis pînă la roșu-albicios, ceramica străină este arsă bine, uniform, avînd o culoare cenușie, diferind doar ca nuanță, de la un vas la altul.

Dacă cele de mai sus, prin evidența caracterului lor particular, pot, deși nu în măsură hotărîtoare, să constituie argumente demne de luat în seamă în sprijinul atribuirii categoriei ceramicii discutate unor elemente străine, venite la Suceava în ultimul sfert al veacului al XIV-lea, hotărîtor în judecata de față devine ornamentul folosit în împodobirea vaselor acestora, ornament căruia nu i se pot găsi rădăcini locale.

Chiar cu riscul de a repeta lucruri spuse mai sus, se amintește și aici că ceramica autohtonă cunoaște ca elemente de decor valul, linia orizontală și incizia, fiecare din ele putînd fi urmărite înapoi fără greutate pînă în veacurile VIII-IX. Nu găsim însă în tradiția locală nici unul din ornamentele de pe ceramica atribuită de noi străinilor, a căror prezență la Suceava o atestă, și anume: banda de linii verticale sau „brăduțul”.

Cu totul izolat apare însă la Suceava un al treilea element ornamental, constînd din linii frînte, care descriu un zigzag mărginit între două linii orizontale, acestea reprezentînd și limitele registrului ornamentat. După o anumite regulă, triunghiurile rezultate în acest fel sînt ornamentate, la rîndu-le, prin înscrisirea de linii paralele între ele dar înclinate diferit, în funcție de poziția triunghiului ⁷³.

Descoperirea în anumite locuri din Moldova ⁷⁴, Țara Romînească ⁷⁵ și Transilvania ⁷⁶ a unei ceramici de felul acesteia a creat, în chip firesc, nevoia

Fig. 14.— Vase de bucătărie din pastă cenușie (sfîrșitul sec. XIV—începutul sec. XV).

explicării prezenței ei aici. Dar cum astfel de descoperiri au fost posibile numai în ultimii ani, ca urmare a amplexării excepționale pe care au căpătat-o cercetările arheologice în țara noastră în anii de după Eliberare, din literatura romînească de specialitate lipsesc studii închinete lor. În schimb, cercetarea

⁷³ Dată fiind importanța arheologico-istorică a acestei specii ceramice pentru studierea trecutului așezării de la Suceava, s-a considerat oportun să se trateze problema pe larg într-un studiu special în cadrul prezentei lucrări. Cum în acest studiu, ultimul din lucrarea de față, se dau toate detaliile de ordin tehnic și tipologic, nu se stăruie mai mult aici asupra particularităților ceramicii arătate și nici asupra altor aspecte legate de încadrarea cronologică sau de răspîndirea geografică a unor atare descoperiri.

⁷⁴ În afara Sucevei, asemenea ceramică s-a mai descoperit la Baia, și aici tot în număr redus. Materialele aflate aici ne-au fost puse la îndemînă, pentru comparație, de către descoperitorul lor, colegul Dan Teodoru. Pentru aceasta ca și pentru amabilitatea de a ne face cunoscut cuprinsul studiului său, Noi date

arheologice referitoare la tîrgul Baia, aflat în manuscris, îi aducem mulțumiri și pe această cale.

⁷⁵ Cercetări întreprinse recent la Cetățeni, r. Muscel, au prilejuit descoperirea unui număr foarte mic de fragmente ceramice ornamentate cu „brăduț”. Prezența lor aici, într-o așezare situată în apropierea Cîmpulungului se explică pe deplin. Pentru solici-tudinea cu care ne-a permis să studiem aceste desco-periri, încă inedite, aducem mulțumiri responsabilului săpăturilor de aici, Dinu V. Rosetti.

⁷⁶ Singurul loc în Transilvania unde se cunosc fragmente ceramice de acest fel este la Sîncrăieni (cf. SCIV, VI, 3—4, 1955, p. 503, fig. 4/1). Prezența lor acolo pare a se explica altfel decît în restul țării, asupra ei urmînd să se revină ulterior.

este ușurată de descoperirea unor materiale, analoge pînă la identitate cu acelea din țara noastră, în Polonia⁷⁷ și Cehoslovacia⁷⁸. Aceste din urmă descoperiri au conturat și mai bine caracterul deosebit al aceloră de la Suceava, confirmînd atribuirea lor unor elemente de origine etnică străină, sugerînd, în același timp, și direcția de unde vor fi venit. Observația că ceramica cu „brăduț” sau cu linii verticale însoțește peste tot coloniile de germani ce se stabilesc în unele orașe poloneze alături de populația locală, sau este cea mai veche în așezările întemeiate de coloniștii germani la sfîrșitul veacului al XIII-lea sau în prima parte a celui următor, situație care se repetă și în Cehoslovacia, precum și împrejurarea că acolo ea apare în număr destul de mare (ceea ce confirmă datele izvoarelor scrise), constituie un prim și valoros indiciu în atribuirea ei, și la Suceava, unor coloniști străini, cei dintîi atestați aici pe cale arheologică. Dacă în acest sens dubiile nu mai sînt posibile și nici discuții suplimentare nu sînt necesare, o reluare a discuției privitoare la regiunea de unde vor fi venit acești coloniști la Suceava, precum și cu privire la rosturile lor aici, ni se pare utilă. Și, pentru ca discuția să devină mai logică în desfășurarea ei, se va începe prin explicarea prezenței lor la Suceava, anume în timpul domniei lui Petru I Mușat, și numai după ce orașul a devenit capitala țării.

S-a semnalat mai înainte împrejurarea că, pentru prima dată, ceramica cenușie ornamentată cu „brăduț” sau cu linii verticale s-a descoperit, la Suceava, în nivelul corespunzînd fazei de construire a cetății de la Șcheia, datat cu monede emise în timpul domniei lui Petru I Mușat. Mai tîrziu, o situație identică s-a constatat, în condiții care fac sigură datarea acestei ceramici și în oraș, și în marginea de est a acestuia, în sectorul „Șipot”. Aici, în ciuda nenumăratelor intervenții mai tîrzii, care au produs deranjarea pe o foarte mare suprafață, a nivelului aparținînd veacului al XIV-lea, s-a reușit să se surprindă stratul nederanjat, datat cu monede din timpul lui Petru I Mușat. În această porțiune s-au putut face, astfel, foarte prețioase observații stratigrafice. Folosind observațiile de aici și coroborîndu-le cu acelea făcute la cetatea Șcheia, se poate ajunge la încheierea că, în straturile care premarg aceleia datat cu monede Petru I Mușat, ceramica ornamentată cu „brăduț” sau cu linii verticale nu apare niciodată, ea găsindu-se însă din belșug în stratul arătat.

Așa fiind, se consideră că încercarea de a găsi o explicație valabilă prezenței ceramicii menționate la Suceava, la începutul ultimului sfert al veacului XIV, trebuie să țină seama de aceste observații, care și sugerează răspunsul :

⁷⁷ Descoperirilor de acest fel li s-a închinat o bibliografie bogată, în care ele sînt prezentate pe larg și în chip suficient de edificator. Dintre lucrările apărute în ultimii ani trebuie citate următoarele : lucrările Lidiei Gabalowna, *Ceramika Z XII i XIII wieku z grodziska Leczyckiego*, în *Studia Wczesnośredniowieczne*, III, 1955 și A. Abramowicz, *Badania wiko-palskowe na cmentar zysku Leczuca Emans*. De precizat aici că, după informațiile de care dispunem, materialele ceramice ornamentate cu „brăduț” sau cu linii verticale nu au fost nici pe departe epuizate prin publicarea studiilor de mai sus și a altora în curs de apariție. Numeroase alte materiale, încă inedite,

se găsesc în muzeele din Varșovia, Łódz etc., pe acestea din urmă cunoscîndu-le nemijlocit în anul 1959. Tot atunci, colegul Anatol Gupieniec de la muzeul din Łódz ne-a făcut amabila invitație de a-i studia colecția personală, deosebit de bogată în astfel de vase, fapt pentru care li aducem și aici mulțumiri.

⁷⁸ Cf. I. Borkovský, *Kastel panny Marie na Pražském — Hradě*, în *Pam. Arch.*, XLIV, 1954 ; K. Reichertová, *Dokončení výzkumu středověké tvrze v Martinicích*, în *AR*, VII, 1955, nr. 2 ; idem, *Přispěvek k datování středověké keramiky v Čechách*, în *PA*, I, 1959 ; I. Borkovský, *Výzkumu v Černé věži na Pražském Hradě*, în *PA*, 1, L, 1959.

venirea coloniștilor la Suceava, a primilor coloniști atestați pe cale arheologică, este de pus în legătură cu activitatea constructivă ce a început în oraș, după mutarea capitalei aici.

Într-adevăr, se admite acum, în general, că, îndată după ce și-a stabilit reședința la Suceava, voievodul Petru I Mușat a luat primele măsuri pentru a asigura apărarea orașului, proaspăta capitală a țării⁷⁹.

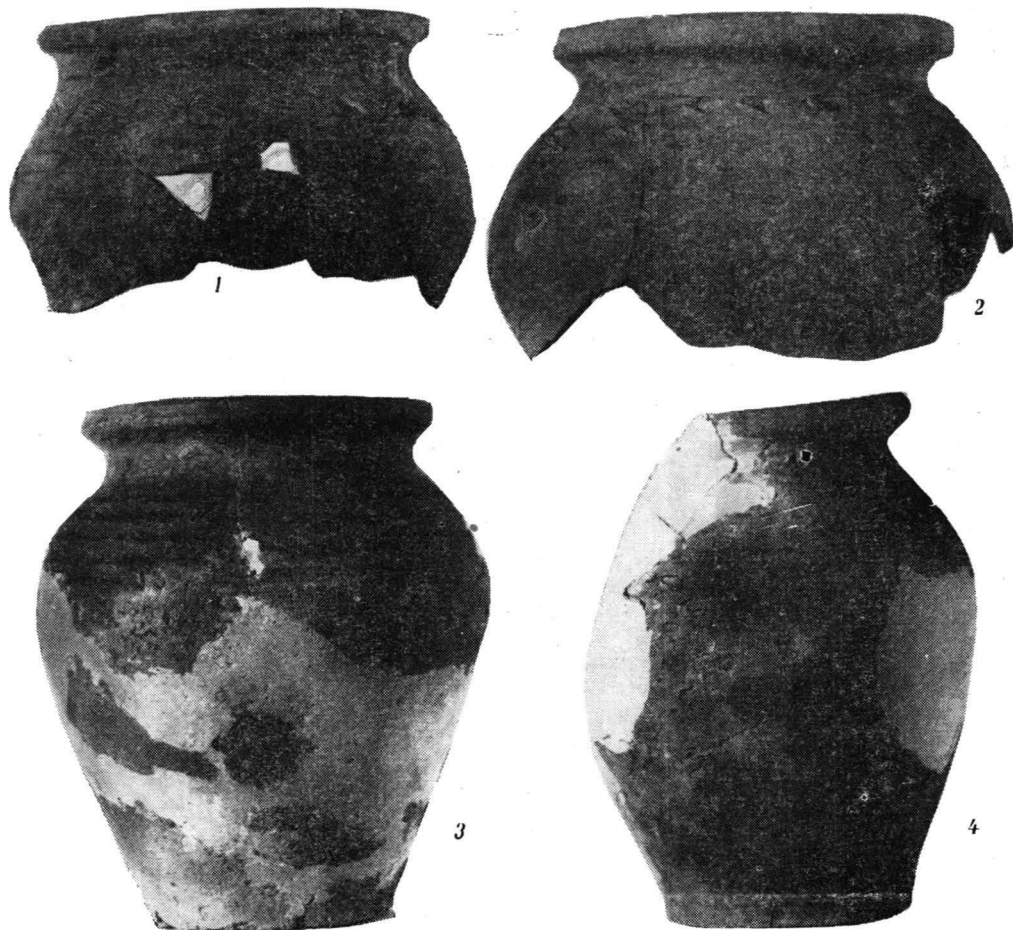

Fig. 15. — Ceramică de bucătărie lucrată din pastă cenușie (sfârșitul sec. XIV—începutul sec. XV).

Datorită condițiilor politice generale, asupra cărora se va stăruie mai târziu, ca și împrejurării că noua sa capitală nu dispunea de fortificații în stare să o apere împotriva unui atac, oricând posibil, Petru I Mușat va fi înțeles că lucrările pe care le începea trebuiau duse într-un ritm foarte intens⁸⁰. Dar dacă voievodul putea găsi, așa cum dovada există deja, chiar în interiorul țării, forța de muncă necesară îndeplinirii muncilor necalificate, nu se poate afirma

⁷⁹ Cercetătorii sînt, în general, de acord că cetatea Șcheia a fost construită înaintea aceleia de Scaun, care, după anumite date, pare că nici nu a fost terminată în timpul vieții întemeietorului ei.

⁸⁰ În aprecierea situației trebuie să se țină seama neapărat și de faptul că, lipsit de astfel de fortificații

de caracter defensiv, Petru I Mușat a trebuit să înceapă construirea și a celei de-a treia cetăți, care i se atribuie în chip întemeiat, și anume a Cetății Neamțului (cf. N. Constantinescu, *Date noi în legătură cu Cetatea Neamțului*, SCIV, XI, 1, 1960, p. 81, 102).

că la fel de ușor a găsit în Moldova și numărul suficient de pietrari sau alți meșteri cu o calificare mai înaltă. De aceea, el a fost obligat să aducă o parte din ei de peste graniță. Odată ajunși în oraș, acești meșteri străini s-au stabilit, după cum lasă să se înțeleagă descoperirile de aici, în marginea de răsărit a Sucevei, tocmai în apropierea acelei Curți Domnești, a cărei construire pare a fi început tot acum⁸¹. Într-adevăr, mulțimea numărului de fragmente ceramice decorate cu „brăduț” sau linii verticale, descoperite la „Șipot” (adică în nemișlocită apropiere de Curtea Domnească) indică existența aici a unei mici așezări, aparținând acestor meșteri străini. Din acest loc, ei vor fi mers să lucreze atît la Curtea Domnească⁸² (unde o astfel de ceramică apare sporadic) cît și mai ales, la Cetatea de Vest. Și că numai cu asemenea activitate poate fi pusă în legătură prezența acestor coloniști la Suceava, în momentul dat, o dovedește în chip concludent împrejurarea, că ceramica proprie acestor coloniști se descoperă la Suceava exclusiv în punctele arătate, cercetările de pînă acum nesemnănd-o nici măcar la Cetatea Neamțului, contemporană fortificațiilor de la Suceava⁸³.

O dată admis acest punct de vedere, în sprijinul căruia vin toate observațiile de mai sus și pe care cele mai recente descoperiri par a-l confirma o dată în plus, rămîne să încercăm a stabili regiunea de unde vor fi venit la Suceava coloniștii străini în discuție. Problema aceasta nu se pune aici pentru prima dată și de aceea va fi nevoie de o reluare a ei.

Într-o lucrare mai veche⁸⁴, închinată istoriei orașului Suceava, dar referindu-se la o perioadă restrînsă, autorul lucrării de față înclina să considere, că regiunea de unde au fost chemați coloniștii germani la Suceava trebuie căutată dincolo de munți, în Transilvania. La această concluzie păreau să ducă oarecare asemănări ce se lăsau remarcate, între o anumită specie ceramică descoperită la Suceava, cu unele materiale aflate în săpăturile din Transilvania și mai ales acelea de la Sîncrăieni. În acest din urmă loc, printre alte cîteva fragmente ceramice, aparținînd epocii feudale, se găsește și un vas ornamentat cu „brăduț”. Deși nu ne scapă aspectul particular al acestui vas în raport cu ceramica asemănătoare, din punctul de vedere al ornamentului, descoperită la Suceava, s-a socotit atunci că această descoperire poate constitui un indiciu în sensul celor de mai sus. Ulterior însă, avînd posibilitatea studierii atente a acestui vas, ca și a altora aflate în muzeele din țară și de peste hotare, s-a ajuns la concluzia, că vasul de la Sîncrăieni nu poate fi socotit ca aparținînd categoriei ceramice discutate, el fiind, în realitate, lucrat de un *meșter local*, și la un nivel destul de slab. Tot la infirmarea ipotezei venirii din Transilvania

⁸¹ Cercetările mai vechi întreprinse la Curtea Domnească din Suceava au dus la descoperirea, în interiorul și chiar în jurul acesteia, a unor urme de cultură, datînd din timpul acesta. Printre descoperirile cele mai interesante din acest punct un loc deosebit îl ocupă, desigur, pavajul cel mai vechi cunoscut aici, construit din piatră de rîu, pe care s-au găsit monede de la Alexandru cel Bun și Petru I Mușat. Cum este cunoscut din alte părți, că fiecare fază de construcție sau refacere a unui asemenea edificiu este însoțită de amenajarea unui pavaj, este limpede că și la Curtea Domnească poate fi admisă existența unei faze, datînd

de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul celui următor (cf. *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 772).

⁸² Astfel de materiale au apărut mai ales în urma cercetărilor întreprinse în cursul anului 1960, ele fiind încă nepublicate.

⁸³ Informație primită de la N. Constantinescu, responsabilul săpăturilor efectuate acolo în anii 1953 și 1954 (cf. și *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 313—314 și VI, 3—4, 1955, p. 797—802).

⁸⁴ M. Matei, *Город Сучава, с конца XIV-го века до Турецкого завоевания Молдовии* (1538 г.) — lucrare de dizertație, inedită — Leningrad, 1957.

a dus și studierea altor materiale, încă inedite, aflate în muzeele transilvănene, materiale care, într-un sens sau altul, prezentau asemănări cu unele descoperiri de la Suceava, datînd de la sfîrșitul veacului al XIV-lea. În schimb, aceste confruntări, ca și altele făcute în muzeele din Polonia și Cehoslovacia, au conturat răspunsul la întrebarea căreia i se rezervă rîndurile de față : coloniștii germani, a căror prezență la Suceava o atestă ceramica cenușie decorată cu „brăduț” sau cu linii verticale, au venit *din nord, din Polonia*.

Într-adevăr, frecvența acestei ceramici în anumite regiuni și orașe poloneze, care au cunoscut colonizarea germană, și similitudinea (uneori s-ar putea vorbi chiar de identități), dintre aceste materiale și categoria corespunzătoare a descoperirilor de la Suceava pune în afară de orice îndoială concluzia noastră. De fapt, această concluzie, și numai ea, este sprijinită și de rezultatele analizei condițiilor istorice generale ale vremii.

Ca urmaș în scaunul voievodal al acelui Bogdan I, care alunga din Moldova pe exponenții intereselor coroanei maghiare reprezentați prin urmașii lui Dragoș voievod, Petru Mușat a trebuit desigur să țină seama de ostilitatea regelui Ungariei. Această ostilitate nu a încetat de fapt, chiar dacă ea nu a avut tot timpul acuitatea formelor în care se manifesta în timpul lui Bogdan I, nici pînă la sfîrșitul veacului al XIV-lea⁸⁵. În aceste condiții, adversitatea coroanei maghiare era o realitate de care voievodul Moldovei trebuia

să țină seamă și să ia măsurile corespunzătoare. Concesiile făcute de Lațcu (urmașul lui Bogdan I) și chiar Petru I Mușat, pe linia acceptării catolicismului în Moldova⁸⁶, erau numai o parte din măsurile ce se vedeau necesare în acțiunea de consolidare, pe plan extern, a poziției Moldovei. Dar astfel de măsuri nu aveau eficiența necesară pentru a putea feri Moldova de pericolul cotropirii regilor maghiari, țara trebuind să se bucure de sprijinul efectiv al unei puteri europene, în stare să se opună regatului maghiar. Or, această putere nu putea

Fig. 16. — Vas lucrat din pastă cenușie.

⁸⁵ Că regele Ungariei nu a încetat să considere uzurpate „drepturile” sale asupra Moldovei, o dovedește între altele și faptul că, chiar și în 1370, deci într-o vreme cînd domnia Moldovei se consolidase independent de coroana maghiară, Ludovic I însera, în tratatul cu regele Carol al IV-lea de Luxemburg al Boemiei, printre țările vasale Ungariei, și Moldova (vezi *Monumenta historica Bohemiae*, ed. Dobner, II, p. 385). În același sens trebuie apreciată și campania din 1395 a regelui Ungariei împotriva Moldovei,

campanie încheiată, după cum se știe, prin înfrîngerea trupelor regale la Hîndău (cf. *Cronicle slavo-române din sec. XV—XVI*, ed. I. Bogdan, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 44 și 48; vezi și N. Constantinescu, *Date noi în legătură cu Cetatea Neamțului*, în *SCIV*, XI, 1, 1960).

⁸⁶ Pentru corespondența prilejuită de cererea voievodului moldovean, Lațcu de a trece la catolicism și răspunsul papei vezi *Hurmuzaki*, I, p. 160—161, 162—163 și 168—171.

fi decît regatul vecin al Poloniei, cu care Petru I Mușat și încheie tratatul din 1387 de la Liov, prin care se consfințeau raporturile de vasalitate ale Moldovei față de Polonia⁸⁷. În aceste condiții, în acțiunea hotărîtă de creștere a puterii de apărare a țării sale, Petru I Mușat nu putea cere contribuția unor transilvăneni la construirea cetăților voievodale, ci numai unor supuși ai regelui polon. Așa se face că la Suceava vin acum coloniști germani din orașe poloneze și nu meșteri din Transilvania sau Ungaria.

O dată cu mutarea capitalei Moldovei la Suceava, orașul începe să devină mai bine cunoscut sub raportul elementelor etnice străine prezente aici, alături de populația locală. Atrăși de posibilitățile sporite de a face comerț în chip avantajos nu numai în Suceava, dar și în restul țării, numeroși negustori străini încep a pătrunde în oraș, beneficiind aici de condiții optime pentru dezvoltarea negoțului, condiții determinate nu atît de starea relativ slabă a dezvoltării meșteșugurilor locale, cît mai ales, de privilegiile ce li se acordau de către voievozii Moldovei. Printre acești străini se aflau, și negustori armeni.

Fără a se relua aici, chiar și foarte succint, discuția condițiilor și etapelor succesive ale venirii și stabilirii armenilor în Moldova sau la Suceava, probleme cărora li s-au închinat numeroase lucrări⁸⁸, se socotește totuși util de amintit că, în ciuda susținerilor unor istorici, prezența sigură a armenilor la Suceava este atestată abia la sfîrșitul veacului al XIV-lea. Este fără îndoială că, în decursul vremii, negustorii armeni vor fi trecut în lungul sau în latul țării Moldovei, purtînd cu caravanele mărfuri ce urmau a fi vîndute aiurea. Nu este însă mai puțin adevărat că nu există, cel puțin pentru moment, motive să se socotească, așa cum s-a făcut nu o dată, că negustorii armeni vor fi jucat în epoca *dinaintea constituirii statului feudal* acel rol, devenit aproape magic, de a contribui la „întemeierea” Moldovei⁸⁹. Este mai ușor și mai firesc să se presupună, că dintre acești negustori, destul de puțini se vor fi stabilit în Moldova înainte de ultimele decenii ale veacului al XIV-lea și abia cînd țara a intrat pe fagașul unei vieți mai organizate, numărul coloniștilor armeni va fi devenit mai mare. Oricum ar fi, faptul că abia la începutul veacului al XV-lea domnia Moldovei se îngrijește de organizarea bisericii armenes⁹⁰ nu poate scăpa în aprecierea situației generale, el putînd face, între altele, și dovada creșterii recente a numărului acestor coloniști.

Dar, deși documentele scrise atestă prezența unei colonii armenes⁹¹ la Suceava, cercetările arheologice nu au prilejuit pînă acum descoperirea vreunor urme de cultură materială, care să confirme documentele scrise și să contribuie

⁸⁷ *Documente moldovenești...*, ed. M. Costăchescu, II, p. 509—603.

⁸⁸ Dintre numeroasele lucrări în care se discută diversele aspecte ale vieții armenilor în regiunile din nordul Dunării (economic, cultural, religios etc.) cităm aici doar cîteva: Gr. Goilav, *Armenii ca întemeietori de orașe în părțile de răsărit ale Europei*, 1909; idem, *Bisericile armenes de prin țările române*, București, 1912; J. Strzygowski, *Die Baukunst der Armenier in Europa*, Wien, 1917; Gr. Avakian, *Inscripțiile armenes⁹¹ din Cetatea Albă*, București, 1923; N. Iorga, *Choses d'art arméniennes en Roumanie*, București, 1925;

H. Siruni Dj., *Armenii în viața economică a țărilor române*, București, 1940 etc.

⁸⁹ N. Iorga, *Choses d'art arméniennes en Roumanie*, p. 7.

⁹⁰ Este vorba de instituirea, în timpul domniei lui Alexandru cel Bun, a episcopiei armenes⁹¹ din Suceava, în fruntea căreia se numește episcopul Hovhannes. Prin acest act, domnia punea sub autoritatea episcopiei din Suceava toate bisericile armenes⁹¹, care pînă atunci depindeau de episcopul din Lemberg. (cf. P. P. Panaitescu, *Hrisovul lui Alexandru cel Bun...*, loc. cit.; și Siruni H. Dj., *Armenii în România cu prilejul unui centenar*, București, 1940, p. 29).

la stabilirea vechimii acestei colonii. Împrejurarea semnalată pare a sugera faptul, că din rîndul coloniștilor armeni lipseau meșteșugari care puteau lucra produse specifice populației armenesti, aceasta folosind, în viața de toate zilele, produse locale sau importate. În acest caz, singura concluzie posibilă devine aceea că, în cea mai mare parte, colonia armenescă era compusă din negustori. De fapt același punct de vedere se exprimă și în numeroase lucrări privitoare la istoria armenilor, el fiind confirmat și de conținutul unor acte de mai tîrziu, în care apar menționate nume sigur armenesti⁹¹. Spunînd aceasta nu se exclude însă eventualitatea ca viitoarele cercetări să modifice întrucîtva răspunsul de acum.

Oprind aici prezentarea descoperirilor arheologice, cunoscute acum, referitoare la veacurile de început ale așezării omenești de la Suceava, este util să se formuleze unele încheieri pe baza acestor descoperiri, cu atît mai mult, cu cît în cele ce urmează se vor face referiri, în chip repetat, la aceste concluzii parțiale. Dar, pentru că încercarea de a stabili momentele cele mai importante din viața așezării, prin sublinierea deosebirilor cantitative și calitative dintre aceste etape, trebuie să fie însoțită de judecăți mai cuprinzătoare, deocamdată se vor stabili doar faptele concrete, cu ajutorul cărora se va opera mai tîrziu.

Aceste concluzii parțiale ar fi următoarele⁹²:

- I. Vechimea așezării omenești de la Suceava este considerabil mai mare decît aceea ce-i era atribuită de cronicarii moldoveni și de către majoritatea istoricilor romîni mai vechi;
- II. Deși situată în apropierea nemijlocită a unor regiuni ce au cunoscut trecerile repetate ale unor popoare în migrație, așezarea de la Suceava pare a se fi dezvoltat în afara influențelor acestor populații, fapt explicabil prin poziția de izolare în care se afla. Cu alte cuvinte, cultura materială a locuitorilor acestei așezări nu îngăduie să se surprindă exercitarea asupra ei a vreunor influențe străine, pînă aproape de mijlocul veacului al XIV-lea;
- III. La mijlocul veacului al XIV-lea, cultura materială a populației de aici începe să fie influențată de elemente culturale străine, specifice, atunci, unor întinse regiuni, cu o parte a cărora ea a intrat în contact, ceea ce a prilejuit locuitorilor așezării cunoașterea unor tehnici superioare de lucru;
- IV. *Documentele scrise* atestă prezența la Suceava a unor coloniști străini — germani, veniți din Polonia — foarte probabil încă înainte ca orașul să fi devenit capitală a Moldovei; *descoperirile arheologice*, mereu mai numeroase în ultima vreme, par a atesta însă prezența unor asemenea coloniști, la Suceava, abia în timpul domniei lui Petru I Mușat. Prezența acestor coloniști la Suceava este de pus în legătură cu marile lucrări de construcție inițiate aici de voievodul mușatin;

⁹¹ De reținut, că astfel de mențiuni sînt în legătură, mai ales cu comerțul de piei, intern sau extern. Despre aceasta vezi mai pe larg V. Neamțu, *Comerțul cu piei și prelucrarea lor în Moldova în sec. XV—XVII*, în *Studii și cercetări științifice*, Iași, II, 1—2, 1951, p. 531 și urm.

⁹² De precizat că aceste concluzii au fost parțial formulate în lucrarea noastră deja citată: Город Сучава с конца XIV-го века до турецкого завоевания Молдавии (1538 г.).

- V. Suceava găzduiește, spre sfârșitul veacului al XIV-lea și o colonie de armeni;
- VI. După oarecare indicii, cea mai mare parte a coloniștilor străini din Suceava avea ca ocupație principală negoțul, și mai ales negoțul extern.

III

Oricât de importante ar fi încheierile de mai sus în precizarea unor etape, ce încep să se contureze mai bine, din istoria așezării omenești de la Suceava, ele nu au și calitatea de a sugera esența *procesului istoric* ca atare. Altfel vorbind, rămîne încă deschisă și inevitabilă o discuție a condițiilor istorice obiective, care au determinat apariția unor fenomene, ce par a caracteriza mersul ascendent al acestei așezări și, mai ales, rămîne să se precizeze, prin încadrarea sa în limite cronologice mai restrînse, momentul, istoricește atît de important, al urbanizării Sucevei și temeiurile lui economico-sociale.

Istoriografia în general și istoriografia marxistă în special au considerat, fără excepție, că discuția privitoare la formarea orașelor epocii feudale trebuie să țină seama, dacă nu în primul rînd, în orice caz într-o măsură importantă, de condițiile specifice ale dezvoltării economice și sociale ale regiunilor în care se situează, geografic, orașele respective. Reducînd la minimum cu puțință această analiză, o bună parte a istoricilor burghezi, romîni sau străini, s-au mulțumit adesea să aibă în vedere doar unele aspecte, minore în ansamblul general istoric al procesului formării orașelor feudale, dar care căpătau, în chip artificial, calitatea de a fi hotărîtoare.

În ceea ce ne privește, considerăm, împreună cu cercetătorii care gîndesc așa, că nu se poate, în nici un caz, socoti explicat procesul istoric amintit, doar prin invocarea unor contribuții ce vor fi venit din afară (de felul acelor sustinute de adepții teoriei normaniste sau a aceleia, nedeosebită în esență, care făcea din coloniștii străini — germani sau unguri — factorii primordialii în constituirea statului feudal al Moldovei și orașelor sale), sau că anumite condiții, într-adevăr particulare, ale dezvoltării Moldovei opresc pe cercetător să încadreze realitățile moldovenesti în tabloul general al istoriei Europei centrale sau răsăritene. Dimpotrivă, premisele economice care au favorizat apariția orașelor, ca etapă obligatorie în dezvoltarea societății feudale în această parte a Europei, precum și căile de dezvoltare ulterioară a acestora sînt, în linii generale, valabile pentru regiuni mult mai întinse decît Moldova, iar cît privește Suceava, istoria orașului nu infirmă tabloul general în trăsăturile lui de bază.

Potrivit concluziilor la care a ajuns istoriografia de pînă acum, pe baza analizei condițiilor specifice diverselor regiuni ale Europei, căile de formare a orașelor feudale sînt destul de numeroase, fiecare în parte determinată de factori obiectivi. Dintre acestea cele mai importante sînt următoarele :

1. Orașul feudal continuă, la un nivel superior și în alte condiții economice și sociale, o așezare urbană din epoca sclavagistă ;
2. orașul este întemeiat prin intervenția directă și determinantă a autorității centrale, care aduce, din diferite regiuni și mai ales din mediul rural, pe locuitorii așezării nou întemeiate (fenomenul acesta este

propriu mai ales regatului francez. De aici vine și numele sub care sînt cunoscute astfel de orașe : villeneuve) ;

3. orașul se formează în jurul și sub ocrotirea castelului (curții) unui feudal, unei biserici sau mănăstiri ;
4. orașul apare în puncte cu așezare geografică avantajoasă, fiind la început un loc unde se face schimb de produse între locuitori veniți din regiuni cu profil economic diferit. În aceste centre se statornicesc, cu timpul, așezări stabile de meșteșugari, care au, astfel, asigurată posibilitatea să-și desfacă produsele.

Oricare ar fi însă formele pe care le îmbracă procesul apariției unor astfel de așezări, caracteristica de bază a lor rămîne una singură, și anume aceea de a fi centre de producție meșteșugărească și de negoț. Dar această caracteristică nu a fost considerată întotdeauna esențială, istoricii ghidîndu-se după criterii neunitare în aprecierea situației unei așezări, ceea ce avea, în ultimă instanță, drept rezultat, dănuirea unor confuzii care împiedicau înțelegerea procesului formării orașelor. Astfel, adeseori, în lucrările unor istorici mai vechi se considerau drept orașe așezări care erau doar cu puțin superioare acelor rurale, superioritatea lor fiind mai mult de domeniul numărului populației, sau se deosebeau de satele înconjurătoare numai prin aceea că, în chip vremelnic, erau centre negustorești, mai mult sau mai puțin importante. Această situație face și mai clară sarcina istoriografiei marxiste din țara noastră, de a lămuri în chip științific și temeinic căile și a stabili etapele procesului formării orașelor feudale romînești.

Fiind, ele înșile, un produs al societății feudale ajunsă într-un anumit stadiu de dezvoltare, orașele pot constitui, chiar prin simpla lor existență, un valoros criteriu în aprecierea nivelului atins de aceasta. Mai mult, momentul cristalizării orașelor în forme specifice, raportat la data apariției aceluiași fenomen în alte părți, poate să fie de un real folos în înțelegerea ritmului de feudalizare a societății date, în comparație cu regiunile învecinate. Admițînd acest punct de vedere, căruia se pare că nu i s-ar putea opune argumente temeinice, va fi ușor să se explice, odată în plus, de ce în Moldova orașele feudale au apărut mult mai tîrziu decît în regiunile limitrofe — Ungaria, Polonia, Rusia kieviană etc. Într-adevăr, în oricare din țările acestea, feudalizarea societății atinsese un grad cu totul superior într-o vreme cînd, judecînd după toate datele ce stau la îndemîină acum, Moldova se afla abia la începutul acestui proces. Fără să se omită, sau să se considere puțin importantă împrejurarea că puținătatea informațiilor privind Moldova pînă tîrziu, în veacul XIV, nu îngăduie, deocamdată, formularea unor concluzii de caracter definitiv, se pare că există, totuși, criterii destul de sigure în încercarea de a analiza dezvoltarea raporturilor feudale în teritoriul de la est de Carpați. Nu este locul aici să se reia o discuție care, cel puțin prin amploarea ei, și-ar găsi cu greu justificarea în paginile de față, ci este de reținut concluzia la care a ajuns majoritatea istoricilor romîni cu privire la cristalizarea raporturilor feudale pe teritoriul Moldovei, și anume aceea că societatea moldovenească era mai slab dezvoltată, în comparație cu aceea din ținuturile înconjurătoare. Cauzele acestei înapoieri relative s-a încercat în repetate rînduri să fie formulate și, dacă se amintește aici doar aceea legată de prezența tătarilor în regiunile nistriene, o facem numai fiindcă asupra ei toți istoricii sînt de acord.

Ceea ce este mai important este faptul că, în ciuda unor condiții obiectiv nefavorabile, feudalizarea societății moldovenești atinsese în veacul al XIV-lea un grad destul de înaintat. Spunînd aceasta nu se are în vedere neapărat și exclusiv forma superioară de manifestare și de concretizare a acestui proces, constituirea statului feudal al Moldovei, ci și constatarea pe care o prilejuiesc documentele de orice fel ce ne stau la îndemînă, cu privire la orașe : în veacul al XIV-lea, Moldova dispune deja de un număr de orașe, iar la începutul veacului al XV-lea numărul acesta este și mai mare.

Ceea ce atrage atenția în mod deosebit este însă constatarea, care pentru discuția privitoare la istoria orașului Suceava are o importanță excepțională, că distribuția geografică a orașelor moldovenești din epoca feudală este net în favoarea regiunilor de deal sau cîmpie. Cît privește regiunile muntoase, este ușor de remarcat raritatea așezărilor urbane situate acolo. Explicația acestui fapt este cu mult mai adîncă decît s-ar părea la prima vedere și nu constă, în nici un caz, în primul rînd, în greutatea de a găsi loc pentru astfel de așezări.

Se admite în general în istoriografia marxistă — și în acest domeniu cercetarea istorică sovietică se află pe poziții înaintate și cu rezultate foarte importante⁹³ — că apariția orașelor în feudalism se leagă nemijlocit de creșterea sub raport economic a satului „punctul de plecare al istoriei”⁹⁴. Legăturile dintre sat și oraș, ca și contradicțiile caracteristice raporturilor dintre acestea în etapa ulterioară, apar astfel de o complexitate remarcabilă și de justa lor înțelegere depinde rezolvarea multor probleme.

Dezvoltarea economică a satului în societatea feudală, se petrece, așa cum se știe, în condițiile economiei închise, ceea ce face ca, o anumită perioadă, locuitorii fiecărui sat să fie obligați a-și produce toate obiectele de care au nevoie⁹⁵. O dată însă cu trecerea timpului și pe măsura dezvoltării societății feudale, se înregistrează acel proces al separării meseriașilor din rîndurile agricultorilor⁹⁶, primii începînd a avea, într-o măsură mereu mai mare, o activitate specializată, concretizată prin producerea unor obiecte a căror necesitate o simt nu numai producătorii lor, ci întreaga colectivitate a satului. Este ade-vărat că separarea meseriilor de agricultură s-a petrecut într-un timp îndelungat, în forme de manifestare nu peste tot la fel de viguroase, dar, indiferent de aceasta, ea a cuprins întreaga societate feudală.

Din momentul însă în care meseriașul produce mai mult, el începe să simtă limitele pe care i le impun condițiile juridice în care se află, nedeosebite de ale agricultorilor de care s-a desprins prin activitatea sa specială. Pe de altă parte, el simte și alte îngrădiri, care îi îngreuiază activitatea : sfera restrînsă a cumpărătorilor produselor muncii lui, care se reduce la locuitorii unui sat, nevoia de a deveni liber pentru a-și putea valorifica produsele, pe de o parte, și aceea de a găsi un cerc mai larg de cumpărători, pe de altă parte, naște nece-

⁹³ În istoriografia sovietică, problema originii și căilor de formare a orașelor feudale (atît cele rusești, cît și orașele din apusul Europei) constituie una din preocupările de bază. În legătură cu ea s-au scris numeroase lucrări valoroase dintre care se amintesc aici doar două, de importanță fundamentală pentru latura teoretică a discuției : N. M. Tihomirov, *Древнерусские города*, Moscova, 1956 și V. V. Stoklițkaia-Tereșkovici, *Происхождение феодального горо-*

да в западной Европе, în *Вестник Московского Университета*, Seria științelor sociale, 1, 1955.

⁹⁴ K. Marx, *Forme premergătoare producției capitaliste*, E.S.P.L.P., București, 1956, p. 17.

⁹⁵ F. Engels, *Anti-Dühring*, ed. III, E.S.P.L.P., București, 1955, p. 300 ; vezi și K. Marx și F. Engels, *Ideologia germană*, E.S.P.L.P., București, 1956, p. 17.

⁹⁶ V. I. Lenin, *Dezvoltarea capitalismului în Rusia*, *Opere*, III, București, p. 20—21.

sitatea de a pleca din sat, și a se stabili într-alt loc, în măsură să răspundă condițiilor de mai sus. Asemenea locuri prielnice erau acelea situate în preajma curții unui feudal, care putea asigura apărarea meseriașilor, dar acest loc trebuia să mai răspundă și unei alte condiții, cel puțin la fel de importante, și anume să fie astfel situat geografic încît să fie ușor accesibil unui număr cît mai mare de cumpărători. Această a doua condiție era îndeplinită doar în măsura în care proaspătul centru de concentrare a meseriașilor se afla în mijlocul unei regiuni cu o populație sătească numeroasă, a cărei ocupație de bază era agricultura și care avea nevoie de produse meșteșugărești. Așa fiind, așezarea meșteșugarilor satisfăcea nevoile satelor din jur, în aceeași măsură în care și depindea de ele în ceea ce privește aprovizionarea cu produse agricole.

Din cele spuse pînă acum reiese că apariția acestui centru de meșteșugari, a orașului, este condiționată de existența mediului de consumatori ai produselor meșteșugărești⁹⁷ și este de presupus că era nevoie de o cerere de produse permanentă pentru ca orașul să poată dăinui⁹⁸.

Aproape că nici nu mai este nevoie să spunem că cele mai bune condițiuni pentru formarea și dezvoltarea unui oraș, le asigurau regiunile de cîmpie, cu o populație agricolă numeroasă. De fapt, dovada cea mai grăitoare în acest sens o face numărul întotdeauna mai mare de orașe situate în regiunile de cîmpie în raport cu acela al așezărilor urbane din regiunile muntoase. În legătură cu aceasta, se poate face chiar ipoteza, ce urmează a fi verificată practic prin cercetări arheologice, că orașele din regiunile de cîmpie apar înaintea acelor din regiunile neagricole, unde desprinderea meșteșugarilor din mijlocul populației sătești este încetinită ca proces istoric obiectiv de către absența mediului care să solicite produsele meseriașilor în cantitatea și urgența în care acestea sînt necesare unei societăți de agricultori. (Deși vechimea orașului Baia ar părea că infirmă punctul nostru de vedere, în realitate, prima capitală a Moldovei a ajuns la un stadiu avansat nu exclusiv ca urmare a procesului de concentrare aici a meșteșugarilor sătești ci, în primul rînd, datorită măsurilor luate de regalitatea maghiară cu scopul de a transforma orașul într-un puternic centru militar, de supraveghere. În acest scop regele a și adus aici străini, printre care și meșteșugari, aceștia din urmă lucrînd însă nu numai pentru populația locală).

Încercarea de a stabili liniile generale ale dezvoltării Sucevei în trecerea așezării de la faza de sat la aceea de oraș va trebui, fără îndoială, să țină seama de împrejurările schițate mai sus, dar și de altele nu mai puțin importante, care au contribuit la formarea orașului. Și unele și altele au determinat nu numai momentul cristalizării fenomenului, dar au și imprimat, așa cum vom încerca să o dovedim, un anumit profil activității locuitorilor Sucevei, cel puțin

⁹⁷ „Separarea orașului de sat poate fi înțeleasă și ca separare a capitalului de proprietatea funciară, ca început al existenței și dezvoltării unui capital independent de proprietatea funciară, deci a unei proprietăți bazate numai pe muncă și pe schimb” (K. Marx și F. Engels, *Ideologia germană*, p. 49).

⁹⁸ Amintim aici cunoscuta teză a lui K. Marx în legătură cu producția meșteșugărească în orașe: „Pentru meșteșugul orășenesc, deși se bazează în

esență pe schimb și pe crearea de valori de schimb, scopul principal nemijlocit al acestei producții este asigurarea existenței meseriașului, a meșterului, așa dar valoarea de întrebuințare și nu îmbogățire, nu valoarea de schimb ca valoare de schimb. Producția este de aceea pretutindeni subordonată unei consumații dinainte scontate, oferta este subordonată cererii și de aceea producția se lărgește numai cu încetul” (K. Marx, *Forme premergătoare...*, p. 51).

pînă în momentul în care orașul a devenit capitala Moldovei. Spunem aceasta deoarece evenimentul arătat va determina o seamă de modificări în structura orașului, modificări ce se cer atent și pe larg analizate.

După cum se știe, Suceava este situată, din punct de vedere geografic, într-o regiune submontană. Prin caracteristicile ei de vegetație și climă o astfel de regiune nu poate asigura condițiile cele mai bune pentru practicarea agriculturii și de aceea considerăm că în epoca în discuție agricultura nu era în nici un caz ocupația de bază a locuitorilor acestei regiuni. Dimpotrivă, se știe, regiunea de munte sau chiar aceea submontană au fost și sînt considerate, în chip justificat, ca foarte prielnice pentru creșterea vitelor. Adăugînd la aceasta și constatarea pe care o prilejuiesc informații destul de sigure, anume că regiuni întinse în jurul Sucevei au fost pînă nu de mult acoperite cu păduri masive, nu va fi greu să se conchidă, că aici practicarea agriculturii pe scară largă este exclusă.

Dar situația aceasta mai este importantă de reținut și din alt punct de vedere. Atît din studierea conținutului documentelor scrise, cît și în funcție de rezultatele unor cercetări de teren se desprinde o concluzie care, în contextul discuției de față, capătă o importanță primordială : în regiunea în care se află Suceava, satele sînt destul de rare, ele înmulțindu-se simțitor mai tîrziu, și anume în veacurile XV—XVI⁹⁹.

Cele două împrejurări semnalate mai înainte, și anume raritatea satelor în regiunea Sucevei și inexistența aici a condițiilor prielnice pentru practicarea agriculturii au determinat evoluția acestui teritoriu pînă tîrziu. Din punctul nostru de vedere este suficient să se rețină una din urmările situației arătate : o societate de crescători de vite are mai puțină nevoie de existența unei categorii de meșteșugari specializați, drept consecință și categoria respectivă născîndu-se mai tîrziu într-un astfel de mediu. În schimb, într-o regiune, unde cultivarea pămîntului constituie ocupația de bază a locuitorilor, agricultorii au nevoie în primul rînd de unelte cu care lucrează pămîntul : fiare de plug, seceri, coase, sape, hîrlețe ș.a., fără să mai vorbim de atîtea alte obiecte de uz casnic, harnașament etc.

Dar regiunile de munte sau acelea submontane nu creează astfel de condiții decît în mică măsură și de aceea, poate, într-o așezare ca Suceava se surprind greu urmele activității altor meseriași decît a olarilor, cărora li se pot adăuga, mai tîrziu, acelea ale fierarilor, puțin numeroase. Atîți cîți erau, meșteșugarii aceștia puteau, cu siguranță, să satisfacă cea mai mare parte a necesităților unei colectivități de crescători de vite, care — etnografia o dovedește în chip cu totul convingător — folosește în principal obiecte lucrate din lemn de către chiar membrii ei, dar nu în afara ocupației de bază.

Un mediu ca acela pe care îl atestă descoperirile arheologice de la Suceava nu putea genera condițiile obiective care determină formarea orașelor feudale și nici nu le-a generat, lucru dovedit de puținătatea orașelor apărute în cadrul lui. Pentru aceasta era necesar ca o anumită așezare să îndeplinească, suplimentar, o altă condiție : să fie situată într-o poziție care să favorizeze și

⁹⁹ În obținerea datelor furnizate de documentele scrise privitoare la existența și repartizarea satelor în jurul Sucevei, din sec. XIV pînă la sfîrșitul primului sfert al veacului XVII, un foarte prețios ajutor am

primit din partea colegului AI. Gonța, de la Institutul de istorie al Acad. R.P.R., din București. Pentru amabilitatea cu care ne-a oferit ajutorul aducem și pe această cale mulțumiri colegului AI. Gonța.

schimbul de produse între locuitorii unor regiuni cu profil economic diferit. Iar Suceava îndeplinea această condiție.

Într-un fel, se poate spune că așezarea aceasta se află pe linia de întâlnire a două regiuni cu totul diferite : la răsărit, valea, care se lărgeste mereu, a Sucevei și platourile propice unei relativ dezvoltate agriculturi se încheie undeva în jurul actualului oraș ; la apus, însă, la mică distanță, începe regiunea muntoasă propriu-zisă. O așezare omenească situată aici îndeplinea cele mai bune condiții pentru a deveni un loc de întâlnire al producătorilor de bunuri veniți din regiuni diferite ¹⁰⁰ pentru a-și schimba produsele, pe altele aduse de aiurea. Frecventat cu regularitate de tot mai mulți oameni, un astfel de centru atrăgea, cu siguranță, nu numai pe agricultori care își schimbau aici produsele cu crescătorii de vite de la munte, ci și pe meșteșugari. Nu sînt motive să credem că, încă de la început, meșteșugarii se vor fi stabilit aici, ci mai curînd se admite că și ei veneau tot periodic cu marfa lucrată între timp. Pe măsură însă ce își dezvoltă producția, aceștia sînt atrași de locul unde o și desfac mai ușor și se stabilesc aici. Dar, odată cu înmulțirea numărului meșteșugarilor veniți aici și datorită activității de negoț ce se dezvoltă înăuntrul ei, Suceava face pași siguri pe calea urbanizării ¹⁰¹. Considerăm însă necesar să precizăm că *numai* în acest moment se poate vorbi despre Suceava ca oraș și nu începînd din perioada în care așezarea servea doar ca loc de schimb, condiție insuficientă pentru a avea „o piață pentru produsele meșteșugărești, cu o activitate mai mult sau mai puțin regulată” ¹⁰².

Dacă procesul ce se va fi petrecut la Suceava era, în esență, acela descris mai sus, cu admiterea lui nu se încheie și discuția privind condițiile generale în cadrul cărora s-a desfășurat el. Pentru că, și aspectul acesta este unul din cele mai importante în încercarea de a explica etapele prin care a trecut un oraș în evoluția sa istorică, rămîne să se stabilească în ce măsură procesul arătat se încadrează în mersul general ascendent al unei regiuni mai întinse, sau, altfel vorbind, cum se reflectă procesul de feudalizare a societății moldovenești, în cazul de față, în situația specială a Sucevei. În legătură cu aceasta este necesară precizarea că datele ce stau la îndemîna istoricului în judecarea unei atare situații sînt cu deosebire puține și numai în slabă măsură concludente, situație de altfel explicabilă, dacă se ține seama de puținătatea informației referitoare la Moldova în general.

Izvoarele, exclusiv arheologice, ce pot servi în aprecierea situației Sucevei în epoca discutată par a sugera că în perioada anterioară formării orașului

¹⁰⁰ În ceea ce ne privește, considerăm că acum, adică pe la mijlocul veacului al XIV-lea, se și petrece acel proces despre care vorbeam mai înainte, și anume cunoașterea de către locuitorii Sucevei a unor realități ce le erau străine pînă în acel moment. Expresia lărgirii orizontului acestor locuitori o considerăm a consta, parțial, în schimbările produse în domeniul unuia din meșteșugurile de bază ale evului mediu : olăria. Însușirea tehnicii avansate a lucrului la roata cu învîrtiri repezi, apariția unor noi tipuri de vase etc. fac dovada unor progrese remarcabile prilejuite, probabil, de venirea la Suceava, în chip periodic, a unor locuitori din alte așezări.

¹⁰¹ Este limpede că într-o astfel de situație trebuie avută în vedere constituirea comunității ca atare, cu caracteristicile sale și nu *premisele* procesului cristalizat în forme superioare. K. Marx arată limpede că „prin aceea că se unește formînd orașul, comunitatea ca atare are o existență economică ; simpla *existență* a orașului ca atare diferă de o simplă multitudine de case independente. Întregul nu constă aici din suma părților sale. El este, în felul său, un organism de sine stătător” (*Forme premergătoare producției capitaliste*, p. 17).

¹⁰² Stoklițkaia-Tereșkovici, *loc. cit.*, p. 8.

(deci, vremea de pînă spre mijlocul veacului al XIV-lea) în așezarea de aici se poate vorbi cu greu despre o societate diferențiată din punct de vedere social. Uniformitatea calitativă a urmelor de viață datînd din această vreme, nivelul relativ scăzut al tehnicii locuitorilor așezării, lipsa unor urme de construcții mai mult sau mai puțin evoluat (clădiri din piatră) ca și (mai ales) absența oricăror semne de bogăție în cuprinsul așezării duc în chip firesc la încheierea, că între locuitorii satului acestuia nu își făcuseră loc raporturile specifice orînduirii feudale și că, deci, probabil, aceștia trăiau în cadrul unei obști. Judecînd în funcție de stadiul la care ajunsese societatea moldovenească în veacul al XIV-lea și, mai ales după ceea ce putea să se petreacă atunci în cadrul unei regiuni în care predomina, ca preocupare, creșterea vitelor, o atare obște este cu totul de admis.

Se știe însă că în toate cazurile de acest fel, formarea unui oraș este legată de prezența acolo a unui feudal sau a unei instituții bisericești (episcopie, abăție etc.) sub ocrotirea cărora se dezvoltă așezarea. Suceava nu pare să fie excepție de la această regulă și credem că trebuie admisă aici prezența unui feudal. Argumente în favoarea unei astfel de ipoteze sînt, ce-i drept, puține, dar ele nu lipsesc cu totul. Pînă la verificarea celorlalte, legate de prezența unor slabe, deocamdată, indicii de domeniul culturii materiale, se amintește aici doar existența în marginea de est a orașului, a unei biserici, de la care și cartierul înconjurător își are numele: Mirăuți. În legătură cu această biserică, mai exact cu vechimea ei, se pot spune destul de puține lucruri sigure. Se știe doar că ea exista în vremea primilor voievozi care au trăit în Suceava, devenind sediul primei mitropolii a țării în vremea lui Alexandru cel Bun. Vechimea acestei biserici, numele ei și mai ales locul pe care îl ocupă în cadrul părții celei mai vechi a orașului par a constitui indicii în favoarea atribuirii acestei construcții feudalului stăpînitor al locului.

Într-adevăr, existența a numeroase sate în această parte a Moldovei, ale căror nume sînt legate de ale întemeietorilor sau stăpînitorilor constituie oarecare indicii și pentru Suceava și fac ca exemplul Mirăuților să nu fie o excepție, ci doar un exemplu în plus, menit să confirme o anumită practică obișnuită în veacurile feudalismului¹⁰³.

Fără să se facă aici și discuția cauzelor sau modalității formării numelor unor astfel de sate, reținem doar împrejurarea că, în toate cazurile asemănătoare, stabilirea numelui întemeietorului sau stăpînului satului respectiv nu prezintă greutăți, de obicei el păstrîndu-se în forme nealterate (Maneuți — Manea, Balcăuți — Balc sau Balcă etc.). Pe temeiul unor astfel de observații, se consideră că existența vechii biserici sucevene, cunoscută tuturor sub numele de „biserica Mirăuților” nu își găsește decît cu greu altă explicație în afara aceleia care ar pune-o în legătură cu ridicarea ei de către stăpînul locului acestuia, un Mirea ce a dat numele așezării. Oricum ar fi, nu trebuie neglijată împrejurarea că această biserică ocupă un loc dominant în planul celei mai vechi părți a orașului

¹⁰³ Pentru exemplificare, se citează aici doar numele unor sate din ținutul Sucevei, precizînd însă că numărul exemplurilor ce s-ar putea aduce este mult mai mare: Maneuți, Balcăuți, Frătăuți, Vasileuți, Vascăuți, Badeuți, Dobrănuți, Serbăuți (cf. *Documente privind*

istoria României, A. Moldova, veac. XV, vol. II, p. 134—136; veac. XVI, vol. I, p. 370; veac. XVII, vol. II, p. 321, vol. III, p. 196, vol. IV, p. 260—261 și vol. IV, p. 496).

feudal și nu pare de respins chiar și eventualitatea existenței undeva în apropierea bisericii, a curții sau locuinței acestui stăpînitor. Că acesta își va fi avut aici reședința este mai mult ca sigur chiar în stadiul actual al cercetării și una din dovezi o constituie însăși formarea orașului pe acest loc. Este adevărat, că mai greu de stabilit ar fi condițiile în care acest Mirea putea să devină stăpînul locului, în cazul în care, pînă spre începutul veacului al XIV-lea, aici va fi existat obște. Un răspuns nu este imposibil de dat nici acestei chestiuni, el putînd consta în următoarele : văzînd că locul în discuție devine, cu timpul, un centru în care schimbul de produse se face în chip regulat, el fiind vizitat de un număr, ce sporește mereu, de meșteșugari și negustori, un feudal ale cărui posesiuni se aflau în apropiere supune cu forța, dar și în anume condițiuni, așezarea de aici și pe locuitorii ei.

În condițiile absenței totale a documentelor scrise, referitoare la oraș în epoca respectivă, nu se poate ști în ce împrejurări va fi devenit domnia Moldovei, la rîndu-i, stăpînul orașului. Cumpărînd această posesiune de la stăpînul ei (și că Petru I Mușat dispunea de o avere remarcabilă o dovedește fie și numai împrumutul acordat de el suzeranului polon) sau înlăturîndu-l pe acesta cu forța, voievodul face din Suceava capitala țării. Oricum ar fi fost, nu este de crezut că voievodul venea în anii 1380 să-și stabilească reședința într-un oraș cu totul liber, deoarece nu se cunoaște nici un caz în care domnia să-și dispute drepturile cu orășenii din Suceava, ceea ce ar fi constituit o dovadă că voievodul uzurpa drepturi și libertăți obișnuite în perioada premergătoare etapei în care Suceava era capitala țării.

Din cele spuse mai înainte despre Suceava nu trebuie să se desprindă și concluzia, care în orice caz ar fi eronată, că un astfel de proces se va fi petrecut numai aici, în așezarea de pe malul rîului cu același nume. El a fost, cu siguranță, caracteristic și altor regiuni, dar nu a avut ca rezultat formarea și acolo a unor orașe, linia de contact între regiunile de munte cu acelea de cîmpie nemaicunoscînd astfel, în Moldova, decît un singur caz asemănător Sucevei : Tîrgul Neamț. Explicația acestui fapt poate fi una care trebuie să aibă în vedere doar factori economici : potențialul economic al regiunilor din vestul Moldovei era cu totul diferit, iar populația, ale cărei nevoi erau chemate să le satisfacă orașele nou apărute, nu era peste tot la fel de densă. Or, după cum se admite de către majoritatea istoricilor „orașele sînt mai apropiate unul de altul acolo, unde există o populație satească mai compactă”¹⁰⁴.

În mod normal, activitatea meșteșugărească ce se desfășoară într-un astfel de oraș este chemată să satisfacă nevoi multiple, ale unei populații neunitare ca preocupare zilnică, împărțită, în principal, în două mari categorii : agricultori și crescători de vite. În același timp însă meșteșugarii erau nevoiți să-și orienteze activitatea practică în sensul pe care îl impunea existența unei baze de materii prime, care să le ușureze activitatea. De aceea credem că cel puțin pînă în momentul în care Suceava devine capitală a țării, activitatea meșteșugărească din oraș se manifesta mai ales într-un domeniu cu totul special, și anume în ramura prelucrării pieilor de animale, la care se adaugă, evident, meșteșugurile legate nemijlocit de ea : cojocărie, cizmărie etc. Este de la sine înțeles că admițînd această ipoteză nu se consideră meșteșugurile amintite

¹⁰⁴ M. N. Tihomirov, *op. cit.*, p. 64.

ca fiind exclusive în oraș, alături de ele existînd desigur, și altele, dar nu la fel de bine dezvoltate.

Punctul de vedere exprimat mai sus nu face din Suceava un caz unic în istoria Europei centrale sau de răsărit, istoricii fiind, în general, de acord că, în anumite cazuri, baza necesară dezvoltării orașelor o putea asigura chiar și numai activitatea de prelucrare a unor bogății specifice locale. Că este așa o poate dovedi exemplul unuia din orașele cele mai interesante, prin istoria lor, ale Europei de răsărit : Ovruci¹⁰⁵, cunoscut în toată această parte a Europei ca „furnizor” principal al obiectelor legate de torsul și țesutul lînei. Spre deosebire de acest oraș, cunoscut foarte bine, din punctul de vedere al activității specializate a meșteșugarilor lui, prin izvoare numeroase și concludente, în legătură cu Suceava există infinit mai puține dovezi și în orice caz acestea sînt mai tîrzii decît perioada asupra căreia stăruim aici. Împrejurarea aceasta ne împiedică să formulăm concluzii și de aceea considerăm posibil ca doar ipotetic să afirmăm că Suceava era un centru specializat în prelucrarea pieilor¹⁰⁶. Această ipoteză este sugerată nu numai de rezultatele analizei condițiilor în care a apărut și s-a dezvoltat orașul Suceava, dar și de conținutul cronicilor moldovenești în pasaje, unde se vorbește despre începuturile orașului. În partea de început a studiului de față am arătat, la locul potrivit, că atît în cronica lui Grigore Ureche (în cadrul unui pasaj atribuit lui Simion Dascălul) cît și în scrierile lui Miron Costin este prezentă opinia potrivit căreia Suceava ar fi apărut și și-ar datora chiar numele unor jocuri veniți din Ungaria (jococar, în ungurește se spune *szucs*) și stabiliți aici pe un loc gol. În ceea ce ne privește, nu considerăm această opinie a cronicarilor citați lipsită de orice temei și ținînd deci, de domeniul fanteziei. Dimpotrivă, socotim că ea se bazează pe anume realități, cunoscute de cronicari, dar *interpretate* greșit de ei. Astfel, credem că era evident încă în veacul în care se scriau cronicile arătate, că Suceava păstra în continuare renumele de a fi fost un centru puternic de prelucrare a pieilor, prin tradiție știindu-se că și începuturile orașului se leagă tot de o astfel de activitate specializată. Dar cum originea numelui orașului era, și pentru cronicari, destul de greu de stabilit, a fost probabil suficient să se găsească o analogie pentru el ca să se considere ca singură posibilă soluția întemeierii orașului Suceava de către acei jocuri unguri. Interpretată așa sau altfel în privința originilor, teza cronicarilor privitoare la începuturile *orașului* Suceava poate fi considerată ca deosebit de utilă în încercarea de restabilire a adevărului istoric, cu condiția însă să se țină seama de relațiile sugerate de contextul schițat mai sus. Cu alte cuvinte, deci, din teza discutată credem că trebuie să se rețină doar împrejurarea că încă de la începuturile sale ca oraș Suceava a fost un puternic centru de prelucrare a pieilor, rămînînd astfel pînă tîrziu. Pe de altă parte, nu trebuie uitat nici faptul că în toate actele, prin care domnia Moldovei acordă privilegii comerciale negustorilor străini, cumpărarea de către aceștia a unui număr adesea impresionant

¹⁰⁵ M. N. Tihomirov, *op. cit.*, p. 62.

¹⁰⁶ Dintre puținele documente referitoare direct la practicarea unor meșteșuguri în Suceava, cele mai multe dintre ele menționează tocmai această ramură de activitate. Astfel, începînd mai ales din sec. al XV-lea, cînd informațiile documentare devin mai numeroase,

locuitorii orașului Suceava, atunci cînd numele lor sînt menționate în acte, sînt arătați ca ocupîndu-se cel mai adesea cu negoțul de piei sau prelucrarea lor. (Despre aceasta vezi mai pe larg la V. Neamțu, *Comerțul cu piei și prelucrarea lor în Moldova în sec. XV–XVII, loc. cit., passim.*)

de vite este socotită oricînd posibilă ¹⁰⁷. Mai mult, în a doua jumătate a veacului al XV-lea se naște chiar și un mic conflict în Transilvania în legătură cu importul de piei de aici în Moldova ¹⁰⁸.

Revenind la situația specială a orașului Suceava, atragem atenția asupra unei împrejurări, care nu ni se pare lipsită de interes în discuția de față : ca să fi fost un centru în care meșteșugurile ar fi atins un nivel mai înalt, orașul trebuia să înfrunte „concurența” cel puțin a celor două centre urbane, mult mai bine dezvoltate în acel timp : Baia și Siretul. Fiecare din aceste două orașe era destul de bine dezvoltat din punct de vedere economic și nu încapă nici o îndoială că Suceava se afla, în raport cu ele, într-o situație care o dezavantaja. De fapt și ritmul în care orașul se dezvoltă pînă în deceniul al nouălea al veacului XIV poate constitui un argument în acest sens. Înainte însă de a încerca să vedem mai în amănunt ce a însemnat pentru Suceava alegerea ei drept capitală a Moldovei și de a stabili împrejurările în care se va fi petrecut aceasta, trebuie să amintim un fapt, care nu vine acum pentru prima dată în discuție.

Veacul al XIV-lea cunoaște în această parte a Europei, și nu numai aici, un fenomen care, început cu mult înainte, intra spre sfîrșitul veacului în ultima sa fază, și anume dominația nestingherită a negustorilor italieni, mai ales genovezi. Rezultatele activității acestor negustori au fost apreciate în chip diferit de către istorici și nu au lipsit cazurile în care istorici sau chiar savanți recunoscuți să fi considerat că acești străini au influențat direct și mai ales pozitiv dezvoltarea economică a Moldovei. Aceste puncte de vedere au fost combătute abia în ultimul timp ¹⁰⁹, și analiza care stă la baza contestării rolului pozitiv al negustorilor străini (în cazul de față italieni) este suficient de convingătoare pentru a înlătura susțineri ce dăinuiau de multă vreme. Ceea ce reținem pentru discuția de față din analiza arătată este împrejurarea că ridicarea regiunii de la răsărit de Carpați are loc tocmai în perioada în care activitatea negustorilor italieni, manifestată mai ales în domeniul comerțului de tranzit, intră în faza declinului și este, fără îndoială, justă opinia potrivit căreia acest declin se explică în cea mai mare parte prin progresul economic al unor ținuturi dominate anterior de acești negustori.

Cît privește cazul concret al Sucevei, situată incontestabil pe drumul ce lega Cetatea Albă de Liov, punctul final al acestui drum, nu există nici o îndoială că viitoarea capitală a Moldovei nu datorează acestor străini dezvoltarea sa, aceasta trebuind să fie pusă numai pe seama dezvoltării forțelor interne din Moldova. De fapt, așa cum o spuneam și mai înainte, absența Sucevei de pe portulanele întocmite pentru negustorii străini, datînd din prima jumătate a veacului al XIV-lea, poate să fie considerată ca o dovadă irefutabilă a poziției secundare deținută de oraș pe scara general moldovenească a așezărilor urbane și în orice caz în raport cu cele două orașe care o încadrau la nord și sud.

Se pune atunci întrebarea, în orice caz firească în situația dată ; de ce Suceava a fost preferată Siretului, în timpul domniei lui Petru I Mușat, voievodul mutînd aici capitala țării ? Siretul găzduia deja încă din vremea lui Bogdan I familia voievodală și sfatul țării, era un oraș în care existau toate premisele

¹⁰⁷ *Documente moldovenești...*, ed. M. Costăchescu, vol. II, p. 630—637 ; *Documentele lui Ștefan cel Mare*, ed. I. Bogdan, II, p. 271—283.

¹⁰⁸ *Hurmuzaki*, XV ; p. 60—61.

¹⁰⁹ B. T. Cămpina, *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării*, loc. cit.

unei vieți îndeastulate, pe cîtă vreme Suceava nu oferea nici un fel de condiții pentru aceasta. Așa fiind, ni se pare că explicația acestui fapt trebuie să țină seama, în primul rînd, de condițiile de ordin militaro-strategic, cărora trebuia să le răspundă noua capitală, de posibilitățile de a fi apărută. Într-adevăr, evenimentele petrecute în timpul domniei lui Petru I Mușat au subliniat necesitatea urgenței adoptării unor astfel de măsuri, care s-au și concretizat în chipul arătat mai sus.

Deși este de presupus că datorită unor inițiative voievodale, datînd din vremea lui Lațcu, menite să consolideze domnia prin adoptarea catolicismului drept credință a familiei acestuia și că anume măsuri de favorizare a bisericii catolice luate de Petru I Mușat la îndemnul mamei sale aveau drept scop apropierea Moldovei de Polonia (ceea ce s-a și realizat în 1387), autoritatea regelui polon nu a putut împiedica pe nobilii regatului de a organiza un atac armat împotriva Moldovei. Petrecut în condiții destul de puțin limpezi, atacul acesta a avut loc în anul 1377 și se pare că s-a terminat prin înfrîngerea trupelor atacatoare ¹¹⁰. Întreprinsă cu sau fără încuviințarea regelui Poloniei, campania din 1377 nu a avut drept urmare supunerea Moldovei, dar a arătat, în schimb, că nici apropierea de vecinul din nord nu era în măsură să asigure liniștea statului moldovean. Voievodul trebuia deci să ia urgente măsuri pentru construirea unor fortificații cu caracter defensiv și aceasta în primul rînd în capitala țării. După cum se știe, poziția Siretului, capitala de pînă atunci a țării, nu era dintre cele mai bune și aceasta din cel puțin două puncte de vedere : pe de o parte, orașul era situat prea aproape de granița cu Polonia (de unde se văzuse că erau posibile atacuri), iar pe de altă parte, locul deschis pe care era situată capitala nu se preta foarte bine la a fi apărut. Chiar și numai aceste considerente puteau determina mutarea capitalei, ceea ce s-a și întîmplat, Suceava devenind noua reședință a voievodului. Alegerea acesteia, nejustificată prin nivelul atins de oraș în dezvoltarea lui, se explică, în schimb, prin poziția dominantă a lui, ceea ce permitea un control efectiv al regiunii înconjurătoare, ca și prin distanțele apreciabile la care se afla atît față de granița cu Polonia cît și de aceea cu regatul Ungariei (deși bine dezvoltată, Baia nu a devenit din nou capitală tocmai, probabil, fiindcă, aflîndu-se la mică distanță de granița cu Ungaria, putea fi atacată oricînd prin surprindere). Așa se face probabil că în deceniul al nouălea al veacului al XIV-lea Suceava devine capitala țării. iar domnia, odată stabilită aici, ia o serie de măsuri, care prin amploarea și graba cu care sînt realizate fac dovada că tocmai împrejurările schițate mai sus au determinat mutarea capitalei în Suceava. Aceste măsuri sînt îndreptate, în primul rînd, spre asigurarea apărării noii capitale și concretizate prin ridicarea a două cetăți puternice ¹¹¹, care flancau orașul pe laturile de apus (Cetatea Șcheia) și răsărit (Cetatea de Scaun), iar în al doilea rînd au în vedere nevoia asigurării unor condiții de viață corespunzătoare pentru voievod și familia sa, acum începîndu-se construirea Curții Domnești, amplificată și modificată aproape neîncetat pînă în veacul al XVII-lea, inclusiv.

¹¹⁰ P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independența Moldovei în veacul al XVI-lea. Primele lupte pentru independență ale Țărilor Române*, în *Studii*, IX, 4, 1956, p. 95 și urm.

¹¹¹ Problemele legate de ridicarea acestor cetăți fac obiectul unui studiu special din lucrarea de față.

Prezența voievodului, a curții sale, a garnizoanei și a sfatului de boieri care însoțesc în mod normal pe domn a determinat, desigur, apariția unor noi condiții de viață în oraș. Activitatea meșteșugarilor trebuia să cunoască o dezvoltare solicitată de nevoile sporite de produse și este de presupus că mai ales acum procesul de atragere spre oraș a unor noi categorii de meșteșugari se manifestă din plin, creșterea orașului trebuind pusă pe seama acestei împrejurări, ea neputînd fi explicată numai prin înmulțirea naturală a populației ¹¹². În legătură cu acest proces trebuie făcută însă precizarea că, prin ridicarea lui la rangul de capitală a țării, orașul începe să atragă implicit, nu numai o parte a locuitorilor satelor moldovenești, ci și pe unii străini, care vin aici și trăiesc alături de populația locală, ocupîndu-se, în principal, cu negoțul.

Pentru a face orașul de reședință mai bine cunoscut peste granițele țării, fapt care ducea în cele din urmă la creșterea veniturilor domniei, voievodul nu se mulțumește să aștepte venirea la Suceava a străinilor ci, într-un fel oarecare, îi cheamă el însuși. Pentru aceasta, voievodul folosește o cale ale cărei rezultate erau sigure, și anume acordă negustorilor străini privilegii numeroase în ceea ce privește libera și avantajoasă lor activitate pe teritoriul țării. Odată cu aceasta însă se stabilește un regim special pentru orașul Suceava — singurul caz, de altfel, în care domnia intervine, în forma aceasta, în favoarea unuia din orașele țării — capitalei acordîndu-i-se „dreptul de depozit” ¹¹³.

În partea introductivă a studiului de față s-a subliniat că în istoriografia veche din țara noastră se puteau întîlni, cu totul frecvent, afirmații, uneori făcute pe tonuri foarte hotărîte, potrivit cărora orașele moldovenești, implicit Suceava, și-au datorat apariția și dezvoltarea ulterioară contribuției, considerată esențială, a coloniștilor străini. Este evident că în condițiile inexistenței unor materiale, care să ajute la cunoașterea culturii materiale a locuitorilor orașelor moldovenești din perioada cea mai puțin cunoscută a istoriei lor (sec. XIV — începutul secolului al XV-lea) astfel de teze își aveau circulația asigurată de greutatea, dacă nu chiar imposibilitatea, verificării lor. Acum însă, după ce cercetările arheologice, întreprinse în ultimii ani în țara noastră, au ajuns la un anumit stadiu, verificarea vechilor teze a devenit posibilă, iar aprecierea lor ca neîntemeiată — obligatorie. În cazul special al Sucevei a devenit limpede că dezvoltarea orașului, în perioada de după mutarea aici a capitalei, nu cunoaște un salt deosebit, care să poată fi pus în legătură cu venirea vreunor coloniști străini, a căror activitate practică să se facă simțită într-un fel sau altul. Că la finele veacului al XIV-lea și în primele decenii ale celui următor se înregistrează o creștere vizibilă ușor a diversității meșteșugurilor pe teritoriul Sucevei, sau că în aceeași vreme se înmulțesc și obiectele a căror producere necesită activitatea unui meșteșugar nu încapă nici o îndoială. Într-un fel sau altul, descoperirile arheologice probează existența meșteșugarilor la Suceava nu numai în general, ci permit să se stabilească, în linii mari, chiar și locul ocupat de ei în oraș. Astfel, s-a putut stabili pînă acum că încă de la sfîrșitul veacului al XIV-lea meșteșugarii sînt împinși înspre marginea orașului, fiind cunoscut, deocamdată, numai pentru această parte în chip sigur, că pe latura de vest a Sucevei se afla

¹¹² Cf. și Stoklițkaia-Tereșcovi, *op. cit.*, p. 12.

¹¹³ Pentru implicațiile pe care le presupune acordarea „dreptului de depozit” și condițiile noi create de hotărîrea voievodală vezi mai pe larg lucrarea

noastră *Город Сучава с конца XIV-го века до турецкого завоевания Молдавии* — lucrare de dizertație inedită — Leningrad, 1957.

un întins cartier al lor. Aici s-au aflat numeroase cuptoare pentru arderea ceramicii (numai din prima jumătate a secolului al XV-lea sînt cunoscute 17 cuptoare), locuințe și urme ale activității fierarilor, unelte pentru prelucrarea pieilor, unelte de tîmplărie etc.¹¹⁴.

În ciuda însă a acestor descoperiri, care devin mereu mai numeroase și semnificative, nu se poate trage în nici un caz concluzia că la Suceava s-a petrecut o creștere *esențială* a producției meșteșugărești, aici putîndu-se vorbi doar despre o evoluție încă destul de lentă a orașului. Or, se știe, cel puțin după exemplul unor regiuni în cadrul cărora colonizarea străinilor s-a făcut cu adevărat intens și în număr mare, că o dată cu venirea acestora aici se înregistrează nu numai o creștere cantitativă a producției, dar se fac semnalate și puternice influențe culturale exercitate de aceștia asupra populației locale cu care vin în contact, influențe ce se manifestă pînă destul de tîrziu. Și dacă, de pildă, în Polonia, unde această colonizare s-a petrecut destul de intens, influențele culturale pot fi sesizate și urmărite uneori pînă la amănunt, ca dovadă că contribuția coloniștilor a fost, în orice caz, demnă de luat în seamă, nu același lucru se poate spune în cazul Sucevei. Deși sîntem departe de a considera că acest domeniu poate oferi, în primul rînd el, date concludente în discuția de față, nu putem trece, totuși, cu vederea o serie de constatări pe care le prilejuiește studierea materialului ceramic, aparținînd sfîrșitului secolului al XIV-lea și începutului celui următor. În unele din orașele poloneze în care numărul coloniștilor germani a fost mai mare, producția locală de ceramică a fost puternică, dar nu hotărîtor, influențată de noii veniți, iar produsele acestora din urmă continuau să circule paralel cu ale meșteșugarilor locali, vreme îndelungată. În afara faptului că însăși influențarea producției locale de ceramică poate constitui un indiciu grăitor asupra numărului noilor veniți, dovada și mai concludentă în acest sens o avem prin chiar produsele activității lor concrete meșteșugărești.

La Suceava însă descoperirile arheologice prilejuiesc cu totul alte încheieri. Deși prezența coloniștilor străini este atestată cu suficientă claritate atît de documente scrise cît și de descoperiri arheologice, nici una din categoriile de izvoare menționate nu sugerează că aceștia ar fi fost în număr mare sau că prin activitatea lor practică ar fi influențat *hotărîtor* dezvoltarea ulterioară a orașului. Dacă nu avem motive să excludem posibilitatea ca printre acești coloniști să fi fost nu numai negustori sau meșteri specializați în construcții de piatră (de felul acelorora chemați de Petru I Mușat în vederea ridicării cetăților de la Suceava) nu sînt nici suficiente temeiuri să afirmăm că producția locală s-a dezvoltat mai tîrziu sub semnul unor influențe străine vizibile. Și pentru că, vorbind despre Polonia, am semnalat că pînă și producția ceramicii a fost influențată de coloniști în anumite orașe, facem aici precizarea că la Suceava nu poate fi vorba despre un fenomen asemănător. Într-adevăr, aici, marea masă a produselor de acest fel atribuite începutului secolului al XV-lea sau epocii următoare păstrează caracteristicile produselor locale mai vechi și nu vădește nicidecum vreo influență străină mai puternică. Este adevărat că pe alocuri

¹¹⁴ Cele mai multe din descoperirile care servesc la formularea acestei opinii au fost prilejuite de cercetările întreprinse recent pe o mare suprafață de teren afectată de construcții de locuințe. Deși cercetările au trebuit să fie făcute într-un ritm susținut și în con-

diții grele, rezultatele lor au fost valoroase mai ales în ceea ce privește răspîndirea meșteșugarilor în marginea de vest a vechiului oraș. Pentru date mai amănunțite a se vedea studiul următor din lucrarea de față.

apar vase cu profil propriu ceramicii locale, pe care meșterul a încercat să le ornameze cu motive pe care le văzuse pe ceramica coloniștilor străini ¹¹⁵, dar aceste încercări sînt cu totul puține și foarte rareori reușite. De fapt și aceste exemple se răresc pe măsura înaintării în veacul al XV-lea, iar atunci cînt totuși se semnalează motivul ornamental este foarte greu de înțeles, el apărînd în forme mult modificate în raport cu cel original.

În sprijinul situației semnalate pot fi aduse nu numai materiale aflate în stratul corespunzător epocii în discuție, sesizat în condiții bune în mai multe puncte din oraș, dar chiar și în cuptoarele pentru ceramică cunoscute acum, în care nici nu apar astfel de vase cu ornament specific ceramicii coloniștilor.

Cît despre existența la Suceava a unor meșteri străini, care să fi continuat a produce aici ceramica specifică coloniștilor nici vorbă nu poate fi și dovada cea mai concludentă în acest sens o constituie slaba frecvență a produselor de factură străină (deosebite calitativ de cele locale). În afara acelor care vor fi fost aduse de coloniștii înșiși și care-i însoțesc pe aceștia în locurile unde au lucrat, vase de factură superioară nu se mai cunosc la Suceava, ceea ce exclude de la sine eventualitatea ca aici să fi continuat, fie și o vreme, producerea lor de către străini. Mai mult, meșterii coloniști par a se fi adaptat mediului local destul de repede, în acest sens pledînd dispariția, altminteri inexplicabilă, a oricăror urme care să le dovedească prezența în locuri unde cu siguranță erau de aflat: la Cetatea de Scaun sau, mai ales, la Cetatea Neamțului, la a căror ridicare și-au adus, desigur, contribuția. Atrage, în schimb, atenția o situație a cărei semnalare, în stadiul actual al cercetării, se cuvine a fi însoțită și de analize mai ample. Este vorba de apariția, în anii de sfîrșit ai veacului al XIV-lea și mai ales la începutul celui următor, a unor tipuri de vase pe care ceramica și producția locală anterioară nu le-a cunoscut, și anume: cana de mari dimensiuni, cu toartă și gura trilobată și paharele. Absența unor astfel de vase în mediul local în perioada care premerge formării orașului și chiar în straturile datate cu monede emise în timpul domniei lui Petru I Mușat, iar pe de altă parte prezența lor în lumea din afara Moldovei (mai ales Polonia) poate constitui un indiciu privitor la originea și proveniența tipului amintit și se consideră că acum dispunem de suficiente argumente care să probeze pătrunderea acestei ceramicii în Moldova *o dată cu coloniștii străini*. Chiar dacă aspectul cronologic al problemei mai are încă nevoie de verificări suplimentare de detaliu, pînă la obținerea datelor acestora atragem deocamdată atenția că populația locală moldovenească a adoptat de la coloniști unele forme de vas necunoscute anterior în producția locală și foarte necesare în viața zilnică, cum ar fi de pildă oala cu toartă, semnalăm însă că în mediul orășenesc forma inițială a fost repede modificată, aceasta cunoscînd o dăinuire mai îndelungată doar în meșteșugul rural al olăritului ¹¹⁶.

Pe baza celor de pînă acum, se poate formula încheierea că nu există nici un temei pentru a se afirma că orașul Suceava datorează dezvoltarea sa coloniștilor străini ce s-au stabilit aici. Dimpotrivă, dezvoltarea orașului este de

¹¹⁵ Vezi ultimul studiu al volumului de față. Problema va fi mai amplu discutată într-un capitol special în vol. I de rapoarte definitive asupra săpăturilor din orașul Suceava, volum ce se află acum în pregătire.

¹¹⁶ Această ultimă problemă se discută pe larg cu prilejul analizei materialului ceramic descoperit în cetatea de pămînt de la Brlad, în lucrarea aflată acum în pregătire, intitulată *Cetatea de pămînt de la Brlad*. Monografie arheologică.

pus în legătură cu procesul intern al creșterii forțelor de producție, în acest sens pledînd chiar ritmul evoluției orașului, nedeosebit de acela al altor orașe moldovenești. Dacă coloniștii ar fi venit aici în număr mare, printre ei fiind *numeroși meșteșugari* (pe care precizăm că nu-i contestăm *în general*), cu siguranță că orașul s-ar fi dezvoltat mult mai repede și s-ar fi impus pe plan economic în mod deosebit, ceea ce nu s-a întîmplat.

Este însă adevărat că, judecînd după relațiile cuprinse în documentele scrise, coloniștii străini au avut un rol foarte important în ceea ce privește *organizarea* orașelor. Venind din regiuni aflate la un nivel de dezvoltare pe care Moldova nu îl atinsese încă la sfîrșitul veacului al XIV-lea și în care orașele erau deja bine organizate din punct de vedere administrativ, acești coloniști au adus cu ei normele administrativ-juridice specifice regiunilor din centrul Europei pe care, cu sprijinul domniei, le-au aplicat aici. Nu este sarcina studiului de față să lămurească și aspectul acesta al problemei începuturilor vieții orășenești la Suceava și de aceea trebuie doar semnalată împrejurarea ca încă primele documente scrise, care pot servi la studierea problemei arătate, oferă dovada sigură a prezenței unor străini în fruntea organelor administrative specifice orașelor, atît la Suceava cît și în alte locuri. În acest sens trebuie interpretată și funcția aceluia Ulrich, pîrgar la Suceava în anul 1404¹¹⁷, într-o vreme, deci, cînd este de presupus că aici se cristalizase organizarea orășenească și căpătase forme precise¹¹⁸.

Recunoașterea acestei din urmă situații nu înseamnă însă că trebuie considerată ca dovedită și contribuția, socotită cîndva esențială, a străinilor și în *formarea* orașelor ca atare. Restabilirea acestui adevăr era o sarcină căreia lucrările istoriografiei vechi romînești nu i-au răspuns.

O dată cu pășirea în veacul al XV-lea, Suceava cunoaște un progres ce se face remarcat sub toate aspectele. Dezvoltarea meșteșugurilor, despre care vorbeam mai înainte sub raportul ei cantitativ se face remarcată și din punctul de vedere al calității produselor. Locuințele tîrgoveților și viața lor mereu mai îmbelșugată făceau necesare produse de mai bună calitate. Este drept a spune însă că nu toate nevoile se împlineau de către meșteșugarii locali și contribuția în acest sens a negustorilor străini poate fi pe deplin considerată importantă. Dar tîrgoveții erau doar unul din cumpărătorii produselor meșteșugărești, celălalt fiind reprezentat de populația rurală din împrejurimi. Pentru ea se lucra în oraș unelte necesare agriculturii, deși este de presupus că o parte a uneltelor descoperite în săpături era destinată orășenilor înșiși, care practicau încă agricultura paralel cu meșteșugurile¹¹⁹.

¹¹⁷ *Documente moldovenești...*, ed. M. Costăchescu, II, p. 627.

¹¹⁸ Acest aspect, ca și altele ținînd de domeniul suprastructurii, a fost pînă în prezent destul de des tratat în istoriografia romînească, aducîndu-se precizări interesante. Cît privește organizarea orașelor din Moldova după dreptul german, cercetătorii sînt, în general, de acord. De precizat însă că prezența străinilor în fruntea organelor administrative orășenești nu este decît unul din aspectele problemei atitudinii domniei față de orașele țării, pe de o parte, iar pe de altă parte față de străini în general. Asupra acestui

aspect s-a insistat în suficientă măsură în istoriografia romînească mai nouă și de aceea nu este necesar să se stăruie și aici asupra lui (vezi mai ales B. T. Cămpina, *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ștefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 45 și urm).

¹¹⁹ Pentru a putea trăi și munci meșteșugarul are nevoie să fie și proprietar de pămînt, de pe urma acestuia el trăind pînă la vînzarea produselor muncii lui de meșteșugar: „el posedă înainte de începerea producției mijloacele necesare pentru a putea trăi ca producător — adică în timpul cît produce, înainte

Obiecte de uz casnic sau podoabe, țesături sau ceramică ornamentată, armament sau piese de harnașament, aceste categorii de produse meșteșugărești se întîlnesc din belșug în Suceava, la începutul veacului al XV-lea, făcînd dovada unui proces ce se desfășura din plin nu numai aici, ci și în întreaga Moldovă și punînd bazele epocii de înflorire generală economică a țării din a doua jumătate a veacului al XV-lea.

Înceind scurta prezentare a descoperirilor arheologice, cunoscute acum, pe temeiul cărora s-ar putea încerca stabilirea vechimii așezării omenești de la Suceava și analiza condițiilor în care s-a format orașul feudal, considerăm util să formulăm aici cîteva concluzii și ipoteze, menite să contribuie cît de cît la o încercare ce se cuvine mai amplu efectuată în viitor, de restabilire a adevărului istoric într-o problemă de mare importanță nu numai pentru viața fostei capitale a statului feudal Moldova, ci și pentru întreaga istorie a Romîniei. Necesitatea unor astfel de încheieri apare cu atît mai evidentă, cu cît în istoriografia marxistă romînească nu s-au făcut pînă acum decît rare încercări, documentate științific, de a se dovedi lipsa de temei a multora din teoriile de largă circulație în știința istorică dinainte de Eliberare, referitoare la istoria orașelor moldovenești.

Prima și una din cele mai importante concluzii ce se pot formula pe baza materialelor arheologice pe teritoriul orașului Suceava este aceea că aici a existat o așezare omenească cu mult înainte de vremea în care cronicarii și istoricii presupuneau că a apărut ea. Infirmitatea susținerilor mai vechi referitoare la momentul apariției Sucevei ca așezare omenească este în strînsă legătură cu dovada (pe care aceleași materiale arheologice o fac) faptului că începuturile procesului de formare a orașului feudal sînt anterioare cu mult datelor acceptate în istoriografia burgheză. Ceea ce se cere însă subliniat în chip deosebit este faptul că aceste începuturi ale urbanizării așezării sînt rezultatul unui proces de dezvoltare economico-socială a întregului teritoriu de la est de Carpați, în care se încadrează perfect și nu sînt de pus, în nici un fel, în legătură cu prezența aici a unor coloniști străini. Aceștia au venit la Suceava mult mai tîrziu, într-o epocă în care așezarea de aici atinsese un nivel superior de dezvoltare, cu o viață economică de sine stătătoare și trăsături specifice orașelor.

Din cele de mai sus nu trebuie trasă, obligatoriu, și concluzia că o contribuție a coloniștilor străini la dezvoltarea orașului este de negat cu desăvîrsire. O astfel de încheiere ar fi infirmată nu numai de argumente logice, dar și de însuși conținutul unor izvoare scrise, care atestă prezența străinilor aici. Sarcina constă însă în dimensionarea obiectivă a importanței contribuției acestor străini și în acest sens se poate afirma, fără rezerve, că ea a fost departe de ceea ce s-a crezut pînă nu demult. și în nici un caz hotărîtoare.

de terminarea producției. Ca proprietar de pămînt el deține direct fondul de consumație necesar" (K. Marx, *Forme premergătoare producției capitaliste*, p. 34). Practicarea agriculturii de către orașeni este un fenomen cunoscut în toată Europa evului mediu, iar în Moldova este de asemenea sigur. În acest sens este suficient să cităm fie și numai documentul, atît de des pomenit de istorici, referitor la Suceava, prin

care Alexandru voievod dă, în anul 1453, februarie 23, mănăstirii lui Iațco dreptul de a întemeia sat în hotarul mănăstirii. Printre altele, viitorii locuitori ai satului vor avea dreptul „să-și are și să-și semene grîu și să cosească fîn în țarina tîrgului Suceava ca și oamenii Ilrgovești" (subl. noastră — M. M.) (*Documente privind istoria Romîniei*, A. Moldova, veac. XIV—XV, vol. I, p. 260—261).

În sfârșit, se poate considera prima jumătate a veacului al XIV-lea ca epocă în care se petrece procesul de trecere a așezării rurale de la Suceava la stadiul de așezare urbană, proces căruia îi presupunem următoarele faze : așezarea devine, la început, un loc de schimb între producători proveniți din regiuni cu profil economic diferit, vizitat și de meseriași sătești. Frecvența schimburilor creează condiții noi pentru meșteșugarii din împrejurimi, care vin să se stabilească aici. Ei își desfășoară activitatea sub ocrotirea unui feudal local, a cărui stăpânire asupra locului nu o presupunem a fi veche, ci, dimpotrivă, instituirea ei este de pus în legătură tocmai cu începutul dezvoltării acestei așezări. Dacă socotim această etapă inițială ca prelungindu-se pînă în momentul în care Suceava devine capitală a Moldovei, atunci putem admite că procesul de formare a orașului se încheiase deja în jurul anilor 1380, etapa următoare caracterizîndu-se prin dezvoltarea și mai puternică a orașului, în condițiile create de stabilirea aici a reședinței voievodale. Această etapă, pe care am numi-o a consolidării orașului, cuprinde o bună parte a veacului al XV-lea, și este urmată de o alta, caracterizată de marele avînt al economiei orășenești, pe care îl cunoaște ultima parte a veacului al XV-lea, în condițiile dezvoltării economice generale a Moldovei.

CU PRIVIRE LA ÎNTINDEREA ORAȘULUI SUCEAVA ÎN SECOLELE XIV-XVI

Cercetările arheologice din cuprinsul orașului Suceava au prilejuit descoperirea a numeroase complexe și materiale arheologice a căror valoare științifică remarcabilă pentru studierea istoriei așezării omenești de aici în diversele epoci ale existenței sale a fost subliniată de mai multe ori pînă acum în studii de mai mică sau mai mare amploare¹. Dacă unele din descoperirile aparținînd veacurilor evului mediu timpuriu sau din vremea în care așezarea omenească de la Suceava ocupa un loc de frunte în ierarhia orașelor feudale moldovenești au făcut obiectul unor studii speciale în care ele erau tratate din punctul de vedere al descoperirii ca atare, numeroase materiale și observații stratigrafice izolate au rămas pînă acum în afara studiilor publicate, fie datorită singularului unor astfel de descoperiri, fie ca urmare a împrejurării că au fost considerate, în momentul aflării lor, insuficient de edificatoare. Strînse la un loc și coroborate cu informații scrise cuprinse în acte interne sau cronici, astfel de descoperiri sînt în măsură să asigure însă temeiurile științifice necesare unei încercări menite să stabilească evoluția teritorială a așezării de la Suceava în diversele etape ale dezvoltării sale istorice. Într-adevăr, dacă privite din punctul de vedere al obiectului material ca atare, descoperirile arheologice de pe teritoriul orașului Suceava și din împrejurimile foarte apropiate sînt în măsură să sugereze anume etape în viața acestuia², sub raport cronologic aceleași materiale aduc lumini noi și revelatoare în ceea ce privește lărgirea spațiului ocupat de oraș în diversele etape ale existenței lui.

Perioada de început a așezării omenești chiar de pe teritoriul Sucevei s-a caracterizat printr-o evidentă difuziune teritorială a așezărilor și locuințelor³. Chiar dacă, în linii mari, așezările gravitează în jurul aceluiași element, care apare, astfel, hotărîtor în stabilirea așezărilor omenești ale vremii respective, și

---

¹ Dintre studiile publicate pînă acum pe marginea unor descoperiri de pe teritoriul orașului cităm : M. D. Matei, *Contribuții la cunoașterea ceramicii slave de la Suceava*, în *SCIV*, X, 2, 1959, p. 427 și urm. ; idem, *Славянские поселения от Сучавы*, în *Dacia*, N. S., IV, p. 375 ; Gh. Diaconu, *Observații cu privire la urmele vechiului tîrg al Sucevei în vremea marilor asedii otomane și polone din veacul al XV-lea*, în *SMIM*, I, 1956 ; M. D. Matei, *Unele probleme în*

legătură cu începuturile vieții orășenești la Suceava, în *SCIV*, XI, 1, 1960, p. 107 și urm.

² Procesul este analizat pe larg în partea întâi a volumului de față ; cf. și lucrarea noastră *Город Сучава с конца XIV-го века до турецкого завоевания Молдавии* (1538 r.) lucrare de dizertație inedită, Leningrad, 1957.

³ Cf. studiul nostru *Die slawischen Siedlungen von Suceava*, în *Slovenská Archeológia*, VIII, 2, 1962

anume în jurul unui punct mai ușor de apărat, mai ferit de vânturi, dar situat și în nemijlocita apropiere a apei, așezările se caracterizează printr-o largă răspîndire teritorială, ocupînd suprafețe ce însumează mai multe hectare. Demn de reținut, în legătură cu aceasta este faptul că, deși descoperiri aparținînd aceleiași vremi se semnalează pe suprafețe mai întinse, este specifică absența unui strat de cultură compact și continuu, semnalabil stratigrafic și aparținînd perioadei date. Această situație se face constatată atît în cadrul așezărilor celor mai vechi ale slavilor stabiliți la Suceava în a doua jumătate a veacului al VI-lea, cît și în acelea care urmează primelor în timp⁴. Absența unui astfel de strat compact și continuu constituie, adesea, un impediment serios în stabilirea chiar a unui element foarte important, cum ar fi nivelul de săpare al locuințelor-bordei sau nivelul de călcare al unei anumite epoci.

Explicația acestei situații nu este greu de găsit și constă, în primul rînd, în împrejurarea că locuitorii așezării nu erau suficient de numeroși pentru a lăsa urme consistente de viață pe spațiile destul de largi dintre locuințele lor, situate adesea la intervale mari (ca în cazul așezării de la „Șipot” de pildă)⁵.

Situația semnalată rămîne caracteristică pentru o perioadă de mai bine de șase veacuri, timp în care locuințele omenești, deși aparțin unei așezări unitare din punct de vedere cultural și etnic sînt răspîndite pe o suprafață de dimensiuni apreciabile⁶. Într-adevăr, descoperirea unor complexe sau materiale arheologice aparținînd veacurilor X—XIII pe o suprafață care se înscrie între pîrîul Căcaina (acesta marcînd limita de răsărit a orașului feudal și actual) și unele puncte situate la circa 1 km vest de pîrîu⁷ duc în chip firesc la concluzia că așezarea omenească de la Suceava nu cunoștea o concentrare a locuințelor după oarecare principii, ci se întindea pe o suprafață de mai mulți km², deși este de presupus că locuitorii așezării nu erau foarte numeroși. La această observație se adaugă și constatarea că, cel puțin în stadiul actual al cercetărilor, nu există motive să se presupună că meșteșugarii — mulți-puțini cîți vor fi trăit aici — își aveau rezervată o anumită parte a orașului.

O dată cu veacul al XIV-lea în așezarea de la Suceava par a se fi petrecut oarecare restructurări și pe planul distribuției spațiului. Este adevărat că pentru a se putea formula opinii de detaliu, nu avem încă materiale cu totul îndestulătoare, dar frecvența unor descoperiri pe anumite porțiuni din suprafața orașului feudal sugerează ideea că momentul în care așezarea cunoaște progrese pe calea urbanizării ei este marcat și însoțit de o restrîngere a spațiului locuit. Într-adevăr, începînd cu perioada de mijloc a veacului al XIV-lea, vatra orașului

⁴ Cf. studiul nostru *Die slawischen Siedlungen von Suceava*, în *Slovenská Archeológia*, VIII, 2, 1962.

⁵ Amintim că intervalul dintre locuințele de la „Șipot” este uneori mai mare de 50 m (cf. *Raportul preliminar asupra săpăturilor din anul 1960 de la Suceava*, în *Materiale*, X în pregătire).

⁶ Din acest punct de vedere numai așezarea de la „Drumul național” constituie o excepție, fiind concentrată pe o suprafață relativ restrînsă. Este posibil însă ca și această așezare să fi ocupat o suprafață mult mai întinsă, dar posibilitățile de verificare sau stabilire exactă a întinderii așezării sînt, practic, pierdute prin distrugerea unei părți importante a așezării. În afara faptului că pe suprafața în discuție

sînt foarte numeroase construcțiile moderne, o bună parte din promontoriul ocupat de vechea așezare a fost distrusă prin săpături și taluzări legate de amenajarea drumului ce o mărginește.

⁷ Despre unele din aceste descoperiri se pot spune, decamdată, destul de puține lucruri sigure referitoare la condițiile amănunțite de aflare. Împrejurarea că ele au fost descoperite în timpul și cu prilejul unor lucrări de caracter gospodăresc au făcut imposibilă cercetarea atentă a locului și încercarea de a stabili eventualele legături dintre descoperirile citate și complexe contemporane lor ce s-ar fi aflat în apropiere.

tinde să se deplaseze, dar să se și stabilească înspre pîrîul Cacaina, descoperirile din această vreme fiind aici deosebit de numeroase⁸. Lăsînd la o parte numărul foarte mare de materiale arheologice, care probează concentrarea populației așezării mai ales în jurul punctului dominat de biserica Mirăuților, considerăm necesar să semnalăm împrejurarea că acum, pentru prima dată, se poate vorbi despre existența unui strat de cultură materială în cuprinsul orașului, strat a cărui grosime și bogăție de materiale contrastează puternic cu raritatea descoperirilor aparținînd epocilor anterioare și cu condițiile stratigrafice, adesea greu de precizat, în care apar ele.

Dar chiar și în această suprafață, în cuprinsul căreia cele mai intense cercetări s-au făcut mai ales la „Șipot”⁹, grosimea stratului aparținînd veacului al XIV-lea nu este uniformă. De aceea, judecînd după apariția mai stăruitoare a unor materiale și complexe în anumite locuri, credem că chiar în stadiul de acum al cercetărilor se poate considera că suprafața cea mai intens locuită în veacul al XIV-lea este aceea care se înscrisse, pe o rază de circa 300 m, în jurul bisericii, deja citate, a Mirăuților (fig. 1). În acest spațiu, stratul aparținînd veacului al XIV-lea este marcat prin foarte numeroase materiale arheologice (ceramică, obiecte de metal etc.) și mai ales prin extrem de numeroase locuințe, ale căror resturi constituie un strat compact și, cu foarte rare excepții, continuu.

Dezvoltarea așezării de la Suceava și progresele realizate de ea pe calea urbanizării au presupus, desigur, o restructurare interioară a așezării, întîlnită în toate cazurile similare. Astfel, este admisă ca fiind caracteristică unei etape ca aceasta o împărțire a teritoriului orașelor feudale în sectoare bine distincte, în funcție de ocupațiile locuitorilor. Această situație pare a se surprinde și la Suceava și ea se exprimă astfel : punctul central al așezării îl constituie biserica Mirăuților, în nemijlocita apropiere a căreia se presupune prezența curții feudaleului stăpînitor al locului¹⁰. Gravînd în jurul acestora, locuințele orașenilor constituie o masă, a cărei precizare în amănunt constituie o sarcină de viitor. În marginea așezării, ca un inel ce o închide din toate părțile, erau dispuse atelierele și locuințele meșteșugarilor (olari, fierari etc.) a căror activitate se putea desfășura cu greu în plin oraș și era chiar periculos să se petreacă. Pentru veacul al XIV-lea sînt temeiuri să se presupună că această parte a orașului ocupată de meșteșugari ajungea pe o linie care ar uni „Șipotul” cu „Curtea Domnească”, și biserica sf. Dumitru, încheindu-se apoi în arc undeva în apropierea cursului de atunci al Sucevei. Această ipoteză se întemeiază pe descoperirea unor astfel de complexe aparținînd veacului al XIV-lea tocmai pe linia propusă.

⁸ Avem în vedere locul mărginit pe o latură de cursul vechi al rîului Suceava, care, în vechime, era cu circa 1 km mai spre sud față de cursul actual și pe altă latură de pîrîul Cacaina. Acestea închideau astfel o suprafață locuibilă de formă aproximativ triunghiulară, situată chiar în fața botului de deal pe care s-a ridicat ulterior Cetatea de Scaun a Sucevei. În felul acesta, chiar dispunerea cetății în acest loc apare cu mult mai firească, iar rosturile unei asemenea fortificații devin limpezi, în sensul că ea trebuia să asigure apărarea orașului.

⁹ În ce privește situația stratigrafică a suprafeței de teren aflată în nemijlocita apropiere a bisericii

Mirăuți, datele de care dispunem sînt rezultatul observațiilor ce s-au putut efectua cu prilejul unor lucrări de construcții sau caracter gospodăresc. Cercetări speciale nu au putut fi organizate pînă acum în perimetrul arătat, dar aceasta nu a împiedicat obținerea unor date deosebit de semnificative. Aceasta, cu atît mai mult, cu cît, în regiunea menționată, destul de numeroasele intervenții făcute în ultimii ani au permis chiar confirmarea, prin repetare, a unor situații stratigrafice valoroase.

¹⁰ Cf. studiul *În legătură cu vechimea așezării de la Suceava...* în volumul de față.

În acest sens se cere amintită descoperirea în sectorul „Șipot” a numeroase urme care probează existența aici a unor meșteșugari și mai ales a olarilor. Într-adevăr, numeroasele gropi din care se scotea lut pentru oale, cuptorul de oale descoperit recent și care este atribuit sfârșitului veacului al XIV-lea ¹¹ ca și numeroasele gropi pline cu oale puțin ciobite sau cu „rebuturi” ale activității olarilor fac dovada că în acest loc se aflau locuințe și ateliere ale olarilor suceveni din vremea de sfârșit a veacului al XIV-lea. Acest gen de descoperiri nu este singurul în locul arătat, el fiind însoțit și de resturi, mai slabe este adevărat, ale activității altor meșteșugari. Dintre acestea se cuvin menționate cantitățile relativ importante de zgură ce se găsesc în stratul datat la sfârșitul veacului XIV și care prin chipul stăruitor în care apar în stratul amintit nu pot fi puse pe seama unei activități întâmplătoare a meșteșugarilor fierari, ci dimpotrivă. De altfel tot aici au apărut complexe aparținând sigur unor atare meșteșugari : cuptoare de redus minereu, ateliere de prelucrat metal etc. ¹².

Ca și la „Șipot”, în împrejurimile „Curții Domnești” se cunosc destul de numeroase complexe care fac dovada că și aici erau concentrate locuințe de meșteșugari. În acest sens amintim fie și numai două locuințe-ateliere aparținând unor meșteșugari-fierari, a căror activitate în a doua jumătate a veacului al XIV-lea este sigură, așa cum tot sigură este și părăsirea acestor locuințe la începutul veacului al XV-lea, ca rezultat al ridicării aici a „Curții Domnești” ¹³.

Dispoziția în planul orașului a complexelor din cele două puncte arătate sugerează ideea că acestea marchează și limita din veacul al XIV-lea a orașului, ipoteză ce este substanțial confirmată de împrejurarea că pînă acum nu se cunosc descoperiri aparținând celei de-a doua jumătăți a veacului al XIV-lea care să se situeze în afara liniei ce ar uni punctele arătate mai înainte.

Ipoteza de mai sus este sprijinită nu numai de descoperiri arheologice, dar ea este sugerată și de o anumită situație a cărei semnalare se impune. Astfel, în spatele Curții Domnești începea o rîpă care, pe direcția sud-est-nord-vest, pătrundea mai multe sute de metri chiar în orașul feudal de mai târziu, rîpă ce a dăinuit pînă la începutul veacului XX. Or, în asemenea condiții, este ușor de presupus că, cel puțin pe latura pe care o mărginea a orașului, rîpa a marcat limita maximă a așezării. Această limită este tocmai aceea pe care o stabilesc și complexe arheologice menționate.

Revenind la situația surprinsă prin cercetările de la „Șipot” trebuie să adăugăm o observație prilejuită de toate săpăturile de aici, și anume : pe de o parte grosimea, mai mică aici decît în alte părți, a stratului veacului al XIV-lea (fig. 17) iar pe de altă parte bogăția extremă în cărbune și cenușă a acestui strat.

Cît privește prima observație, considerăm că explicația grosimii reduse a stratului din veacul XIV în comparație cu alte locuri unde el a fost surprins în apropierea Mirăuților constă în împrejurarea că „Șipotul” era situat la periferia orașului feudal, ceea ce a făcut ca intensitatea locuirii să nu fie și aici la fel de mare ca înspre centrul așezării. În schimb, așa cum arătam mai înainte, locul acesta găzduia locuințe și ateliere ale meșteșugarilor suceveni.

¹¹ Pentru detalii cf. *Raportul preliminar asupra săpăturilor de la Suceava din anul 1960*, în *Materiale*, X (în pregătire).

¹² Descoperiri inedite.

¹³ Cf. *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 770 și fig. 15.

Este însă evident că acești meșteșugari nu constituiau o masă compactă, de felul aceleia ce se concentra în centrul așezării, și în consecință nici urmele lăsate de ei nu pot egala ca desime și proporții pe acelea aflate în stratul corespunzător din mijlocul așezării.

În strînsă legătură cu aceasta este al doilea aspect al discuției, și anume observația că stratul secolului XIV este, aici, bogat în cenușă și cărbune. Încercarea de a pune cenușa și cărbunii prezenți din abundență pe întreaga suprafață cuprinsă de săpătura de la „Șipot” pe seama unor locuințe distruse prin foc, în chip intenționat, sau printr-un incendiu întîmplător nu poate fi admisă, și aceasta din simplul motiv că urmele unor asemenea locuințe sînt aici cu mult mai puține și mai slabe decît ar fi trebuit pentru a fi putut justifica bogăția resturilor de foc. În schimb, va apărea cu totul firească considerarea cenușii și cărbunilor drept urme ale activității unor meșteșugari așezați anume în acest perimetru. Atît cuptoarele pentru ceramică, în jurul cărora apar cu regularitate cenușa și cărbunii în cantități remarcabile, cît și în atelierele de fierari, care sînt însoțite de asemenea de arsură și resturi de zgură, justifică, după opinia noastră, și explică prezența cenușii și cărbunilor, care ușurează prin bogăția lor stabilirea stratului menționat. Cît privește bogăția și uniformitatea materialului ceramic aflat în acest loc, considerăm că explicația principală a lor rezidă în împrejurarea că ceramica provine din resturile activității olarilor ce lucrau aici.

Istoricii sînt unanim de acord că un moment dintre cele mai importante din istoria așezării de la Suceava este acela legat de stabilirea aici a voievodului țării, Petru I Mușat. Momentul acesta nu a marcat în dezvoltarea orașului numai începutul unei epoci, caracterizată mai ales prin creșterea potențialului său economic, ci a creat și condițiile obiective ale unei noi restructurări teritoriale a lui. Precizăm că nu avem în vedere stabilirea, la Șipot, în marginea de răsărit a orașului, a acelei colonii de meșteri străini, chemați la Suceava cu rosturi bine definite ¹⁴, ci o amplificare a orașului și o redistribuire a teritoriului său.

Într-adevăr, o dată cu mutarea la Suceava a capitalei țării, una din măsurile luate de domnie a fost aceea de a construi în oraș sediul privat al voievodului și familiei sale, Curtea Domnească ¹⁵. Evident, că în cuprinsul unui oraș ce se întindea pe o suprafață destul de redusă, construirea unei Curți Domnești, care, deși de proporții ce trebuiau să fie mai modeste la început, avea totuși o întindere relativ mare, nu putea să fie prevăzută în chiar interiorul orașului și de aceea ea a fost așezată la marginea acestuia, pe latura de sud-vest a lui ¹⁶.

Construirea Curții Domnești a determinat însă evacuarea unei părți importante a orășenilor ce ocupau această suprafață marginală a orașului, locuințele cărora au fost dărîmate, ca în cazul acelor surprinse în săpăturile

¹⁴ M. D. Matei, *Unele probleme...*, în SCIV, XI, p. 115 și urm.

¹⁵ Pentru datele pe care se întemeiază această afirmație vezi volumul de față; studiul *În legătură cu vechimea așezării...*; SCIV, V, 1—2, 1954, p. 296—297.

¹⁶ Este, de altfel, obișnuit ca în orașele mai mari în care domnia își avea o curte în felul aceleia de la Suceava, construcția să fie ridicată nu în centrul orașului, ci la marginea lui. Așa se întîmplă, de pildă, și în cazul altor două orașe mari ale Moldovei: Iași și Vaslui.

mai vechi sau recente din interiorul Curții Domnești sau împrejurimi¹⁷. Dar construirea Curții Domnești în Suceava nu a avut ca efect nemijlocit numai împingerea și mai în afară a unei anumite categorii de orășeni — meșteșugari — ci unul cu mult mai important: modificarea topografiei întregului oraș. Astfel, înainte de toate, în jurul Curții Domnești au început să se concentreze locuințele slujitorilor domnești, al căror număr nu putea să fie mic. Atât în punctul „Șipot”, cât și în apropierea nemijlocită a palatului domnesc cercetările arheologice dovedesc cu prisosință prezența unor locuințe modeste, de cele mai multe ori semibordeie, a căror existență aici nu poate fi explicată decât ca aparținând oamenilor aflați în slujba familiei și curții voievodale¹⁸.

Dar, în același timp, tot în jurul Curții Domnești începe, anume din primii ani ai veacului al XV-lea, să apară și o altă categorie de locuințe, care prin luxul și bogăția materialelor ce le aparțin (ceramică de bună calitate, cable smălțuite etc.) ca și prin chiar tehnica de construcție și plan nu mai pot fi atribuite unor oameni de condiție modestă, ci unor bogătași. Că aceștia vor fi fost negustori (așa cum o sugerează și numeroasele beciuri foarte încăpătoare aflate tocmai în acest sector) sau numai oameni din preajma voievodului nu are acum importanță esențială să se stabilească. Principalul constă în semnalarea existenței în jurul Curții Domnești a unor astfel de locuințe luxoase, care fac dovada bogăției ocupanților lor¹⁹.

Și astfel, în decursul întregului veac al XV-lea, fostul centru al orașului Suceava, biserica Mirăuților și împrejurimile nemijlocite ale ei, este părăsit, locul lui fiind luat cu autoritate de Curtea Domnească și teritoriul înconjurător. Aici se construiesc rînd pe rînd, desigur, tot în urma dărîmării unor complexe de locuințe, biserici impunătoare ca aceea cu hramul Sf. Dumitru²⁰, sau aceea situată chiar în perimetrul punctului „Șipot”, distrusă sau părăsită cu timpul²¹, acestea fiind însă, toate, mai noi decât biserica Mirăuților, prima mitropolie a Sucevei și Moldovei.

Mutarea centrului politic al Moldovei în orașul de pe malul drept al Sucevei a fost însoțită însă, paralel, ca întotdeauna în astfel de situații, de o creștere a numărului populației orașului, creștere ce se exprimă mai bine decât orice prin lărgirea considerabilă a teritoriului ocupat de oraș, în raport cu suprafața pe care i-o presupunem pentru epoca anterioară. Și, ca și pentru veacul al XIV-lea, stabilirea perimetrului orașului devine posibilă tot prin fixarea locului ocupat de meșteșugari în raport cu centrul așezării.

¹⁷ În afara exemplelor deja citate ale locuințelor de fierari distruse la începutul veacului XV, se mai pot aduce și alte dovezi în același sens. Astfel, săpături cu totul recente au arătat că în perimetrul Curții Domnești de mai tîrziu se aflau în veacul XIV locuințe ale orășenilor. Aceste locuințe au fost însă părăsite la sfîrșitul veacului arătat, locul ocupat de ele fiind ocupat de diversele construcții legate de Curtea Domnească (cf. *Raportul preliminar asupra săpăturilor de la Suceava din 1960*, în *Materiale*, X (în pregătire), partea privitoare la Curtea Domnească, semnată de Al. Andronic). Pentru alte cazuri asemănătoare vezi și SCIV, VI, 3—4, 1955, p. 773 și urm.

¹⁸ Credem că numai așa se poate explica prezența în chiar nemijlocita apropiere a zidurilor Curții Dom-

nești, pe latura de est a acesteia, a unor urme de locuire din sec. XV—XVII. Nu este exclus ca în jurul Curții Domnești să fi locuit și unii meșteșugari cu activitate specializată, așa cum o sugerează resturile locuinței unui meșteșugar, în jurul căreia s-au descoperit fragmente de creuzete pentru topit metal (argint și cupru). (Cf. SCIV, VI, 3—4, 1955, p. 776 și fig. 21).

¹⁹ Locuințele de acest fel au un număr mare de încăperi și sînt prevăzute uneori cu pivnițe. Pentru detalii, vezi *ibidem*, p. 772 și fig. 13 (S.I.C.D.2).

²⁰ Pentru împrejurările în care a fost construită biserica vezi Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, p. 94.

²¹ Cf. SCIV, 3—4, 1955, p. 777—778 și fig. 23; *Materiale*, VI, 1959, p. 687.

Dacă pentru perioada anterioară încercarea de a fixa întinderea maximă a orașului Suceava se lovește încă de insuficiența dovezilor arheologice și aceea a izvoarelor scrise, aceeași operație este considerabil ușurată de aflarea numeroaselor complexe arheologice datînd din veacul XV sau puțin mai tîrziu, cu ajutorul cărora se poate înscrie pe hartă cu suficientă siguranță o linie care să marcheze marginea suprafeței locuite a orașului, dar nu și a teritoriului acestuia. Într-adevăr, mergînd pe aceeași linie de gîndire ca mai înainte, dacă se admite că meșteșugarii ocupau, în continuare, periferia orașului, atunci este ușor să se stabilească, în liniile cele mai generale, că în veacul al XV-lea această periferie se află la o distanță de circa 700—800 m de Curtea Domnească, ea descriind, cel puțin pentru laturile de vest și de sud ale orașului, un arc de cerc. Foarte numeroasele cuptoare de ars oale²² aflate anume pe această linie pe o lungime a arcului de cerc ce depășește 1 km, fixează cu suficientă certitudine cartierul ocupat de meșteșugarii suceveni în sec. XV. Dar în afara celor mai bine de 20 de cuptoare, care se situează adesea la intervale mai mici de 30 m, constituind adevărate pîlcuri, pe aceeași linie apar și ateliere ale altor meșteșugari: fierari, în locuințele cărora se găsesc și produse nefinisate²³, meșteșugari specializați în prelucrarea metalelor prețioase și semiprețioase²⁴ etc.

Observații care nu au caracter definitiv mai sugerează și o altă situație interesantă. Potrivit unor norme a căror respectare nu este obligatorie pentru toate orașele feudale, spațiul rezervat atelierelor meșteșugarilor suceveni nu se afla în strînsă legătură cu vatra orașului, ci între ele rămînea un loc gol, sau măcar mai puțin intens locuit. Într-adevăr cercetările de pînă acum sugerează în chip unanim împrăjirea că, pe măsură ce se îndepărtau de centrul orașului, locuințele tîrgoveților deveneau din ce în ce mai rare, iar în apropierea cartierelor meșteșugarilor se rareau în așa măsură încît descoperirea lor poate fi socotită aproape excepțională. În schimb, locuințele se înmulțesc din nou în cuprinsul cartierului meșteșugăresc, aici ele amestecîndu-se cu ateliere, cuptoare pentru ceramică și mai ales gropi de scos lut.

Faptul semnalat mai sus este în chip semnificativ subliniat și confirmat de anume constatări prilejuite de cercetări întreprinse mai ales în ultimii ani. Astfel, pe întregul arc marcat de complexul ce nu poate fi legat decît de prezența meșteșugarilor în această margine a orașului, stratul de cultură datînd din sec. XV—XVI este relativ bogat și continuu, în timp ce în fața lui, mai exact în spațiul dintre el și partea mai intens locuită a orașului, stratul respectiv este considerabil mai puțin consistent, iar pe alocuri nici nu poate fi stabilit²⁵. Adăugăm aici că nicăieri în lungul arcului menționat nu s-a putut stabili un strat aparținînd veacului al XIV-lea, care să indice întinderea orașului pînă

²² În afara aceluia descoperit în anul 1954, în sectorul numit IRC (*ibidem*, p. 780—781 și fig. 25/1), în aceeași regiune s-au mai descoperit ulterior alte numeroase cuptoare datînd tot din sec. XV—XVI. (Cf. *Materiale*, VI, 1959, p. 693—695) și *Materiale*, X (în pregătire). Prezentarea detaliată a acestor descoperiri este făcută de descoperitoarea unei bune părți a complexelor, M. Nicorescu, în *SCIV*, XI, 1, 1962. Folosirea unor date se face aici cu încredințarea ei.

²³ În acest sens este semnificativă mai ales locuința meșteșugarului descoperită tot în sectorul IRC în

1958, în interiorul căreia s-a găsit un fier de plug, în stare nefinisată (*Materiale*, VII, p. 610—611).

²⁴ Pentru date suplimentare în legătură cu astfel de descoperiri vezi M. D. Matei și Șt. Olteanu, *Noi date cu privire la dezvoltarea meșteșugurilor în Suceava feudală*, în *SCIV*, 1, 1961, p. 121 și urm.

²⁵ Această situație a putut fi constatată mai ales cu prilejul săpăturilor de salvare efectuate în anul 1960 în apropierea mitropoliei Sucevei, care au cuprins o suprafață de mai bine de 1 ha (cf. *Materiale*, X — în pregătire).

aici în vremea aceasta. În schimb, ceea ce nu este de loc mai puțin important, în această parte a orașului feudal apar destul de stăruior urme de viață din sec. XIII, împrejurare ce subliniază o dată în plus justetea ipotezei noastre cu privire la aspectul oarecum răsfirat și necompact al așezării anterioare sec. XIV. Un alt element, care merită să fie adus în discuție aici, este dispoziția, față de centrul orașului, a unora dintre cele mai interesante monumente ale Sucevei feudale, și anume: mănăstirea Sf. Gheorghe (cunoscută acum mai mult sub numele pe care l-a căpătat după mutarea acolo a moaștelor Sf. Ion cel martirizat la Cetatea Albă²⁶: mănăstirea Sf. Ioan cel Nou) construită de Bogdan cel Orb și terminată de urmașul său Ștefăniță voievod. Construcție de mari proporții și suficient de impunătoare pentru o mitropolie ce trebuia să fie și a fost, mănăstirea a ocupat o suprafață de teren destul de mare necesară atât pentru clădirile întregului complex, cât și pentru cimitirul mănăstiresc. Cum însă construirea mănăstirii nu era posibilă în mijlocul orașului din cauza densității locuințelor, fondatorul ei a așezat-o în marginea orașului, într-o poziție periferică.

A doua construcție la care ne refeream este Fundacul Polonez, sau cum i se mai spune, *Dom polski*. Ridicată cu scopul precis de a oferi adăpost negustorilor polonezi aduși la Suceava de treburi și de a constitui, în același timp, am zice, folosind un termen mai modern, sediul comunității poloneze din Suceava, această clădire a fost și ea așezată tot în marginea orașului, pentru motive lesne de înțeles.

Din prezentarea datelor și observațiilor de mai sus s-a desprins, credem, ideea că dovezile arheologice sînt încă acum în măsură să sugereze, chiar dacă nu și în detalii, tabloul creșterii cantitative, în suprafață, a orașului feudal Suceava, în diversele epoci ale existenței sale de pînă în veacul al XVI-lea. Mai restrînsă la începutul existenței sale ca oraș, Suceava se lărgeste treptat, cuprinzînd noi suprafețe. Această creștere nu este de pus pe seama înmulțirii *naturale* a numărului populației²⁷, ci, așa cum se întîmplă în cazul tuturor orașelor feudale, mai ales în urma venirii din afară a noi și noi meșteșugari și negustori. Chiar dacă, aparent, întinderea orașului nu era prea mare, el ocupînd o suprafață al cărei diametru era de cel mult 1 km, potențialul economic al Sucevei era remarcabil. Și, pentru a feri pe locuitorii orașului de vicisitudinile oricînd posibilelor atacuri dușmane, domnia a luat măsura fortificării orașului.

Spre deosebire însă de sistemele folosite cu precădere în alte părți, unde sarcina și greul apărării orașului revenea unor ziduri puternice de piatră, întărite la intervale mici prin turnuri, la Suceava s-a săpat numai un puternic șanț de apărare, dublat de un val ce trebuia să fie și el la fel de impunător, urmele acestora fiind vizibile încă și acum²⁸. Descriind el însuși un mare arc, șanțul de apărare a determinat, în ultimă instanță, și aspectul topografic al orașului, cartierele mărginașe însoțind probabil linia șanțului. Chiar dacă mă-

²⁶ Pentru detalii vezi Grigore Ureche, *Lelopiseful Țării Moldovei*, p. 69.

²⁷ K. Marx și F. Engels, *Ideologia germană*, E.S.P.L.P., București, 1956, p. 49; cf. și V. V. Stoklițkaia-Tereșkovic, *Происхождение феодального города в западной Европе*, în *Вестник московского университета*, Seria științe sociale, 1, 1950, p. 12.

²⁸ Pînă la cercetarea atentă a urmelor vechiului șanț de apărare la Suceava folosim, pentru stabilirea traseului șanțului datele și observațiile de teren ale lui C. Soroceanu ce urmează a fi comunicate într-o notă specială. Pentru amabilitatea de a ne fi îngăduit folosirea acestor observații încă inedite aducem și aici mulțumiri lui C. Soroceanu.

surile domniei nu s-au dovedit mereu în stare să ofere orașului apărarea necesară, șanțul și valul fiind depășite de atacatori cu destulă ușurință, cel puțin în perioada în care Suceava a fost fără întrerupere capitala țării dezvoltarea orașului s-a făcut în limitele teritoriale stabilite de fortificațiile amintite. O dată cu veacul al XVII-lea însă orașul trece și dincolo de șanțul de apărare — pe care, pînă la cercetarea mai temeinică a lui, îl presupunem săpat în sec. XV²⁹. Aceasta a însemnat însă încălcarea unor principii în vigoare mai înainte, orașul întinzîndu-se neegal, mai mult la întîmplare. Construcții de caracter laic sau bisericesc depășesc cu mult limita veche a orașului, șanțul de apărare, care începea să împiedice circulația în oraș este, cu timpul, umplut, iar valul adiacent lui își pierde din înălțime și se aplatizează.

Înainte însă de a încheia studiul de față se impune să încercăm o privire asupra împrejurimilor orașului Suceava, privire care apare cu atît mai necesară dacă se ține seama de împrejurarea că, o dată cu transformările ce se petrec în orașul propriu-zis, în teritoriul înconjurător se fac remarcate unele fenomene interesante, dar nu și izolate, dacă sînt încadrate în ansamblul general istoric.

Lipsa unor cercetări arheologice mai ample, care să poată oferi date concludente privitoare la teritoriul din jurul Sucevei în perioada de pînă în veacul al XIV-lea ne împiedică acum să formulăm ipoteze valabile în legătură cu procesul creșterii unor așezări mai vechi sau apariția altora noi, într-un moment în care la Suceava se petrec anume fenomene importante. De aceea sîntem obligați ca, cel puțin încă o vreme de acum încolo, să ne reducem observațiile și analiza doar la un singur caz mai bine cunoscut, și anume la cazul satului Șcheia, situat în marginea de vest a orașului Suceava.

Satul Șcheia este menționat în documente destul de tîrziu, abia în secolul al XVII-lea³⁰, și de atunci el dăinuie pînă în zilele noastre. Dar în ciuda acestui fapt, există acum temeiuri să se presupună că în preajma Sucevei, cu multă vreme înainte a luat ființă o altă așezare, ale cărei urme sînt sigur atestate pentru veacul al XIV-lea și continuă tot atît de sigur și în veacul al XV-lea, fără să-l acopere însă în întregime pe acesta din urmă³¹. Această situație nu poate să nu aibă semnificații particulare, și în cele ce urmează vom încerca să sugerăm cauzele și condițiile apariției acestei așezări în chiar marginea Sucevei și tocmai în momentul în care deja se poate vorbi despre manifestarea în forme concrete a procesului urbanizării Sucevei.

²⁹ Unul din momentele în care șanțul și valul adiacent s-au dovedit a nu fi în stare să apere orașul a fost acela din 1476, cînd oștile otomane au ocupat orașul și au asediat Cetatea de Scaun. De altfel, din acest timp datează și prima informație referitoare la existența șanțului de apărare de la Suceava, informație datorită unui martor ocular al asediului din 1476 (cf. Donado de Lezze, *Historia Turchesca*, ed. I. Ursu, București, 1910, p. 91).

³⁰ *Documente privind istoria României*, A. Moldova, veac. XVII, vol. III, p. 139—140; vol. IV, p. 333 — 334; vol. V, p. 172, 235, 256.

³¹ Urmele acestei așezări cuprind o suprafață destul de întinsă situată pe malul de vest al pîrului Șcheia. Dimensiunile așezării nu au putut fi stabilite cu exactitate din cauza condițiilor, puțin prielnice acum, de efectuare a unor cercetări arheologice. În schimb, săpăturile desfășurate în cuprinsul așezării au dovedit că cel mai vechi strat de cultură aparținînd epocii feudale datează din sec. XIV și că așezarea feudală se suprapune, măcar în parte, așezării dacice din sec. III (cf. *Raportul preliminar asupra săpăturilor de la Suceava din 1960*, punctul Șcheia, în *Materială*, X — în pregătire)

Este îndeobște cunoscut și acceptat punctul de vedere potrivit căruia procesul formării unor orașe feudale este însoțit și în același timp stimulat de o continuă creștere a populației acestor așezări pe seama stabilirii în noile orașe a unui important număr de meșteșugari din mediul rural. Procesul acesta se manifestă în forme și cu intensități diferite de la caz la caz³², dar esența lui rămîne aceeași și noi înșine l-am presupus ca explicînd și creșterea Sucevei. Se pare însă că în cazul Sucevei este de semnalat nu numai creșterea numărului populației ca atare, ci și apariția, în marginea orașului, a unei așezări separate din punct de vedere teritorial, dar fără discuție legată economic de oraș.

Bine dezvoltată ca nivel tehnic încă de la începuturile sale, această așezare reflectă, în linii mari, pînă în veacul al XV-lea, aproape toate etapele prin care trece producția meșteșugărească în Suceava însăși, ceea ce sugerează în chip convingător strînsele legături dintre oraș și noua așezare din apropiere. După o existență de aproape un veac, așezarea dispăre însă la fel de brusc cum a și apărut, urma ei pierzîndu-se cu totul. În funcție de aceste date, credem că în stadiul actual al cercetării, explicația apariției și scurtei dăinuiri a acestei așezări nu poate fi decît una, și anume : pe măsura creșterii, pe de o parte a așezării de la Șcheia, iar pe de altă parte dezvoltarea orașului Suceava au determinat o separare a locuitorilor așezării din marginea orașului în două mari categorii : una a meșteșugarilor, mai numeroasă, alta a agricultorilor. În chip firesc, prima categorie a fost atrasă spre oraș, părăsind deci locul primei așezări, iar a doua categorie, dacă nu s-a așezat în marginea Sucevei, fiind înglobată în populația orășenească, s-a mutat în altă parte, întemeind satul pomenit în sec. XVII sau în altă așezare rurală, ipoteză cu atît mai probabilă cu cît, mai departe, la circa 1,5 km se cunoaște în sec. XV un sat, în care Ștefan cel Mare punea să se ridice, în a doua jumătate a veacului XV, o frumoasă biserică : satul cunoscut acum sub numele de Sfîntul Ilie sau Sîntilie. Oricum ar fi, rămîne de menționat, în încheiere, că orașul Suceava a atras în continuare numeroși locuitori din mediul rural care, cu timpul, întemeiază noi așezări ce constituiau o adevărată salbă în jurul său : Sf. Ilie, Șeptilici, Lisaura, Ițcani, Răuseni etc. Că între oraș și satele înconjurătoare existau acele raporturi atît de necesare activității și vieții lor, de deservire reciprocă, nu mai încapе în-doială și chiar dăinuirea ultimelor pînă astăzi poate constitui un indiciu al evidentului rost economic al satelor menționate în raport cu orașul : în schimbul produselor meșteșugărești primite din oraș, satele furnizează materia primă și produsele agricole fără de care viața orășenilor ar fi, dacă nu imposibilă, în orice caz foarte grea.

Din cele spuse pînă acum se desprinde, ca o concluzie ce completează pe altele privind etapele procesului formării orașului Suceava, împrejurarea că, pe măsură ce orașul însuși creștea și se întărea sub raportul calitativ al procesului, el cunoștea o dezvoltare și în suprafață. În plus, dezvoltarea orașului sub toate raporturile a constituit dacă nu premisa, cel puțin stimulentele ne

³² Este de amintit în legătură cu aceasta cazul satului Volhovăț și raporturile dintre el și orașul Siret. La început un simplu sat, Volhovățul devine în scurtă vreme o suburbie a Siretului tocmai ca

urmare a populării sale cu meșteșugari (mai pe larg la B. T. Cămpina, *Despre rolul genovezilor la Gurile Dunării...*, în *Studii*, I, 6, 1953, p. 226—227).

cesar pentru apariția unor fenomene ce se manifestă în teritoriile înconjurătoare, dar în sens invers în raport cu perioada anterioară : fiind el însuși un produs al dezvoltării economico-sociale a unei întinse regiuni, orașul exercită, din momentul în care a ajuns la un anumit stadiu de înflorire, o influență importantă asupra regiunii respective. Atrăgând continuu noi locuitori ai satelor, orașul se înconjură cu numeroase așezări rurale, cu care intră în raporturi limpezi de interdependență, dar în condiții de opoziție permanentă între oraș și sat³³.

---

³³ K. Marx, *Forme premergătoare...*, p. 17 ; cf. și K. Marx și F. Engels, *Ideologia germană*, p. 17.

CÎND ȘI CINE A CONSTRUIT CETATEA DE SCAUN A SUCEVEI?

Încercările, menite să dea un înțeles larg și complet fenomenelor variate ce s-au făcut remarcate în Moldova — ca de altfel și în Țara Românească — ca urmare a formării statului, au cuprins în anii din urmă domenii dintre cele mai variate. Așezarea pe planul principal a unor probleme de importanță majoră, dintre care merită atenție, în primul rînd, cea a procesului de întărire a feudalismului în Moldova în perioada care urmează instituirii domniei, întărire legată de o serie de fapte care nu vor putea fi înțelese decît cu condiția analizei lor multilaterale — constituie unul din multele exemple ce s-ar putea aduce în acest sens. Dar, cum din analiza unei probleme, cu proporțiile celei enunțate, derivă o serie de alte probleme de importanță de loc inferioară, orice încercare de a înțelege procesul general de consolidare a autorității centrale va fi în măsură considerabilă îngreuiată de absența preocupărilor privind viața militară a statului nou întemeiat. Altfel vorbind, nu va fi cu puțință înțelegerea măsurilor menite să ducă la creșterea capacității de apărare a Moldovei, măsuri prin care se fac remarcați unii din primii voievozi ai țării, dacă nu se va porni la analiza noilor condiții pe care le crea — pe plan intern — existența voievodului, vîrf și reprezentant al feudalilor celor mai bogați. Așa fiind, în orice moment, trebuie să se aibă în vedere faptele în toată complexitatea lor, folosindu-se cu precădere cele care scutesc de nevoia de a face presupuneri hazardate.

I

Existența numeroaselor ruini care împestrițează pămîntul Moldovei — amintind pe lîngă fapte de arme de un neșters eroism și un trecut întunecat și zbuciumat — a provocat încă cu veacuri în urmă și curiozitatea, dar și dorința unor minți mai luminate de a cunoaște despre ele măcar atît cît o îngăduiau timpurile aprige în care trăiau. Astfel, primii cronicari moldoveni au căutat nu o dată să afle adevărul în legătură cu cetățile care odinioară constituiau fala țării și nu au fost cruțate eforturile, cînd au pornit pe acest drum un Grigore Ureche sau ilustrul său continuator, Miron Costin. Izvoare străine, în care își vor fi găsit loc fapte petrecute în Moldova vecină, ca și însemnări ocazionale, în care se bănuia sau se aștepta descoperirea de lucruri noi cu privire la aceeași Moldovă, au fost cercetate cu amănunțime; nicăieri însă nu s-au putut afla cele de trebuință pentru a se da de firul dorit. Zidurile cetăților, încă puternice, păreau a păstra și taina începuturilor lor.

Și așa, secol după secol, încercările celor ce dădeau glas, în scrierile lăsate urmașilor, cumplitelor încercări prin care trecea țara, au rămas la fel de infructuoase ca și la începuturile lor. Fiindcă, între ceea ce se știa despre cetățile Moldovei în vremea primului mare cronicar moldovean, Ureche, și ceea ce putea să lase posterității învățatul voievod Dimitrie Cantemir nu era o deosebire esențială; și unul și celălalt, se mulțumeau numai să constate existența unor falnice cetăți — adevărate bastioane ale luptei pentru apărarea independenței Moldovei — pe care însă unul le mai vedea încă în toată măreția lor, pe când celălalt le moștenise numai ruine, împreună cu țara.

„Aflatu-s-au într-această țară și cetăți făcute mai de mult de ianovedzi : cetatea în târgul Sucevii și Cetatea Neamțului și Cetatea Nouă, Romanul, ce i s-au surpat pământul ș-au cădzut cetatea”¹. Doar atât se poate afla din cronica, mult modificată, a lui Grigore Ureche; cele scrise exprimă, mai plastic decât orice alte adaosuri, neputința de a lămuri începuturile îndepărtate ale cetăților.

Oprindu-ne, fie și pentru o clipă, asupra celor enunțate de *Letopisețul Țării Moldovei*, trebuie scos în evidență faptul că, pentru cel ce făcea din „ianovedzi” (genovezi) întemeietorii celor mai puternice cetăți moldovenești, nu existase posibilitatea de a se informa mai mult — el făcându-se, probabil, ecoul unor credințe pe care le va fi auzit la oamenii ce constituiau cercul curtenilor, sau chiar de la călugări. Această credință în rolul genovezilor în construirea cetăților Moldovei va dăinui nu numai în vremea în care vornicul Ureche își scria opera sa, ci și mai târziu, atunci când Simion Dascălul sau Mihail Călugărul adăugau părți importante la cronica lui Ureche.

Cele dintâi încercări serioase de a se face lumină în problema atât de grea a originilor cetăților moldovenești le întâlnim însă la celălalt mare cronicar moldovean, care continuă eforturile laudabile ale lui Grigore Ureche, de a însemna trecerea anilor și faptelor. Într-adevăr, Miron Costin, nu o dată în scrierile lui, se oprește asupra vestigiilor gloriei militare a Moldovei și încearcă, la rîndu-i, să afle mai mult decât înaintașul său. Dar și el și-a văzut munca îngreuiată de lipsa oricăror informații, care i-ar fi fost de un atât de mare folos.

Dacă însă în cronica amintită mai înainte — operă a trei oameni deosebiți în ce privește cultura, dar animați de aceeași mare dorință de a nu lăsa necunoscute faptele contemporanilor sau înaintașilor lor — informațiile cu privire la cetăți poartă amprenta, atât de vizibilă, a nesiguranței, în scrierile mai târzii și mai numeroase ale lui Miron Costin își face loc o vedere mai largă asupra lucrurilor. Acest fapt se remarcă nu atât prin încercarea de a despărți ceea ce aparține unor epoci mai vechi, de ceea ce își are începuturile în vremi mai apropiate, cât mai ales în străduința de a vedea în una și aceeași cetate rezultatul măsurilor unor voievozi diferiți, menite să dea cetății o tărie crescîndă. Expresia străduinței cronicarului de a nu confunda lucruri ce se deosebesc în timp, o constituie cuvintele care îl situează cu mult deasupra înaintașului ce vedea în ridicarea cetăților moldovenești numai meritul „ianovedzilor” :

„Cetățile cîte sînt astăzi în țara moldovenească și muntenească — scrie Miron Costin — fie întregi, fie în ruine, multe prin locuri abia cunoscute, nu sînt toate zidite în același timp; unele sînt ridicate de daci, altele de romani, altele, în sfîrșit, de domni după a doua descălecare”. Continuînd, cronicarul

¹ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 65.

încearcă să-și exemplifice părerile pe care abia le-am citat și înșiruie aproape toate cetățile moldovenești cunoscute lui, oprindu-se în câteva cuvinte, asupra fiecăreia : „Cetatea Sucevei, a Neamțului, a Tighinei, năruiturile din jos de Roman și năruiturile de lângă Galați, pe Bîrlad, sînt sau din vremea dacilor sau din vremea romanilor ; Soroca a zidit-o domnul Petru după a doua descălecure. Dar toate cetățile acestea erau la început mai mici și aveau numai partea din mijloc, ca niște turnuri ; zidurile de jur împrejur le-au făcut domnii atît la Hotin cît și la Suceava, Tighina și Cetatea Albă ; cele mai multe au fost făcute de vestitul domn, bătrînul Ștefan Vodă. Numai cetatea Chilie este zidită de genovezi ca și Kiefa din Crîm”².

Nu se socotește necesară o analiză a surselor ce vor fi putut să completeze cunoștințele lui Miron Costin pînă într-atît încît acesta a reușit să pună sub semnul îndoielii spusa predecesorului său făcînd prin aceasta dovada că știa un lucru pe care, la distanțe de veacuri, nu cronicari, ci istorici cu temeinică pregătire nu l-au înțeles sau poate n-au vrut s-o facă.

Cînd spunem aceasta avem în vedere observația valoroasă a cronicarului cu privire la aspectul inițial al cetăților moldovenești, cărora numai în timpul domniei lui Ștefan cel Mare li s-au adăugat „zidurile de jur împrejur”. Chiar dacă nu va fi înțeles și rostul acestor schimbări (deși n-ar fi exclus să le fi și priceput), Miron Costin se ridică totuși cu mult deasupra înaintașilor săi. Dar, așa cum o spune însuși, cronicarul plătește la rîndu-i tribut lipsei posibilităților de informare, și plasează în trecutul foarte îndepărat și neclar cetăți de construirea cărora nu-l despărțeau decît ceva mai mult de două veacuri. El scrie :

„E foarte greu a scrie ceva asupra lor (cetăților — n.n) căci nici prin mănăstiri nu se găsește nimic despre ele, deoarece sînt foarte vechi, iar mănăstirile mai nouă, nici răposatul Ureche nu pomenește despre ele, nici scriitorii străini nu ne spun ce cetate de ce popor a fost zidită”³.

Iată dar în chip exemplar exprimată neputința de a cunoaște mai mult, în ciuda eforturilor ce vor fi fost însemnate ale cronicarului.

Preocupat de nevoia de a nu lăsa nelămurite probleme atît de importante din trecutul mai îndepărtat sau mai apropiat al țării sale, cronicarul repetă în formă diferită cele spuse mai sus : „mare nevoie iaste a scrie de dîsele de cine ar fi făcute, că cît am nevoit, cît am cercetat să știu ceva de ce niam sînt făcute, un cuvînt, o pomenire n-am putut afla, cu mare jele...”⁴.

Lovindu-se în permanență de aceeași sărăcie a izvoarelor, marele cronicar moldovean nu încetează a mărturisi, ca o scuza parcă, neputința lui de a spune mai mult despre cetățile Moldovei. În cuvinte reci sau în forme ce pot constitui adevărate modele ale literaturii epocii sale, repetă aceasta. Și nimic nu poate fi mai grăitor pentru greutatea pe care însuși cronicarul o simțea, decît cele spuse de el în ultima lucrare despre care se vorbește aici. Astfel, mărturisindu-și din nou neputința de a găsi răspuns întrebărilor legate de începuturile unora din cetățile Moldovei, cronicarul, într-o formă literară care

² Miron Costin, *Cronica Țării Moldovei și a Munteniei*, în *Cronici inedite atîngătoare de istoria romînilor*, ed. I. Bogdan, p. 182—183.

³ Miron Costin, *Cronica Moldovei și Țării Românești*,

în *Cronici inedite atîngătoare de istoria romînilor*, ed. I. Bogdan, p. 183.

⁴ Idem, *De neamul Moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor*, ed. C. Giurescu, București, 1914, p. 43, notă.

nu ascunde propriile ezitări, face apel pînă și la muza sa : „Oare nu te simți în stare să spui ? Sau nimeni n-a pomenit dacă le-au clădit dacii sau mai târziu romanii ? Un lucru îl știu fără greșală, că e vorba de unul din aceste două popoare, dar bastioanele celelalte, căci fiecare din aceste cetăți are două rînduri de întărituri, au fost clădite cu cheltuiala voievozilor”⁵.

Deși, în afara celor arătate mai înainte, în operele cronicarului Miron Costin se mai pot găsi încă alte referiri la cetățile moldovenești, nu se socotește necesar să se insiste asupra lor. Limpezimea exprimării, în fiecare din lucrările despre care s-a vorbit aici o mică parte, îngăduie să se remarce sărăcia informației cronicarului. Este adevărat că el se dovedește într-un mult superior celor ce l-au precedat, dar aceasta nu i-au prilejuit-o izvoarele, ci mai mult cultura, ce-i va fi fost dintre cele mai solide. Se cuvine subliniat că, și după adăugarea numelui lui Miron Costin la cel al înaintașilor săi, problema originii cetăților moldovenești și epocii ridicării lor nu a înaintat de loc, sau aproape de loc, înspre rezolvarea ei.

În ciuda cîștigurilor realizate de Miron Costin în strădania sa de a face lumină în trecutul îndepărtat al cetăților moldovenești, urmașul său în ale scrierii, Nicolae Costin, nu numai că nu face nici un pas mai departe, dar nu se situează nici pe departe la nivelul predecesorului său. Că ezitățile sînt rezultatul unei scrupulozități (care, oricum, ar apărea exagerată) a cronicarului, manifestată față de scrierile anterioare lui, sau că ele vorbesc mai degrabă despre o informație săracă nu interesează acum. Mai important este că nici măcar informații sau opinii prezente în operele lui Grigore Ureche sau Miron Costin nu își mai află locul în *Letopiseșul* lui Nicolae Costin, această ultimă lucrare prezentînd incoerent și foarte sumar anume păreri despre cetățile moldovenești. „Cu anevoie iaste a scrie de cetățile țării noastre — spune Nicolae Costin — de vreme ce atîtea veacuri, cîteva sute de ani peste mie trecînd, nicăieri nu să află scris...”⁶. Și într-adevăr, cronicarul, după ce încearcă să se descurce în istoria deja seculară a cîtorva cetăți, invocînd pentru sprijin pe Grigore Ureche sau izvoare străine (cum ar fi acel Panaiotachi Moruna), ori făcînd apel la unele obiecte descoperite într-o cetate sau alta (ca de pildă acel bănuț pe care se putea citi legenda, greu de admis acum, „oteț moldavskoi” aflat la Semendrova — cetatea Romanului) încheia cu o formulă din care rezultă aceeași neputință de a spune lucruri mai precise : „și așa cît s-au putut ști de cetăți, acestea sînt acestor țări, că sînt unele făcute de dați”, altele „...și de rîmleni și de ghenovezi, și unele mai preurmă și de domniile țării. Și atîta putem ști de cetățile care se află într-aceste țări”⁷.

O dată cu scrierile lui Dimitrie Cantemir, care au un caracter deosebit fundamental de cel al lucrărilor înaintașilor săi, orizontul cunoștințelor se lărgeste considerabil. Avînd, asupra unui Grigore Ureche și a compilatorilor lui mai târziu un sensibil ascendent, pe care i-l oferea trainica bază general istorică a culturii sale, Dimitrie Cantemir oferă în mare măsură posibilitatea cunoașterii stării în care se aflau fortificațiile de pe teritoriul Moldovei în vre-

⁵ Miron Costin, *Istorie în versuri polone despre Moldova și Țara Românească* (1684), ed. P. P. Panaitescu, în *Analele Academiei Române, Memoriile Secției istorice*, seria III, Tom X, Memoriul 7, București, 1929, p. 94.

⁶ N. Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601*, ed. I. Șt. Petre, București, 1942, p. 135.

⁷ *Ibidem*, p. 137.

mea lui, însoțind adesea informațiile sale cu altele, prin care încearcă să stabilească și originile cetăților ce-i atrag mai ales atenția. El nu prezintă într-un capitol aparte cetățile, care la sfârșitul veacului al XVII-lea mai erau în picioare, ci le include pe acestea în partea de geografie istorică a orașelor și ținuturilor Moldovei. Mai puțin cu intenția de a folosi cele ce urmează, în vederea formulării de concluzii valabile pentru istoria cetății de la Suceava, cât mai ales pentru a ilustra chipul în care voievodul Dimitrie Cantemir își înfățișează cunoștințele deosebit de variate, se va da mai jos partea privitoare la Cetatea Neamțului :

„... județul Neamțului, pe o întindere destul de mare, între râurile Moldova și Bistrița. Aici e cetatea Neamțului, lângă apa cu același nume, pe un deal înalt, întărită și de natură, așa încît poate înfrunta orice atac dușman. Atacată de mai multe ori, a fost luată numai de două ori, o dată de turci sub împărăția lui Soleiman, altă dată de Ioan Sobieski, regele Poloniei, și n-ar fi fost nici atuncea luată dacă foamea n-ar fi silit pe puținii moldoveni ce străjuiau acolo să o închine polonilor, după mai multe zile de împresurare. Odată era înconjurată cu două ziduri, prin care o singură poartă permitea trecerea ; după ce cel din afară a fost distrus de turci, a rămas moldovenilor, întreg, numai cel interior. Înainte de a fi fost Moldova supusă turcilor, la orice amenințare de război, domnitorii își trimiteau acolo copii și vistieria ca într-o cetate nebiruită. Pen'ru aceea domnitorii au zidit acolo palaturi mari, cari se văd și astăzi, dar nu se păstrează cu grija care li se cade”⁸.

Este adevărat că nu multor cetăți le este acordată o atenție egală, dar aceasta nu schimbă cu nimic valoarea lucrării, în care se dă un prețios mănunchi de informații de caracter militar. Suceava, Crăciuna sau Roman sînt arătate în starea în care se află și puține s-ar mai fi putut adăuga la cele ce se spun despre ele. Dincolo însă de aceste relații, se impune atenției poziția autorului *Descrierii Moldovei*, care nu se mulțumește să facă afirmații, ci și explică temeiurile lor. Cantemir nu vorbește pe larg despre originea cetăților Moldovei, în lungul paginilor în care sînt prezentate ținuturile țării cu orașele lor mai importante. În schimb, înainte de a încheia capitolul respectiv, voievodul arată și care este stadiul cunoștințelor generale cu privire la cetățile (și orașele) țării, partea aceasta reprezentînd, de fapt, o rezumare a progresului ce fusese realizat în timpul de pînă la Cantemir, cu privire la cunoașterea problemelor de care se ocupă și lucrarea de față. Așa cum o făcuse și Miron Costin, el constată că în afara unor relativ puține mărturii, ce se referă însă la epoci mai apropiate, despre trecutul orașelor sau cetăților din Moldova nu se pot spune lucruri sigure. „Istoricii vechi și noi nu ne arată cine au fost întemeietorii acestor orașe, nici nu s-a putut descoperi din inscripții sau monumente. Nu găsești nici urmă despre timpul sau neamul întemeietorilor, nici vreo inscripție pe ziduri, afară numai cînd au fost refăcute de vreun domnitor”⁹.

În asemenea condiții, rămîne larg deschisă poarta presupunerilor, uneori celor mai hazardate, și în aceasta constă, de fapt, explicația principală a tuturor opiniilor eronate ce s-au exprimat în lungul veacurilor cu privire la trecutul îndepărtat al fortificațiilor Moldovei. Iar în acest sens, deosebit de

⁸ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. Gh. Adamescu, p. 19.

⁹ *Ibidem*, p. 23.

semnificativă este poziția însuși a acestui mare cărturar : „...după părerea unanimă a tuturor istoricilor neamului nostru, se poate afirma că Moldovenii, cînd s-au întors din Maramureș în vechea lor patrie, au găsit orașe și cetăți întărite, fără locuitori ; astfel că nu se pare întemeiată afirmarea că întemeierea lor trebuie pusă în timpuri mult mai depărtate. Aceasta se dovedește și prin felul construcției zidurilor în cele mai multe cetăți, care arată o arhitectură romană, afară de puține... făcute mai tîrziu, din nevoia apărării contra năvălitorilor tătari. Mai presus ca toate sînt mărturisirile celor mai buni istorici romani, din care se vede că în Dacia au fost aduse de Traian mari colonii de cetățeni romani, iar Hadrian, succesorul lui, care a lăsat barbarilor mai multe stăpîniri în Orient, a fost oprit a părăsi Dacia numai de teamă ca să nu fie nimicite acele colonii”¹⁰. În ciuda însă a numărului încă neîndestulător al informațiilor cu privire la cetățile țării, Dimitrie Cantemir respinge, o dată pentru totdeauna, părerea ce își făcuse loc în cronica interpolată a lui Grigore Ureche, putînd fi găsită și într-una din scrierile polonului Bielski¹¹, potrivit căreia, cetățile moldovenești erau opera genovezilor : „Nu se poate admite — spune fără rezerve Cantemir — cum au voit unii să afirme, că orașele zidite în Moldova sînt opera genovezilor. Oștirea romană, care din vechime se afla acolo în mare număr, n-ar fi putut sta fără orașe și acoperămînt, iar genovezii, cari se așezau la Marea Neagră numai pentru negustorie, nu putem crede că au vrut să pătrundă în interiorul Moldovei și că au întemeiat orașe în locuri mai potrivite pentru agricultură decît pentru comerț”¹².

În fața unui atare raționament care, deși lipsit, evident, de probe istorice ce i-ar veni în sprijin, dar de o logică pe care nu o poate nimic contesta, opinia că genovezilor le-ar fi revenit integral meritul de a construi cetățile moldovenești nu mai poate avea nici o greutate. Și ea dispare, ca una ce era lipsită de orice bază materială.

O dată cu scrierile voievodului cărturar se încheie, de fapt, și șirul celor ce ar putea fi aduși în discuție, dintre cronicari, în elucidarea problemelor ce își găsiseră la Dimitrie Cantemir un loc atît de important și o rezolvare, deși parțială, atît de demnă de a fi luată în seamă. Nume de cronicari mai pot fi citate, și cel al lui Ion Neculce constituie în acest sens un exemplu, dar preocupări de felul celor ce au apărut la cronicarii deja pomeniți lipsesc. Chiar dacă ele își fac loc, de pildă, în minunata scriere a lui Neculce *O samă de cuvinte*, a le așeza alături de acelea asupra cărora s-a stăruit pe scurt mai înainte, ar însemna să nu se țină seamă de valoarea fiecăreia și nici de împrejurările istorice în care se scriau una sau alta din lucrări.

Limitînd însă la cele de pînă acum menționarea părerilor cronicarilor moldoveni cu privire la originea și vechimea cetăților țării, va trebui să se stăruie asupra altei probleme, cu mult mai importante, și anume să se analizeze măsura în care *istoriografia* a reușit să restabilească adevărul cu privire la cetățile moldovenești în general și Cetatea Sucevei în special.

Din istoriografia romînească nu a lipsit niciodată, începînd cu mai mult de o sută de ani în urmă, preocuparea de a se rezolva problema începuturilor

¹⁰ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. Gh. Adamescu, p. 23.

¹¹ *Ibidem*, p. 24, notă.

¹² *Ibidem*, p. 24.

cetăților moldovenești și ea este prezentă nu numai în lucrările de mai mari proporții, ci face uneori obiectul chiar al unor încercări de întindere redusă. Ceea ce trebuie însă semnalat — și dacă se face aici este pentru că aceasta ușurează în măsură apreciabilă expunerea ce urmează — este faptul că încă de pe la jumătatea veacului trecut se remarcă o orientare, ale cărei rădăcini trebuie căutate tot în numărul restrâns al informațiilor istorice, a cărei dăinuire a ridicat în calea cercetărilor istorice piedici peste care s-a trecut cu greu și nu întotdeauna.

În anul 1870 vedea lumina tiparului un articol semnat de B. P. Hașdeu, *Cetatea Neamțu*¹³. Articolul cuprindea, pe scurt, expunerea punctului de vedere al lui Hașdeu cu privire la Cetatea Neamțului, acordându-se atenție, în principal, începuturilor cetății, originii ei. Începînd prin a se ocupa de numele cetății, căruia îi acordă o importanță pe care nu o merită de fapt, Hașdeu continuă prin a înșira, bazîndu-se exclusiv pe ele, materiale ce nu justifică prin nimic locul pe care îl ocupă în expunerea lui și nu sprijină în măsură hotărîtoare nici concluziile ce se trăgeau la sfîrșitul acestui articol, a cărui importanță este considerabil mai mare decît cea pe care i-am acorda-o la prima vedere. Astfel, Hașdeu folosește între altele, datînd și interpretînd greșit, o informație din *Lista orașelor rusești îndepărtate și apropiate*¹⁴, care capătă în argumentarea sa o importanță excepțională, deși ea putea fi în cel mai bun caz de un oarecare ajutor. Dar, deși în cercetarea sa nu înaintase cu nici un pas, Hașdeu socotea că existau deja „două conclusiuni preliminare” și aduce în discuție, ca ultim și cel mai important argument, un act din 1232 prin care, între papa Grigore al IX-lea și regele Bela IV se încerca reluarea discuției asupra nedreptății ce se făcuse cavalerilor teutoni, alungați din posesiunile încredințate lor de regele Andrei II. Așa cum este deja de multă vreme cunoscut, punctul nodal al acestui document îl constituie menționarea unui „castrum munitissimum”, a cărui construcție este arătată a fi opera cavalerilor teutoni. Ridicată în „Cumania”, din care teutonii primiseră o parte de la regele ungur, fortificația trebuia să constituie un obstacol în calea cumenilor, ce provocau neliniște regatului ungur. Deși în documentul menționat și folosit de Hașdeu nu se dă în plus nimic ce ar putea să ducă la încheierea că „ținutul Neamțului se află tocmai în această regiune”, adică în acea parte de Cumanie pe care o primiseră de la Andrei II cavalerii teutoni, Hașdeu trage această concluzie, însoțind-o, ca o completare necesară, de o alta, potrivit căreia cetatea Neamțului nu poate decît să fie acel „castrum munitissimum”, de care se vorbește în actul atît de comentat mai tîrziu. Și, pentru a nu lăsa eventualilor adversari ai acestei păreri nici o putință de îndoială, Hașdeu conchide : „O origine mai precisă, mai clară, mai amănunțită, e peste putință”¹⁵. Nu este locul aici să ne ocupăm de temeinicia sau netemeinicia încheierilor la care ajunge Hașdeu în articolul citat deoarece aceasta s-a făcut în altă parte¹⁶, recent, iar pentru discuția noastră nu este util acum. De aceea, pentru moment, este suficient să se precizeze doar că o dată cu apariția lucrării lui B. P. Hașdeu „teoria teutonică” asupra originii Cetății Neamțului capătă putere circulatorie și, pe măsură ce apar

¹³ B. P. Hașdeu, *Cetatea Neamțu*, în *Foaia societății romanului*, an. I, nr. 7, 1870, p. 327—331.

¹⁴ În articolul citat al lui Hașdeu, „lista” pe care el o aduce în discuție este datată 1300—1350.

¹⁵ B. P. Hașdeu, *op. cit.*, p. 330 (origine teutonică, desigur).

¹⁶ N. Constantinescu, *Date noi în legătură cu Cetatea Neamțului*, în *SCIV*, XI, 1, 1960, p. 81—102.

noi lucrări, de proporții și valori diferite, ea este reluată, în aceeași formă, niciodată temeinic susținută dar, surprinzător, extinsă și asupra altor obiective¹⁷. Istoricii sfârșitului veacului trecut și începutului celui de-al XX-lea au preluat teoria emisă de B. P. Hașdeu și, acordându-i un credit nelimitat, găseau în ea „argumente” pentru susținerea unor opinii adesea supărător de neînțelese. Nu vor fi prezentați toți cei ce-au socotit că originea teutonică a Cetății Neamțului nu mai are nevoie să fie demonstrată. Vor fi scoși în evidență numai cei ce s-au făcut remarcați printr-o exagerată acceptare a părerii lui Hașdeu, deși experiența și cunoștințele lor ar fi îndreptățit o poziție mai rezervată față de ea.

Unul dintre cei mai de seamă istorici români, care a dominat cu autoritate știința istorică a vremii lui, Dimitrie Onciul, s-a arătat partizanul necondiționat al teoriei lui Hașdeu. În lucrarea sa *Originile principatelor române*, Onciul repetă cele spuse de Hașdeu, într-o formă care lasă să se înțeleagă că socotea problema rezolvată. Referindu-se la *Lista orașelor rusești îndepărtate și apropiate*, despre care am avut deja prilejul să amintim, D. Onciul arată că, în afară de alte localități, în „listă” „găsim și Cetatea Neamțului, oraș care chiar prin numele său arată originea sa nemțească, din timpul când cavalerii teutoni din Țara Bîrsei în Ardeal au ocupat între 1211 și 1225, o parte însemnată din Moldova”¹⁸. La fel de sigur ca și Hașdeu, Onciul pare a nu socoti posibilă nici o rezervă și, ca atare, nici nu găsește necesar să dea o argumentare suplimentară. Dar cu aceasta, problema nu înainta cu nici un pas, iar teoria rămînea la fel de lipsită de temeiuri științifice.

„Teoria teutonică”, ce găsisese în Onciul un fervent și necondiționat susținător, și-a aflat loc și în paginile lucrării de sinteză a lui A. D. Xenopol, deși forma în care ea este tratată arată că Xenopol sesizase existența unor puncte nevralgice în argumentarea lui Hașdeu și, de aceea, se arată destul de prudent. Dar iată, mai bine, cuvintele lui A. D. Xenopol : „O bulă papală ne dă deslușiri asupra zidirii acestei cetăți (Neamțul) care se vede făcută într-adevăr de nemți, anume de cavalerii teutoni, cărora regele Andrei II, după ce le restituie donația țării Bîrsei, pe care întîi le-o retrăsese, le adaugă spre desdăunare și o „bucată de loc peste munți, în Cumania, unde numiții frați ridicară o cetate foarte tare”, „Îndepărtarea în care se află însă Cetatea Neamțului de Țara Bîrsei, ar putea să arunce oarecare îndoială asupra zidirii ei de cavalerii teutoni din Brașov”¹⁹.

Dacă lucrarea lui Xenopol cuprindea, pentru prima dată pînă atunci, rezerva istoricului care se ferea să primească, fără comentarii, teze în construcția cărora simțea nesiguranțe, o serie de lucrări și conferințe ce au fost publicate în primii ani ai veacului al XX-lea, reluînd discuția, au dat o formă categorică afirmațiilor cu privire la originea teutonică a Cetății Neamțului. Mai mult chiar, largă circulație a amintitei teorii a dus la extinderea ei și asupra cetății voievodale de la Suceava. Astfel, într-o conferință intitu-

¹⁷ Deși discuția cu privire la originea presupusă teutonică a Cetății Neamțului nu pare a avea o strînsă legătură cu tema studiului de față, în realitate cunoașterea acestei teorii este cu totul necesară și în studierea istoriei Cetății de Scaun a Sucevei, căreia nu o dată,

i s-a atribuit, prin extensiune, aceeași origine.

¹⁸ D. Onciul, *Originile principatelor române*, București, 1899, p. 83.

¹⁹ A. D. Xenopol, *Istoria romînilor din Dacia Traiană*, ed. I. Vlădescu, II, București, 1914, p. 219.

lată *Cetățile Neamțu și Suceava*, al cărei text a fost publicat cu același titlu²⁰, G. Mandrea afirma următoarele :

„Unele din aceste cetăți erau făcute de străini și mai cu seamă de sași, care după ce s-au așezat în Transilvania, după dorința regilor unguri, venind din Germania și Flandra, au trecut, cu drept sau fără drept, în țările românești, ocupînd plăși întregi și fortificîndu-se în ele. Între aceste din urmă cetăți putem clasa castelul de la Lotru, Suceava și Neamțul, căruia i-a rămas numele de la fondatorii ei”²¹. Ceva mai departe se arată următoarele : „... se știe că ambele cetăți (Suceava și Neamțul — n.n.) ... datează de la aceeași epocă, și este cert că Cetatea Neamțu a fost fondată de cavalerii nemți ; cred dar că nu merg greș a atribui și Suceava tot acelor cavaleri...”²².

Prilejuită cel mai adesea de incursiuni în trecutul mai îndepărtat al lor, prezentarea cetăților moldovenești și tratarea unora din episoadele legate de viața militară a Moldovei a suferit încă multă vreme de pe urma unei unilaterale orientări a cercetătorilor, mai evidentă la unii și abia sesizabilă la alții²³. Chiar așa fiind, în istoriografia românească din primii 30 de ani ai veacului nostru încep să pătrundă teze care, chiar dacă nu resping pe cea deja cunoscută a originii teutonice a unora din cetățile moldovenești, se opun ei prin chiar faptul că atribuie meritul ridicării acestora oamenilor pămîntului, boieri sau voievozi.

Ca un răspuns dat, parcă, lucrării lui N. Boerescu intitulată *Cetatea Neamțu* și prezentată drept monografie²⁴ asupra monumentului, în anul 1913 apărea o lucrare de proporții apreciabile despre cetatea Sucevei, căreia Al. Lapedatu îi făcea o prefață cuprinzînd date istorice privitoare la viața cetății Sucevei²⁵. În prima, autorul, deși observă adesea lucruri ce vin în ajutorul cercetării arheologice a Cetății Neamțului (ca, de pildă, cele privitoare la etapele de refacere a zidurilor fortului principal), își însușește tot necondiționat părerea, potrivit căreia Cetatea Neamțului a fost construită de cavalerii teutoni. „Cavalerii construiri această a III-a cetate pe valea Neamțului cam la 1210...”²⁶ spune N. Boerescu, presupunînd că pentru construirea cetății, cavalerii teutoni au adus sași pricepuți în tot felul de meserii și i-au așezat în satele din jurul cetății : Vinătorii, Vatra Mănăstirii Neamț, Humulești, Boiștea, Oglinzi, Bogdănești, Boroaca²⁷.

Dacă însă istoricii, sau cei ale căror scrieri poartă evidenta pecete a diletantismului, au tratat, pînă în această perioadă, problema originii cetăților

²⁰ Conferința a fost tipărită în broșură în București în anul 1901.

²¹ C. Mandrea, *Cetățile Neamțu și Suceava*, 1901, p. 5.

²² *Ibidem*, p. 6.

²³ Ușurința cu care se făceau afirmații, uneori surprinzătoare, își găsește o grăitoare exemplificare în broșura intitulată *O excursie la Suceava* publicată la Iași în 1871, în care autorul ei, V. I. Palade, crede că este suficient să existe cîteva urme, mai ales cărbune, care să vorbească despre o perioadă mai veche, pentru ca de aici să se tragă concluzia, de pildă, că pe locul cetății Suceava s-a aflat mai înainte vechea Sucidava (*loc. cit.*, p. 14). Afirmația este cu atât mai surprinză-

toare dacă se are în vedere că alteori autorul face interesante și juste observații cu privire la „căptușirea” șanțului de apărare al cetății Suceava și la metodele de zidire folosite la aceeași cetate.

²⁴ N. Boerescu, *Cetatea Neamțu*, Fălticeni, 1906.

²⁵ Lucrarea cuprinde descrierea Cetății de Scaun a Sucevei și rezultatele cercetărilor efectuate de arhitectul K. A. Romstorfer în perioada 1895 — 1904. Ea este intitulată *Cetatea Sucevei descrisă pe temeiul propriilor cercetări făcute între 1895 și 1904* de K. A. Romstorfer, publicată în românește cu o notiță istorică de Al. Lapedatu, București, 1913.

²⁶ N. Boerescu, *op. cit.* p. 4.

²⁷ *Ibidem*, p. 20.

de la Neamț și Suceava fără a se strădui să aducă în discuție conținutul puținelor acte interne din Moldova, sau al informațiilor de origine străină cu privire la începuturile Moldovei ca stat feudal, alți cercetători, a căror competență nu poate fi pusă la îndoială, au abordat problema enunțată lăsându-se mai puțin, sau de loc influențați de părerea emisă cu mulți ani înainte de B. P. Hașdeu. Unul dintre aceștia a fost și Al. Lapedatu. În deja amintita introducere la lucrarea lui K. A. Romstorfer despre Suceava, Lapedatu nu opinează pentru originea teutonică a cetăților despre care s-a și vorbit pînă acum. El socotește că „construirea cetății de la Suceava vine sau de la Iurg Koriatovici sau de la Petru Mușat, ori chiar de la amîndoi împreună. Pentru cel dintîi — arată autorul — ar pleda faptul că făcea parte dintr-o familie care s-a remarcat tocmai prin lucrări de organizare și prin diferite fundații. iar pentru cel din urmă faptul că a domnit mai mult și mai liniștit — a avut deci timp să întreprindă lucrări de biserici și cetăți, căci, cum se știe, tot lui i se atribuie zidirea mănăstirii și Cetății Neamțului”²⁸. Mai departe însă, Lapedatu afirmă, restrîngînd cele spuse mai sus, că „după toate probabilitățile”, lui Petru Mușat (și numai lui !) i se „datorește de fapt întemeierea cetății de pe lîngă noua capitală a țării, a Sucevii”²⁹.

Deși, în introducerea din care am extras cele de mai sus, Al. Lapedatu se ocupă mai ales de Suceava, el se pronunță hotărît împotriva teoriei originii teutonice a Cetății Neamțului, spunînd chiar că merită relevată „mirarea că se mai crede în originea ei teutonică, știut fiind că cavalerii teutoni (ordin religios, dar nu și specific național) nu au ajuns dincoace de Carpați în regiuni atît de nordice”³⁰. Și aici și în altă parte³¹, autorul socotește că numele Cetății Neamțului își are originea „de la colonia săsească ce în prima jumătate a secolului al XIV-lea puse început tîrgului, de la care cetatea și-a primit numele”³². Iată dar că, în persoana lui Al. Lapedatu, „teoria teutonică” nu își mai găsisese același entuziast susținător, ci, am spune, pe cercetătorul care socotea mai mult ca necesară reluarea discuției asupra teoriei ce dăinuia de atîta vreme.

Așa cum s-a petrecut și în atîtea alte ramuri de cercetare în domeniul istoriei patriei, unul din primele locuri, se poate spune chiar primul, în cercetarea problemei originii și evoluției fortificațiilor în Moldova, a fost ocupat de N. Iorga. În studii de amploare diferită, N. Iorga a tratat problemele nu privindu-le prin prisma (care reduce posibilitățile de înțelegere a faptelor, și închide, aproape fără excepție, drumul înspre noi rezultate) lucrurilor pretins clarificate și a ipotezelor ridicate la rangul de concluzie inatacabilă. Nu este locul aici să se vorbească despre factorii care au îngăduit (și poate chiar au determinat) noua direcție în cercetarea problemei construcțiilor cu caracter militar din Moldova epocii feudale, direcție pe care o ilustrează chipul de abordare și rezolvare a problemei întîlnit în lucrările lui N. Iorga. Nu este însă inutil să se pomenească, măcar în treacăt că, spre deosebire de mulți dintre cei ce l-au precedat și chiar urmat, Iorga nu s-a mulțumit numai cu folosirea datelor ofe-

²⁸ K. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevei*, p. XXI—XXII (introducere).

²⁹ *Ibidem*, p. XXIII.

³⁰ *Ibidem*, p. XXII, n. 1.

³¹ Fără să fie considerabil amplificată, problema este

reluată de Al. Lapedatu în articolul *Gravuri și vederi de la Cetatea Albă și cîteva considerațiuni istorico-arheologice asupra cetăților moldovenești*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, VI, p. 57—66.

³² *Ibidem*.

rite de izvoare interne ci. în limpezirea lucrurilor, a antrenat mărturii care scăpaseră atenției multora. Iar dacă cele spuse mai înainte se referă exclusiv la modul de tratare a problemelor, lor trebuie să li se adauge și constatarea că, în paginile numeroaselor lucrări ale lui N. Iorga și-au găsit loc nu numai fapte privind principalele și mult — dar din păcate atît de unilateral — discutatele cetăți de la Neamț și Suceava. Fără să reprezinte preocuparea centrală și cu atît mai puțin unică a marelui istoric român, problemele care constituie acum obiectul atenției noastre au primit, la el, rezolvări dintre cele mai interesante, ce lasă puțin loc îndoielilor justificate.

Una dintre cele mai mari și valoroase lucrări ale lui N. Iorga este cea intitulată *Studii istorice cu privire la Chilia și Cetatea Albă* (București, 1899), care tratează toate problemele istoriei de veacuri a celor două cetăți. Bogăția excepțională a materialului informativ folosit a făcut posibilă o amănunțită și, deși uneori greoaie, completă istorie a celor două orașe. Dar, și acest lucru trebuie scos în evidență, deși nu lipsesc cu totul, știrile privitoare nemijlocit la istoria celor două orașe, privite din punctul de vedere al rolului lor exclusiv militar, ocupă un loc secundar, lăsînd aspectului comercial al vieții Chilie și Cetății Albe partea cea mai mare. Chiar așa fiind însă, lucrarea păstrează un preț dintre cele mai mari în orice cercetare menită să facă lumină în probleme de istorie militară a veacurilor feudalismului dezvoltat.

Dacă, în lucrarea abia amintită, tema cercetată nu făcea necesară tratarea problemei originii tuturor cetăților moldovenești, această temă este prezentă în alte lucrări ale lui N. Iorga, lucrări în care, rînd pe rînd, cetățile moldovenești devin obiectul studiului.

În rezolvarea atît de discutatei probleme a începuturilor Cetății de Scaun de la Suceava, ca de altfel și atunci cînd abordează aceeași problemă în legătură cu Cetatea Neamțului, N. Iorga nu își îngustează posibilitățile de analiză, prin așezarea în centrul discuției a unui singur și destul de neclar document, așa cum o făcuse B. P. Hașdeu. Sesizînd imposibilitatea de a se da un răspuns valabil prin folosirea unei singure surse, marele savant N. Iorga pune înaintea problemei care ne preocupă acum o alta, mult mai cuprinzătoare, care poate asigura cadrul necesar unei discuții largi, și anume problema începuturilor orașului Suceava. După opinia savantului, aceste începuturi sînt de căutat în perioada de după invazia mongolă. Prin chiar faptul că admite aici existența unui centru de caracter urban fie și de organizare magdeburgică³³, cum o afirmă teza lui, Iorga oferă posibilitatea înțelegerii rostului ridicării unei cetăți la marginea orașului, cu sarcini evidente de a asigura paza orașului.

Mergînd pe aceeași linie, N. Iorga socotește că ridicarea Cetății Neamțului nu ar putea fi explicată decît tot ca urmare a nevoii ca aceasta să apere un oraș (decî Tîrgul Neamț) și respinge categoric părerea că Cetatea Neamțului a fost construită de cavalerii teutoni. Așa fiind, întemeietorii cetăților Sucevei și Neamțului nu sînt atît de pe nedrept lăudații cavaleri teutoni, ci voievodul moldovean de la sfîrșitul veacului al XIV-lea, Petru al Mușatei³⁴. Este de la sine înțeles că susținerile lui N. Iorga în problema originii cetăților moldovenești reprezentau o contribuție importantă la lupta împotriva „teoriei teutonice”,

³³ N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, I. Gotha, 1905, p. 173.

³⁴ *Ibidem*, p. 161 și urm.

a cărei dominație fusese aproape neconținută pînă atunci. Dar dacă această breșă era temeinic și sistematic realizată în paginile atît de citatei lucrări *Geschichte des rumänischen Volkes*, ea nu mai era apoi lărgită prin alte lucrări. Ar fi însă nedrept dacă nu s-ar remarca și faptul, că N. Iorga nu dispunea de alte posibilități, care să-i asigure depășirea cu mult a limitelor impuse de chiar sărăcia informației scrise. Așa se face că, nu la multă vreme după ce, în lucrarea citată, se opunea hotărît adeptilor „teoriei teutonice”, în *Istoria armatei românești* se mulțumea numai să facă considerații foarte juste asupra construcției cetăților și sistemului lor defensiv ca, de pildă, atunci cînd vorbește despre cetatea Sucevei ³⁵. Cît despre Cetatea Neamțului se rezumă numai la a spune că exista „încă de la începuturile domniei moldovenești ³⁶”. Surprinzător de puțin după începutul care deja s-a semnalat.

În sfîrșit, într-un studiu al cărui titlu nu are foarte multe legături cu conținutul ³⁷ N. Iorga abordează din nou problema fortificațiilor în Moldova epocii feudale, dar concluziile pe care le oferă nu sînt de loc în măsură să mulțumească. Chiar dacă în privința Hotinului opiniile lui se dovedesc juste ³⁸, rezistînd și verificărilor arheologice ³⁹, istoricul este departe de cele spuse anterior, atunci cînd se referă, de pildă, la Suceava. Nu cu mult înainte, se remarca faptul că N. Iorga pune cetatea Sucevei în legătură cu „întemeierea” orașului, atribuind-o veacului al XIV-lea. Dar după ce în lucrarea *Geschichte des rumänischen Volkes* afirmă aceasta, ceva mai tîrziu se mulțumea să declare că întemeierea cetății Sucevei „se datorește, la drept vorbind, lui Ștefan (cel Mare — n.n.) care e și creatorul sistemului de apărare prin cetăți . . .” ⁴⁰. De fapt nu era inexact ceea ce se afirma prin cuvintele abia citate. Dar, în orice caz, greșită este afirmația pe care o face cu alt prilej, referitor la cetatea Sucevei : ” . . . castelul de la Suceava, vechea capitală a țării, este o fundație a veacului al XV-lea”, pentru ca peste puțin să sublinieze încă o dată cele spuse mai înainte arătînd că Suceava, „este un castel construit de către moldoveni în veacul al XV-lea . . .” ⁴¹.

Opiniile citate mai sus au, fără îndoială, meritul de a contesta, într-un fel sau altul, valabilitatea „teoriei teutonice”, slăbindu-i puterea de circulație. Nu este mai puțin adevărat, că încercarea de a sintetiza și desprinde din lucrările amintite esența teoriei pe care N. Iorga voia să o opună aceleia, mai vechi, „teutonice” se va lovi de varietatea punctelor de vedere ale istoricului exprimate în diversele sale lucrări, teze foarte puțin legate între ele. Tocmai de aceea, poate, concluziile lui N. Iorga nu au oferit istoricilor de după el, sau contemporani lui, argumente în disputa cu partizanii „teoriei teutonice”, a cărei dănuire încă multă vreme este de semnalat.

În perioada care a urmat scrierilor amintite ale lui N. Iorga, au văzut lumina tiparului alte noi lucrări, în care se tratează aspecte legate de istoria cetăților moldovenești. Ca și mai înainte, ele sînt axate pe problema atît de con-

³⁵ N. Iorga, *Istoria armatei românești*, I, București, 1910, p. 76.

³⁶ *Ibidem*, p. 77.

³⁷ N. Iorga, *Les châteaux occidentaux en Roumanie*, București, 1929.

³⁸ *Ibidem*, p. 12. Afirmă că Hotinul a fost moștenit de moldoveni, cetatea fiind creația altora.

³⁹ În ultimii ani la Hotin ca și în alte părți din

R. S. S. Moldovenească au fost făcute săpături arheologice. Ele au îngăduit să se stabilească că cele mai vechi urme de cultură materială din epoca ce ne interesează de la Hotin, sînt din secolul al XIV-lea (cf. articolul lui Timošciuk, *Древнерусские поселения северной Буковины*, în *КС*, 97, 1955, p. 103 și urm.

⁴⁰ N. Iorga, *Istoria armatei românești*, I, p. 74.

⁴¹ N. Iorga, *Les châteaux . . .*, p. 18.

troversată a originii diferitelor fortificații, dar mai cu seamă pe problema originii cetății Neamțului.

O astfel de lucrare este aceea apărută în 1939, prin care se fac cunoscute unele rezultate ale cercetării arheologice efectuate la Neamț de un colectiv format din I. Minea, N. Grigoraș și ing. Gh. Cojoc, aceștia fiind și semnatarii cărții ⁴². Deși obiectul ei era acela de a face cunoscute rezultatele cercetării arheologice, cea mai mare parte din lucrare este rezervată tratării problemei originii Cetății Neamțului și prezentării câtorva episoade din istoria acestei fortificații. Autorii se arată a fi adversarii „teoriei teutonice” și partizanii originii locale a cetății. Atît Hașdeu, cît și cei ce l-au urmat ⁴³ și și-au însușit punctul lui de vedere, sînt combătuți cu argumente similare celor folosite de ei înșiși, pentru a-și susține tezele. Judicioasele observații cu privire la distribuția interioară a cetății, ca și cele în legătură cu puținele cercetări arheologice efectuate de curînd reușesc să asigure condițiile necesare ca, nu numai prezentarea materialului istoric și arheologic să fie de multe ori convingătoare, ci și concluziile, care fixează poziția autorilor lucrării față de cunoscuta „teorie teutonică” respinsă fără șovăială de ei ⁴⁴.

Dacă însă în lucrarea citată autorii sînt suficient de convingători în susținerile lor, nu același lucru se poate spune și despre o altă încercare, semnată de N. Grigoraș și intitulată : *Vechi cetăți moldovenești. Originea lor* ⁴⁵. De proporții reduse și, în ciuda faptului că titlul ar părea să sugereze o temeinică dezvoltare a problemei, lucrarea abundă în ipoteze, dintre care unele sînt cu deosebire greu de admis dacă se va ține seama că nu există nimic, care să vină în sprijinul lor. Paginile articolului citat oferă o cu totul nouă părere în istoriografia romînească cu privire la originea Cetății Neamțului, opinie ce lipsește din lucrarea colectivă arătată mai înainte, al cărei coautor fusese și N. Grigoraș. Astfel, el socotește că Cetatea Neamțului a fost ridicată de oarecare boieri, înaintea domniei lui Petru al Mușatei, mai departe spunîndu-se : „Cetatea Neamțului a fost ocupată, credem, de primii domnitori moldoveni, deoarece în mîinile unui boier devenea foarte primejdioasă. Am putea presupune că cel care a integrat-o definitiv în sistemul de organizare al țării a fost Petru I Mușat. Tot el trebuie s-o fi refăcut” ⁴⁶. Credincios punctului său de vedere, autorul merge și mai departe și socotește că chiar după consolidarea domniei în Moldova vor fi existat încă *cetăți* aparținînd boierilor. Ca argument se aduce faptul că, în actele omagiale (ca de pildă cel din 1387) alături de voievod apar și boieri și mai ales că se depune jurămint și în numele cetăților Moldovei. În funcție de aceasta, autorul crede că este îndreptățit să afirme că „după întemeierea principatului, pentru o anumită perioadă de timp au fost în Moldova două categorii de cetăți, anume : cetăți domnești și cetăți boierești. Primele au fost cetățile de la graniță. Celelalte, afară de întăriturile de lîngă centrele urbane, au fost boierești” ⁴⁷.

⁴² I. Minea, N. Grigoraș, Gh. Cojoc, *Din trecutul Cetății Neamțului*, 1940.

⁴³ Printre aceștia mai poate fi menționat pr. C. Mă-tase. cf. articolul *Cetatea Neamțului*, în *Boabe de grîu*, V, nr. 3, 1934.

⁴⁴ I. Minea, N. Grigoraș, Gh. Cojoc, *op. cit.*, p. 4 și urm.

⁴⁵ Iași, 1946. S-a folosit în extras din *Studii și cercetări istorice*, vol. XX (vol. III din seria nouă).

⁴⁶ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 9.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 93.

Dacă marea majoritate a lucrărilor de care ne-am ocupat pînă acum s-au distins printr-o manieră deosebită de tratare a problemelor, fiind de cele mai adeseori axate pe problema originii cetăților moldovenești, reducîndu-se, de fapt, la aceasta, nu de mult a apărut o lucrare ce trebuia să fie sinteza unor studii apărute anterior. Ea îmbrățișa nu numai domeniul de care ne ocupăm și noi, ci toate laturile vieții militare în perioada de pînă în veacul al XVII-lea, inclusiv.

Apărută în 1947, lucrarea intitulată *Istoria artei militare a romînilor pînă la mijlocul veacului al XVII-lea* reprezintă, credem, cea mai cuprinzătoare și documentată prezentare a vieții militare în Țările Romîne. Este adevărat, că sarcina pe care însuși autorul și-a propus-o, de a prezenta viața militară sub toate aspectele în care se poate privi ea (organizare, armament, tactică, fortificații și strategie) a dus inevitabil la tratarea neproportionată a problemelor, dar chipul în care s-a realizat aceasta oferă măcar o privire de ansamblu dintre cele mai bune asupra evoluției artei militare la noi, începînd din cele mai vechi timpuri. Iar dacă aici nu reținem din lucrare decît părțile privitoare la fortificații, o facem nu fiindcă restul materialului ar fi lipsit de valoare informativă, ci pentru că el nu își găsește loc în paginile de față.

Prezentarea în cele trei capitole de bază ale lucrării (cap. III, IV și V) a informațiilor cu privire la cetățile moldovenești este făcută uneori inegal ca putere de convingere, dar aceasta nu constituie o piedică în procesul de cunoaștere a evoluției fortificațiilor la moldoveni. Dar ceea ce surprinde, fără îndoială, în lucrarea citată este chipul în care se tratează problema cheie, aceea a originilor cetăților Neamțului și Sucevei. Vorbind, de pildă, despre Cetatea Neamțului, autorul spune următoarele: „Neamț, cum indică numele său, pare a fi fost clădită de germani, dar dacă a fost clădită de cavalerii teutoni în mijlocul veacului al XIII-lea sau de sașii din valea Siretului nu se poate ști”. Deși cele spuse nu îngăduie să se tragă concluzia că autorul ar fi partizanul părerii enunțate, comentariul din unele note ale aparatului critic îl arată înclinat către ea ⁴⁸. Dar cu Neamțul se pare că nu s-a încheiat la R. Rosetti capitolul fundațiilor teutonice. Citînd părerea lui D. Onciul, autorul menționează și pentru cetatea Crăciuna aceeași origine teutonică, păstrînd însă în exprimarea ideilor sale aceeași linie obiectivistă, ca și în cazul Cetății Neamțului. Greutatea de a înțelege poziția fermă a lui R. Rosetti cu privire la începuturile cetăților moldovenești, se face simțită nu numai în ce privește cele două cazuri citate, ci și în cazul Sucevei, despre care (citînd cîteva lucrări) spune că „ar fi fost clădită de domnitorul Petru al Mușatei” ⁴⁹. Or, acest chip de a trata o problemă majoră, deși nu aruncă o lumină nefavorabilă asupra întregii lucrări, nici nu este menit să îngăduie concluzii viabile, ceea ce se și remarcă în încheierea lucrării.

Cu această lucrare se încheie de fapt seria contribuțiilor aparținînd istoriografiei burgheze din țara noastră, în care problema originii unora din cetățile moldovenești ale evului mediu a constituit obiectul unor discuții mai mult sau mai puțin speciale. Așa cum a reieșit din prezentarea opiniei fiecărui autor citat, slăbiciunea ce poate fi atribuită prin generalizare tuturor acestor lucrări

⁴⁸ R. Rosetti, *Istoria artei militare a romînilor pînă la mijlocul veacului al XVII-lea*, n. 10.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 93.

a constituit-o neglijarea analizei condițiilor interne și externe în care a devenit necesară construirea acestor cetăți, la care s-a adăugat slaba atenție acordată etapelor dezvoltării sistemului defensiv al Moldovei în evul mediu și cauzelor ce au generat aceasta. Chiar dacă trebuie să se recunoască greutatea obiectivă întâmpinată de istoricii menționați pînă aici în rezolvarea problemelor arătate, greutatea constînd în lipsa unor cercetări arheologice în măsură să suplinească puținătatea informației scrise, nu putem să nu formulăm obiecții serioase cu privire la graba cu care se socoteau concludente unele mențiuni documentare (ca în cazul aceluși „castrum munitissimum”) sau apropierea forțată între numele unei cetăți și originea ei.

Deși a avut, la început, de întâmpinat aceleași greutăți generate de insuficiența informației, istoriografia romînească marxistă s-a situat, în majoritatea lucrărilor apărute după 23 August 1944, pe poziții fundamental noi în tratarea problemelor privind originea celor mai vechi cetăți moldovenești (în special Neamțul și Suceava). Pornind de la principiul just al materialismului istoric potrivit căruia apariția fenomenelor suprastructurale este generată de dezvoltarea economico-socială a unei societăți, istoriografia marxistă romînească a încercat nu numai să încadreze cronologic aceste fenomene, dar și să le găsească resorturile intime. În plus, în unele lucrări apărute recent, nu se procedează pur și simplu la respingerea automată a „teoriei teutonice”, ci aceasta este supusă unei discuții atente și multilaterale, a cărei amploare este determinată și făcută posibilă de caracterul studiului respectiv.

O nouă dovadă a eforturilor depuse în anii din urmă de a așeza pe noi baze discuția referitoare la evoluția sistemului defensiv al Moldovei în veacurile evului mediu este aceea concretizată prin studiul semnat de I. Focșăneanu și Gh. Diaconu intitulat *Bazele puterii militare a lui Ștefan cel Mare*⁵⁰. Fără să-și fi propus o tratare de ansamblu a unui cerc mai larg de probleme, autorii fac aici dovada situării pe poziții principial și teoretic noi, a căror superioritate în procesul de cercetare se vedește cu ușurință, materializîndu-se în interpretarea științifică justă a unor fapte de strictă istorie militară, acestora găsindu-li-se explicații de care se leagă dialectic (ca de pildă în legătură cu modificările aduse sistemului defensiv al Moldovei o dată cu folosirea artileriei la asediarea locurilor întărite)⁵¹. Dacă în această primă lucrare citată problema originii vechilor cetăți moldovenești nu este atinsă, și aceasta din cauze cu totul obiective, ei i se rezervă, în schimb, un studiu special întocmit de N. Constantinescu⁵². Propunîndu-și să reia discuția asupra temei enunțate, autorul operează atît cu datele scrise, cît și cu cele arheologice ce i-au stat la îndemînă, ultimele fiind rodul unor cercetări personale întreprinse la Cetatea Neamțului. Printr-o analiză atentă a fiecăreia din cele două categorii de izvoare și supunînd unei minuțioase discuții argumentele partizanilor „teoriei teutonice”, N. Constantinescu formulează încheierea că nu există temeuri convingătoare în favoarea opiniei menționate. În sprijinul acestei afirmații autorul aduce, ca o foarte utilă completare a argumentării sale, rezultatele studiului comparativ asupra planurilor cetăților de la Neamț și Suceava, pe de o parte, și acelea ale forti-

⁵⁰ Apărut în volumul *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956.

⁵¹ I. Focșăneanu și Gh. Diaconu, *Bazele puterii*

militare a lui Ștefan cel Mare, loc. cit., p. 128.

⁵² N. Constantinescu, *Date noi în legătură cu Cetatea Neamțului*, în *SCIV*, XI, 1, 1960.

ficațiilor sigur teutonice, pe de altă parte⁵³. Combătînd teoria originii teutonice a Cetății Neamțului și, prin apropiere tipologică, implicit a celei de la Suceava, chiar dacă autorul ezită în stabilirea regiunii de baștină a planului acestora⁵⁴, nu vede nici un motiv în a nu socoti că ridicarea acestor cetăți aparține vremii lui Petru I Mușat.

Avînd ca punct de plecare, în primul rînd, rezultatele cercetărilor arheologice, V. Vătășianu, în volumul întii al lucrării sale *Istoria artei feudale în Țările Romîne* (Buc. 1959) face loc unei discuții similare, a cărei sarcină este mai puțin aceea de a scoate pregnant în evidență poziția autorului referitor la originea teutonică a cetății Sucevei și a aceleia de la Neamț și mai mult de a stabili datarea și originea *planului* lor. O remarcabilă scrupulozitate științifică, uneori stăruitor subliniată — determină pe autorul lucrării arătate să nu prezinte decît în forme ipotetice punctul său de vedere asupra problemelor de mai sus. Chiar așa fiind însă, nu este greu de desprins încheierea că cele două cetăți sînt atribuite ultimului sfert al veacului al XIV-lea, ceea ce face, implicit, sigură respingerea de către V. Vătășianu a „teoriei teutonice”.

Din cele de mai sus reiese cu claritate că în istoriografia marxistă romînească din ultimul deceniu se înregistrează o poziție tot mai hotărîtă, bazată pe analiza profundă a celor mai variate izvoare, în respingerea teoriei teutonice cu privire la originea cetăților de la Neamț și Suceava, lucrările citate și mai ales ultima dintre ele aducînd pentru aceasta o multitudine de fapte, analize și argumente. Este, de aceea, cu atît mai puțin explicabilă reapariția, formulată cu forme surprinzător de categorice, a „teoriei teutonice” într-o lucrare dedicată special problemelor de arhitectură⁵⁵. În această lucrare și nesuștinută de argumente concludente se exprimă din nou opinia că atît cetatea Neamțului, cît și „cea dintîi cetate a Sucevei” au fost construite de cavalerii teutoni”⁵⁶.

Expunerea de mai sus a scos în evidență nu numai saltul calitativ înregistrat de istoriografia romînească marxistă în abordarea unei probleme majore din trecutul nostru, dar a lăsat să se înțeleagă și enormele cîștiguri de ordin științific obținute de știința istorică de pe urma cercetărilor arheologice întreprinse la Suceava și Neamț în cetățile ale căror ruine se văd și astăzi. Deși soldate cu rezultate însemnate, aceste cercetări sînt încă departe de a-și fi spus ultimul cuvînt și pentru a înțelege și aprecia la justa lor valoare realizările anilor din urmă considerăm că nu poate fi lipsită de interes schițarea, în linii foarte generale, a realităților existente pînă de curînd în cercetarea arheologică a monumentelor istorice de caracter militar.

În cercetarea monumentelor cu caracter militar din Moldova, un loc deosebit, justificat atît prin amploarea lucrărilor executate, cît și prin bogăția și valoarea rezultatelor obținute, îl ocupă arhitectul austriac K. A. Roms-

⁵³ Discuția privitoare la *planul* primelor cetăți moldovenești din epoca feudală (Șcheia — Suceava, Cetatea de Scaun de la Suceava, Cetatea Neamțului) s-a reluat în lucrarea lui Gh. Diaconu și N. Constantinescu, *Cetatea Șcheia*, București, 1960. Cum însă în această lucrare nu se tratează și probleme care să

intereseze nemijlocit discuția de față, nu considerăm necesar să stăruim aici asupra ei.

⁵⁴ N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 101—102.

⁵⁵ Gr. Ionescu, *Relatări asupra istoriei arhitecturii romînești*, București, 1954.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 104.

torfer. Om de o înaltă cultură și cu deosebite priceperi în domeniul în care s-a manifestat, Romstorfer a fost primul care a readus la viață monumente de care se leagă pagini nemuritoare din istoria luptei pentru independență a poporului român : Suceava, Neamț etc. Nu se va acorda atenție prea mare chipului în care menționatul arhitect a organizat și condus cercetările ce s-au efectuat în Moldova timp de mulți ani de zile, ci se va face numai o sumară trecere în revistă a principalelor rezultate obținute de el.

În activitatea lui Romstorfer, un loc de prim rang l-a ocupat, indiscutabil, cercetarea Cetății de Scaun de la Suceava și platoul din fața cetății, care se numește de la el încoace „cîmpul șanțurilor”. Romstorfer găsea cetatea de la Suceava, în ultimul deceniu al veacului trecut, acoperită de mormanul de dărîmături, rezultat al veacurilor scurse, la care mîna oamenilor adăugase nu puțin. În îndepărtarea molozului și scoaterea la lumină a ceea ce se mai păstra a constat, de fapt, și principalul rost al muncii de zece ani a arhitectului Romstorfer la Suceava. Importanța acestei munci, exprimată atît de plastic de chiar Romstorfer în introducerea lucrării publicată în romînește în 1913, nu poate scăpa nimănui, și rezultatele ei au îmbogățit, dincolo de orice îndoială, cunoștințele istoricilor despre această fortificație. „Ruinele acestea sînt azi explorate. Zece ani — de la 1895 pînă la 1904 — a ținut lucrarea de dezgropare a părților acoperite de ruine din vechea cetate. Comori materiale, adevărat, nu s-au scos ; rezultatele cercetărilor au fost însă . . . atît de frumoase, încît se va putea vorbi, în schimb, de multe comori prețioase cîștigate pentru trecutul și pentru istoria artelor din cuprinsul de odinioară al Moldovei”⁵⁷.

Ca urmare a cercetării nu numai a cetății dar și a platoului din fața-i, au fost adunate numeroase materiale, vestigii ale unui trecut de lux și luptă al cetății. Cadre ornamentate de uși și ferestre, plăci de marmură, armament, ceramică de o înaltă valoare artistică, cable pentru sobe împodobite magistral, iată numai o sumară și nici pe departe ilustrativă înșiruire a rezultatelor cercetărilor. În afara lor însă mai trebuie semnalată și latura de strictă specialitate a lui Romstorfer, anume ridicarea (chiar cu unele inexactități) a planului general al cetății și întocmirea a numeroase alte însemnări.

Dacă meritele arhitectului K. A. Romstorfer în cunoașterea realităților sucevene și nu numai a lor⁵⁸ trebuie scoase în termenii cuveniți la lumină, menționarea lor nu poate împiedica pe cercetătorul obiectiv să consemneze și slăbiciunile ce s-au făcut remarcate în munca lui în timpul anilor închinăți acestui monument, precum și a altora de importanță de loc mai mică. Aceste slăbiciuni sînt rezultatul lipsei unei pregătiri arheologice și ele s-au făcut remarcate mai puțin în ceea ce privește metodele generale de planificare și executare a lucrărilor (deși și la acest capitol a fost deficitar) și mai mult în privința înregistrării obiectelor descoperite prin consemnarea (fără de care valoarea lor se reduce considerabil) a locului exact și condițiilor stratigrafice în care au fost descoperite. Împrejurarea, că făcea pentru prima dată cercetarea unui loc atît de bogat în materiale de o incontestabilă valoare, impunea lui

⁵⁷ K. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevii*, publicată în romînește cu o notiță istorică de Al. Lapedatu, București, 1913, p. 4.

⁵⁸ La Cetatea Neamțului, activitatea lui Romstorfer a fost cu mult mai puțin însemnată și ca atare și

observațiile nu au caracterul celor de la Suceava, fiind adeseori greșite (cf. lucrarea *Schloss Neamțu und einige Klosteranlagen in seiner Umgebung*, Cernăuți, 1899).

Romstorfer o atenție deosebită și o manieră de lucru, pe care faptul că el era totuși un diletant l-a împiedicat să le posede. Așa fiind, materialele descoperite au fost adunate fără ca undeva, în însemnările arhitectului, să apară și cele ale arheologului. Este limpede că, în aceste condiții, valoarea științifică a obiectelor descoperite a fost considerabil redusă iar folosirea lor cu rostul de a data complexe din cetate este deosebit de grea, dacă nu chiar imposibilă.

Dar, așa cum o spuneam numai cu puțin mai înainte, meritele nu trebuie să ne îndepărteze atenția de la slăbiciuni și invers. Consemnarea ultimelor nu umbrește cu nimic mai mult decât ar trebui pe primele și recunoașterea părților pozitive nu trebuie să fie rezultatul exclusiv al respectului exagerat pentru cel ce a înțeles primul valoarea unei munci, de uriașă importanță pentru cercetarea istoriei Moldovei.

După începutul — pe care rezultatele obținute îl făceau a fi promițător — al lui Romstorfer, contrar așteptărilor, monumentele istorice de caracter militar din Suceava, nu au atras atenția, în măsură cuvenită, guvernanților de atunci ai României. Nu s-au organizat, după cum ar fi fost firesc, acțiuni menite să împiedice distrugerea monumentelor și ceea ce totuși s-a făcut a purtat mai mult caracterul unor acțiuni particulare, și în orice caz foarte puțin științifice. Evident, în asemenea condiții nici nu putea fi vorba de progrese sensibile în cunoașterea trecutului fortificațiilor din Moldova, și publicațiile românești din primele patru decenii ale veacului nostru ilustrează această stare de lucruri. (Cu excepția intervențiilor mai mult sau mai puțin salutare, efectuate și ele în condiții de aproape totală necunoaștere a principiilor de bază ale arheologiei, intervenții ce se datoresc tot unui arhitect, I. Fakler⁵⁹, și unor valoroși istorici — dar nu și arheologi — ca I. Minea⁶⁰ etc.. nu ar mai putea fi pomenită în perioada arătată decât activitatea lui Gr. Avachian).

Dacă pînă acum, și lucrul acesta socotim că a reieșit din cele spuse mai înainte, problema fortificațiilor din Moldova veacurilor XIV—XVI nu s-a aflat la locul ce i se cuvenea, fiindu-i preferate aspecte ale vieții strict politice a statului feudal moldovean, în ultimii zece ani ea a căpătat, în sfîrșit, atenția cuvenită din partea cercetătorilor. Încetînd să mai reprezinte, așa cum se întîmpla în România burgheză, un domeniu în care diletantismul, chiar și al celor mai avansați dintre istorici, făcea mai mult rău decât bine, studierea pe calea cercetării arheologice a apariției și dezvoltării diferitelor centre fortificate de caracter militar din Moldova a căpătat acum o importanță majoră și este tratată ca atare. Inclusă în planul de cercetări sistematice arheologice al Academiei R.P.R., ea se află acum la un nivel superior, incomparabil cu cel pe care îl atinsese cu numai 10—15 ani mai înainte.

⁵⁹ În ciuda rezultatelor uneori interesante pe care le comunică, cercetările lui I. Fakler poartă și ele amprenta diletantismului. Afirmațiile lui că ar fi făcut în perioada 1902—1906 „examinarea arheologică” a ruinelor Cetății Neamțului nu sînt cu nimic justificate, cercetarea, în esență, purtînd amprenta specialității celui ce o efectua. În legătură cu cercetările lui I. Fakler, vezi comunicarea *Cîteva note despre Cetatea Neamțului*, în *BCMI*, VI, aprilie-iunie 1913.

⁶⁰ În 1939, un colectiv format din I. Minea, N. Gîrgoraș și ing. Gh. Cojoc, a efectuat cercetări la Cetatea Neamțului. Ele au avut menirea să dezvelească, în continuare, complexe ce erau cunoscute sau numai presupuse. Lucrarea apărută, însă în 1940, cuprinzînd rezultatele cercetărilor este lipsită de reală valoare științifică și excesiv de rezumativă (cf. I. Minea, N. Gîrgoraș și ing. Gh. Cojoc, *Din trecutul Cetății Neamțului*, Iași).

Cel mai important punct al cercetărilor de pînă acum este Suceava, fosta capitală a Moldovei între veacurile XIV—XVII. După o întrerupere de aproape 50 ani, Cetatea de Scaun din Suceava a devenit din nou obiect de cercetare. Spre deosebire însă de ceea ce se făcuse în perioada 1895—1904, noile lucrări începute în 1951, sub conducerea Academiei R.P.R., sînt efectuate de specialiști, care se călăuzesc după principiile științifice ce pot asigura rezolvarea multilaterală a problemei fortificațiilor. Așa s-a întocmit și urmat un plan de cercetare, menit să asigure stabilirea legăturilor dintre Cetatea de Scaun din Suceava și complexele care o înconjoară, precum și studierea cetății în evoluția ei de secole. Asupra rezultatelor obținute nu este locul să ne oprim aici; ele vor deveni cunoscute mai pe larg în cele ce urmează.

La capătul acestei treceri în revistă a lucrărilor mai vechi sau mai noi în care, parțial sau integral, cetățile din Moldova în general și aceea de la Suceava în special au constituit obiectul atenției istoricilor sau arheologilor, se cuvine să fie scoase în evidență cîteva din concluziile la care cercetătorii au ajuns pîuă în prezent, ele reprezentînd, de fapt, stadiul la care se află cercetarea problemei.

Părerile în legătură cu originea cetăților moldovenesti au cunoscut, în decursul secolelor, o evoluție dintre cele mai interesante care, în rezumat, ar putea fi exprimată prin atribuirea meritului de a fi pus bazele cetăților moldovenesti, în principal, străinilor. Dacă în cronica interpolată a lui Grigore Ureche se presupunea că aceștia ar fi fost „ianovezii”, în lucrările mai tîrzii începea să se emită părerea că cetățile datează din vremea dacilor, arătîndu-se însă ca posibilă și ridicarea lor de către romani. Dar, ceea ce este mai important, o dată cu lucrările ilustrului voievod-cărturar Dimitrie Cantemir, părerea că genovezii au construit cetățile este respinsă și încă de o manieră categorică. Oricum însă, posibilitățile foarte restrînse de informare ale cărturarilor de pînă în veacul al XVIII-lea au imprimat lucrărilor și mai ales încheierilor la care ei ajungeau, caracterul exclusiv al ipotezelor, unele din ele deosebit de hazardate.

Dacă pentru vremea în care trăiau și scriau Miron Costin și cei ce i-au urmat, situația aceasta era pe deplin justificată, nu același lucru se poate afirma și dacă ne referim la părerile ce se exprimau în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, și, mai ales, în primele decenii ale veacului nostru.

În anii celei de-a doua jumătăți a veacului trecut, în istoriografia romînească începe să circule, cu drepturi majore, părerea emisă într-una din lucrările lui B. P. Hașdeu, părerea potrivit căreia o parte din cetățile Moldovei (la el, numai Cetatea Neamțului) ar fi fost construită de cavalerii teutoni a căror prezență în regiunile noastre este atestată pentru începutul veacului al XIII-lea. Suținută în continuare de D. Onciul și de alții, „teoria teutonică” își face cu insistență loc nu numai în lucrări de mai mică importanță, ci și în lucrări de sinteză. Ea a căpătat adepți printre cercetători de valori diferite și, în ciuda faptului că nu întrunea unanimitatea voturilor istoricilor, nu a fost combătută după cuviință.

În același timp, însă, în lucrările unora dintre istorici își făcea loc și altă părere care atribuia meritul de a fi construit cetățile nu străinilor, ci voievozilor Moldovei. Dar dacă problema originilor cetăților Moldovei nu a reușit să primească o rezolvare unică, toți istoricii au căzut de acord în a recunoaște lui Ștefan cel Mare marele merit de a fi reorganizat sistemul defensiv al țării, în funcție de nevoile presante impuse de lupta pentru apărarea independenței țării. Cu aceasta însă problema nu a fost rezolvată integral și ea necesită o reluare menită să completeze aspectele puțin tratate înainte.

Din cele expuse pînă aici s-au desprins, credem, și sarcinile cărora lucrarea de față este chemată să le răspundă. Una din ele constă în reluarea problemei originilor Cetății de Scaun a Sucevei și cîntărirea probelor ce se pot aduce în favoarea uneia sau alteia din ipotezele arătate mai sus. Această sarcină apare cu atît mai necesară dacă avem în vedere nesiguranța care domnește încă în momentul de față în problema enunțată. Va trebui apoi să se caute soluția într-altă problemă de importanță majoră, și anume stabilirea proporțiilor și cauzelor transformărilor petrecute în sistemul defensiv al capitalei Moldovei în a doua jumătate a veacului al XV-lea. Pentru că, și aceasta este bine să se sublinieze, nu este suficient să se afirme, chiar dacă este adevărat, că îmbunătățirile aduse sistemului defensiv al Moldovei în perioada de după 1470 se datoresc minții pătrunzătoare a lui Ștefan cel Mare, fără să se și arate în ce constă, de fapt, esența celor petrecute.

II

Situată în imediata apropiere a orașului, pe latura lui de est, Cetatea de Scaun de la Suceava este așezată pe un pînten ce înaintează puțin în lunca rîului cu același nume. Acesta este punctul terminal al unui platou de mai multe sute de hectare, ce se întinde înspre est și sud-est, pînă dincolo de satele Lisaura și Ipotești, platou pe care apa Sucevei îl mărginește pe latura lui de nord. Astfel, cetatea domină atît partea de nord-est a orașului, cît și valea rîului.

Așa cum apare astăzi, Cetatea de Scaun a Sucevei nu mai păstrează decît în mică măsură aspectul pe care l-a avut inițial, căci ea a suferit, în repetate rînduri, modificări dictate fie de nevoi de caracter strict militar, fie, de cele mai multe ori, de necesitatea creșterii confortului în cetate. Exemplu de refacere, menită să adauge cetății tărie, poate servi ridicarea unor ziduri care înconjoară nucleul principal al cetății ca un inel (dar care se păstrează, din nefericire, destul de rău); în ceea ce privește amenajările legate de creșterea confortului în cetate, încăperile situate la colțul de sud-est și pe latura de sud a cetății pot servi drept exemple deosebit de ilustrative.

În forma ei actuală, Cetatea de Scaun a Sucevei se prezintă ca un punct bine întărit, compus din complexe strîns legate între ele, deși datînd din epoci diferite. Transformările și amplificările acestea succesive sînt rezultatul schimbărilor survenite în tehnica de luptă, schimbări pe care le eclipsează cea din a doua jumătate a veacului al XV-lea. Ni se pare necesar să arătăm, mai întîi, cum se prezintă cetatea acum, mulțumindu-ne — pentru a nu anticipa cu nimic asupra celor ce vor face obiectul articolului de față — să indicăm numai ceea ce poate servi la o mai bună orientare.

Pe punctul dominant al pîntenului, pe care numai un mic pîrîiaș⁶¹ îl desparte de oraș, se află fortificația ce constituie, de fapt, elementul principal al sistemului defensiv creat în decursul timpurilor cu scopul apărării orașului, și anume cetatea. Fortul principal al acesteia, reprezentat de un patrulator, a cărui latură de nord-est nu se mai păstrează însă astăzi, constituie întăritura construită inițial. Mai târziu, acesteia i s-a adăugat o „pînză” exterioară de ziduri, care nu se păstrează nici ea în întregime. Așezată în jurul fortului principal, la o distanță de aproape 20 m. de zidurile lui, această „pînză” exterioară era întărită cu bastioane, dispuse la distanțe aproximativ egale. În afara zidurilor se află un puternic șanț de apărare, deschis la ambele capete, care mărginește însă numai laturile de sud și est ale cetății, adică tocmai laturile ce se legau de platoul pomenit mai sus. În rest acest șanț devenea inutil, dat fiind faptul că panta abruptă, care începea chiar de sub ziduri și care se oprea în malul drept al pîrîului deja amintit, asigura laturilor respective ale cetății o apărare destul de sigură. Dincolo de șanțul de apărare se întinde platoul de care am vorbit mai sus și care poartă, cel puțin în apropierea nemijlocită a cetății, urmele unor amenajări repetate, care-l făceau și pe el să joace un rol bine precizat în sistemul defensiv al cetății. Cu această sumară prezentare — căreia, evident, i s-ar putea adăuga și alte amănunte, dar pe care nu le socotim absolut indispensabile în discuția de față — credem că cele de mai jos vor putea fi mai lesne urmărite, ea scutindu-ne, ulterior, de precizări ce nu ar face decît să îngreueze prezentarea faptelor.

Fortul principal al Cetății de Scaun de la Suceava este reprezentat de un patrulator cu laturile egale două cîte două. Dimensiunile acestor laturi nu pot fi indicate cu exactitate decît în ce le privește pe cele mici (laturile de nord și sud). Dimensiunile laturilor mari ale cetății sînt mai greu de stabilit întucît, datorită așezării lui chiar la începutul pantei abrupte amintite mai sus, zidul de nord al cetății (egal ca lungime cu cel de sud, care s-a păstrat în bune condițiuni) s-a prăbușit în întregime, antrenînd în cădere și o parte din zidurile de est și vest, adică acelea lungi. Greșelile în stabilirea lungimii laturilor mari ale cetății nu pot fi totuși decît relativ mici, deoarece dispunem de suficiente posibilități pentru stabilirea dimensiunilor acestor ziduri⁶². Ca urmare, ținînd seama de faptul că dimensiunile laturilor cetății erau : 36 m și circa 40 m, se poate afirma că fortul principal al cetății avea aproape forma unui pătrat. Grosimea zidurilor este de 2 m (evident, există și abateri de la această cifră medie, însă ele nu depășesc, de regulă, 5 cm), ceea ce oferă posibilitatea să se facă aprecieri și asupra tăriei cetății⁶³, mai ales dacă avem în vedere și faptul că zidurile erau, la rîndu-le, ocrotite de șanțul de apărare.

⁶¹ Pîrîul acesta poartă un nume obișnuit în Moldova, care exprimă de fapt și funcția pe care o îndeplinește de fiecare dată cînd mărginește sau traversează așezări orașenești : Căcaina.

⁶² Un prețios ajutor în acest sens îl oferă chipul regulat în care sînt dispuse turnurile de mijloc ale laturilor cetății și faptul că pe trei din cele patru laturi acestea se păstrează, Așa fiind calcularea distanței din colțul de sud-vest al cetății pînă la turnul de pe

mijlocul laturii de vest dă posibilitatea ca, prin dublarea ei, să se stabilească lungimea zidului. În afară de aceasta, săpăturile arheologice efectuate în Cetatea de Scaun au sesizat pe latura de nord o porțiune dintr-un zid, a cărui orientare și poziție permit să se tragă concluzia că este vorba de o parte din zidul de nord al cetății (cf. SCIV, 1954, 1—2, p. 258, fig. 3).

⁶³ La cealaltă cetate de la Suceava, cetatea Șcheia, grosimea medie a zidurilor este de 3 m (cf. SCIV, IV, 1953, 1—2, p. 366).

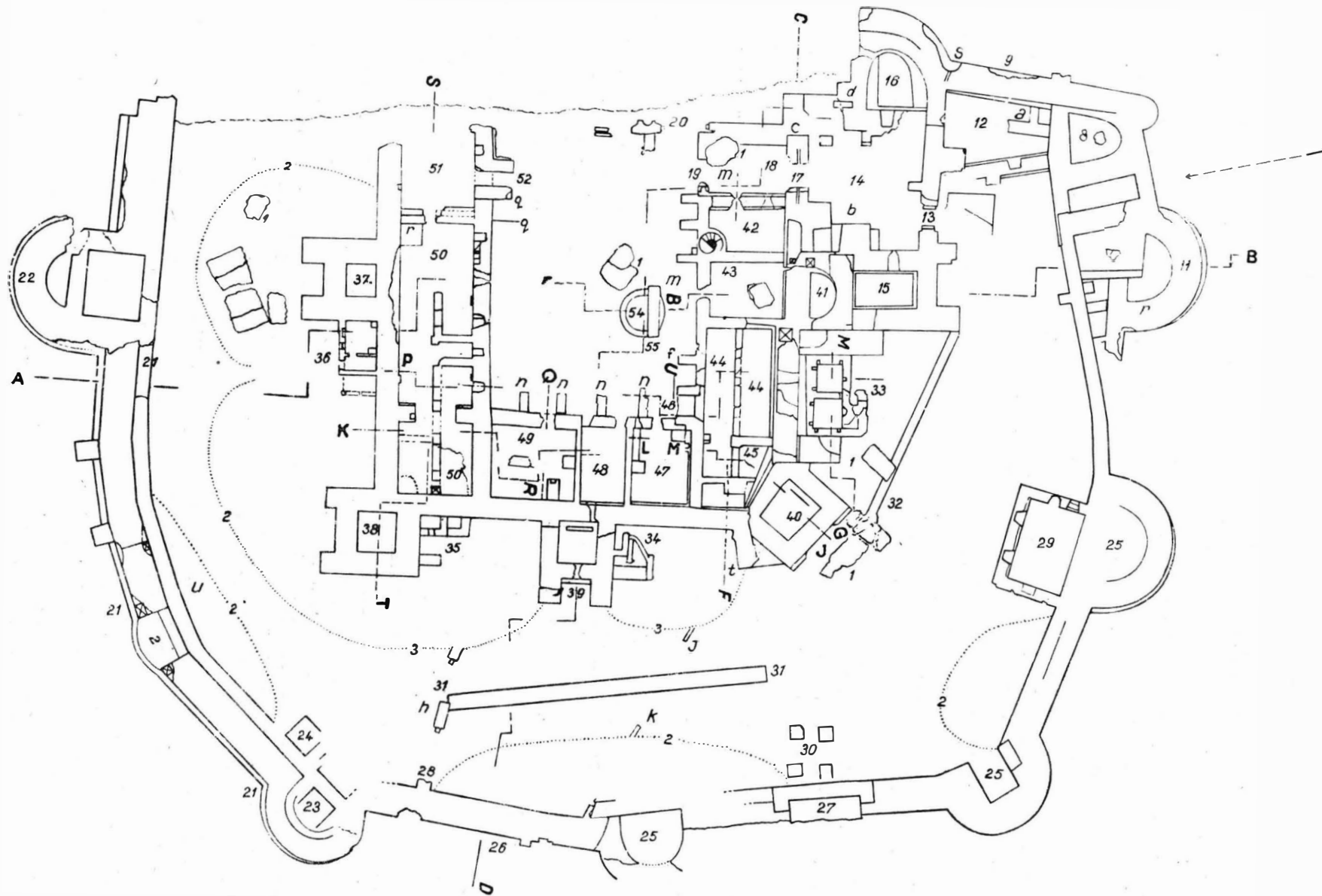

Fig. 18. — Planul Cetății de Scaun de la Suceava (după K. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevii*).

Puterea de rezistență a cetății, care, și așa, prin grosimea zidurilor și locul unde era așezată, era inexpugnabilă, a mai fost încă sporită prin ridicarea a opt turnuri, dispuse în cele patru colțuri ale cetății și pe mijlocul laturilor ei. Turnurile erau de formă pătrată și înseriau o suprafață interioară de 16 m² în medie (cu mici abateri, în plus sau minus). Așezarea lor în afara curteii face ca planul Cetății de Scaun de la Suceava să fie deosebit de cel al Cetății Neamțului, construită și ea în aceeași epocă⁶⁴. Faptul că în trecut s-a susținut nu o dată că, întocmai ca și Cetatea Neamțului, cetatea Sucevei ar fi fost construită de cavalerii teutoni — chemați în regiunile de graniță ale regatului Ungariei de către regele Andrei II⁶⁵, la începutul veacului al XIII-lea și avînd rosturi mai mult militare decît religioase — pune în fața cercetătorului, care se ocupă cu cercetarea trecutului mai îndepărtat al cetății Sucevei, problema datării nucleului principal al fortificației. În felul acesta însă devine indispensabilă o discuție mai largă, în care datele stratigrafice ocupă un loc de primă importanță, dar din care nu pot lipsi nici observații asupra materialului ceramic și numismatic descoperit în Cetatea de Scaun și pe platoul din fața ei, așa-numitul „cîmp al șanțurilor”⁶⁶.

Larga circulație a părerii potrivit căreia atît Cetatea de Scaun a Sucevei, cît și cetatea de la Neamț ar fi fost construite de cavalerii teutoni făcea necesară verificarea ei pe baza cercetărilor arheologice. Ar fi trebuit — în cazul în care teoria originii teutonice ar fi fost exactă — să se găsească urme bogate, doveditoare ale existenței aici a unei așezări de oarecare însemnătate, începînd cu primele decenii ale veacului al XIII-lea. Aceste urme trebuiau să fie poate chiar deosebit de bogate, dat fiind că, pentru a putea rezista cu succes unor atacuri de oarecare proporții, cavalerii teutoni trebuiau să se fi aflat acolo în număr destul de mare. În afară de aceasta, pe locul unde se presupunea existența fortificației cavalerilor teutoni, trebuia să se fi păstrat măcar unele urme ale atît de discutatei întărituri. Este adevărat că nu s-a spus nimic categoric în legătură cu faptul că cetatea va fi fost de pămînt sau din piatră — lăsîndu-se astfel deschisă posibilitatea unor noi precizări — dar, și într-un caz și în celălalt, descoperirea unor cît de slabe urme este absolut necesară pentru a se putea dovedi temeinicia părerii exprimate de B. P. Hașdeu și însușită de atîția dintre istoricii romîni de după el. Cercetările arheologice efectuate la Suceava și la Neamț demonstrează însă cu certitudine că asemenea urme lipsesc cu desăvîrșire. Fără să anticipăm cu prea mult, trebuie totuși să menționăm de acum, că cele mai vechi urme arheologice datînd din epoca feudală (fiindcă la aceasta se reduce esența problemei) nu datează decît din veacul al XIV-lea, din perioada în care Moldova cunoștea domnia, ce pare atît de sigură, a lui Petru I Mușat.

⁶⁴ La cetatea Neamțului turnurile de colț sînt dispuse în interiorul fortului; aici nu existau turnuri pe mijlocul laturilor (cf. Gr. Ionescu, *op. cit.*, p. 250, planul cetății Neamțului; cf. de asemenea N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 95, fig. 2/3).

⁶⁵ Invitarea cavalerilor teutoni era dictată de pericolul pe care îl reprezentau, pentru granițele de est și sud ale regatului ungar, atacurile neîncetate ale cumnilor.

⁶⁶ În lucrarea pe care a publicat-o la sfîrșitul ac-

tivității sale de cercetare la Suceava, K. A. Romstorfer folosește pentru prima oară acest termen, el fiind apoi adoptat și de către colectivul de cercetări care, începînd din anul 1951, efectuează cercetări arheologice la Suceava (cf. K. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevei descrisă pe temeiul propriilor cercetări făcute între 1895 și 1904*, București, 1913, p. 22). În rapoartele preliminare de săpături publicate pînă acum, începînd din anul 1952, paralel cu numirea aceasta se folosește și alta, anume: platoul din fața cetății.

Săpăturile arheologice efectuate pînă acum au arătat, cel puțin pentru locul unde este așezată Cetatea de Scaun, că toate presupunerile în legătură cu existența vreunei fortificații anterioare celei care se păstrează și acum trebuie să fie respinsă. Peste tot unde cercetările au ajuns într-un stadiu care îngăduie concluzii, s-a constatat că primul nivel de viață feudală pe acest teritoriu este cel care aparține veacului al XIV-lea, și anume sfîrșitului acestui veac. Observațiile stratigrafice, atît pe teritoriul cetății (avem în vedere nu numai curtea interioară, ci și pe cea exterioară a ei), cît și pe „cîmpul șanțurilor” sînt unanime în a arăta că stratului cafeniu închis de *humus* feudal lipsit de urme de viață îi urmează stratul de cultură materială datat cu ceramică sau monede din veacul al XIV-lea. Dar nu numai atît. În imediata apropiere a șanțului de apărare al cetății s-au descoperit numeroase urme de așezări temporare, aparținînd, făcînd o înșiruire, constructorilor cetății domnești⁶⁷. Alături de vetrele pe care se găsesc adesea fragmente de vase se văd resturi de lemn ars, care uneori au aspectul unor straturi de cenușă și cărbune. Așezate pe *humusu*¹ feudal, care nu cuprinde nici un rest de cultură materială, vetrele acestea reprezintă, dacă ne putem exprima așa, punctul de plecare în stabilirea stratigrafiei obiectivului feudal în discuție. O situație cu totul asemănătoare sub raport stratigrafic se constată și în săpăturile de la cetatea Șcheia⁶⁸, unde vetrele aparținînd constructorilor cetății joacă nu numai rolul important al primului strat de cultură materială al epocii feudale, dar peste tot, în cuprinsul complexului amintit, oferă posibilitatea stabilirii succesiunii straturilor care marchează diferitele faze în viața cetății.

Dacă în alte părți observațiile stratigrafice sînt hotărîtoare în datarea complexelor, Cetatea de Scaun prezintă, din acest punct de vedere, o situație mai puțin limpede, datorită faptului că nivelul superior al stratului feudal în discuție este, pe alocuri, deranjat de intervenții, fie chiar în timpul construirii cetății, fie mai tîrziu.

Situația aceasta dă naștere unei întrebări, răspunsul la care constituie, am putea spune miezul problemei : răzuirea stratului cafeniu nu a fost necesară datorită prezenței unor sau măcar unei construcții deja existente pe locul viitoare cetăți? Să încercăm a răspunde acestei întrebări.

Cercetările efectuate pînă acum dovedesc că, atît în curtea interioară a cetății, cît și în porțiunea cuprinsă între fortul vechi și pînza a doua de ziduri, stratul cafeniu a fost pe alocuri răzuit, dar nu pentru că s-ar fi aflat aici construcții, ci pentru obținerea unei suprafețe orizontale. Astfel stau lucrurile în interiorul fortului principal unde, pentru amenajarea curții, în locurile mai înalte, solul a fost răzuit, iar acolo unde existau adîncituri s-a pus moloz, și într-un caz și în altul acoperindu-se totul cu un pavaj din mortar de bună calitate, a cărui grosime variază între 10—20 cm⁶⁹. Dacă în locurile unde solul este răzuit absența ceramicii sau altor resturi arheologice este firească, în schimb, deosebit de grăitoare este absența oricăror urme de viață omenească datînd din veacurile XIII—XIV acolo unde stratul cafeniu se păstrează intact. Aceasta

⁶⁷ SCIV, 1955, 3—4, p. 757—758.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 259.

⁶⁹ *Ibidem*, 1954, 1—2, p. 309.

dovedește, în afară de orice rezerve că, pe locul unde s-a construit cetatea, anterior ei nu a existat vreo construcție și nu poate fi nici vorbă de vreo întăritură de caracter militar.

În „curtea exterioară” situația este identică în sensul că acolo, unde stratul cafeniu nu este deranjat (așa cum este, de pildă, în apropierea turnului de sud-vest al fortului principal) el nu păstrează nici o urmă de viață omenească. Fără să punem problema unor locuri unde stratul menționat lipsește cu desăvârșire, datorită unor intervenții din veacul trecut ale lui K. A. Romstorfer, socotim că observațiile de pînă acum permit unele concluzii în legătură cu nivelul prim de viață feudală pe pîntenul unde se află Cetatea de Scaun.

Stratul cafeniu, începînd de la care se pot urmări depuneri sau amenajări ulterioare, repetă, prin situația constatată, ceea ce se observă și la cetatea de la Șcheia, și anume : el nu prezintă urme de locuire. Răzuit sau nu, el este lipsit de resturi arheologice, fapt care dovedește că locul pe care s-a construit cetatea a fost supus acțiunii omului abia începînd din veacul al XIV-lea, o dată cu lucrările legate de ridicarea cetății.

Dar pentru ca elementele ce servesc datării fortului să fie cît mai complete și neîndoielnice, trebuie adăugate la cele de mai sus și alte observații făcute, de data aceasta, în săpăturile de pe platoul din fața cetății. Astfel, un loc dintre cele mai importante în discuția noastră îl ocupă descoperirea pe „cîmpul șanțurilor” a unor slabe urme aparținînd unui pavaj făcut din gresie mărunță, primul semn al unei îngrijiri deosebite a acestei părți a platoului din fața cetății ⁷⁰. Deși nu este subînțeles că pavajul acesta prim trebuie să fie de calitate inferioară în raport cu cele care îi urmează, și care aparțin veacurilor XV--XVII, el se păstrează numai sub forma unor pietre de dimensiuni mici, împrăștiate pe o suprafață relativ restrînsă (cel puțin așa a apărut în săpătură) și numai cu greu pot fi stabilite grosimea și întinderea pavajului. Important însă nu este faptul că pavajul se păstrează în stare bună sau rea, ci acela că el vine să marcheze un început care nu mai poate fi pus la îndoială. În legătură cu aceasta, mai trebuie făcută și precizarea că pavajul de care este vorba acoperă nivelul marcat de vetrele temporare din veacul al XIV-lea ⁷¹, ele fiind nemijlocit legate stratigrafic într-o succesiune neîntreruptă de vreun alt strat.

Chiar numai din enumerarea celor de mai sus, se poate întrezări răspunsul la întrebarea care se punea mai înainte, și anume : cînd a fost construită Cetatea de Scaun de la Suceava?

Absența totală a oricăror resturi arheologice aparținînd unei perioade anterioare veacului al XIV-lea, faptul că primul nivel de locuire în cetate și pe platoul din fața Cetății de Scaun nu datează decît din veacul al XIV-lea, ca și identitatea de situații întîlnită la Cetatea de Scaun precum și la cetatea de la Șcheia duc cu necesitate la concluzia că, în ambele cazuri, epoca ridicării cetăților nu poate fi decît veacul al XIV-lea, mai exact vremea domniei lui Petru I Mușat ⁷².

⁷⁰ SCIV, 1955, 3—4, p. 757.

⁷¹ La marginea uneia din aceste vetre a fost descoperită o monedă de argint din vremea lui Petru I Mușat (*ibidem*).

⁷² V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, I, București, 1959, p. 289 și urm.

Cum mărturii scrise în legătură cu perioada de început a Cetății de Scaun nu avem, așa cum de altfel nu avem nici chiar în legătură cu fapte de importanță majoră din istoria primelor decenii ale statului moldovean, în rezolvarea problemelor legate de începuturile Cetății de Scaun toate dificultățile trebuie învinse, în măsura în care aceasta este cu putință, numai cu ajutorul cercetărilor arheologice. Situația aceasta creează nevoia lărgirii cîmpului de cercetare și a cuprinderii tuturor elementelor ce pot servi în stabilirea adevărului istoric. De aceea se și aduc în discuție lucruri care, la prima vedere, nu au decît o legătură îndepărtată cu tema aflată nemijlocit în discuție.

Varietatea complexelor arheologice de pe „cîmpul șanțurilor” favorizează și ca atare ușurează în bună măsură formularea unor concluzii a căror chiar simplă stabilire constituie un pas înainte în procesul de cunoaștere a punctului fortificat aflat în discuție. Documentată din belșug cu materiale ceramice și monede, epoca lui Petru I Mușat voievod poate fi socotită de bază în studierea problemelor vieții militare a orașului, care nu de mult devenise capitală a țării. Construirea Cetății de Scaun presupunea de acum o complexitate de situații și obligații ale slujitorilor domniei, care făcea necesară prezența lor aproape permanentă pe lângă persoana domnului. Existența bogatei curți domnești, pe care cu timpul și-o alcătuiau voievozii, a creat nevoia unor numeroși slujitori a căror viață se petrecea mai mult în jurul cetății. Aceștia trăiau și mureau în serviciul domnului sau apropiaților lui. Trăind pe lângă cetate, oamenii de rînd își aveau locuințele așezate chiar în preajma cetății, iar resturile unora din ele s-au și găsit ⁷³. Desigur că numeroasele fragmente ceramice descoperite pe întregul platou și care datează din veacul al XIV-lea nu pot aparține decît unor asemenea locuințe; din acestea au fost cercetate doar puține și se mai află cu siguranță și altele încă nedescoperite. Se poate stabili în linii mari chiar și locul unde sînt situate aceste locuințe, întrucît majoritatea ceramicii din vremea aceasta s-a găsit înspre capătul de est al platoului, la circa 150—200 m de șanțul de apărare al cetății ⁷⁴.

Dar, în afară de aceste locuințe ale slujitorilor din cetate se mai găsesc și alte complexe, care alcătuiesc un tot ce nu poate fi înțeles decît luat ca atare. Astfel, în marginea de răsărit a platoului din fața cetății, se găsește un cimitir feudal care, după datele de care dispunem pînă acum, a fost folosit pînă în prima jumătate a veacului al XVI-lea, inclusiv. Demn de remarcat este faptul că și în cimitir, ca de altfel peste tot în punctele unde s-au efectuat cercetări arheologice în legătură cu cetatea, începutul datează tot din epoca lui Petru I Mușat voievod ⁷⁵. Faptul este dovedit prin prezența, în unele morminte cercetate pînă acum, a cîtorva monede bătute în timpul domniei voievodului amintit. Ele, împreună cu alte materiale, contribuie la completarea imaginii generale a vieții intense care a început să se dezvolte în acest loc în ultimele decenii ale veacului al XIV-lea.

Efectuate paralel cu cele de la Cetatea de Scaun, cercetările arheologice de la Cetatea Șcheia au avut darul să confirme observațiile de mai sus, limitînd

⁷³ SCIV, 1954, 1—2, p. 286—289. Tot acolo și planurile de săpături.

⁷⁴ Este vorba de porțiunea de teren care în rapoartele preliminare asupra săpăturilor este pomenită sub numele de „sectorul cimitir” sau „sectorul B”.

⁷⁵ Socotim că cimitirul acesta a fost folosit numai pentru oamenii ce locuiau și lucrau la cetate și în jurul ei întrucît în oraș au mai fost descoperite pînă acum alte două cimitire, care au funcționat paralel cu acesta (cf. SCIV, 1955, 3—4, p. 782 și urm.).

perioada în care poate fi admisă ridicarea construcțiilor cercetate. Merită să fie luate în seamă, în problema ce ne preocupă, două observații făcute în timpul cercetărilor de la Cetatea Șcheia, care vin să completeze constatări ce nu putuseră căpăta o conturare deosebit de precisă la Cetatea de Scaun. Astfel, la Cetatea de la Șcheia s-a putut stabili că, pe toată suprafața cercetată, stratul care marchează începutul activității omenesti în perioada feudală este reprezentat de un strat de cenușă gros de aproape 10 cm, iar uneori chiar mai mult. Acest strat constituie proba evidentă a unei masive acțiuni de defrișare, premergătoare construirii cetății ⁷⁶ (în stratul de cenușă s-au găsit și resturi de copaci carbonizați) ⁷⁷. Devenind necesară defrișarea prin ardere, nu mai poate fi înlăturată ipoteza că locul era acoperit cu o pădure masivă în care este puțin probabil că vor fi existat construcții de vreun fel, așa cum nici după distrugerea cetății nu au mai existat. Deasupra acestui strat, reprezentând nivelul de călcare în perioada de construire a cetății, se găsesc vetrele constructorilor ⁷⁸ (precis databile din vremea domniei lui Petru I Mușat) între ele fiind o legătură organică ce exclude posibilitatea datării dungii de cenușă cu mult înainte de acest moment și cu atât mai puțin după el. În alte părți, chiar în condițiile lipsei vetrelor aparținând așezării temporare, situația este la fel de clară în același sens. Astfel, în nemijlocita apropiere a zidului de nord-est al cetății, deci într-un loc unde vetre sau resturi de vetre nu au apărut, stratul bogat de cenușă provenind de la defrișare este suprapus, în condiții stratigrafice absolut limpezi, de o placă de mortar, aparținând epocii de construire a cetății, între aceasta și stratul de cenușă neintercalându-se ceva ⁷⁹.

A doua observație, strâns legată de prima, este că în straturile aparținând perioadei de construire a cetății s-au găsit numai monede emise de Petru Mușat voievod. Alte monede mai târzii, găsite în cu totul alte condiții decât primele, sînt din timpul domniei lui Alexandru cel Bun. E vorba deci de o perioadă de maximum treizeci de ani în care cetatea a fost construită, a funcționat și a fost apoi demantelată.

Arătăm mai înainte că discuția în jurul Cetății de Scaun de la Suceava presupune obligativitatea prezentării, chiar și succinte, a situației de la Cetatea Neamțului și aceasta din cauza legării stăruitoare a începuturilor lor de prezența în aceste părți ale Europei a cavalerilor teutoni.

Cu toate că nu au avut pînă acum nici pe departe amploarea pe care o cerea însemnătatea obiectivului ce trebuia studiat, cercetările arheologice de la Cetatea Neamțului au permis totuși să se stabilească o serie de concluzii stratigrafice pe care întregul material ceramic rezultat din săpătură le completează în chip convingător. Cercetări efectuate în curtea exterioară a cetății ⁸⁰ au dus la constatarea că, în afara faptului că materialul datînd din secolul al XIV-lea găsit acolo este deosebit ca factură de cel de la Suceava, situația, în linii generale, este asemănătoare cu cea din Cetatea de Scaun. Observația generală că Cetatea Neamțului a suferit și ea aceleași transformări ca și Cetatea de Scaun vine să apropie și mai mult aceste două fortificații. Absența pe teri-

⁷⁶ SCIV, 1954, 1—2, p. 301, Tot acolo (p. 302) și profilul secțiunii XXX A (profilul peretelui de sud); cf. și Gh. Diaconu și N. Constantinescu, *Cetatea Șcheia*.

⁷⁷ SCIV, 1954, 1—2, p. 301. cf. și fig. 36 (șanțul I C, profilul peretelui de nord).

⁷⁸ *Ibidem*, p. 310.

⁷⁹ Gh. Diaconu și N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 23 și fig. 8/2.

⁸⁰ Cf. SCIV, 1955, 3—4, p. 797 și urm.

toriul Cetății Neamț a oricărui indiciu, oricât deslab, în legătură cu existența unei construcții anterioare veacului al XIV-lea, precum și constatarea că materialele cele mai vechi — care datează stratul prim de viață feudală — sînt din veacul al XIV-lea au înlăturat în chip automat tezele care stăteau la baza ipotezei susținute de B. P. Hașdeu și de cei ce și-au însușit punctul lui de vedere⁸¹.

Prezentarea elementelor de date a cetăților care rețin atenția noastră era necesară nu numai pentru a arăta neconsistența poziției partizanilor teoriei pomenite mai sus, ci și pentru stabilirea hotărîită a momentului construirii cetății de la Suceava, problemă la care numai o mică parte din istoricii mai vechi întrezăreau răspunsul, și aceasta numai într-o formă care lăsa loc multor discuții.

Cercetările efectuate pînă acum îngăduie să se pună capăt unei stări de lucruri care permitea afirmațiile cele mai hazardate și în care domnea nesiguranta. Ele arată că începutul organizat și viguros al activității de întărire a marginilor și interiorului țării cu cetăți trainice datează din timpul domniei lui Petru I Mușat voievod, căruia îi și atribuim în felul acesta, în chip just, meritul de a fi pus bazele unei politici, pe care numai un organizator strălucit ca Ștefan cel Mare a depășit-o ca proporții și intensitate.

III

Condițiile istorice ale dezvoltării statului moldovean în prima jumătate a veacului al XV-lea au fost acelea ale unei permanente lupte pentru putere între diferiții candidați la domnie, sau între grupările boierești, care urmăreau consolidarea unor puternice poziții politice, în dauna atît a adversarilor din aceeași clasă cît și, mai ales, a domniei. Nenumăratele cazuri în care locuitori ai aceleiași țări se aflau față în față în tabere vrăjmașe, luptîndu-se pentru interese străine celor exploatați, marchează etapele acestei lupte pentru putere, care au început aproape îndată după moartea lui Alexandru cel Bun. Nici nu mai este nevoie să spunem, că în timp ce toate mijloacele erau folosite pentru îndepărtarea pericolului ce amenința autoritatea voievodului în domnie, acesta nu mai avea timp să se îngrijească și de alte treburi, dacă ele nu făceau parte integrantă din planul luptelor aproape mereu posibile. Orașele nu atrăgeau atenția nici măcar atît încît să fie socotite printre eventualii aliați ai uneia sau alteia din tabere. Dacă această atitudine nu surprinde, este totuși de mirare că nici cetățile — care, prin însăși natura funcției lor principale de sprijin al luptei armate, puteau să se bucure de o atenție chiar deosebită — nu intră în preocupările curente ale voievozilor. Spunînd aceasta, nu este cazul să ne gîndim la ridicarea altor cetăți în afara celor deja existente, ci numai la refacerea unora, care erau chemate să joace un rol de frunte în istoria militară a țării. Interesant de remarcat este faptul că nici chiar în timpul domniei lui Alexandru cel Bun, domnie liniștită sub raportul frămîntărilor interne, și, relativ, sub cel al raporturilor cu vecinii, nu se face remarcată o stăruitoare

⁸¹ Rezultatele săpăturilor efectuate la Cetatea Neamțului sînt publicate în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 797 și urm. O serie de amănunte ce lipsesc din raportul tipărit le datorez colegului N. Constantinescu, care a

executat săpătura citată și căruia pentru amabilitatea de a ni le fi comunicat îi aducem și pe această cale mulțumiri.

îngrijire a fortificațiilor Moldovei. Chiar dacă am vorbi despre întărirea, pomenită de călătorul francez Guillebert de Lannoy⁸², a Cetății Albe, în 1421, la aceasta nu se mai poate adăuga decît foarte puțin.

Cetatea de Scaun a Sucevei nu a atras nici ea atenția în mod deosebit. În afara unui zid așezat paralel cu latura de sud a cetății, la aproape 10 m distanță de ea, zid pe care, se pare, că l-a ridicat Alexandru cel Bun și mai ales în afara atentei amenajări a platoului din fața cetății, în sectorul intrării în cetate, în prima jumătate a veacului al XV-lea nu s-a mai făcut decît foarte puțin⁸³.

Se întîmplau însă în Europa, în această primă jumătate de veac, lucruri care aveau să exercite o nebanuită influență asupra dezvoltării ulterioare a unor întregi regiuni ale continentului. Căzute sub autoritara dominație a celui mai înapoiat imperiu, a celui otoman, țările din sudul Dunării erau reduse la neputință prin exploatarea nemărginită, ca și prin teroarea căreia nu i se putea opune aproape nimic.

Țara Romînească, după o îndelungată și eroică rezistență, trebuie să accepte plata tributului către același imperiu. Venea acum rîndul Moldovei să lupte pentru apărarea independenței sale, amenințată nu numai de imperiul sultanilor, dar chiar și de alte țări care o înconjurau.

După o rezistență scurtată numai de cumplita decădere militară în care ajunsese, falnicul imperiu al Bizanțului s-a prăbușit în fața cuceritorilor pe care puterile Europei nu i-au putut opri din drumul lor, nici măcar atunci cînd nu pătrunseseră adînc în regiunile din sudul Dunării. Lipsit, rînd pe rînd, de aproape toate posesiunile care îi îngăduiseră să ajungă cîndva pînă la Dunăre, Imperiul bizantin a primit în 1453 ultima și hotărîtoarea lovitură din partea trupelor otomane, puse sub comanda lui Mohamed II. Anul 1453 nu marca însă numai un sfîrșit, ci și un început.

Purtate pînă atunci cu tehnica ce devenise de multă vreme cunoscută întregii Europe, ca și popoarelor Orientului apropiat, bătăliile nu mai prezentau nimic nou sub raportul armamentului. Căderea Constantinopolului aducea însă țărilor din jumătatea răsăriteană a Europei nu numai vestea tragică a unui sfîrșit, care de mai multă vreme era bănuț, ci și eco-ul unor puternice salve de artilerie. Începuse să-și spună cuvîntul o nouă armă, înfricoșătoare pentru că era nouă și de temut fiindcă nu o posedau toate statele. Și, pentru că nu odată pînă atunci avuseseră proba concretă a planurilor sultanilor, planuri de la care nimeni nu-i putea abate, moldovenii și-au dat în primul rînd seama de nevoia de a lua măsuri pentru a putea rezista cu succes cuceririi otomanilor. Curajul de a se opune pretențiilor crescînde ale cuceritorilor Constantinopolului lipsea însă aproape tuturor boierilor și mai ales domnului. Decăderea politică și militară a Moldovei este consfințită în 1456 prin plata tributului către turci⁸⁴. Era limpede că în fața Moldovei sînt deschise două drumuri, la capătul cărora se aflau fie independența, fie supunerea necondiționată. În 1457, poporul

⁸² Cf. *Arhiva istorică a Romîniei*, I, p. 130.

⁸³ Există temeieri să se creadă că în timpul domniei lui Alexandru cel Bun în sectorul intrării în cetate au fost ridicate cîteva ziduri al căror rost nu poate fi precizat pentru moment. Ceea ce s-a descoperit din aceste ziduri nu permite legarea lor într-un complex de forme

bine precizate (cf. *SCIV*, 1—2, 1954, p. 258, fig. 3). Socotim însă că acestea pot fi puse mai curînd în legătură cu amenajări de importanță secundară, fără ca ele, deci, să aibă rostul de a întări cetatea.

⁸⁴ Cf. M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, Iași, 1922, II, p. 792—799.

Moldovei a ales. El s-a arătat viguros și capabil să lupte pentru o cauză care nu era numai a lui, ci a întregului răsărit al Europei. Pentru a putea înșă lupta cu succes în această hotărîtoare bătălie, în care vedea încă de la început că avantajul forței nu este de partea ei, Moldova avea nevoie de întăriri menite să joace rolul funcțional al coloanei vertebrale în organizarea militară a țării. Faptul că a înțeles această nevoie și că și-a pus în slujba ei toate forțele și priceperea constituie marele merit al lui Ștefan, căruia poporul și urmașii i-au dat, ca simbol al recunoștinței, numele sub care este pomenit și astăzi: „cel Mare”.

Pentru creșterea capacității de apărare a țării, Ștefan cel Mare a mers pe trei planuri paralele, care se completau în chip desăvîrșit. Astfel, el a început reamenajarea cetăților existente, a construit cetăți noi din piatră ⁸⁵, iar, pentru satisfacerea nevoilor de moment a ridicat fortificații de pămînt și lemn pe care apoi le-a abandonat.

În cele ce urmează se vor arăta numai transformările petrecute la Cetatea de Scaun a Sucevei, care constituie corolarul întregilor schimbări ce deveneau necesare în funcție de apariția armei folosită pe scară largă pentru prima dată în Europa răsăriteană în 1453 : tunul. Așa cum o construise întemeietorul ei, la sfîrșitul veacului al XIV-lea, cetatea Sucevei era de necucerit în condițiile tehnicii de luptă ale vremii. Zidurile, suficient de puternice și înalte pentru a putea rezista chiar unui asediu îndelungat, erau apărate, la rîndul lor, de un impresionant șanț de apărare ⁸⁶, care adăuga tărie în plus centrului militar al țării. Folosirea artileriei ⁸⁷ pe scară largă, și mai ales cu prilejul asediilor punctelor fortificate, făcea însă ca cetatea să nu mai poată rezista cu succes în cazul unui atac, ce devenea foarte probabil mai ales după prima mare ciocnire de interese cu Poarta otomană, așa cum a fost cea din 1465, anul cuceririi de către Moldova a importantei cetăți Chilia. Grosimea de 2 m a zidurilor, suficientă pentru armele folosite pînă nu de mult, însemna prea puțin pentru artilerie. Trebuia să se ridice alte ziduri, ale căror proporții să depășească cu mult pe cele vechi și care să permită apărătorilor cetății folosirea aceluiași armament întrebuițat împotriva lor. Aceasta este explicația ridicării noilor ziduri la Suceava în timpul domniei lui Ștefan cel Mare. Nevoia lor avea să se facă simțită curînd, iar înțelepciunea de a le fi ridicat primea răsplata cea mai strălucită în 1476 și 1497, cînd cetatea a rezistat cu hotărîre încercărilor de a fi cucerită.

Întărirea Cetății de Scaun a avut loc în două etape, care se disting în chip desăvîrșit și care vorbesc, ele înșile, de învățămintele pe care experiența le furnizează. Datînd din epoci diferite, cele două faze se completează una pe alta și constituie, pînă în cele din urmă, un tot unitar și legat organic.

Scopul principal al noilor construcții de la Suceava era acela de a asigura cetății celei vechi apărarea din toate părțile, de a o feri de tirul artileriei. Acest lucru nu era posibil decît prin ridicarea unor noi ziduri, așezate la o oarecare

⁸⁵ Cf. și Ch. Diaconu, *О молдавских крепостях XIV—XV вв.*, în *Dacia*, N. S., III, 1959, p. 543 și urm.

⁸⁶ Despre șanțul de apărare al cetății se va vorbi mai departe.

⁸⁷ Vezi despre aceasta și V. V. Kostocikin, *Крепость Ивангород*, în *Материалы и исследования по археологии СССР*, 1952, nr. 31, p. 230.

distanță de fortul construit în veacul al XIV-lea. Iar acest lucru s-a și întâmplat ⁸⁸.

La distanța de aproximativ 20 m de zidurile cetății din veacul al XIV-lea, se ridică, de jur împrejurul ei, un nou zid, care făcea ca acum să se poată vorbi de o curte interioară a Cetății de Scaun (cea din interiorul cetății propriu-zise) și de una exterioară, cuprinsă între noul zid de incintă și cele vechi. Grosimea acestui zid nou era de 1,50 m. Fără să aibă un traseu absolut regulat, noul zid înconjura cetatea veche pe toate părțile, închizînd-o ca un inel, în care nu era decît un singur loc liber: poarta cetății. Poligonul creat prin ridicarea noului zid era întărit din loc în loc — în general la distanțe care nu depășeau cu mult 20 m — cu turnuri de apărare, legate organic de ziduri, a căror formă pătrată le face să semene cu cele ale vechii cetăți.

Cu toate că nu se mai păstrează decît în mică măsură, se poate vedea că zidul acesta nou al cetății era prevăzut cu destul de numeroase creneluri așezate la intervale aproape egale și nu mai mari de 4 m. Acest lucru a putut fi stabilit datorită faptului că pe latura de sud-vest a zidului se mai văd cîteva (3) din aceste creneluri.

Se naște însă în chip firesc o întrebare în legătură cu nivelul la care se află situate aceste deschizături. Față de nivelul actual al curții exterioare a cetății, crenelurile se găsesc ceva mai jos de baza zidurilor cetății inițiale, sau, în cel mai bun caz, la nivelul ei. Aceasta provoacă însă o justificată nedumerire: știind că de obicei crenelurile se făceau în partea superioară a zidului unei cetăți, ar trebui să presupunem că înălțimea acestei pînze a doua de ziduri era deosebit de redusă, nedepășind decît cu foarte puțin nivelul inferior al zidurilor cetății, marcat de suprafața curții exterioare. Dar dacă lucrurile stau așa, rostul acestui zid nu putea fi cel care i se dăduse inițial. El nu putea să fie cîtuși de puțin o pavăză pentru zidurile cetății, întrucît le lăsa pe acestea aproape complet descoperite în fața tirului de artilerie, iar ca potențial de luptă nu adăuga decît încă un rînd de arcași în afara celui de pe zidurile cetății. Nu se poate însă crede că ridicarea costisitoare a unui nou zid putea fi condiționată numai de acest infim cîștig pe care îl oferea și care nici măcar nu prezenta avantajul de a fi esențial. Așezarea crenelurilor la nivelul arătat mai prezenta însă și un alt inconvenient, și anume pe acela că oferea apărătorilor cetății un cîmp vizual extrem de redus, dat fiind faptul că deschizăturile se aflau numai cu vreo 4—5 m (dacă îi avea peste tot și pe aceștia) mai sus decît valul de apărare de dincolo de șanț. Or, este de la sine înțeles că, în spatele valului, asediatorul se putea mișca în voie și avea chiar posibilitatea să se apropie pînă pe muchia valului, fiind ferit de focul apărătorilor cetății. Toate aceste fapte ar dovedi o prea naivă concepție în organizarea apărării unei cetăți, a cărei cucerire ar fi însemnat, de drept, și poate chiar de fapt, supunerea întregii țări. Ele obligă pe cercetător să admită existența a două rînduri de creneluri, care asigurau zidului nu numai paza desăvîrșită, dar și o masă de armament, care excludea de fapt posibilitatea ca asediatorii să se poată apropia de zid. Există temeiuri să se afirme că acest rînd de creneluri (cel inferior) servea, în momentul

⁸⁸ Problema modificărilor survenite în sistemul defensiv al cetății de scaun de la Suceava nu se pune aici pentru prima dată în istoriografia românească. Ea a constituit obiectul unei analize în lucrarea deja citată

asupra artei militare a romînilor a lui R. Rosetti. Lipsa datelor arheologice nu i-a îngăduit însă acestuia să treacă de la aprecieri teoretice la o prezentare concretă a faptelor.

construirii zidurilor, ca amplasament pentru tunurile de care se putea dispune în apărarea cetății. Intervalul mult mai mare dintre aceste creneluri față de cel dintre crenelurile arcașilor, dispuse la partea superioară a zidurilor (la Cetatea Neamț de pildă între crenelurile arcașilor este un interval de două ori mai mic), dimensiunile lor mai mari decât ale crenelurilor obișnuite precum și nivelul la care se află constituie indicii sigure în sensul celor arătate mai sus.

Evenimentele au arătat însă că nici această măsură nu poate asigura cetății maximum de tărie, și anume din două motive de căpetenie : în primul rând, grosimea zidurilor nu era suficientă pentru a înlătura posibilitatea distrugerii lor prin focul artileriei asediatorilor, iar în al doilea rând, apărătorii cetății nu dispuneau de condițiile optime pentru a putea folosi, la rândul lor, artileria împotriva atacatorilor. Lăsând la o parte primul punct a cărui limpezime nu mai necesită explicații în plus, merită să ne oprim în câteva cuvinte asupra celui de al doilea.

Construirea turnurilor pătrate de-a lungul zidului nou nu s-a dovedit prea bine inspirată pentru că trepidațiile provocate de fiecare proiectil al eventualului tun așezat pe platforma turnului dăunau incontestabil unui zid care nu avea decât grosimea de 1,50 m. Nu constituie o surpriză concluzia, că în cazul unui asediu îndelungat turnurile s-au dovedit poate insuficient de rezistente la eforturile cerute de câteva zeci de lovituri, așa încât piesele așezate deasupra erau forțate la inactivitate. Pe de altă parte, prin însăși forma pe care o aveau, turnurile nu ofereau posibilitatea schimbării direcției de tragere, cu alte cuvinte schimbarea poziției piesei de artilerie. Într-un cuvânt, turnurile dreptunghiulare s-au dovedit a nu putea răspunde cerințelor de bază pentru care fuseseră ridicate⁸⁹. Devenea necesară o nouă intervenție, care să aplice învățăturile anterioare și să elimine toate greutățile întâmpinate pînă atunci. Lucrul acesta s-a petrecut nu cu multă vreme înainte de sfîrșitul secolului și socotim că poate fi pus în legătură cu un moment de grea încercare pentru Moldova, și anume cu campania din anul 1497, în Moldova, a regelui polon Ioan Albert.

Deși săpăturile arheologice nu pot să furnizeze date absolut exacte în legătură cu noua întărire a Cetății de Scaun, iar cronicile interne nu pomenesc nimic despre aceasta, ne vine în ajutor o scurtă dar valoroasă mențiune cuprinsă într-o cronică rusească. Potrivit acestei cronici, înaintea luptelor cu regele polon, Ștefan cel Mare „și-a adunat oastea lui și a așezat cu oameni și a întărit puternic Cetatea de Scaun Suceava și toate celelalte cetăți ale lui”⁹⁰. Trebuie făcută însă mențiunea, că dacă cercetările arheologice nu îngăduie datarea absolut precisă a celui de-al doilea zid al „pînzei” exterioare de la Suceava, ele au furnizat suficient material care să arate că acesta a fost făcut anume la sfîrșitul veacului XV.

⁸⁹ Despre incomoditatea poziției pieselor de artilerie așezate la crenelurile arătate mai sus nu mai este nevoie să vorbim. Este suficient să amintim faptul că ele dispuneau de o vizibilitate redusă, fiind împiedicate să acționeze mai mult decît îngăduia deschiderea crenelului. Este grăitor în acest sens și faptul că la

refacerea pînzei exterioare, sistemul crenelurilor a fost abandonat, lăsîndu-se pentru tunuri numai turnurile.

⁹⁰ *Полное собрание русских летописей*, t. XVII, St. Petersburg, 1907, p. 555.

Din cele arătate mai sus s-au desprins deja condițiile cărora trebuia să le răspundă o nouă fortificare a cetății. Prezentarea lucrurilor va arăta că noile acțiuni au dat un răspuns complet tuturor problemelor enunțate.

Pentru a folosi zidul ridicat mai înainte și pentru a-l încadra într-un tot unitar în cadrul întregului sistem defensiv de la Suceava, constructorii au dublat acest zid printr-un altul pe care i l-au așezat în față și lipit de el. Tăria noului zid, care rezulta astfel din adăugarea a două ziduri diferite, era cu mult mai mare, deoarece grosimea totală devenea acum de peste 3,50 m (cel de-al doilea zid al „pînzei” exterioare avînd grosimea de peste 2 m)⁹¹. Nu mai încapă nici o îndoială că, chiar și în cazul folosirii unor piese de artilerie grea — așa cum putea ea să fie în jurul anului 1500 — cetatea era suficient întărită pentru a le putea rezista, mai ales că de data aceasta se prevăzuse și posibilitatea ca apărătorii cetății să poată folosi și ei, în cele mai bune condiții, aceleași arme, împotriva asediatorilor.

Într-adevăr, această ultimă refacere marchează o deosebire calitativă față de primul zid al pînzei exterioare, deosebire pe care, mai bine decît orice, o exprimă construirea unor turnuri semicirculare exact pe locurile unde erau așezate vechile turnuri rectangulare ale primului zid⁹². Turnurile semicirculare constituie aproape chintesența tăriei întregii cetăți.

Așa cum noul zid îmbrăca pe cel vechi pe toată lungimea lui, turnurile semicirculare erau construite în așa fel încît să includă în ele pe cele rectangulare de mai înainte. Ilustrarea cea mai concludentă a acestui sistem de îmbinare a construcției vechi cu cea nouă o avem la turnul așezat pe latura de vest a cetății în punctul marcat pe plan : 22 (fig. 18). Aici se remarcă cum constructorii au folosit ca un fel de schelet pentru turnul semicircular zidurile celui rectangular, făcînd ca puterea de rezistență a bastionului nou să crească considerabil. Evident că accentul cădea chiar pe soliditatea turnului semicircular care, prin însăși forma lui, era mai puțin expus unor stricăciuni ce puteau să-i împiedice funcționarea în bune condiții. Avantajul îmbinării celor două turnuri continua însă să existe, deoarece zidurile cele vechi asigurau un sprijin prețios atît fundației noului bastion, cît și construcțiilor din interiorul acestuia, ceea ce asigura acum apărătorilor cetății folosirea cu mai multă eficacitate a turnurilor.

Schimbările produse în timpul celor două etape la Cetatea de Scaun din Suceava nu sînt singurele de acest fel în întreaga Moldovă. Săpăturile arheologice întreprinse la Cetatea Neamțului, precum și aspectul general al cetății de pe teritoriul vechiului tîrg al Orbeului (R. S. S. Moldovenească) arată că învățămintele evenimentelor petrecute în a doua jumătate a veacului al XV-lea pe plan european au fost însușite și aplicate în chip creator de către Ștefan

⁹¹ În funcție de noile condiții de luptă se petrec schimbări nu numai în sud-estul Europei, ci pînă în regiunile baltice. Așa de pildă la cetatea Ivangorod, situată la gura Narvei, se constată o îngroșare considerabilă a zidurilor fortului ce se ridică la sfîrșitul veacului XV, în raport cu alte construcții asemănătoare datînd dintr-o perioadă anterioară (cf. V. V. Kostokin, *op. cit.*, p. 249).

⁹² Cf. N. Iorga, *Istoria armatei românești*, I, p. 67. Este deosebit de surprinzătoare afirmația lui Verancics,

care de obicei se arată foarte bine informat — în legătură cu fortificațiile cetății Suceava. Vorbînd despre evenimentele tragice din 1538, el afirmă, nici mai mult nici mai puțin, că cetatea nu era „nici de la natură nici prin arte... întărită” (Verancics, la Papiu-Ilarian, *Tesaurul de Monumente istorice pentru Romînia*, t. III, București, 1864, p. 159); informația eronată se datorește, probabil, faptului că cronicarul scria numai din auzite.

cel Mare la fortificarea principalelor cetăți ale țării. Toate aceste transformări aplicate la Cetatea de Scaun de la Suceava au făcut din această întăritură una ce s-a arătat, nu o dată, a fi inexpugnabilă. Dacă ar fi să amintim numai de marele asediu din 1497, în timpul căruia zidurile cetății au fost bombardate cu tunuri grele, și ne-ar fi suficient pentru a înțelege că scopul cu care fuseseră făcute întăriturile a fost pe deplin realizat.

IV

Cercetarea problemelor de importanță majoră — cum sînt, de pildă, cele în legătură cu datarea fortului principal de la Suceava și cu prima mare refacere a cetății, în funcție de noile condiții de purtare a războiului — creează în chip nemijlocit necesitatea abordării și a altei probleme, aceea a funcționării șanțului de apărare al cetății. Discuția devine cu atît mai necesară, dacă nu se omite faptul că prezența șanțului de apărare este atestată aproape în unanimitatea cazurilor fortificațiilor permanente în epoca feudală. În cazul Sucevei, interesul pe care îl prezintă discuția este sporit de faptul că cele două momente principale în istoria cetății : construirea ei și amenajarea de care abia am vorbit mai sus, presupun schimbări a căror importanță nici nu mai are nevoie să fie relevată. Sesizarea și exploatarea acestor schimbări, precum și încadrarea lor în organizarea sistemului defensiv de la Cetatea de Scaun, reprezintă un punct nodal în cercetarea istoriei fortificației în întregul ei, cu atît mai mult cu cît Suceava nu constituie o excepție de la realitățile veacului al XV-lea.

Întrebarea la care, înainte de altele, trebuie să răspundă cercetarea este aceea în legătură cu existența sau inexistența unui șanț de apărare în jurul fortului principal, șanț care să dateze din perioada în care a funcționat fortul. Cercetările efectuate pînă în prezent furnizează suficiente elemente pentru ca și la această întrebare să se poată da un răspuns. Evident că, dacă Cetatea de Scaun s-ar fi păstrat așa cum, de pildă, se păstrează cetatea de la Șcheia, nu numai cu planul ei inițial nealterat, dar și fără nici o amenajare mai tîrzie, răspunsul la această întrebare n-ar mai fi necesitat o dezbatere atît de largă, el fiind oferit de chiar aspectul actual al fortificației și terenului înconjurător. Cum însă la Cetatea de Scaun intervențiile ulterioare ridicării fortului principal au influențat nu numai distribuția interioară a cetății, ci s-au răsfrînt, în măsură considerabilă și asupra tuturor elementelor ce contribuiau la asigurarea trăinicieii ei, ceea ce se mai păstrează nu poate oferi nicidecum soluția problemei, fără o cercetare mai minuțioasă. Cînd spunem aceasta, nu avem în vedere numai necesitatea constatării prezenței șanțului de apărare al primei cetăți, ci ne gîndim, în primul rînd, la posibilitățile de datare a acestuia, în măsură sau nu să permită stabilirea unor certe raporturi cronologice între cele două elemente care nu pot fi despărțite : fortul și șanțul de apărare.

Cercetarea arheologică a „curții exterioare” a Cetății de Scaun a oferit suficiente date care probează existența unui șanț de apărare în jurul fortului principal, șanț săpat, cu siguranță, îndată după construirea fortului. Pe baza săpăturilor efectuate în sectorul intrării în cetate, adică în colțul de nord-est al fortului principal cît și, mai ales, a celor de pe latura de sud a cetății, s-a putut constata că, încă din veacul XIV, fortul principal era înconjurat de un puternic șanț de apărare, ale cărui dimensiuni sînt, acum, destul de greu de stabilit. Aceasta, datorită faptului că din șanțul de apărare s-a păstrat

numai o parte, cercetările neputînd încă arăta dacă ceea ce se mai păstrează azi reprezintă mai mult sau mai puțin decît jumătate din șanț. Aceasta însă nu împiedică să stabilim că adîncimea șanțului era, în raport cu nivelul platoului din fața cetății, mai mare de 10 m, putîndu-se chiar presupune și lățimea lui la partea superioară, lățime ce nu va fi fost cu mult mai mică de 30 m⁹³. Dacă nu putem oferi date complete asupra aspectului general al șanțului prim de apărare în întregul lui, din pricinile arătate deja, există, în schimb, posibilitatea unor precizări în legătură cu partea lui dinspre cetate.

Vechiul șanț de apărare nu începea chiar de lîngă zidul de incintă al fortului, între ele și zid fiind păstrată o platformă, a cărei lățime medie era de 4 m. Din nefericire, intervenții repetate — ultima datînd chiar de la sfîrșitul veacului trecut, și datorîndu-se lui K. A. Romstorfer — nu îngăduie ca platforma să fie cercetată în amănunt. Deși rolul ei poate fi cu ușurință înțeles (platforma oferind, în primul rînd, posibilitatea circulației în jurul cetății), materiale arheologice nu s-au găsit pe ea, fapt datorit, în principal, curățirilor periodice atît ale curții interioare a cetății, cît și ale suprafeței din jur⁹⁴, curățiri prin care se înlăturau, o dată cu urmele atît de prețioase pentru cercetători, chiar și o parte din nivelul de călcare.

De la această platformă începe șanțul de apărare propriu-zis, a cărui cercetare este ușurată de faptul că, datorită îndelungatei perioade de funcționare a lui, peste terțiarul stratificat în care s-a adîncit șanțul, s-a creat, cu timpul, un strat cafeniu. Acesta, chiar dacă nu poate fi sesizat peste tot (datorită, în parte, acelorași curățiri repetate ale șanțului de apărare), constituie punctul de plecare în stabilirea stratigrafiei șanțului. Ceea ce atrage atenția este faptul că, cu foarte rare excepții, stratul cafeniu nu păstrează resturi ceramice sau de altă natură. Chiar așa fiind însă, prezentarea stratului sus-amintit este absolut necesară, întrucît numai în funcție de el pot fi lămurite o seamă de fapte de primă importanță.

Începînd de la zidul de incintă al fortului din veacul al XIV-lea, stratul cafeniu a putut fi sesizat numai în săpătura de la turnul de sud-vest, în rest el fiind în întregime distrus. Pe porțiunea cuprinsă între marginile platformei deja pomenite, el are grosimea de 8—10 cm, grosime pe care numai rare ori o mai atinge în alte locuri. Pe măsură ce ne îndepărtăm de zidul de incintă al fortului din veacul al XIV-lea, stratul cafeniu se subțiază și adesea dispare. fie ca urmare a scurgerii lui înspre mijlocul șanțului de apărare, fie, după cum se va vedea, ca urmare a distrugerii lui în a doua jumătate a veacului XV. Această din urmă situație (dispariția pe alocuri a stratului cafeniu) caracterizează porțiunea întreagă din șanț, cuprinsă între marginea platformei și zidurile pînzei exterioare, fără însă ca de aici să se tragă neapărat concluzia, că peste tot el lipsește cu desăvîrșire.

Distrus în bună parte pe la jumătatea escarpei, stratul cafeniu reapare în apropierea punctului de adîncime maximă a șanțului de apărare, aici el fiind, în general, foarte puțin deranjat. În această porțiune s-au și găsit, de

⁹³ În determinarea lățimii șanțului de apărare, un rol important îl are prezența pînzei a doua de ziduri care marchează aproape jumătatea șanțului. Despre aceasta însă se va vorbi pe larg mai jos.

⁹⁴ V. Vătășianu socotește că atît curtea interioară

a cetății, cît și această platformă exterioară erau curățite periodic de resturile provenite din activitatea oamenilor, fapt care a avut ca urmare nemijlocită, de cele mai multe ori, și îndepărtarea unor straturi din nivelul de călcare.

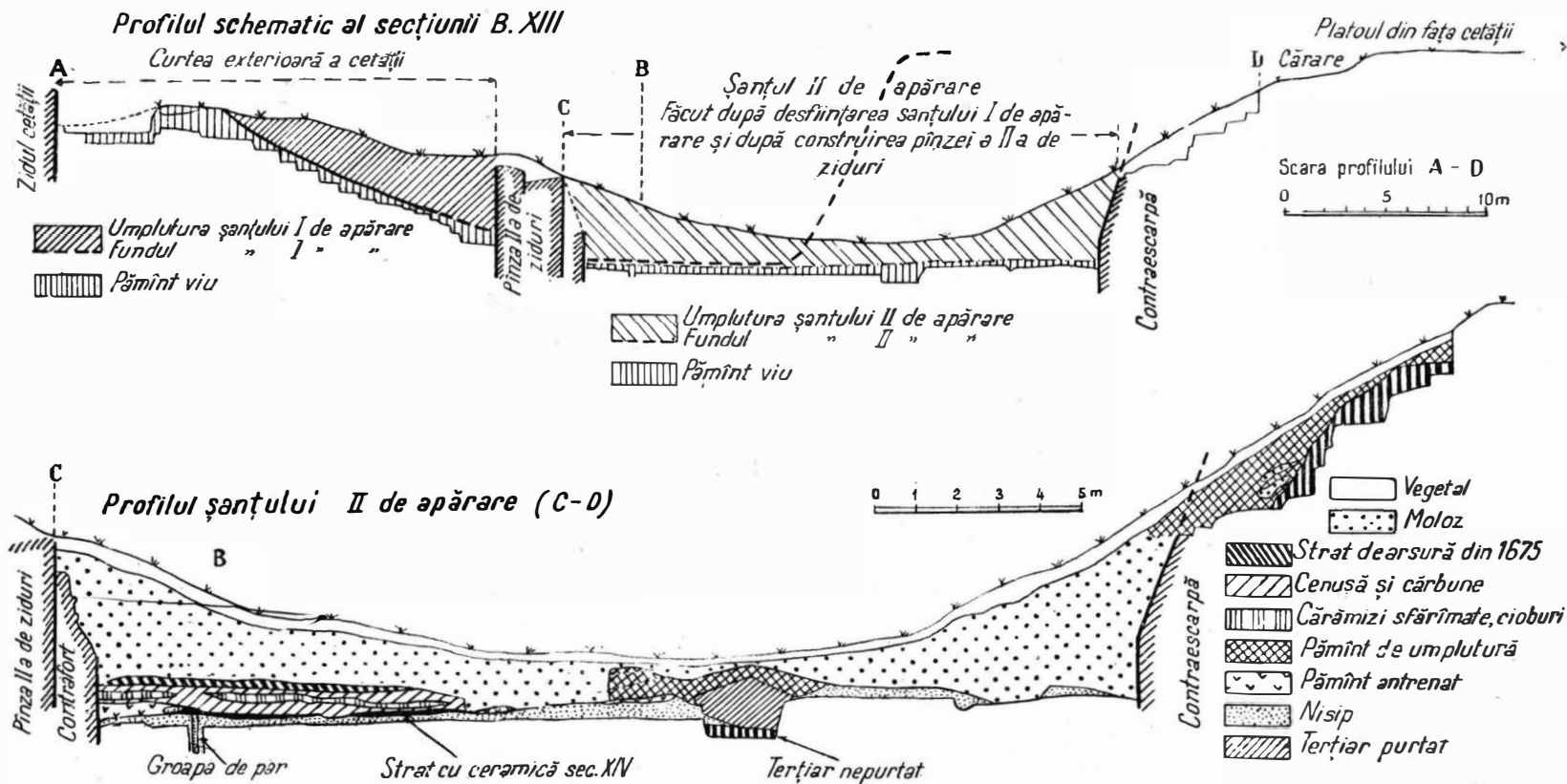

Fig. 19. — Profile schematice ale șanțurilor I și II de apărare de la Cetatea de Scaun a Sucevei (secțiunea B. XIII).

altfel, fragmentele ceramice din veacul al XIV-lea, care au servit datării șanțului de apărare. Stratul de cultură din veacul al XIV-lea se păstrează nu numai în cuprinsul „curții exterioare”, ci și dincolo de zidurile pînzei a doua, aici însă numai pe o lățime care nu depășește 2 — 2,50 m. În afara „curții exterioare”, stratul s-a păstrat însă și mai bine, el fiind acoperit, în parte, cu pămînt scos din șanțul de fundație din veacul al XV-lea⁹⁵.

Înainte de a trece mai departe trebuie să ne oprim, chiar și pe scurt, asupra materialului ceramic descoperit în acest strat⁹⁶, material datînd din perioada funcționării șanțului de apărare al cetății din veacul al XIV-lea. Ca o primă constatare de importanță majoră se impune, înainte de toate, aceea că resturile ceramice descoperite în el aparțin categoriei de vase — specifice sîrșitului veacului XIV — făcute din pastă rudimentară, arse oxidant și avînd profilul obișnuit al epocii. Buza îngroșată și puțin răsfrîntă în afară a încetat să mai fie cea care caracterizează ceramica descoperită la Șipot, ea vestind deja profilul vaselor aparținînd neîndoiește începutului veacului XV, fără să aibă încă trăsăturile acestora din urmă. Absența oricăror fragmente ceramice anterioare sîrșitului veacului XIV nu face decît să confirme justetea datării fortului principal al Cetății de Scaun în veacul al XIV-lea.

Cînd, — după aproape un veac de la construirea fortului și săparea șanțului de apărare, — în timpul domniei lui Ștefan cel Mare — a fost creată „pînza” exterioară de ziduri, aceasta a fost dispusă aproape pe mijlocul șanțului de multă vreme existent. Evident că, redus la jumătatea lățimii lui, șanțul vechi de apărare nu-și mai putea îndeplini rosturile. În afară de aceasta, după crearea „pînzei” exterioare, partea din șanț care rămînea între „pînza” exterioară și zidurile cetății vechi nu făcea decît să îngreueze circulația în „curtea exterioară” a cetății. Astuparea ei devenea astfel de primă urgență. În sîrșit era necesar să se sape un nou șanț⁹⁷.

Pentru umplerea șanțului vechi de apărare s-au folosit cele mai variate materiale, începînd de la resturile de zidărie provenind din dărîmarea unora dintre construcțiile vechi din fortul principal, pînă la pămîntul adus de undeva, din jurul cetății. Cum însă dispoziția straturilor și descoperirea *in situ* în aceste straturi a unor urme de viață omenească ridică semne de întrebare, se socotește absolut necesară o prezentare mai largă a observațiilor stratigrafice.

Paralel, sau foarte curînd după începerea activității legate de ridicarea noilor ziduri, în veacul al XV-lea, șanțul vechi de apărare a fost amenajat cu scopul de a asigura o mai ușoară circulație a lucrătorilor. Astfel, pe latura dinspre cetate, au fost amenajate, pe alocuri, trepte a căror adîncime inițială era de circa 25 cm. Treptele, care cu timpul au fost distruse printr-o folosire intensă a lor,

⁹⁵ În porțiunea de dincolo de zidurile pînzei exterioare, stratul nu mai are culoarea cafenie, ca în rest, ci cenușie. Aici însă, culoarea stratului este determinată de faptul că pe fundul șanțului de apărare se găsește nisip fin care a pigmentat stratul.

⁹⁶ Avem în vedere materialele cele mai vechi, deoarece, în nivelurile superioare s-au descoperit și resturi ceramice aparținînd perioadelor mai tîrzii. De fapt, cheia problemei o dădea prezența unor resturi ceramice care să fixeze limita inferioară în datarea șanțului de apărare. Descoperirea în stratul cafeniu a unor fragmente ceramice din veacul al XIV-lea (acestea fiind

și cele mai vechi) sugerează această datare. În afară de aceste resturi, pe fundul șanțului au mai fost descoperite și altele, datînd din prima jumătate a veacului al XV-lea, din perioada, deci, în care primul șanț de apărare mai funcționa încă în forma lui inițială. Aceasta spre deosebire de materialele descoperite în șanțul al doilea de apărare, care aparțin perioadei „cuprinsă între sîrșitul secolului al XV-lea și sîrșitul secolului al XVII-lea”. (SCIV, 1955, 3—4, p. 755).

⁹⁷ Cf. pentru date suplimentare lucrarea noastră *Город Сучава с конца XIV-го века до турецкого завоевания Молдавии (1538 г.)* Leningrad, 1957, lucrare de dizertație inedită.

au fost săpate, fie în terțiarul scos din șanțurile fundației noului zid și aruncat pe panta ce cobora dinspre cetate (stratul acesta are uneori grosimea de 25 — 30 cm) fie chiar în stratul cafeniu, care marchează nivelul inițial de călcare, fie alteori, în ambele, primul avînd o grosime insuficientă ⁹⁸.

O dată încheiată această primă fază, ridicarea zidului făcea necesară și umplerea jumătății de șanț care îl despărțea de fortul vechi. Studiarea materialului arheologic descoperit în șanțul umplut dă temeiuri să se presupună că umplerea acestuia nu a întîrziat și că, în afară de aceasta, ridicarea noului zid a constituit doar o parte din activitatea de amenajare a cetății, amenajare ce trebuia să fi fost de proporții considerabile. Despre aceasta din urmă vorbește mai bine decît altceva cantitatea uriașă de moloz folosită ca material pentru umplerea șanțului de apărare. Acest moloz a fost aruncat în șanț peste tot în jurul cetății și uneori grosimea stratului este mai mare de 3 m.

În umplerea șanțului vechi de apărare s-au folosit, așa cum am spus-o deja, materiale variate și succesiunea lor poate fi surprinsă fără greutate. Astfel, în toate secțiunile deschise pînă acum în „curtea exterioară”, s-a constatat că stratul cel mai important îl constituie molozul și că lui îi urmează, cel puțin pe latura de est a cetății, un strat gros de pămînt negru, adus de undeva, din apropierea cetății. Pămîntului negru îi urmează diverse alte umpluturi, care nu mai pot fi cercetate cu atenția cuvenită datorită intervențiilor tîrzii ce au deranjat în așa măsură nivelul superior al umpluturilor, încît acesta se păstrează numai parțial și în stare rea. Dacă, însă, cele spuse pînă acum nu pot să provoace îndoieli și rezerve întemeiate și nici nu întîmpină greutăți în explicare, este mult mai greu să se stabilească pricina întreruperii vremelnice a umplerii șanțului vechi de apărare. Iar că această întrerupere este incontestabilă o dovedește descoperirea *in situ* a unor urme de viață omenească la granița dintre stratul de moloz și cel de pămînt negru care îi succede. Existența acestor urme vorbește despre trecerea unei oarecare perioade de la umplerea șanțului cu moloz pînă la reluarea operațiunii, cînd s-a folosit pămîntul negru.

Într-adevăr, în toate secțiunile deschise pînă acum în „curtea exterioară” pe linia de întîlnire a stratului de moloz cu cel ce îi urmează, au fost descoperite vetre așezate în apropierea nemijlocită a zidului pînzei a doua sau lipite de el. Astfel, în sectorul intrării în cetate a fost descoperit un cuptoraș de dimensiuni reduse lucrat din pămînt galben, ceea ce face ca contrastul dintre acesta și pămîntul negru să fie foarte puternic. În altă parte, nivelul acesta este reprezentat de un strat aproape orizontal (ce se întinde pe o lățime de 2 — 2,50 m de la zidul pînzei a doua) la limita superioară a molozului (vezi profilul, fig. 19). Datorită faptului că pe acest nivel s-a circulat, molozul a căpătat oarecare tărie și apare asemănător mortarului de nu prea bună calitate. De remarcat că anume în acest nivel, existența unui mare număr de oase de bovine constituie un element deosebit față de restul umpluturilor. În sfîrșit pe latura de sud a cetății, în regiunea turnului de sud-vest al fortului vechi (aici lipsește stratul de pămînt negru folosit pentru umplerea șanțului) la o adîncime care corespunde complexelor amintite mai înainte, la o depărtare de 20 — 25 cm de zidul pînzei a doua a fost descoperită o vatră reprezentată de cîteva cărămizi, dispuse astfel încît

⁹⁸ În aceasta rezidă o altă explicație a relei păstrări a stratului cafeniu.

încbideau o suprafață trapezoidală. Cărămizile (întregi sau fragmente) prezentau urme de folosire la vatră, fiind ușor albite din cauza focului, purtînd în același timp și slabe pete de negreală provenind de la fum. În complexul acesta s-au mai găsit și fragmente ceramice, aparținînd, toate (ca de altfel și în cazul complexelor arătate mai sus) ultimei treimi a veacului al XV-lea. Este vorba de cîteva fragmente de vase din pastă bună, cu nisip de mărime mică, bine arsă. Profilul este cel obișnuit la sfîrșitul veacului, adică buza puțin răsfrîntă, cu curbare pronunțată, care apare o dată cu folosirea sigură a capacului.

Descoperirea în trei locuri, aflate la distanțe apreciabile unul de altul, a acestor urme incontestabile de viață omenească, chiar și de caracter temporar, ridică în chip necesar problema explicării lor și, în măsura în care este cu putință, a datării urmelor arătate. Aceasta cu atît mai mult, dacă se are în vedere faptul că operațiunea de umplere a vechiului șanț de apărare nu necesita, în mod normal, o vreme îndelungată. De aceea ni se pare că întreruperea procesului de umplere a șanțului a fost condiționată de împrejurări serioase, fără însă ca acestea să poată fi precizate cu siguranță.

Cercetarea complexului pe care îl reprezintă Cetatea de Scaun a Sucevei în întregul ei, și elementele istorice de care se poate uza în datarea diferitelor părți componente ale lui, îngăduie să se afirme că primul zid (înzestrat cu bastioane pătrate) al pînzei exterioare a fost ridicat în preajma campaniei din 1476 a turcilor împotriva Moldovei. Avînd în vedere evenimentele politice care au caracterizat întreaga domnie a lui Ștefan cel Mare, precum și necesitatea construirii rapide a zidului amintit la Suceava, se poate presupune că întreruperea umplerii șanțului vechi de apărare s-a datorat poate unei desfășurări precipitate a evenimentelor, poate chiar a celor din 1476. Dar aceasta este numai o ipoteză pe care cercetări viitoare o vor întări sau o vor înlătura cu totul.

Arătăm mai înainte, că în perioada construirii zidului prim al „pînzei” exterioare de la Suceava, au mai fost efectuate în cetate și alte lucrări ce vor fi fost de proporții impresionante și care, adăugăm acum, nu au avut un caracter exclusiv militar. Dacă despre proporțiile acestor lucrări se poate judeca în funcție de volumul molozului aflat în vechiul șanț de apărare, noi nu avem posibilitatea să precizăm și ce anume se va fi refăcut în cetate, cu o singură excepție, în care precizări sînt posibile : în acest timp a fost refăcut paraclisul Cetății de Scaun. Într-adevăr, descoperiri făcute în sectorul intrării cetății vin să documenteze aceasta fără îndoială. Astfel, chiar pe fundul vechiului șanț de apărare au fost aflate blocuri mari de zidărie, dintre care unele poartă urme de pictură murală de caracter religios, ce se păstrează încă destul de bine ⁹⁹. Aceasta face neîndoielnic faptul că blocurile provin din dărîmarea vechiului paraclis ce va fi fost socotit, poate, neîndestulător ca dimensiuni și insuficient de luxos în raport cu posibilitățile și puterea domniei.

Dacă ridicarea pînzei a doua de ziduri la Cetatea de Scaun, care în ajunul evenimentelor din 1497 poate fi socotită în general ca încheiată, răspundea în chip fericit unor nevoi pe care căderea răsunătoare a Constantinopolului le făcuse de primă importanță, pentru ca măsurile luate să poată fi definitiv rezolvate, era nevoie acum de săparea unui nou șanț de apărare. Într-adevăr,

⁹⁹ De remarcat că asemenea fragmente apar în stratul de moloz pînă în nivelul superior al lui (SCIV,

1954, 1—2, p. 268).

redus prin construirea pînzei a doua de ziduri la o lățime care îl făcea de fapt inutilizabil, vechiul șanț de apărare nu mai poate răspunde cerințelor de ordin militar, așa cum o făcuse timp de un veac. Jumătatea de șanț care rămăsese în afara zidurilor nu mai constituia decît în mică măsură un obstacol și era nevoie ca ea să fie lărgită măcar pînă la dimensiunile pe care le avusese vechiul șanț de apărare.

În săparea noului șanț s-a pornit de la cel existent, păstrîndu-se adîncimea lui. Prin lărgire, s-a creat un nou șanț de apărare ale cărui dimensiuni impresionante mai pot fi și acum apreciate. În plus, pentru consolidarea contraescarpei s-a construit, cel puțin pe porțiunea corespunzătoare laturii de est a vechii cetăți, un zid de piatră, care acum se păstrează numai pe înălțimea maximă de 3 m, resturi din el descoperindu-se în săpături. Acest zid reprezenta, astfel, latura opusă cetății a șanțului de apărare, împiedicînd, prin chiar existența lui, dărîmarea malului și ușurînd curățirea șanțului de apărare, în care nisipul ce reprezenta fundul acestuia împiedica existența vreunor plante.

Construirea pînzei a doua de ziduri și săparea șanțului al doilea de apărare erau două operațiuni, care trebuiau, în mod firesc, să urmeze, una alteia, la distanță mică de timp dacă nu chiar să se desfășoare paralel.

Există temeuri să se creadă că lucrurile nu s-au petrecut așa, întrucît datele de care putem dispune pînă în prezent sugerează concluzia că șanțul al doilea de apărare a fost săpat în veacul al XVI-lea ¹⁰⁰, săparea șanțului constituind și un moment de amenajare a platoului din fața cetății, amenajare dictată, desigur, tot de interese militare ¹⁰¹.

Cercetarea arheologică a complexului pe care îl reprezintă Cetatea de Scaun a Sucevei oferă posibilitatea stabilirii unor concluzii a căror importanță nu poate scăpa nimănui dintre cei care cunosc diversitatea părerilor istoricilor burghezi asupra originilor cetății și trecutului ei. Analiza materialelor arheologice și coroborarea acestora cu observațiile de ordin stratigrafic îngăduie acum să se înlătore ca nefondată părerea potrivit căreia Cetatea de Scaun a fost zidită de cavalerii teutoni, permițînd, în același timp, și să se precizeze că cetatea a fost construită la sfîrșitul veacului al XIV-lea de către voievodul Petru I Mușat, așa cum, cercetări efectuate în alte părți dovedesc, în afară de orice îndoială, că și alte două cetăți : Șcheia și Neamțul, au fost ridicate în aceeași vreme și sînt opera aceluiași voievod.

Condițiile interne ale dezvoltării Moldovei în prima jumătate a veacului XV au împiedicat domnia să se ocupe de întărirea mai departe a țării prin construcțiile de caracter permanent, așa încît Moldova a dispus, în a doua jumătate

¹⁰⁰ Cf. pentru aceasta, *SCIV*, 1954, 1—2, p. 280 și 3—4, 1955, p. 760 unde se prezintă pe larg datele ce duc la concluzia de mai sus. Mai hotărît vezi V. Vă-tășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, I, p. 708 și urm.

¹⁰¹ Pămîntul scos din șanțul de apărare (terțiar) a fost depus pe platoul din fața cetății, începînd chiar de la buza șanțului de apărare, într-un strat de grosime variabilă. Stratul se întinde mai ales pe direcția est-

sud-est, vădînd prin aceasta intenția de înălțare a părții menționate a platoului din fața cetății. Înălțarea asigură într-o măsură scoaterea de sub tirul artileriei eventualilor asediatori a zidurilor cetății. Înălțarea pe această direcție se explică prin faptul că punctul de optimă așezare a tunurilor asediatorilor îl reprezenta dealul aflat la sud-estul cetății la o distanță de 450—500 m.

a veacului, de aceleași cetăți pe care le-a avut și la începutul domniei lui Alexandru cel Bun, la care se adăuga numai Hotinul, dobândit ulterior. Cu domnia lui Ștefan cel Mare, însă, în Moldova începe o perioadă de construcții masive : sînt ridicate noi cetăți de piatră, întărituri de caracter temporar din lemn și pămînt, și se amenajează cetățile existente în funcție de cerințele impuse de folosirea artileriei în asediul cetăților.

Cetatea de Scaun a Sucevei a fost și ea întărită prin ziduri noi, la ridicarea cărora s-a avut în vedere evoluția tehnicii de luptă. Cetatea a fost întărită în două etape, legate, fiecare în parte, de evenimente de importanță deosebită pentru istoria țării : campania din 1476 a turcilor în Moldova și încercarea din 1497 a regelui Poloniei, Ion Albert, de a scoate din domnie pe Ștefan cel Mare.

Întărită așa, Cetatea de Scaun a Sucevei a continuat să dețină locul prim în ierarhia cetăților moldovenești, pînă cînd, la sfîrșitul veacului al XVII-lea a fost și ea părăsită, după încercări repetate de a fi distrusă, ultima datînd din timpul domniei lui Dumitrașcu Cantacuzino.

CERAMICA CENUȘIE DE LA SUCEAVA ȘI UNELE PROBLEME ALE ARHEOLOGIEI VEACURILOR XIV—XV ÎN MOLDOVA

Atita vreme cît cercetarea arheologică romînească își restrîngea, cu precădere, activitatea sistematică la cercetarea epocii comunci primitive și numai în cazuri excepționale atingea perioade de pînă spre mijlocul mileniului I e.n., istoria evului mediu romînesc era lăsată aproape integral în afara preocupărilor de ordin arheologic. Puținele și sporadicele încercări de studiere a unor complexe datînd din epoca feudalismului dezvoltat, au fost determinate, în perioada de pînă în anul 1944, mai mult de dorința — sprijinită adesea pe o cvasi-certitudine pe care o asigura importanța monumentului a cărui cercetare se iniția — de a se descoperi complexe și materiale de o spectaculozitate incontestabilă.

Situația aceasta a dăinuit și a găsit temeiuri să se prelungească pînă în anul 1951, cînd preluarea de către Academia R.P.R. a organizării cercetărilor arheologice în întreaga țară a creat condițiile unei activități susținute și sistematice de cercetare pe cale arheologică a monumentelor aparținînd epocii feudale. Abia din acest moment a devenit evident, că arheologiei epocii feudale îi revine nu numai sarcina de a descoperi sau sesiza dovezi privind stadiul dezvoltării culturii materiale, în veacurile evului mediu, a populației de la nordul Dunării, dar că, adesea, ea este chemată să completeze, sau chiar să modifice opinii exprimate decenii în șir în majoritatea lucrărilor de istorie a evului mediu, care au văzut lumina tiparului în țara noastră. Cum însă absența unei bibliografii bogate, care să fi epuizat sau, uneori, măcar să fi enunțat, fie și sub formă de ipoteze, unele aspecte particulare ale dezvoltării culturii materiale a populației din Țara Romînească, Moldova sau Transilvania în veacurile evului mediu s-a făcut și se face încă simțită, este încă vremea ca studii cu teme mai restrînse să fie preferate altora de ansamblu, pentru care nu există o informație suficientă. Judecat și privit din acest punct de vedere, studiul de față are menirea să încerce, în lipsa altora asemănătoare, o depășire a limitelor geografice și cronologice a altor contribuții, în care tot autorul celei de față a încercat să schițeze coordonatele unei discuții ce va fi reluată aici pe alt plan.

I

Prezentă încă de mai multă vreme în preocupările arheologilor și discutată în contexte ce se deosebeau de la o lucrare la alta, problema generalizării, cel puțin de la începutul veacului al XIV-lea în Europa centrală și mai puțin în partea

de răsărit a continentului nostru a unei ceramici cenușii, nu întotdeauna legată tehnologic și tipologic de tradițiile populațiilor locale de pe întinse teritorii, a devenit, cel puțin în ceea ce privește Moldova, una din preocupările permanente ale specialiștilor români în arheologia epocii feudale. Chiar dacă discuția de pînă acum a avut în vedere numai anumite aspecte ¹ ale problemei mai mari, creșterea numărului acelor descoperiri — exprimate în categorii de materiale bine distincte — care pot lărgi sfera discuției de față creează deja condițiile și nevoia unei dezbateri mai ample, cu atît mai mult, cu cît preocupări apropiate reies din ce în ce mai des și din paginile unor reviste străine ².

Nu este pentru prima dată cînd se atrage atenția asupra împrejurării că în masa relativ unitară, din toate punctele de vedere, a descoperirilor aparținînd cu certitudine populației locale, încep să-și facă apariția, mai cu seamă în jumătatea de nord a Moldovei și într-o perioadă care coincide cronologic, în linii mari, cu domnia voievodului Petru I Mușat, deci în ultimul sfert al veacului al XIV-lea, o ceramică ce se deosebește total de aceea a populației locale ³. Cum pînă acum s-a făcut de mai multe ori prezentarea, mai mult sau mai puțin detaliată, a diferitelor materiale ceramice, a căror atribuire populației locale nu mai ridică probleme ⁴, nu este necesar să se revină aici asupra acestei discuții decît în linii foarte generale și numai în măsura în care o latură sau alta a caracterizării ceramicii autohtone din Moldova poate servi la înțelegerea mai lesnicioasă a chipului net în care ea se deosebește de cealaltă ceramică, socotită de noi ca nelegîndu-se genetic de fondul local.

Din punctul de vedere al compoziției pastei, ceramica locală din Moldova, așa cum ne-o atestă diversele descoperiri cunoscute nouă acum, era relativ uniformă. Această uniformitate de la care nu face excepție decît o arie relativ restrînsă, situată, din punct de vedere geografic, în preajma unor centre cu o producție ceramică cu mult mai evoluată și de alte tradiții (ca de exemplu regiunile sudice din preajma orașelor-cetăți de pe țărmul Mării Negre) este de semnalat pînă spre sfîrșitul sec. XIV. O pastă bogată, adesea, în pietricele sau cioburi pisate, insuficient frămîntată, poroasă și prezentînd, aproape ca notă generală, mici spații goale poate fi întîlnită în cea mai mare parte a teritoriului Moldovei în vremea arătată. Cît privește tehnica de lucru a ceramicii și sistemul de ardere a acesteia, deși sînt de semnalat deosebiri regionale, ele sînt de asemenea elemente în măsură să ofere criterii sigure de atribuire a ceramicii populației locale. Lucrată la roata înceată (cu excepția unor așezări situate în locuri oarecum izolate, unde se folosea încă stăruitor tehnica modelării cu mîna) pînă pe la mijlocul veacului al XIV-lea ceramica locală avea un colorit neuniform roșcat și nu puține sînt cazurile cînd, în spărtură, cioburile prezintă o culoare

¹ Cf. Gh. Diaconu și N. Constantinescu, *Celatea Scheia*, București, 1960, p. 78 și urm.; M. D. Matei, *Unele probleme în legătură cu începuturile vieții orășenești la Suceava*, în *SCIV*, XI, 1, 1960, p. 107 și urm.; Al. Andronic și Eug. Neamțu, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din anul 1960 de la Curtea Domnească din Iași*, Comunicare prezentată la Sesiunea științifică a Institutului de arheologie al Academiei R. P. R. din mai 1961.

² Studiile la care ne referim se vor cita mai jos, în funcție de nevoile expunerii noastre.

³ Prima semnalare a unei asemenea ceramici s-a făcut în raportul preliminar asupra campaniei de săpături de la Suceava din anul 1953 în *SCIV*, V, 1—2, 1954.

⁴ Mai ales la Gh. Diaconu și N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 70 și urm. și M. D. Matei, *Unele probleme . . .*, *loc. cit.*, *passim*.

negricioasă, ca urmare a arderii insuficiente, care lasă loc unei pojghițe roșiatice numai la fețele vaselor.

Dacă în alt loc se atrăgea atenția asupra faptului că, din punctul de vedere al varietății profilelor, ceramica moldovenească a veacului al XIV-lea este remarcabilă pînă la mijlocul veacului ⁵ — tot acolo aducînd și dovada materială în acest sens —, pentru discuția de acum este suficient să amintim doar constatarea făcută cu același prilej potrivit căreia forma dominantă este oala-borcan, de dimensiuni variabile. Este adevărat că o elementară scrupulozitate de metodă ne obligă să semnalăm numărul mic de descoperiri cu care putem opera acum, dar chiar cu rezerva impusă de condițiile semnalate putem opina acum pentru lipsa totală a unor vase de tradiție locală prevăzute cu toartă sau a altor categorii de vase, relativ frecvent prezente în regiunile înconjurătoare de la sfîrșitul veacului al XIII-lea : tigăi, ceaune (vase largi și scunde), urcioare cu cioc, pahare etc.

Răspîndirea aproape generalizată a roții rapide a olarului în Moldova în a doua jumătate a veacului al XIV-lea simplifică și mai mult problema studierii ceramicii locale în sensul că acum, producerea ceramicii căpătînd caracterul de meșteșug, formele ceramice se „standardizează”, ajungînd în situația dominantă o singură formă de vas, cu un profil caracteristic vremii : oale-borcan, cu baza relativ înaltă, prevăzută în exterior cu o muchie bine profilată pe mijloc și ornamentată, aproape fără excepție, cu linii orizontale, inegal adîncite și neregulat trasate, sau cu linia vălurită.

Cu privire la ornamentul folosit în ceramica moldovenească a veacului al XIV-lea, în afara celor deja spuse, s-ar mai cuveni poate adăugată doar precizarea că, în faza imediat următoare începutului folosirii roatei rapide a olarului și potrivit unor tradiții evident mai vechi și locale, deși nu se pretează la aceasta datorită profilului mai complicat pe care îl capătă ⁶ buza vaselor este încă destul de frecvent împodobită cu linii adîncite, dispuse fie transversal, fie oblic.

În această ambianță apare într-o perioadă bine încadrată prin monede mușatine și avînd, la început, o răspîndire pe care descoperirile de pînă acum o sugerează ca destul de restrînsă și cantitativ și din punct de vedere geografic, o ceramică superioară din toate punctele de vedere. Această ceramică, pentru care este imposibil a găsi legături genetice în fondul local cunoscut astăzi, se deosebește hotărît de materialele aparținînd populației locale și constituie o categorie cu totul aparte, indiferent care ar fi criteriul aprecierii noastre.

PASTA ȘI TEHNICA DE LUCRU

Din punctul de vedere al pasteii, ceramica aceasta se împarte în două mari categorii, diviziune pe care o dovedesc și confirmă nu numai descoperirile din Moldova, relativ puțin numeroase încă — cu excepția acelor de la Suceava, care domină autoritar din punct de vedere cantitativ — ci și materialele aflate pe un vast teritoriu începînd din Polonia, trecînd peste Cehoslovacia și Iugoslavia și ajungînd pînă în regiunile centrale ale Germaniei. Prima categorie

⁵ Vezi primul studiu al lucrării de față.

⁶ *Ibidem*.

este reprezentată de o pastă foarte bună — lut fin și bine ales — în care nisipul este așa de mărunț încît cu greu se poate remarca. Prezența în pastă a unor foarte mici boabe de calcar pigmentează, în săpătură, materialul din care sînt lucrate vasele și nu aduce nici un prejudiciu omogenității pastei, de altfel foarte bine frămîntată.

A doua categorie este constituită de o pastă inferioară primei în ceea ce privește compoziția, în sensul că lutul, mai puțin bine ales decît în primul caz, este amestecat cu un nisip ceva mai mare. Aceasta are ca rezultat, în primul rînd, aspectul sensibil zgrunțuros al fețelor vaselor lucrate dintr-un astfel de material, în timp ce pasta categoriei anterioare permitea obținerea unor suprafețe absolut netede, fără neregularități. De altfel, trebuie făcut aici și adaosul, că în pasta categoriei secunde se pot întîlni, destul de rar este adevărat, chiar boabe mai mari de nisip. Oricum ar fi, frămîntată bine și această pastă creează o masă compactă, fără spații goale, care permite, ca în primul caz, o ardere completă, uniformă.

Lucrată, fără excepție, la roata rapidă, această ceramică se caracterizează printr-o manieră de realizare superioară, iar în ceea ce privește profilele, stadiul evoluat al acestora, ca și precizia liniilor, uneori destul de complicate, dovedesc că meșterii ce produceau o astfel de ceramică aveau în urma lor o experiență îndelungată.

Cît privește culoarea, ceramica în discuție cunoaște — dacă pentru teritoriul Moldovei încă în chip ipotetic, în schimb, sigur pentru alte regiuni — două mari categorii : cenușie și roșie.

Ceramica cenușie, reprezentînd aproape 98 % din totalitatea descoperirilor ce se pot atribui sigur mediului nelocal, este prima apariție de felul acesta pe teritoriul Moldovei, în veacurile evului mediu. Este drept că unele încercări de a obține, printr-o ardere înăbușită, vase de culoare cenușie se înregistraseră deja în Moldova și anterior pătrunderii ceramicii discutate de noi acum, dar lipsa de experiență în acest domeniu a meșterilor locali, încă evidentă pînă spre finele veacului al XIV-lea, avea ca rezultat doar obținerea unei ceramici mai mult înnegrite decît cenușii, care prezenta în spărturi o gamă întreagă de culori, mergînd de la negru la cărămiziu. Așa fiind, un prim și sigur criteriu de a deosebi ceramica străină de aceea locală în timpul domniei lui Petru I Mușat este sugerat și asigurat de reușita arderii vaselor.

Datorită aceleiași experiențe de care vorbeam mai înainte, meșterii care produceau ceramica străină puteau obține o ardere cu totul uniformă a vaselor, uniformitate ce mergea pînă la obținerea aceleiași culori pe toată grosimea peretelui vaselor, ca și pe fețele acestora. Și aici însă se cuvine semnalată împrejurarea că deși culoarea cenușie este caracteristică acestei ceramici, în categoria arătată intră nu numai vase cu o culoare uniform cenușie, ci și unele, mult mai puține ca număr, care prezintă un element deosebit, și anume culoarea foarte închisă, aproape neagră a feței exterioare și a buzei. Că această culoare mai închisă a exteriorului vasului nu se datorește procesului de ardere însuși, nu poate exista nici o îndoială. Aceasta o dovedește fie și numai constatarea că, în cazul unei arderi speciale în vederea obținerii culorii negricioase, nu numai exteriorul, ci și interiorul vaselor ar fi căpătat culoarea arătată, ceea ce nu s-a întîmplat. Astfel, devine obligatorie acceptarea altei ipoteze : exteriorul vasului

a fost acoperit în chip special cu un strat relativ subțire de humă amestecată cu grafit și datorită acestei compoziții fața vasului s-a colorat diferit.

Paralel cu ceramica cenușie, constatăm în Moldova și o ceramică superioară, dar de culoare roșie. Deși numai un număr cu totul restrâns de astfel de materiale poate fi adus în discuție în stadiul actual al cercetărilor, pe temeiul lor se poate face măcar ipoteza că arderea la roșu a ceramicii acesteia se făcea numai în cazul în care meșterul trebuia să răspundă unor cereri de a produce ceramică ornamentală. Credem însă că deși materialele de la noi, cât și acelea descoperite dincolo de granițele R. P. Române, care probează coexistența ceramicii cenușii cu aceea roșie, subliniază prezența pe vase roșii a ornamentului vopsit, considerăm că dincolo de constatarea semnalată nu se poate trece pentru moment fără teama unei oricând posibile erori, ca urmare a unei documentări încă insuficiente, așa cum este aceea de care dispunem acum. Din această cauză, considerăm mai util pentru discuția de față să ne referim doar atât la ceramica roșie, stăruiind în măsura cuvenită numai asupra aceleia cenușii. Înainte însă de a trece la prezentarea formelor pe care le îmbracă ceramica cenușie nelocală, este necesar să se precizeze aici că, în afara granițelor Moldovei, în Muntenia și Transilvania, prezența unei asemenea ceramică este de asemenea semnalată, dar nu în aceleași condiții cronologice.

FORME

Apariția ceramicii cenușii în Moldova în ultimul sfert al veacului al XIV-lea în condiții pe care am încercat să le limpezim cu alt prilej⁷ a însemnat în același timp și apariția unor forme străine de tradiția locală. Fenomenul acesta, în măsura în care nivelul atins de cercetarea arheologică a evului mediu în țările înconjurătoare permite formularea de concluzii referitoare la el, este comun unor întinse teritorii. În schimb, intensitatea cu care se manifestă variază de la regiune la regiune și nu vom pierde prilejul să revenim, mai în detaliu, asupra acestui aspect, la vremea potrivită.

Dacă, așa cum a reieșit din cele precedente, elementele de ordin tehnic sînt în măsură să ne provoace greutate în încercarea de a deosebi ceramica autohtonă de aceea străină, situația este mult mai puțin simplă atunci cînd discuția se trece în domeniul stabilirii formelor caracteristice pentru această ceramică nelocală. În plus, nu trebuie trecută cu vederea nici împrejurarea, că lipsa unui repertoriu complet al ceramicii autohtone din Moldova creează pericolul unei atribuirii inexacte cu serioase implicații în domeniul interpretărilor istorice. Chiar în aceste condiții însă, descoperiri sigure, atât pe teritoriul Moldovei, cât și din afara ei, asigură un minim de certitudine în încercarea de a stabili aceste forme, deși nu ne scapă eventualitatea unor viitoare adaosuri sau modificări. Ținînd seama de toate acestea, socotim că există *toate* temeiurile pentru a considera ca străine de tradiția și fondul local moldovenesc următoarele forme ceramice, atestate în Moldova în ultimele două decenii ale veacului al XIV-lea,

⁷ M. D. Matei, *Unele probleme ...*, loc. cit., p. 117 și urm.

1 CĂNILE CU TORȚI ȘI GURA TRILOBATĂ

După cum am încercat deja în cele precedente să precizăm, ceramica locală moldovenească cunoscută acum și aparținând veacurilor XIII—XIV nu cunoaște existența cănilor prevăzute cu toartă, deși această formă de vas este destul de larg răspândită în regiunile de la Dunărea de jos⁸, iar descoperiri, destul de stăruior repetate în stînga, ca și în dreapta fluviului, de astfel de ceramică dovedesc pătrunderea formei menționate în medii culturale destul de diverse. În schimb, în Moldova, forma de vas de care este vorba își face apariția deodată, în condiții stratigrafice limpezi, dublate de posibilități de încadrare cronologică ce nu pot fi contestate (În acest sens, mai mult decît în legătură cu alte aspecte ale discuției, cercetările de la Suceava au avut menirea să documenteze apariția formei ceramice discutate *numai* o dată cu domnia voievodului Petru I Mușat). Cu toate că nu este încă exclusă eventualitatea ca noi descoperiri să adauge un spor de informație sau să precizeze pînă în detaliu chiar variantele posibile ale tipului respectiv, considerăm, că întrucît, în cazul de față, este importantă semnalarea *caracteristicilor* acestei forme, materialele de care dispunem sînt suficiente pentru a se întreprinde această operație.

Deși încă în stadiul de acum al informației se poate considera că oalele prevăzute cu toartă și gura trilobată se împart în cel puțin două grupe în funcție de elementele ce urmează a fi chiar aici semnalate, însușirile comune ambelor grupe sînt suficient de evidente pentru a considera restul ca ținînd de domeniul stabilirii variantelor. Astfel, cănile acestea sînt întotdeauna destul de înalte, au fiecare element de profil realizat cu precizie și, ceea ce se cuvine semnalat cu precădere, sînt prevăzute cu o gură de un plan cu totul neobișnuit pentru ceramica locală.

Dintre exemplarele care pot fi aduse în discuție acum și care prezintă avantajul de a însuma toate caracteristicile de bază ale tipului, ne vom opri mai în detaliu asupra cîtorva descoperite în cuprinsul orașului Suceava, în complexe *închise*, datate cu monede, reprezentînd un tip din care s-au aflat mai multe exemplare.

Unul din exemplarele cele mai bine păstrate, aflate într-un cuptor de oale descoperit în anul 1960 la Suceava⁹ este un vas de dimensiuni puțin obișnuite pentru ceramica de la sfîrșitul veacului al XIV-lea (chiar pentru aceea cenușie). La înălțimea de 31 cm a vasului, diametrul fundului de 13 cm și al pîntecului (în punctul de maximă răsfrîngere) de 22 cm, sînt dimensiuni care depășesc media obișnuită, iar proporțiile oalei sugerează de la început faptul că ea nu era destinată pentru o întrebuințare casnică curentă. Lucrat dintr-o pastă compactă bine frămîntată, în care ca degresant se folosește nisipul de mărime mică, vasul prezintă caracteristicile de bază (din acest punct de vedere privit) ale ceramicii nelocale. Arsă în cuptor închis, oala are culoare cenușie, neuniformă ca nuanțe din cauza condițiilor de zacere în cuptor. Dacă jumătatea inferioară a vasului nu prezintă elemente asupra cărora s-ar cuveni să stărui, partea superioară a lui se cere totuși mai atent privită. Buza vasului este neobișnuit de

⁸ Cf. de pildă, *Materiale*, V, 1959, p. 590, fig. 2/1, vas descoperit în cetatea de la Păcuilui Soare.

⁹ Vezi Raportul preliminar asupra săpăturilor de la Suceava din anul 1960 (punctul „Șipot”), în *Materiale*, X (în pregătire).

înaltă și se deosebește net, atât prin înălțime (5,5 cm), cât și prin puternica ei răsfrângere în afară. În plus, gura vasului este împărțită distinct în trei lobi, dintre care numai aceia laterali sînt egali și uniform modelați, în timp ce lobul din față, care printr-o modelare specială face și funcția de cioc al vasului, este mai redus ca dimensiuni (fig. 20). Nu stăruim aici asupra unor elemente de detaliu privind ornamentarea vasului, deoarece vom reveni ulterior în chip special asupra manierei, în general, de ornamentare a acestei ceramici. În schimb, nu putem pierde prilejul de a menționa că vasul este prevăzut cu o toartă destul de lată, înzestrată cu o muchie mediană și dispusă într-o poziție ușor înclinată față de axa vasului.

Cea de-a doua grupă de căni din categoria arătată este reprezentată de anumite vase deosebite de primele nu numai prin dimensiuni—ceea ce ar putea constitui un indiciu asupra rolului deosebit funcțional al vaselor din a doua grupă—, dar și prin profil. Deși, adesea, aceste vase ating înălțimi de pînă la 25 cm, ele au un aspect cu mult mai suplu, care rezultă din diametrul cu mult mai mic (7,5 cm) al fundului, ca și al pîntecului (9,5 cm) în raport cu grupa anterioară (fig. 21/2).

Exemplarul care ne servește în discuție, descoperit în același cuptor ca și primul, prezintă caracteristici similare în ceea ce privește pasta, arderea și ornamentarea, dar și unele deosebiri. Așa, de pildă, profilul deosebit al părții superioare a vasului se concretizează prin apariția gîtului vasului, mai înalt și mai bine profilat, ca atare, în comparație cu arhitectura vasului prezentat anterior, această nouă distribuție a verticalei vasului făcîndu-se în dauna bazei propriu-zise, care nu mai are decît înălțimea de 1,5 cm. Reducerea dimensiunilor vasului a determinat și modificarea aspectului general al gurii acestuia, în sensul că cei trei lobi apar mai puțin evident, iar ciocul aproape că nici nu mai apare ca lob. În sfîrșit, toarta vasului, de dimensiuni impuse de acelea ale vasului însuși, nu mai prezintă muchia mediană, ci are un profil mai simplu. (Asupra profilelor de torți vom reveni ulterior).

Fig. 20.— Cană cu gura trilobată și cioc.

2 PAHARE

Dacă încercarea de a stabili formele ceramice cu o circulație mai largă sau mai restrînsă, începînd cu veacul al XIV-lea, în regiunile centrale și est-europene mai poate prezenta unele greutăți, atunci cînd este vorba de forme oarecum comune, discuția se simplifică mult în cazul paharelor, a căror prezență

și folosire în veacul al XIV-lea sau mai înainte, în Moldova, nu poate fi în nici un caz admisă. În plus, nu trebuie trecută cu vedere nici împrejurarea că chiar atunci și acolo unde apare în Moldova în perioada de sfârșit a veacului arătat, o asemenea formă cunoaște un număr extrem de mic de exemplare.

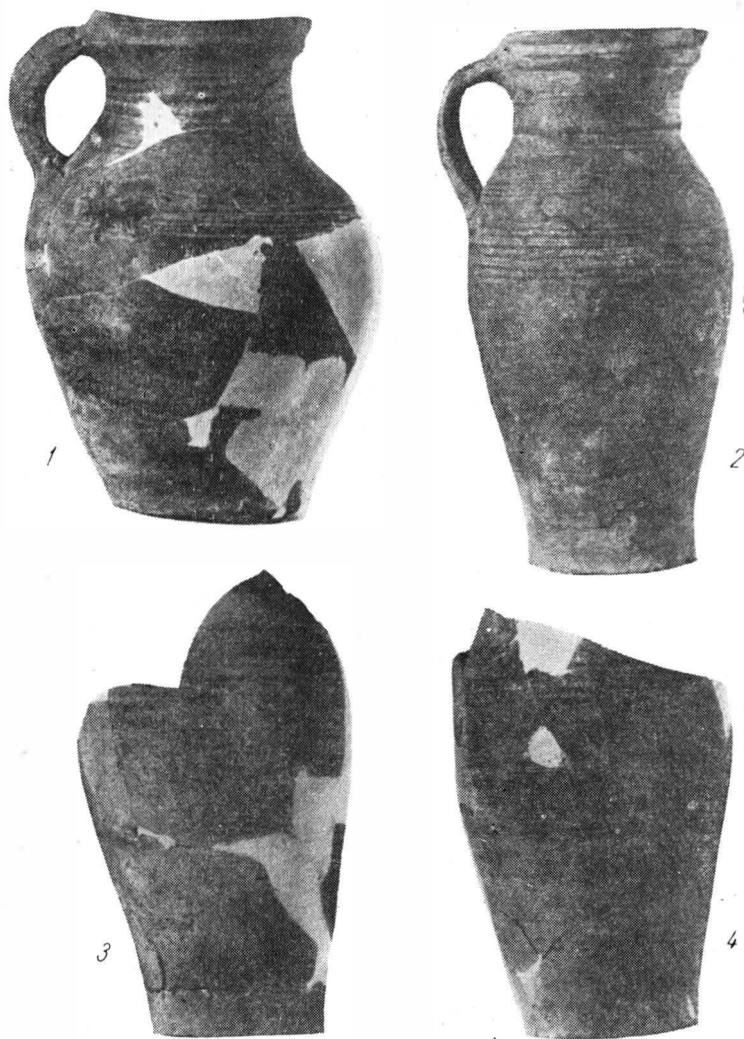

Fig. 21.— Căni și fragmente de căni cu toartă și gura trilobată (sfârșitul sec. XIV — începutul sec. XV).

O constatare care întărește o dată în plus temeinicia tratării ca nelocale a paharelor este aceea că asemenea forme sînt redată mai ales în pasta foarte fină de care vorbeam la începutul studiului nostru. Cît privește realizarea tehnică a lor, finisarea atentă a paharelor nu poate fi nici asemănată și nici confundată cu stîngăciile încă relativ evidente ce se pot semna în producția locală a ceramicii.

Ca și în cazul cănilor cu toartă, în categoria paharelor sînt de semnalat atît elemente comune, cît și deosebiri. Astfel, comună este pentru toate exemplarele cunoscute acum înălțimea, care niciodată nu depășește 9 cm, iar diferen-

ța în jos este între diversele exemplare de ordinul milimetrilor. Caracteristică și comună este, de asemenea, forma generală a paharelor : tronconică, cu vârful în jos, dar cu fundul puțin evazat. Adăugînd la aceasta constatarea că toate exemplarele cunoscute acum sînt de culoare cenușie — necunoscîndu-se nici

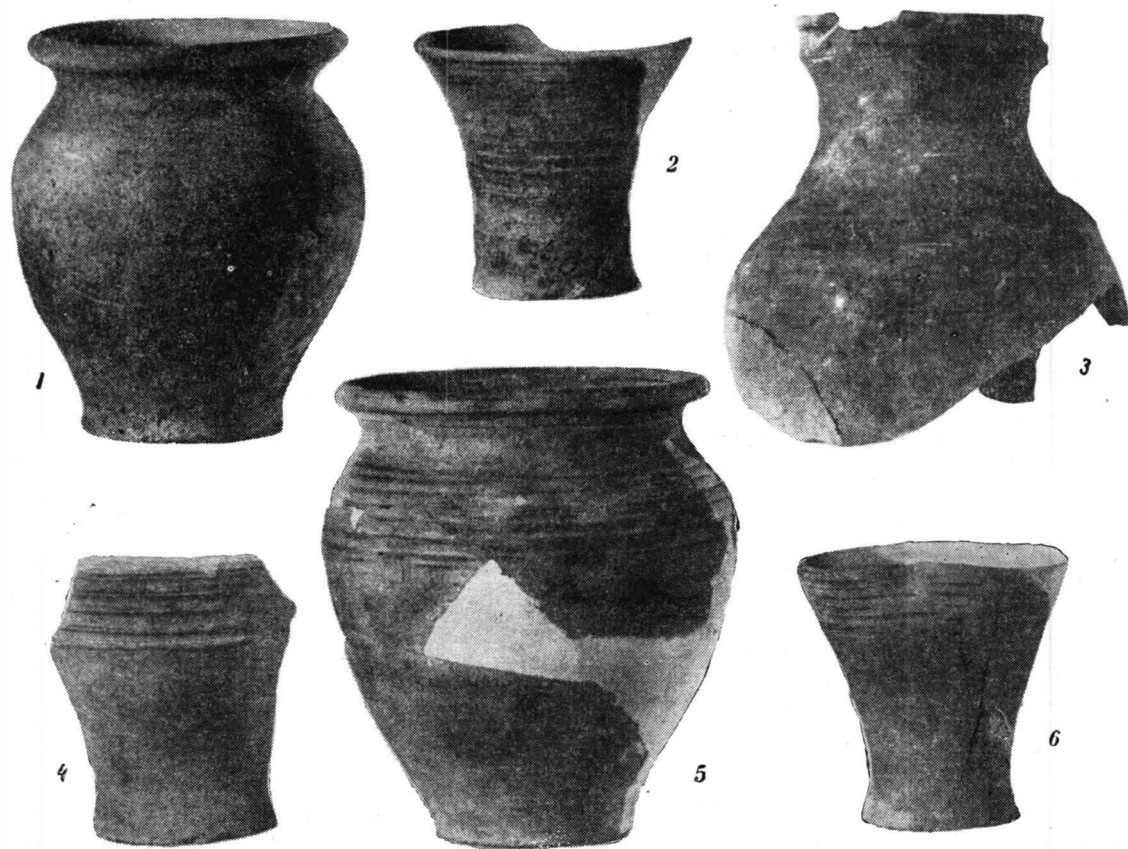

Fig. 22. — Ceramică cenușie, datînd de la sfîrșitul sec. XIV — începutul sec. XV. 1, 5, vase de bucătărie; 2, 4, 6, pahare; 3, fragment de cană cu toartă.

unul redat în pastă roșie — și că chiar elementele de ornamentare a lor — linia sau canelurile orizontale — sînt aceleași în toate cazurile, rezultă că eventualele deosebiri sînt de domeniul amănuntului în profil. Într-adevăr, de la forma tronchiului de con caracteristică terminată la partea inferioară printr-un fund profilat diferit (fig. 22/2, 4, 6) un exemplar face excepție prin arcuirea interioară a peretelui mai pronunțată (fig. 22/2) și numai într-un singur caz pare a fi vorba de un pahar de formă bitronconică. În rest, ar mai rămîne poate de adăugat (aici mai mult cu rostul de a completa explicația unei figuri) că într-un caz (fig. 22/6) forma modificată a gurii paharului pare a se datora unui defect provenit în timpul arderii. Părerea aceasta își găsește cea mai bună confirmare în descoperirea paharului (ciobit) într-o groapă cu deșeuri, nu departe de un cuptor de ars vase (la Suceava, în punctul „Șipot”).

3 CASTROANE

Mai puțin documentată decît primele două forme de care ne-am ocupat deja, aceasta cunoaște pe teritoriul Moldovei o răspîndire restrînsă la așezări urbane și din acest punct de vedere localizarea descoperirilor mai ales în centrele ce cunoșteau o reală înflorire la sfîrșitul sec. XIV pare să aibă destule temeiuri.

Puținătatea unor astfel de materiale, chiar într-un centru ca Suceava, singurul deocamdată în care au fost aflate fragmente, doar, de castroane și nu numai în mediul orășenesc, dar și în perimetrul Curții Domnești și al Cetății de Scaun pare să nu fie lipsită de semnificație. Prin forme și dimensiuni, castroanele acestea par a fi avut de îndeplinit rosturi de evident caracter gospodăresc, și în acest sens ne gîndim mai ales la acela de vase în care se fierbea mîncarea. Populația locală pare să fi preferat însă vasele cu care se obișnuise deja și la care nu există dovezi să fi renunțat pînă tîrziu, în veacurile evului mediu. Într-adevăr, numeroase locuințe descoperite și cercetate pînă acum atît în Suceava, cît și în alte părți nu oferă materiale ceramice, care să infirme cele de mai sus. Așa se face, probabil, că în afara puțin numeroaselor fragmente de castroane aparținînd veacului al XIV-lea, în vremea care urmează se cunoasc exemplare la fel de rare.

Castroanele a căror datare la sfîrșitul veacului al XIV-lea se poate face cu certitudine cunosc o singură formă de bază de la care abaterile într-un sens sau altul, sînt de domeniul detaliilor. Lucrate dintr-o pastă de calitate mijlocie, în care nisipul utilizat ca degresant are adesea mărimi apreciabile, ceea ce face ca pereții să prezinte, aproape cu regularitate, asperități ușor vizibile, vasele acestea au pereții destul de groși, grosimea lor crescînd pe măsura apropierei de fund. Deși se întemeiază pe studiul unui număr de fragmente insuficient de mare pentru a permite formularea de concluzii, nu putem neglija observația că, după cum se pare, grosimea pereților este în funcție de calitatea pastei folosite. Numai așa credem că se explică faptul, că dacă, pereții unor castroane lucrate din pastă poroasă și bogată în nisip mare depășesc cu regularitate grosimea de 1 cm, în cazul în care pasta este mai fină și mai densă pereții nu au niciodată nici măcar 1 cm grosime.

Înălți de circa 12—15 cm și realizînd cu fundul vasului un unghi cu puțin mai mare de 90°, pereții castroanelor au un profil foarte simplu, apropiat de linia dreaptă. Dacă în partea de sub buză pînă la fund castroanele au un profil asemănător, buza propriu-zisă prezintă profile deosebite de la caz la caz, fără ca de aici să se poată trage concluzia că deosebiriile sînt nete și structurale. În general, buza este teșită la partea superioară și profilată prin îngroșare în forma unui prag (fig. 23/1—4). Adesea, sub acest prag, vasul este prevăzut cu o muchie reliefată mai puternic sau mai slab și atunci, sub muchia inferioară se creează o curbura de felul aceleia care marchează gîtul vaselor de uz casnic. Fragmentele de castroane descoperite pînă acum nu ne permit să știm dacă, de regulă, vasele acestea erau prevăzute cu un cioc mai mult sau mai puțin pronunțat, dar că cel puțin unele îl aveau este sigur (fig. 23/1).

Deși aspectul nu tocmai îngrijit al unor asemenea vase poate fi cu ușurință surprins în unele cazuri, meșterii care le lucrau vădesc preocuparea de a le împodobi cu un minimum de decor, iar uneori folosesc pentru aceasta chiar decorul „brăduș” (fig. 23/3), prezent de regulă, numai pe vase de calitate su-

perioară. De cele mai multe ori, însă, ornamentul constă dintr-o succesiune de șanțuri orizontale, de lățimi și adâncimi variabile, care acoperă numai o parte a pereților (fig. 23/1, 2, 4). Acestor linii, li se mai adaugă în unele cazuri alveole realizate cu capătul unui bețișor, neuniforme ca adâncime și formă. Dacă, într-un fel sau altul, preocuparea pentru ornamentarea pereților este prezentă, în destul de multe cazuri, ornamentarea buzelor pare că preocupă mai puțin

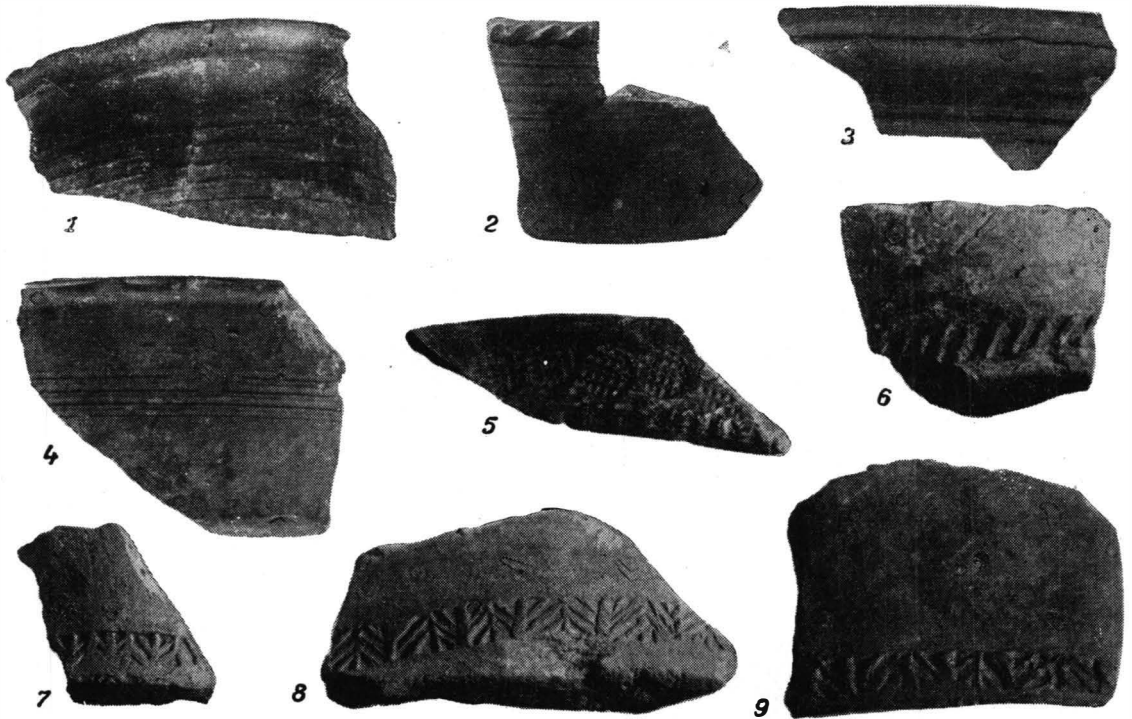

Fig. 23.— Fragmente de castroane (sfârșitul sec. XIV).

și chiar atunci când se făcea, ornamentul, slab realizat, consta fie din impresiuni ale degetelor adâncite pe marginea exterioară a buzelor, fie din simple împunsături cu un bețișor, la partea superioară a acestora.

Dacă ornamentarea exteriorului unor asemenea vase nu constituie o curiozitate nici chiar atunci când pentru aceasta se folosesc motive și mijloace tehnice mai pretențioase, ca în cazul castronului împodobit cu „brăduț” este totuși mai puțin obișnuit să se ornameze baza peretelui unor vase. Într-adevăr, sîntem în posesia cîtorva fragmente din partea inferioară a unor castroane, pe care se păstrează o parte dintr-o bentiță destul de lată, ornamentată cu o succesiune de linii oblice (fig. 23/6) și a cîtorva în care se folosește motivul sus-pomenit al „brăduțului” (fig. 23/7—9).

Toate cele de mai sus fac dovada că această formă de vas deși, incontestabil, mai puțin comodă decît altele, mai ales prin lărgime, era suficient de căutată în mediul în care a apărut pentru ca meșterul olar care o producea să-i acorde toată atenția.

T O R Ț I

Cu cele arătate pînă aici considerăm că, în stadiul actual al cunoștințelor noastre se epuizează gama *formelor* specifice ceramicii cenușii nelocale, cunoscută pe teritoriul Moldovei la sfîrșitul veacului al XIV-lea. Cum însă în aceleași complexe, contexte și straturi cu materialele a căror descriere sumară s-a făcut mai sus au mai apărut și altele, pentru care există aceleași condiții optime de datare precisă cu ajutorul monedelor emise în cursul unor domnii, care se înscriu între anii 1375—1395 și a căror prezentare considerăm că ar întregi în chip hotărîtor cunoștințele privitoare la ceramica cenușie în discuție, nu putem lăsa în afara preocupărilor și limitelor prezentului studiu aceste materiale. Chiar dacă avantajele acestei amplificări a discuției ar consta fie și numai în precizarea că gama descoperirilor epocii arătate este mai largă decît s-a crezut și am socotit noi înșine¹⁰ ar fi suficient pentru moment. Dar întrucît condițiile limpezi de descoperire a acestor materiale la Suceava par să fie unice, pentru moment, în Moldova, nu ni se pare că împrejurarea este lipsită de importanță pentru a încerca să ajutăm la încadrarea cronologică și culturală a altora similare, care nu se bucură de posibilitățile de care vorbeam. La aceasta se mai adaugă însă, așa cum se va vedea mai limpede pe parcurs, importanța pe care o au materialele cu care ne vom ocupa îndată pentru cunoașterea unei laturi, măcar, a producției de ceramică în Moldova în anii de după 1400 ; or, toate acestea nu fac decît să probeze utilitatea discutării împreună a unor probleme aparent deosebite. Vorbind despre forma de vas definită mai înainte prin caracteristicile de bază, și anume „cana cu toartă și gură trilobată”, precizăm la un moment dat că va fi necesar să se revină, în chip special, la prezentarea mai atentă a formelor pe care le prezintă torțile vaselor-căni. Rezerva pe care ne-o impune teama de a nu dispune acum de un număr de piese care să epuizeze, sub toate aspectele, discuția cu privire la formele torților de vase, ne determină să alegem acum un singur criteriu de clasificare a acestora, și anume forma în secțiune. Din acest punct de vedere, torțile se pot împărți în trei mari grupe : cu muchie mediană, albiate și plate.

1 TORȚI CU MUCHIE MEDIANĂ

Folosite mai ales în cazul unor vase de proporții mari, ca acele căni înalte cu gura trilobată, torțile cu muchie mediană au dimensiuni cu totul variabile. Înscriindu-se între limitele (stabilite pe baza exemplarelor de care dispunem acum) de 3,5 și 5,5 cm lățime și 1,5 și 2 cm grosime, torțile acestea prezintă, în linii mari, aceleași elemente caracteristice : marginile puternic profilate și adesea nesimetrice, iar pe mijloc, mărginită de două șanțuri adînci, o nervură ce se înalță pînă la nivelul marginilor, avînd partea superioară rotunjită (fig. 24/8 ; 25/1). În alte cazuri, profilarea mai slabă a marginilor atrage după sine curbarea mai puțin reliefată a părții superioare a torții și deci profilarea mai estompată a detaliilor centrale. Cît privește partea inferioară a torții, ea nu prezintă un duct, care să poată fi socotit caracteristic pentru

¹⁰ Cf. M. D. Matei, *Unele probleme . . . , loc. cit., passim.*

o variantă sau alta a profilului. De cele mai multe ori, ea prezintă o linie slab unduită, care urmează, în general mult atenuate, formele părții superioare a torții.

Exemplarele cunoscute nouă aparțin grupei prevăzută cu muchie mediană și sînt, în marea lor majoritate, neornamentate. Într-un singur caz, muchia mediană este ornamentată pe o bună parte din lungimea ei, prin ștampilare cu „brăduț”. Pentru aceasta însă, toarta a fost prevăzută cu o nervură supraînălțată mult față de dimensiunile obișnuite, care se lățește pe măsura apropierii de buză (fig. 24/3 ; 25/5). Fragmentul păstrat dovedește că ștampilarea torții cu motivul „brăduț” nu a dat rezultate superioare, întrucît ornamentul este imprimat defectuos, inegal și pe alocuri devine greu inteligibil ca motiv. Pentru a nu adăuga discuției și elemente de detaliu neimportante, mai facem doar, în încheiere, precizarea că partea mai îngustă și mai bine profilată a muchiei mediane este ornamentată prin linii oblice în raport cu axul nervurii, linii din care se mai văd doar două pînă la spărtura dinspre pîntecul vasului, a torții.

2 TORȚI ALBIATE

Din punctul de vedere al profilului, ca și al aspectului lor general, torțile albiolate reprezintă, împreună cu acelea plate, tipul cel mai simplu. Aceasta nu înseamnă însă, că, privite în chip atent, elementele de profil ale unor asemenea torți vădesc, cu regularitate, o mai puțin migăloasă realizare a lor. Dimpotrivă, în unele cazuri, deși aparțin grupei amintite, anume torți de vase au fost pe una sau pe ambele laturi, îngroșate în chip special, în vederea ornamentării lor ; această operație, după cum se va vedea din exemplificarea concretă de mai jos, presupunînd chiar crearea unui profil asimetric.

Chiar dacă numărul exemplarelor la care ne putem referi acum nu este chiar atît de mare cum ar trebui pentru a permite formularea unor aprecieri conclusive, se poate totuși considera provizoriu că grupa torților albiolate cunoaște două variante de bază ale profilului : una, a torților cu marginile rotunjite, uneori asimetrice (fig. 27/11 ; 25/3) și alta a torților cu marginile modelate în forme cvasiunghiulare (fig. 24/9 ; 25/2). Prima variantă, cunoscînd o largă circulație poate fi mai bogat exemplificată și își află o folosire atît în cazul vaselor mari (de felul cănilor cu gura trilobată), cît și în cazul acelor vase de bucătărie, de uz și dimensiuni comune. Cît privește materialul din care sînt lucrate torțile și respectiv vasele cărora le aparțin acestea, exemplarele care pot fi discutate aici aparțin ambelor categorii de pastă schițate pe scurt la începutul studiului nostru.

Privite acum din alt punct de vedere, torțile albiolate se pot împărți de asemenea în alte două subgrupe : ornamentate sau neornamentate. Și cum chiar din referirile de mai sus la torțile albiolate, în general, s-au desprins anume elemente privind aspectul general al acestora, socotim că nu mai există nici un temei pentru o revenire asupra formelor. În schimb, *maniera* de ornamentare și *motivele ornamentale* atrag atenția asupra lor și justifică o privire mai stăruitoare. Dar, pentru a nu îndrepta discuția pe un făgaș nepotrivit, trebuie să facem chiar acum precizarea că nu toate motivele prezente pe torți pot fi socotite, cu justificări, ornamente. Așa de pildă, pe anumite torți cu profil

albiat, la locul de prindere al acesteia de buza vasului se găsesc aplicate *ștampile* de forme circulare, care înscriu două linii încrucișate. Realizate nu întotdeauna în condiții bune, ștampilele aplicate pe torțile vaselor sînt lucrate în chip diferit. Astfel, pe unul din exemplare atît pe marginea cercului, cît și crucea înscrisă în el sînt adîncite, restul rămînînd profilat (fig. 24/6) în timp ce, în alt caz, numai barele crucii rămîn în relief (fig. 24/7 ; 27/4). Mulțumim-

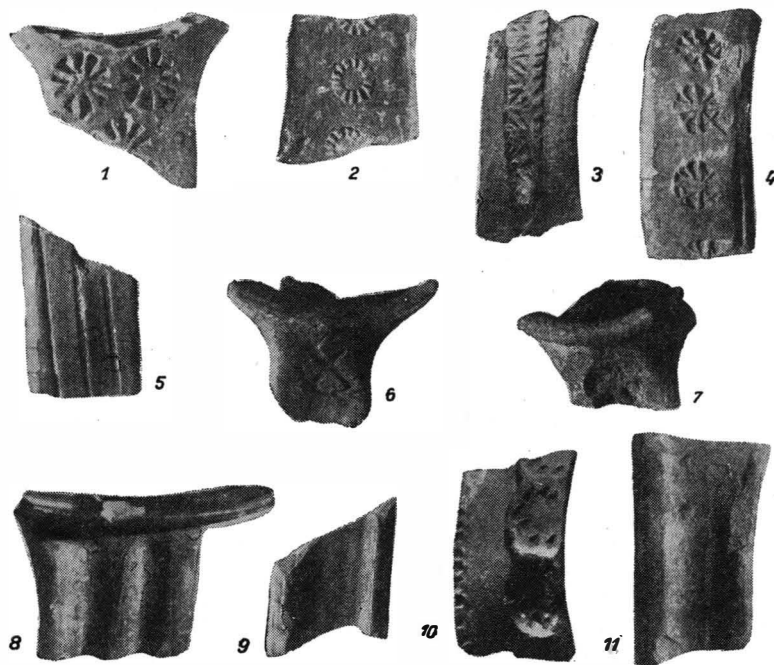

Fig. 24. — Fragmente cu torți, provenind de la vase lucrate din pastă cenușie.

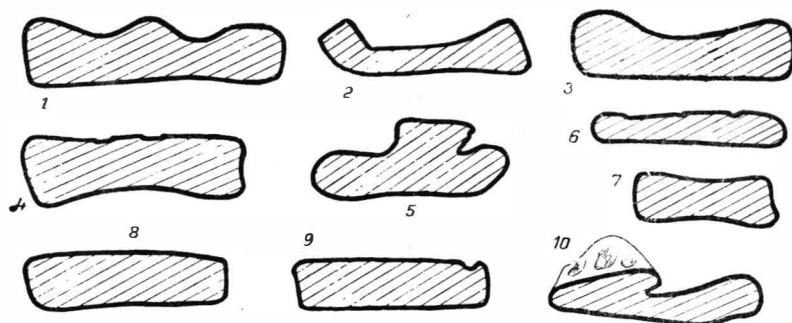

Fig. 25. — Profile caracteristice de torți, provenind de la vase lucrate din pastă cenușie.

du-ne, aici, numai cu semnalarea practicii de ștampilare a torților la unele vase cenușii, ne rezervăm dreptul de a reveni ulterior cu completarea repertoriului fragmentelor de torți ștampilate, discutînd separat și alte aspecte ale problemei. Deocamdată însă, pentru a încheia prezentarea grupei de torți albiat, mai este necesară semnalarea și a altui exemplar ornamentat de o

manieră unică pînă acum printre descoperirile de la Suceava. Este vorba de fragmentul unei torți destul de late, provenind de la un vas lucrat din pastă zgrunțuroasă, densă și de culoare cenușie. Una din laturile torții profilate în formă obișnuită este ornamentată cu mici alveole succesive (fig. 24/10 ; 25/10), de mărimi inegale, situate la intervale de asemenea deosebite. Latura opusă prezintă însă un aspect deosebit. Înălțată și îngroșată în mod intenționat, această latură prezintă aspectul unei ghirlande, constituită din suprafețe albiate ce se unesc prin muchii. Fiecare din suprafețele păstrate a fost ornamentată pe margini, cu excepția laturii din afară, cu mici alveolări de forme alungite, realizate prin împungerea pastei cu vârful unui bețișor (fig. 24/10 ; 27/15). Chiar dacă aceste împunsături nu sînt realizate cu o grijă deosebită, efectul final este demn de luat în seamă, cu atît mai mult cu cît, o repetăm, fragmentul în cauză este unicul cunoscut pînă acum la Suceava.

3 TORȚI PLATE

Grupa torților plate se caracterizează printr-un profil foarte simplu, a cărui realizare nupresupune dificultăți. În general, marginile unor asemenea torți sînt destul de neglijent modelate și se poate spune chiar că asimetria profilului lor este o caracteristică a grupei. Judecînd după exemplarele cu care se poate opera, torțile plate erau folosite mai ales în cazul vaselor mai mari, lucru pe care îl sugerează cu precădere, dimensiunile fragmentelor descoperite. Așa, de pildă, nici unul din acestea nu este mai îngust de 4 cm, iar grosimea este constant de circa 1 cm. O apreciere de ansamblu făcută asupra acestei grupe de torți are temeuri să semnaleze că torțile plate erau folosite, în principal, atunci cînd exista intenția ca pe toată fața și lungimea acestora să se aplice un ornament oarecare. Într-adevăr, din toate descoperirile aparținînd sfîrșitului veacului al XIV-lea la Suceava și ținînd de categoria ceramicii cenușii, torțile plate ocupă comparativ un loc cu totul secundar, iar, atunci cînd apar, ele sînt, de regulă, ornamentate.

Cel mai simplu ornament, întîlnit pînă acum într-un singur caz, constă din trei șanțulețe trasate longitudinal pe toată (?) toarta. Relativ puțin adîncite și late de numai 2—3 mm, aceste șanțulețe nu sînt egal de late și nici adîncite, nu numai unul în raport cu celălalt, dar nici în cazul aceluiași (fig. 24/5 ; 25/6). În plus, nu se poate vorbi nici despre o poziție strict paralelă a lor, nici între ele, nici față de marginile torții, în raport cu acestea din urmă șanțulețele fiind într-o poziție ușor oblică. Tehnica și elementele ornamentale semnalate sînt rar întîlnite la Suceava, în schimb se dovedește mai larg folosită tehnica *ștampilării* torților în condițiile utilizării în diferite variante și combinații, a rozetei ca element ornamental. Din exemplarele de care dispunem acum reiese că ștampilarea torților cu motivul rozetă se face prin dispunerea ornamentului fie într-un singur șir pe toată lungimea torții, fie prin alternarea în rînduri succesive, a două ștampile alăturate, cu una singură dispusă pe mijlocul torții.

De dimensiuni diferite, de la o toartă la alta, ștampilele au o formă circulară destul de regulată, deși sînt și cazuri cînd cercul este sensibil alungit. Mijlocul ștampilei, reliefat întotdeauna, este plin și reprezintă un cerc cu diametrul între 0,4 cm și 0,8 cm. De la acest cerc plin pornesc radial petalele rozetei, mai clar sau mai estompat imprimare (fig. 24/1—2; 27/1—2) : între ele rămîind reliefate mici bare, neuniforme atît în ceea ce privește grosimea, cît și sub raportul clarității imprimării.

Dar această distribuție interioară a suprafeței ștampilelor circulare nu este singura. Într-un caz, mai avem documentat și alt motiv, înscris și el de asemenea, tot într-un cerc : suprafața cercului este împărțită, prin două bare reliefate, și dispuse perpendicular una față de alta, în patru suprafețe egale. Unghiurile de centru sînt apoi tăiate de cîte o secantă, prelungită și ea pînă în marginea cercului, iar într-o singură suprafață se văd chiar două asemenea secante. În afara acestor elemente, s-au mai adăugat în interiorul cercului și trei din cele patru laturi ale unui pătrat ce pare să se înscrie în cerc (fig. 24/4; 27/3).

DECORUL

Un ultim element de care trebuie să se țină seama în încercarea de a încadra și a defini ceramica cenușie de la Suceava, din ultimul sfert al veacului al XIV-lea, prin tot ce are caracteristic, este decorul. Deși pare, la prima vedere, să asigure și să reprezinte un criteriu de recunoaștere de valoare primordială, decorul ceramicii cenușii este și cel mai în măsură să creeze confuzii serioase în interpretarea diverselor descoperiri în cazul în care acestea nu beneficiază de avantajul unei datări sigure sau al aflării lor în complexe închise.

Într-un studiu al cărui rost de competență era de a semnală și a pune în discuție — chiar dacă tratarea se făcea numai dintr-un singur și limitat punct de vedere — categoria ceramicii cenușii de la Suceava ¹¹, s-a crezut că există încă de atunci temeiul să se sugereze că decorul caracteristic acestei ceramici este cel pe care l-am numit, deși nu atunci pentru prima dată, decor „în formă de brăduț” ¹².

1 RAMURA DE BRAD

Ramura de brad nu este un element de decor a cărui apariție primă în producția ceramicii să fie de pus pe seama meșterilor olari ai veacurilor XIII—XIV. El s-a folosit atît în epoca comunei primitive cît și mai tîrziu, cunoscînd o întrebuințare largă pînă în perioada pe care specialiștii o numesc a ceramicii romane tîrzii. O dată însă cu mijlocul mileniului I e.n., aria geografică în care se mai păstrează acest element de decor se restrînge la anumite teritorii situate

¹¹ Cf. M. D. Matei, *Unele probleme... loc. cit.*, passim.

¹² Prima încercare de a găsi o explicație prezenței acestei ceramici la Suceava și de a-i stabili și unele caracteristici privind pasta, tehnica de lucru și orna-

mentarea am făcut-o în lucrarea *Город Сучава с конца XIV-го века до Турецкого завоевания Молдавии* (1538 г.) (lucrare de dizertație inedită), Leningrad, 1957.

în regiunile centrale ale Europei și este apoi preluat și difuzat prin intermediul ceramicii slave dintre Elba și Oder ¹³.

Fără să reiasă din cele spuse pînă aici că ne propunem să reluăm în studiul de față o discuție purtată cu ani în urmă în literatura de specialitate cu privire la originea acestui element de decor, vrem să precizăm doar că pe teritoriul Moldovei, „brăduțul” nu este niciodată de semnalat ca împodobind vreun vas de producție și tradiție locală, pînă spre începutul veacului al XV-lea (avem în vedere, evident, perioada cuprinsă între circa sec. V—XV). Această constatare a îndreptățit împreună cu alte observații, și continuă să reprezinte unul din temeiurile aprecierii făcute de noi anterior cu privire la originea nelocală a ceramicii ornamentate cu „brăduț” și a elementului acestuia de decor, ca atare.

În toate cazurile cunoscute nouă, ceramica descoperită la Suceava face dovada că atît acest decor, cît și altele asupra cărora vom stărui la locul potrivit au fost imprimate cu ajutorul unei roțițe. În sprijinul afirmației noastre vin cîteva observații de amănunt, dintre care noi înșine acordăm atenție sporită constatării că, în anumite cazuri, la distanțe scrupulos egale, se repetă anume defecte în reprezentarea decorului (o întrerupere a succesiunii normale a ramurilor — fig. 26/2) prin intercalarea unora trasate altfel decît o cerea ordinea firească; iar în cazul ornamentului compus din linii verticale, succesiunea acestora este întreruptă de alt element al decorului (cînd el este utilizat) după un număr riguros egal de linii verticale. În sfîrșit, o observație menită să înlăture și ultimele rezerve privind folosirea roțiței la imprimarea decorului este aceea potrivit căreia pe anumite fragmente se păstrează cu evidență urmele suprapunerii parțiale ale decorului atunci cînd bentița decorului trebuia încheiată. Adăugăm că, într-un caz, această suprapunere se observă pe un fragment de vas lucrat din pastă foarte fină (fig. 26/5).

Forma de bază a decorului „brăduț” constă dintr-o succesiune neîntreruptă de ramuri așezate invariabil în poziția verticală și avînd lungimea acelor mereu egală. Dacă, deși nu foarte numeroase, exemplarele descoperite la Suceava pot fi considerate suficiente pentru a permite aprecieri globale, ramura de brad are întotdeauna numai trei ace, ea fiind realizată în pozitiv.

Cu toate că, din punct de vedere cantitativ, ceramica decorată cu „brăduț” este cu mult inferioară aceleia pentru a cărei înfrumusețare se utilizează alte motive ¹⁴, situație confirmată chiar de descoperirile din complexe închise, există temeiuri să se afirme că decorul acesta se folosea nu numai pentru împodobirea umărului vaselor și numai a unora, ci apare în unele cazuri chiar pe castroane, atunci fiind plasat la baza pereților, la numai circa 1 cm de fund sau chiar mai jos. Cînd însă decorul se află situat pe umărul vasului el este obligatoriu aplicat pe o bentiță îngroșată special, pentru ca adîncimea decorului să nu dăuneze trăinicieii vasului. Aplicarea lui pe vasele-castron, caracterizată printr-o

¹³ În legătură cu aceasta vezi J. Kostrzewsky, *La poterie slave entre l'Elbe et l'Oder au moyen-âge*, în *Przegląd Archeologiczny*, VII, 1, 1946, idem, *Les slaves et les germains sur les territoires à l'Est de l'Elbe aux VIe — VIIIe siècles après J. C.*, în *Przegląd Archeologiczny*, VII, 1, 1946; Heinz Knorr, *Die slawische Keramik zwischen Elbe und Oder*, Leipzig, 1937; J. Antoniewicz, *Niektóre dowody kontaktów słowiańsko-*

pruskich w okresie weczesnosrednio wiecznym w swietle źródeł archeologicznych în *Wiadomości Archeologiczne*, XXII, 3—4, 1955, 0. 233 și urm.

¹⁴ Aceasta se verifică și în alte regiuni ale Europei, unde o ceramică asemănătoare este semnalată într-un număr care să fie socotit concludent (Polonia și Cehoslovacia).

grosime sporită a pereților, nu mai necesită o îngroșare specială a peretelui ca în cazul cănilor, profilul păstrându-și linia obișnuită.

Înainte de a trece la prezentarea elementului următor de decor s-ar mai cuveni poate să facem adaosul că nu în toate cazurile imprimarea lui se face

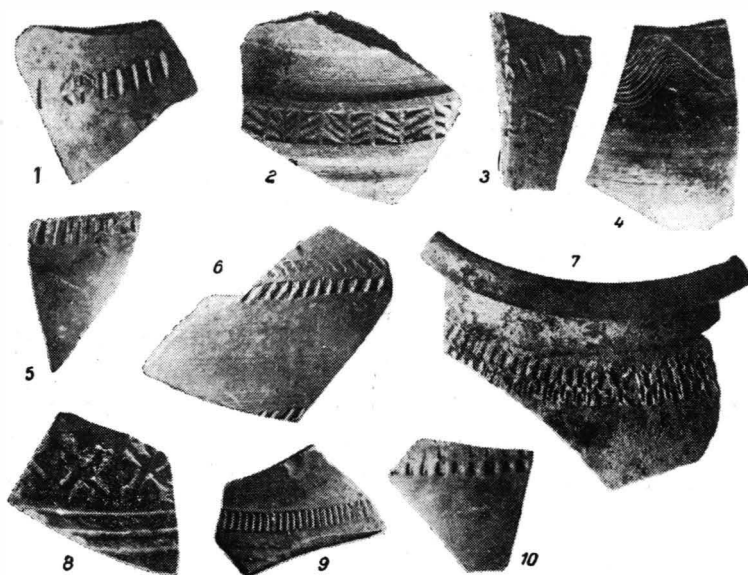

Fig. 26. — Fragmente ceramice de factură străină și produse locale ornamentate după modelul și tehnica specifice ceramicii cenușii. 1—6, 8—10, ceramică de factură străină; 7, fragment dintr-un vas (ars la roșu) de producție locală.

cu aceeași precizie. Într-adevăr, se pot aduce suficiente exemple de imprimări neclare, care îngreunează chiar studiul decorului, acesta fiind aproape șters (ca rezultat al unei imprimări superficiale sau al utilizării unei roțițe mult uzate) sau realizat cu neîndemânare chiar dacă detaliile sînt suficient de adînc imprimate.

2 LINII VERTICALE

Un alt element de decor, mult mai răspîndit decît primul și incomparabil mai ușor de realizat, este acela constînd dintr-o succesiune de *linii verticale* înscrise într-o bentiță a cărei lățime diferă de la un vas la altul. Imprimat cu roțița, ca și cel precedent, decorul constînd din linii verticale reprezintă, în ultimă instanță, o alternanță de suprafețe de formă aproape dreptunghiulară adîncite cu altele, de aceeași formă, profilate. În cazurile în care intervalul dintre suprafețele adîncite este mai mare (fig. 26/1) ornamentul este mai adînc imprimat și se poate chiar afirma că, sub raportul valorii artistice, efectul ornamental este mai slab. În schimb, sînt și vase a căror ornamentare s-a făcut cu o roțiță mult mai atent și migălos lucrată, care a imprimat linii sensibil mai înguste, iar profunzimea spațiilor adîncite este inferioară primelor.

În marea majoritate a cazurilor, succesiunea liniilor verticale este neîntreruptă. Dispunem însă și de exemplare de vase sau fragmente ale acestora care dovedesc o preocupare a olarilor de a înlătura monotonia ornamentului

prin introducerea unor elemente noi de decor, la diferite intervale. Aceste elemente sînt reprezentate fie de cîte o cruce înscrisă în cîte o suprafață octogonală (fig. 26/1), fie un X încadrat într-un pătrat, fie, în sfîrșit, de un motiv cu forma *, acestea revenind de cîteva ori de jur-împrejurul vasului (fig. 26/9).

Spre deosebire de decorul în formă de ramură de brad, acesta pe care îl discutăm acum nu cunoaște numai o singură formă, el fiind întrucîtva modificat, prin adăugiri de noi elemente, în cadrul unei întregi serii de variante. Dar deși

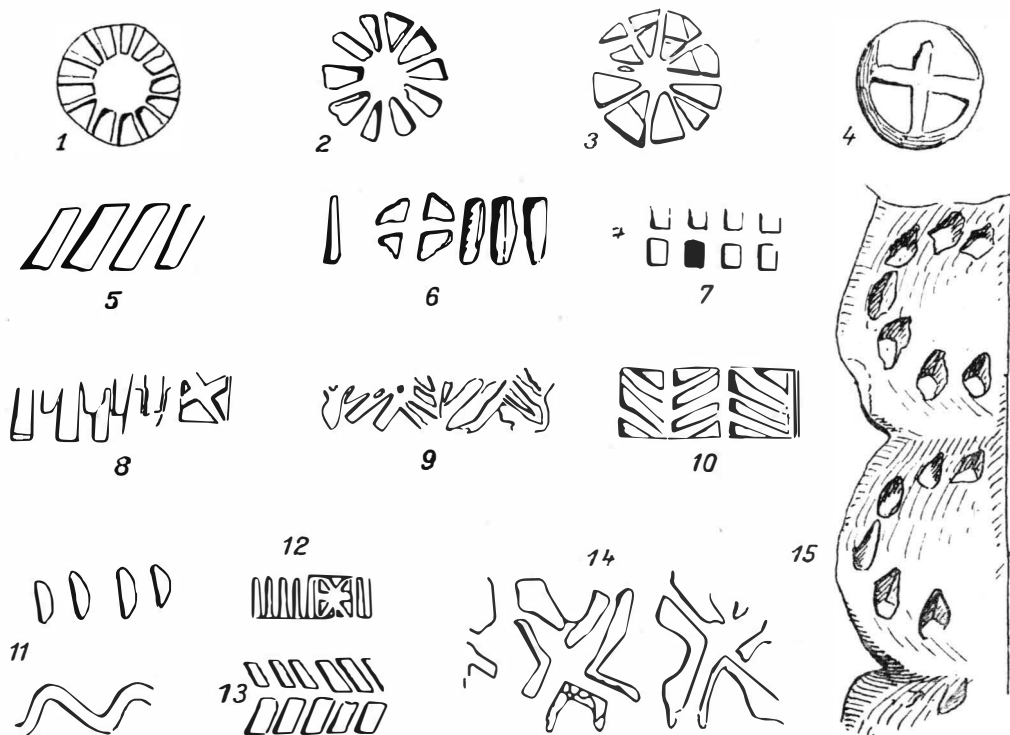

Fig. 27. — Elemente decorative specifice ceramicii cenușii nelocale, descoperite la Suceava.

descoperiri din alte părți fac dovada că diversele combinații, avînd la bază liniile verticale au creat cîteva variante ale acestui decor¹⁵, materialele aflate la Suceava sînt, din acest punct de vedere, mult mai puțin edificatoare. Astfel, *singura* variantă a decorului arătat cunoscută în tot cursul veacului al XIV-lea la Suceava este aceea constînd din linii verticale întretăiate, pe mijloc, de una orizontală (26/10).

În general, ornamentul constînd din linii verticale se folosește — și numeroasele vase întregi cunoscute nouă constituie o dovadă concludentă în acest sens — prin dispunerea sa într-un singur registru sau bentiță continuă, iar situarea lui pe umărul vasului este obligatorie. În acest context, apare cu atît mai neobișnuit, pentru descoperirile de la Suceava, un fragment de vas lucrat dintr-o pastă destul de bună, care păstrează o mică parte dintr-un asemenea decor. Fragmentul în discuție atrage atenția nu numai prin maniera neprecisă de im-

¹⁵ Cf. mai ales Erwin Schirmer, *Die deutsche Irdens-ware des 11.—15. Jahrhunderts im engeren Mittel-*

deutschland, Jena, 1938, planșele XIV și XV.

primare a decorului, dar mai ales pentru că dovedește că acesta mai era însoțit și de un val, situat la circa 1 cm de banda de linii verticale. Cunoșcând existența, în alte regiuni ale Europei, a unor materiale ce dovedesc că valul apărea adesea pe vase împreună cu liniile verticale ¹⁶, fragmentul în discuție nu ar trebui să surprindă. Dat fiind însă că în timp ce pe ceramica descoperită în alte părți valul este multiplu, fiind tras cu pieptenul (asemenea fragmente existând și la Suceava, dar micimea lor nepermițându-ne să știm dacă valul însoțea liniile verticale), pe fragmentul în discuție valul este simplu, trasat cu un obiect cu vârful destul de gros (fig. 26/3). Lipsa unor alte asemenea materiale ca și dimensiunile cu totul reduse ale fragmentului discutat ne împiedică să formulăm opinii mai precise asupra acestuia. Oricum ar fi însă, nu ne scapă eventualitatea de a considera o astfel de ceramică drept hibridă, rezultată din împreunarea unor elemente ornamentale de origini diferite, ținând seama de constatarea că pe ceramica locală valul simplu este frecvent întâlnit în această vreme.

3 LINII OBLICE ȘI „PARANTEZE” UNGHIULARE

Repertoriul ornamentelor caracteristice ceramicii cenușii de la Suceava cunoaște încă alte două elemente: *liniile oblice* și „parantezele” unghiulare.

Imprimat în aceeași tehnică pe care am semnalat-o cu prilejul discuției asupra benzii de linii verticale, ornamentul constând din linii oblice pare a fi fost foarte rar folosit pentru împodobirea vaselor de uz casnic mai ușoare, cum ar fi cămile sau paharele. La această ipoteză ne conduce constatarea că în cazul acelor materiale, a căror apartenență la categoria ceramicii cenușii nelocale este sigură, liniile oblice apar *numai* pe castroane, lucru deja semnalat la discuția pe marginea formei respective de vas (vezi mai sus, p. 141 și fig. 23/6).

Ultimul ornament caracteristic ceramicii cenușii este, așa cum am spus-o deja, acela constând din „paranteze” unghiulare (fig. 27/13). Dispus într-un singur rând sau chiar în două (fig. 26/6), el apare destul de rar documentat la Suceava și nu se cunoaște, deocamdată, ca el să mai fie cunoscut în vreun alt loc pe teritoriul Moldovei, chiar dacă materiale, aparținând categoriei căreia îi rezervăm prezentul studiu, au fost semnalate într-un punct sau altul.

Frecvența mai mare sau mai mică a descoperirilor care ne-au permis să considerăm că elementele prezentate pînă acum sînt *caracteristice* ceramicii cenușii nelocale din Suceava epocii mușatine asigură temeiul unui studiu în care se poate opera atît cu formele cît și cu ornamentele categoriei respective. Fără să neglijăm eventualitatea că din tabloul schițat în paginile de mai înainte să lipsească anume materiale ce ar putea completa cunoașterea ceramicii acesteia, materiale nescosite încă la lumină de cercetările de pînă acum, considerăm că nu poate fi apreciată drept hazardată opinia potrivit căreia viitoarele descoperiri nu pot modifica în *măsură esențială* tabloul schițat aici. În același timp, însă, chiar dacă dincolo de formularea unor simple ipoteze de lucru nu se poate trece, pentru moment, numai pe baza acelor *fragmente* ceramice ce ar putea servi pentru exemplificare, socotim că este necesar să se adauge celor arătate pînă acum și simpla semnalare a existenței și a altor descoperiri, care ar putea să fie atribuite, în viitor, aceleiași categorii. Spunînd aceasta, ne gîndim la un număr

¹⁶ Erwin Schirmer, *Die deutsche Irdenware des 11. — 15. Jahrhunderts im engeren Mitteledeutschland*,

planșa XIV/42.

extrem de mic de fragmente ceramice, care, dacă din punctul de vedere al execuției tehnice, nu se deosebesc nici măcar prin amănunte de materialele prezentate pînă acum, se definesc totuși ca o categorie cu totul distinctă sub raportul ornamentării. Într-adevăr, de pe aceste fragmente, provenind fără excepție de la vase lucrate din pastă foarte fină și de culoare uniform cenușie în spărtură (unele avînd numai fața exterioară de culoare negricioasă) lipsesc ornamentele descrise în cele precedente, fiind în schimb prezent un ornament a cărui precizare, în ansamblu sau în detaliu, este acum imposibilă. În plus, numărul atît de mic de fragmente de care dispunem nu ne dă nici un element care să sugereze *forma* vaselor de la care provin, în aceste condiții singura latură care poate fi considerată ca verificată, în oarecare măsură, prin repetare, în discuția de față fiind aceea a încadrării cronologice a descoperirilor. Dar, a socoti că numai criteriul cronologic este suficient pentru a risca încadrarea acestor fragmente în categoria la care ne-am referit stăruitor în studiul nostru ar echivala cu un procedeu pe care o scrupulozitate elementară de metodă îl exclude. De aceea, ținînd seama de rezervele formulate mai sus, considerăm că grupa descoperirilor semnalate aici poate fi, pentru moment, definită prin următoarele : ceramică cenușie, fină, ornamentată prin ștampilare, cu *reprezentări* în relief și cu semne geometrice(?), așa cum sugerează unele fragmente (fig. 26/8), aparținînd ultimului sfert al veacului al XIV-lea ¹⁷.

II

Ceramica cenușie de la Suceava, ca și deosebirile ușor sesizabile dintre ea și materialele de factură locală, au atras de mai multă vreme atenția cercetătorilor și au fost semnalate cu diverse prilejuri în literatura arheologică romînească. Chiar dacă autorii studiilor sau lucrărilor de o mai mare amploare în care, tangențial sau special, diversele laturi ale discuției privind această ceramică au fost prezente, nu au ajuns pînă acum la un acord asupra unei probleme de bază, și anume direcția de pătrundere a acestei ceramici în Moldova ¹⁸, nu mai există

¹⁷ Deși comparația nu dă rezultate cu totul satisfăcătoare, această ceramică nu este singura cunoscută în aria largă a răspîndirii aceleia cenușii. Într-adevăr, printre materialele la care colegul B. Polla (Bratislava) a avut deosebita amabilitate să-mi ușureze accesul se află cîteva fragmente tot de culoare cenușie-negricioasă ca și unele exemplare întregi de vase largi, a căror ornamentare s-a făcut printr-un brlu cu semne în relief. Pentru o simplă comparație cf. K. Reichertova, *Přispěvek k datování středověké keramiky Čechách*, în *Pam. Arch.*, 1, 1959, planșa 5/1.

¹⁸ Problema direcției de pătrundere a ceramicii cenușii în Moldova a constituit și continuă să reprezinte obiectul unor discuții în contradictoriu. Noi înșine, într-o lucrare mai veche (cf. *Город Сучава...*) am exprimat opinia că această ceramică a fost adusă în Suceava de primii coloniști *transilvăneni*, care s-au stabilit aici în timpul domniei lui Petru I Mușat. Acest punct de vedere a fost înșușit, la un moment dat, în literatura romînească de specialitate (cf. Gh.

Diaconu și N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 80). Ulterior însă, în urma cunoașterii mai amănunțite a descoperirilor prilejuite de cercetările și descoperirile întîmplătoare de pe teritoriul R. P. Polone și, recent, a rezultatelor cercetărilor din R. S. Cehoslovacă, punctul nostru de vedere inițial a suferit modificări serioase, în sensul că nu mai socotim posibil să admitem direcția vest-est. De aceea, ne-am exprimat, verbal și în scris, punctul de vedere potrivit căruia, în Moldova, această ceramică a pătruns tot prin intermediul unor coloniști, dar socotim că aceștia au venit de undeva din regiuni situate la nord de Moldova, eventual din Polonia (M. D. Matei, *Unele probleme...*, *loc. cit.*, p. 118). Acestui punct de vedere, formulat pentru prima dată în cadrul unei comunicări prezentate de subsemnatul, în anul 1958, în Institutul de arheologie din București, i-a fost opus un altul potrivit căruia ceramica cenușie a pătruns în Moldova dinspre sud, din regiunea Dunării de jos. Acest punct de vedere, exprimat în principal de Gh. Diaconu și N. Constantinescu la discuțiile

în prezent, nici o rezervă în legătură cu originea ei nelocală. Într-adevăr, consensul unanim al arheologilor privind această atribuire nu a întârziat să se remarce, îndată după ce numărul descoperirilor a fost în măsură să facă dovada că prezența unei asemenea ceramică la Suceava nu este de domeniul unor descoperiri izolate și nesemnificative.

O altă problemă asupra căreia nu se mai poartă de multă vreme discuții în contradictoriu este aceea a încadrării cronologice a acestor materiale. Încă din perioada în care categoria menționată a ceramicii cenușii era semnalată prin numai câteva fragmente ceramice, a atras atenția împrejurarea că, de regulă, acestea erau descoperite în complexe sau straturi a căror datare se făcea cu ușurință prin monede emise în timpul domniei voievodului Petru I Mușat, adică de la începutul ultimului sfert al veacului al XIV-lea. Iar dacă ținem seama de faptul că situația arătată s-a repetat pînă acum la Suceava într-un număr suficient de mare de cazuri pentru a nu mai lăsa loc unor îndoieli și că verificările s-au făcut în complexe și contexte diferite și specifice fiecărui punct unde se semnalau aceste materiale (mai ales la cetatea Șcheia din marginea de apus a Sucevei¹⁹ și în punctul „Șipot”²⁰, situat în latura de est a orașului) nu mai poate fi nici o îndoială că problema datării menționate nu mai este de domeniul discuțiilor divergente. O dată însă cu rezolvarea acestor probleme, care reprezintă un bun definitiv cîștigat pentru arheologia medievală românească în general și pentru cercetarea orașelor evului mediu din Moldova, în special, nu s-a epuizat și seria întreagă a întrebărilor cărora nu li s-a dat încă răspunsul definitiv. În acest sens, considerăm că în fața cercetării pe cale arheologică a orașelor medievale din Moldova, și poate nu numai din această parte a țării, stau cel puțin două sarcini de importanță științifică majoră, și anume: a) stabilirea căilor și modalității de pătrundere a ceramicii cenușii în Moldova și b) dimensionarea reală a influenței exercitate de aceasta asupra producției locale de ceramică.

Încă de acum, trebuie făcută precizarea că primul obiectiv, asupra căruia și intenționăm să stăruim în cele ce urmează, nu va putea fi limpezit în măsura în care importanța istorică a problemei ar cere-o, fără o largire substanțială a cercetărilor arheologice în Moldova. Această largire presupune, înainte de toate, organizarea sistematică și planificată pe mai mulți ani a unor săpături,

pe marginea comunicării noastre amintite, se întemeiază, potrivit concepțiilor celor ce l-au formulat, pe argumentul că, într-un sondaj efectuat la Isaccea, s-au găsit fragmente ceramice oarecum asemănătoare celor aflate la Suceava. De altfel, Gh. Diaconu (cf. *О молдавских крепостях, XIV-XV вв.*, în *Dacia*, N.S. III, 1959) afirmă chiar că pentru ceramica discutată, de noi și descoperită, între altele, în cuprinsul cetății Șcheia-Suceava s-au putut stabili analogii „numai la Isaccea, raionul Tulcea” (subl. noastră — M.M.) (loc. cit. p. 540), opinie în sprijinul căreia citează unele fragmente ceramice publicate în *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 179, fig. 17. Fără să contestăm existența unor oarecare asemănări între unele fragmente ceramice descoperite la Șcheia și exemplarele, la care face aluzie Gh. Diaconu, aflate la Isaccea, considerăm că principala deficiență a raționamentului său constă în faptul că admite venirea dinspre sud a acestei ceramică, care

cunoaște la Suceava o gamă bogată de forme și ornamente, doar pe baza unor aprecieri neconcludente și neverificate în alte locuri decît la Isaccea. În schimb, acest raționament neglijează total împrejurarea, că în foarte întinse spații geografice (Polonia, Cehoslovacia, Germania) descoperiri vechi sau mai recente documentează răspîndirea foarte largă a unor materiale cu care cele de la Suceava își găsesc nu numai apropieri, ci perfecte identități. În asemenea condiții, ni se pare cel puțin greu de admis, că această ceramică ar fi apărut la Dunărea de jos (unde, repetăm, nu este cunoscută decît într-un singur caz și în număr de fragmente neconcludent), răspîndindu-se apoi în regiuni situate cu mult mai la nord, acolo reprezentînd — pentru anume regiuni — o producție de masă.

¹⁹ Cf. Gh. Diaconu, *О молдавских крепостях*, loc. cit.; Gh. Diaconu și N. Constantinescu, op. cit., passim.

²⁰ M. D. Matei, *Unele probleme...*, loc. cit.

a căror amploare o va putea determina, în ultimă instanță, importanța obiectivului cercetat, în câteva orașe și sate a căror existență în veacul al XIV-lea este neîndoieală. Includerea și a satelor între obiectivele a căror cercetare neîntârziată o socotim obligatorie se justifică, în primul rînd, prin nevoia cunoașterii amănunțite și temeinice a nivelului de viață și a culturii materiale a locuitorilor acestora, probleme discutate pînă în prezent aproape exclusiv pe temeiul izvoarelor scrise. O astfel de organizare a cercetărilor ar putea duce curînd la cunoașterea unor aspecte, încă nebănuite acum, ale procesului de producție a bunurilor materiale în așezările rurale și la stabilirea, neîndoieală de data aceasta, a unui repertoriu complet sau aproape complet al ceramicii autohtone a veacului al XIV-lea. Cercetarea arheologică a satului medieval ar avea însă un efect pozitiv nemijlocit și neîntârziat și asupra cunoașterii și determinării exacte a mediilor în care ceramica cenușie în discuție a pătruns, și cînd. Aceasta ar avea repercusiuni nebănuite încă într-un domeniu a cărui cunoaștere este acum sensibil deficitară. Astfel, și mai exact, vorbind, ar putea să fixeze limitele discuției privind răspîndirea ceramicii cenușii la cercul relativ restrîns al orașelor și la care anume din acestea, sau ar oferi alte temeuri geografice pentru înțelegerea procesului de pătrundere a acestor materiale.

Latura aceasta a discuției prezintă pentru noi o importanță pe care, mai bine decît oricine, o sugerează constatarea că, în Moldova cel puțin, ceramica cenușie a fost sesizată, chiar dacă nu întotdeauna în condiții stratigrafice limpezi, *numai* în orașe ²¹. Cînd spunem aceasta, nu avem în vedere exclusiv materialele încadrate de noi în ultimul sfert al veacului al XIV-lea și care să prezinte, într-un sens sau altul, acele trăsături *caracteristice* ceramicii discutate aici, ci și altele ceva mai tîrzii. Această împrejurare, coroborată cu observații făcute în alte regiuni ale țării noastre sau din afara ei, pare să sugereze, și încă în forme bine conturate, un prim răspuns la obiectivul formulat de noi cu puțin înainte : ceramica cenușie pătrunde și dăinuie oarecare vreme cu precădere, dacă nu exclusiv, în mediul orășenesc.

Deși semnalată de puține ori, ceramica cenușie care îmbracă forme sau prezintă ornamente de felul acelor prezentate de noi în prima parte a acestui studiu pare să se localizeze într-o regiune care coincide cu jumătatea de nord a Moldovei. În funcție de informația existentă acum, orașele Piatra Neamț ²², Baia ²³, Suceava și Iași ²⁴ delimitează geografic și în linii generale această regiune, la sud de care nu s-au semnalat pînă în prezent descoperiri similare. Și întrucît din alte surse decît acelea arheologice se știe că cel puțin primele trei orașe nu au fost locuite, în decursul evului mediu, de o populație exclusiv moldovenească, prezența ceramicii acesteia își găsește o explicație firească, ea putînd și trebuind să fie considerată ca o dovadă în plus a unei juste interpre-

²¹ Nu trebuie trecută cu vederea împrejurarea că necercetarea pe cale arheologică a unuia sau mai multor sate din veacul al XIV-lea poate duce la concluzia că, judecînd numai pe baza materialelor recoltate prin recunoașteri de suprafață, ceramica cenușie nu a pătruns și în mediul rural. Dar nu este mai puțin adevărat că neafiarea ceramicii acesteia în mediul rural nu ar trebui să surprindă, cel puțin atîta vreme cît ea nu cunoaște o răspîndire mai largă nici măcar în orașe.

²² SCIV, VI, 3—4, 1955, p. 834 și fig. 12/4 b.

²³ Informație Dan Teodoru.

²⁴ Al. Andronic și Eug. Neamțu, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din anul 1960 de la Curtea Domnească din Iași*, comunicare prezentată în cadrul secției orînduirii feudale la Sesiunea științifică a Institutului de arheologie al Academiei R.P.R. din mai 1961.

tări date pînă acum izvoarelor scrise. Faptul că în altă parte și cu alt scop am stăruit mai îndelung asupra atribuirii acestor materiale unor coloniști germani veniți în Moldova, cu rosturi și ele schițate atunci, cel puțin în legătură cu Suceava, nu mai face necesară reluarea acum a explicațiilor, argumentelor sau ipotezelor pe care am crezut că le putem formula. Dar, pentru a realiza acele condiții absolut necesare ca discuția privitoare la realitățile din Moldova să beneficieze de cît mai multe elemente cu care să poată opera, ni se pare că n-ar fi decît spre folosul acestora dacă am reveni, chiar cu riscul unor repetări parțiale, la stabilirea ariei în care se semnalează descoperiri legate, într-un fel sau altul, de cele din Moldova.

În afara acelor localități din Moldova de care am pomenit deja, pe teritoriul R. P. Romîne descoperiri similare n-au mai fost prilejuite decît de cercetările întreprinse în Muntenia, la Cetățeni (r. Muscel) și la Tîrgoviște. În prima localitate, situată în punctul cel mai îngust al văii Dîmbovița, s-au descoperit cîteva fragmente ceramice provenind de la vase de culoare cenușie și lucrate în pastă zgrunțuroasă. Fragmentele acestea care păstrează porțiuni de decor în formă de „ramură de brad” au fost descoperite împreună cu ceramica de tradiție și factură evident locale, dar de care se deosebesc net. Chiar în condițiile lipsei unor elemente în măsură să asigure o încadrare cronologică precisă, aceste fragmente pot fi atribuite veacului al XIV-lea²⁵. În același timp însă trebuie subliniat că paralel cu ceramica atestată de aceste fragmente, la Cetățeni se mai semnalează și existența unei alte ceramici neautohtone, căreia a-i căuta analogii în Transilvania ni se pare lucrul cel mai firesc.

La Tîrgoviște, apariția unei ceramici cenușii similare nu este probată, dar referirea făcută mai sus la anume descoperiri provenind de aici avea ca obiect o toartă de vas, lucrată din pastă de bună calitate, arsă la roșu. Pe această toartă se găsește, înșiruit pe un singur rînd, ornamentul constînd din rozetă, aplicat prin ștampilare. Este adevărat că rozeta se deosebește prin aspectul ei general, ca și prin dimensiuni, de aceea aplicată pe torțile vaselor de la Suceava (centrul ei este reprezentat de un simplu punct și nu de un cerc plin, iar razele sînt mult mai dese), dar semnalarea descoperirii ca atare se impune totuși²⁶.

În general, însă, cu excepția acestor materiale, cercetările arheologice întreprinse în anii din urmă pe teritoriul Munteniei semnalează ca dominînd autoritar din punct de vedere cantitativ, în ceea ce privește sec. XIV o *ceramică roșie* situată, pe plan tehnic, la nivele diferite de execuție, dar unitară totuși ca aspect general. Chiar dacă ceramica de culoare cenușie nu lipsește cu totul, ea îmbracă forme comune și des întîlnite în ceramica roșie, fiind, deci, evident legată de aceasta. Un aspect se cere însă semnalat aici și anume că, sub raportul formelor, ceramica munteană din sec. XIV prezintă o gamă incomparabil mai bogată decît aceea moldovenească din perioada corespunzătoare, printre aceste forme fiind întîlnită și cana cu toartă și gura trilobată.

Transilvania, date fiind condițiile deosebite de dezvoltare în raport cu regiunile extracarpatiche ale țării, prezintă în veacul al XIV-lea un tablou care nu poate nici ușura, nici chiar sugera căi și soluții în problema noastră. În ciuda

²⁵ Pentru amabilitatea de a ne fi comunicat aceste descoperiri, ca și condițiile în care au apărut, aducem mulțumiri și pe această cale colegului Dinu V. Rosetti.

²⁶ Amabilității colegului N. Constantinescu fi dato-

răm posibilitatea de a fi studiat această descoperire încă inedită ca și informația că fragmentul a fost aflat împreună cu materialele epocii lui Mircea cel Bătrîn, fapt pentru care aducem și aici mulțumiri.

prezenței masive a ceramicii cenușii atât printre descoperirile făcute în sate, cât și în rîndul celor prilejuite de cercetări efectuate în orașe, *formele* dominante, ca și decorul caracteristic acestei ceramici nu permit apropieri concludente cu descoperirile de la Suceava. Căni cu gura cvadrilobată (de felul cărora Moldova nu cunoaște în veacul al XIV-lea) sau cu gura rotundă și de dimensiuni disproporționate în raport cu acelea ale corpului vasului însuși, cărora li se pot găsi analogii în ceramica aflată pe teritoriul R. S. Cehoslovace²⁷ apar destul de frecvent în Transilvania, alături de forme de mai veche și evidentă tradiție autohtonă. Este adevărat că, judecînd în funcție de descoperiri din alte părți, a socoti primele două forme de vas ca fiind de pus în legătură cu numeroșii coloniști germani pe care i-a cunoscut Transilvania în cursul veacurilor pare o atribuire cu suficiente temeiuri științifice, dar în discuția de față interesează doar constatarea că soluția căutării în Transilvania a regiunii de unde puteau veni în Moldova purtătorii ceramicii cenușii nu este de acceptat acum. Dimpotrivă, singurul caz în care se semnalează în Transilvania descoperirea unei ceramici ornamentată cu „brăduț”²⁸, aceasta este sigur venită *din Moldova* o dată cu stabilirea la Sîncrăieni a unei enclave de populație moldovenească, ce cunoștea această ceramică.

Dincolo de granițele R. P. Romîne, situația se schimbă însă în mod evident. Dar și aici trebuie făcută precizarea, că descoperirile semnalate pe calea tiparului îndreaptă privirea cercetătorului mai ales spre regiuni situate la vest și nord de R. P. Romîna, și numai o parte a teritoriului Iugoslaviei face excepție de la aceasta. Într-adevăr, bibliografia accesibilă nouă nu ne-a dat pînă acum vreun indiciu în legătură cu apariția pe teritoriul Bulgariei a ceramicii discutate de noi, aceeași constatare prilejuind-o, dar referitor la teritoriul din vestul Uniunii Sovietice, lucrările de specialitate consultate.

În schimb, chiar și numai în treacăt, prezența unei astfel de ceramici este atestată pe teritoriul Iugoslaviei. Este adevărat că studii speciale, în care să se discute mai amplu atât caracteristicile, cât și originea ei, nu cunoaștem să se fi scris pînă acum în țara vecină, dar se pare că există suficiente temeiuri pentru ca ea să nu fie socotită autohtonă, fiind atribuită unor coloniști germani²⁹.

O situație cu totul specială o sugerează însă numărul mare de asemenea descoperiri în cuprinsul Poloniei³⁰, Cehoslovaciei³¹, Ungariei³², Austriei³³

²⁷ Cf. K. Reichertová, *Středověká keramika datovaná mincemi*, în *Pomátky archeologické*, I, 1959, p. 249, fig. 3/1, 3.

²⁸ SCIV, VI, 3—4, 1955, p. 503, fig. 4/1.

²⁹ Rajko Lozar, *Staroslovansko in srednjeveško lončarstvo v Sloveniji*, în *Glasnik*, Ljubljana, XX, 1939, p. 203, 215, fig. 3, planșa XIX, fig. 17/c.

³⁰ Descoperirile de acest fel de pe teritoriul R. P. Polone nu au constituit obiectul unor studii speciale, și dincolo de studiile în care se fac referiri la ele nu s-a trecut încă. Materialele ca atare nefiind publicate ne mulțumim să precizăm că în cursul unei vizite efectuate în Polonia am putut studia un număr relativ mare de astfel de descoperiri în muzeele din Varșovia, Łódz etc. și că aceste materiale sînt asemănătoare,

uneori pînă la identitate, acelor aflate la Suceava (ca profil, ornament, tehnică de lucru).

³¹ Cf. K. Reichertová, *Středověká keramika ...*, loc. cit., passim; idem *Přispěvek k datování ...*, loc. cit., passim; Miroslav Richter-Zdenek Smetánka, *Zur Datierung und Problematik der Anfänge der rotbemalten Keramik im Böhmen*, în *Epitymbion Roman Haken*, Praga, 1958, p. 86 și urm.; V. Nekuda, *Zaniklá středověká osada Mstnice u Hrotovic na Moravě*, în *Časopis Moravského Musea*, XLV, 1960, p. 143 și urm.

³² Cf. J. Hampel, *Rejtélyes Bélyegii cserepek*, în *Arch. Ert.*, XXI, 1901, p. 446—448; I. Holl, *Külföldi kőrámia magyarországon*, în *Budapest Régiségei*, XVI, 1955, p. 147 și urm.

³³ Molthein A. W., *Beiträge zur älteren Geschichte des Hafnengewerbes in Wien und Niederösterreich*, în *Kunst und Kunsthandwerk*, 1905.

și Germaniei ³⁴, în toate aceste teritorii ceramica cenușie de felul aceleia aflate în Moldova, și mai cu seamă la Suceava, ocupînd un loc destul de important printre descoperirile aparținînd veacurilor XIII—XV.

Că rădăcinile ceramicii sus-citate sînt de căutat cu mult înapoi, atît sub raportul formei, cît și sub acela al ornamentației, nu mai este de contestat astăzi și la vremea potrivită nu au lipsit din literatura de specialitate internațională luări de poziție împotriva încercărilor de a se atribui crearea acestei ceramicii populației germane ³⁵. Apariția pe teritorii întinse, cu mult înainte de sec. XIII a unei ceramicii pe care sînt prezente elemente ornamentale care au devenit apoi specifice ceramicii cenușii lucrate la roată ³⁶ și numită mai ales de cercetătorii germani „kolonistationsware” face cu neputință o tratare îngustă și superficială a problemei originii ei : dar în același timp nu lasă nici un dubiu asupra oportunității unui studiu amănunțit al problemei. Dar cum și o serie de alte aspecte, nu mai puțin importante, ale discuției nu au fost elucidate pînă în prezent ni se pare, nouă înșine, că nu este vremea ca, numai pe baza materialelor de care dispunem, să încercăm a intra în detalii. De aceea, dincolo de semnalarea existenței, ca atare, în regiunile deja enunțate, a unor materiale cu care descoperirile din Moldova își găsesc analogii, nu ne propunem să trecem în studiul de față. Singurul fapt care poate fi tratat acum ca sigur este acela al apariției simultane, cel puțin în ceea ce privește Germania ³⁷, Cehoslovacia ³⁸ și Polonia ³⁹ a unor materiale ce se înscriu, din toate punctele de vedere, în categoria ceramicii cenușii, în condiții pe care situația de la Suceava le repetă pînă la amănunt. Pornind de la această constatare, ca și de la aceea că materialelor în discuție nu par a li se găsi rădăcini locale, înclinăm să credem că atribuirea lor mai ales în Cehoslovacia, Polonia, România și Iugoslavia unor coloniști străini, eventual germani, are cele mai multe șanse de a se verifica. Spunînd aceasta și referindu-ne exclusiv la descoperirile din Moldova, atribuim aceeași proveniență și ceramicii cu torți șampilate, fără să împărtășim însă un punct de vedere exprimat cu multă vreme în urmă ⁴⁰ și reluat recent ⁴¹, potrivit căruia numai legăturile nemijlocite economice cu Viena și împrejurimile ei sau influența directă a produselor de aici ar explica prezența în anumite regiuni a unei asemenea ceramicii șampilate. Este drept că nu pare de loc convingătoare nici opinia ce atribuie producției locale inovația — care ar apărea surprinzătoare cel puțin sub raportul manifestării ei simultane în regiuni destul de îndepărtate una de alta —

³⁴ Cf. E. Schirmer, *op. cit.* ; J. Kretzschmar, *Die leipziger Keramik im Zeitalter der Kolonisation und ihre Beziehungen zum deutschen Mutterland*, în *Sachsens Vorzeit*, I, 1937.

³⁵ J. Kostrzewsky, *La poterie slave ...*, *loc. cit.*, p. 8.

³⁶ Asemenea apariții sînt de semnalat pentru teritorii foarte întinse începînd din Polonia, pînă în apropierea granițelor de apus ale Germaniei.

³⁷ Adică atît căni mari cu toartă, cît și castroane, pahare și tigăi cu mîner și trei picioare conice. Acestea din urmă însă nu au apărut, deocamdată, printre materialele de la Suceava în condiții stratigrafice concludente. O gamă foarte bogată și ilustrată corespunzător

de materiale, la E. Schirmer, *op. cit.*, planșele.

³⁸ Fără să fi fost publicate integral, astfel de materiale se găsesc mai ales în muzeele din Praga, Tabor etc. și cunosc o mai largă răspîndire în sud-vestul Boemiei.

³⁹ În Polonia nu se semnalează o prezență la fel de abundentă ca în alte părți a paharelor, dar se cunosc, în schimb, celelalte forme ca și ornamentele de bază („brăduț”, linii verticale etc.).

⁴⁰ Molthein, A.W., *loc. cit.*

⁴¹ Holl J., *loc. cit.* ; A. Habovstiak, *K otázke stredovekej tzv. kolkovanej keramiky na Slovensku*, în *Slovenská Archeologia*, VII, 2, 1959.

a ștampilării ceramicii în veacul al XIV-lea ⁴². De aceea, considerăm că este mult mai plauzibil să se presupună că o dată apărută, ca urmare a unor nevoi de ordin obiectiv, presupuse de stadiul atins de meșteșugul ceramicii, metoda ștampilării torților sau buzelor de vase s-a răspândit pe teritorii întinse, practicându-se apoi și de meșteșugarii locali, cu rezerva existenței aceluiași condiții care au generat practica și la locul ei de origine. Atribuirea ceramicii cenușii, lucrată la roată, coloniștilor germani, și anume acelei ceramicii care la Suceava, repetă în forme și ornament pe aceea pe care lucrarea lui Erwin Schirmer ⁴³ o precizează adesea pînă la amănunt, beneficiază de avantajul de a fi susținută și de date de ordin stratigrafic și cronologic incontestabile. Astfel, în timp ce la Suceava și în Moldova, în general, apariția acestor materiale este de pus, în cel mai bun caz, în legătură cu ultimele două decenii ale veacului al XIV-lea, pe măsură ce locul descoperirii unor categorii analoge se situează mai la vest și nord datarea lor este obișnuit mai timpurie, ceea ce se explică, în chip firesc, prin procesul răspîndirii treptate în teritoriile acestea a elementelor ce au vehiculat ceramica discutată. La aceasta se adaugă, complementar, observația că oriunde dincolo de hotarele statului feudal al Moldovei, spre nord și vest (mai puțin Transilvania), descoperirile de acest fel sînt mult mai numeroase decît în Moldova, împrejurare ce își găsește în documentele istorice o confirmare și explicație în măsură să înlăture dubiile probabile.

Chiar dacă expunerea faptelor de mai sus prezintă încă anumite lacune. de ordinul amănuntului, ea este totuși suficient de elocventă, cel puțin în ceea ce privește sugerarea răspunsului la una din întrebările formulate de noi mai sus, și anume, care sînt căile de pătrundere ale ceramicii cenușii la Suceava și în Moldova? Excluderea Transilvaniei și Munteniei din aria de răspîndire a acestei ceramicii și existența acesteia în regiunile de la nordul și nord-vestul Moldovei fac să capete consistență ipoteza noastră mai veche, potrivit căreia direcția cea mai plauzibilă a pătrunderii să fie nord-sud, adică Polonia-Moldova. Cît privește condițiile în care se făcea această pătrundere, ni se pare că celor pe care le-am spus referitor la aceasta mai pe larg în altă parte ⁴⁴ nu mai este cazul să le adăugăm ceva acum.

O dată stabilite cele de mai sus, ne mai rămîne, înainte de a încheia studiul de față, să încercăm a evidenția măsura și chipul în care ceramica coloniștilor a influențat producția locală de ceramică din Moldova. Această problemă este cu totul nouă în literatura romînească de specialitate și dincolo de dezavantajul de a nu dispune de o bibliografie ajutătoare se află un alt impediment, de loc neglijabil în încercarea de a stabili și dimensiona aceste influențe: absența unor studii speciale, privind producția de ceramică în Moldova, în prima jumătate a veacului al XV-lea.

Fără să ne propunem ca în studiul de față să abordăm tema de o manieră amănunțită, considerăm că datele existente îngăduie să se afirme că, cel puțin o scurtă perioadă, în producția locală de ceramică s-a simțit influența aceleia neautohtone, aparținînd coloniștilor. Pentru a stabili însă un anumit cadru discuției privitoare la acest aspect al problemei, cel puțin în măsura în care sta-

⁴² Acest punct de vedere a fost exprimat în ultima vreme de arheologul cehoslovac B. Polla, dar considerăm că materialele ca și observațiile de care uzează în argumentarea sa nu sînt încă concludente.

⁴³ E. Schirmer, *op. cit.*

⁴⁴ Cf. mai ales studiul *În legătură cu vechimea așezării de la Suceava și începuturile orașului*, în volumul de față; idem, *Unele probleme ...*, *loc. cit.*

diul actual al cercetărilor o permite, se impune o precizare de ordin cronologic, care capătă pentru realitățile moldovenesti o valoare incontestabilă : spre deosebire de alte regiuni ale Europei centrale și estice, în Moldova această influență a fost nu numai de scurtă durată, dar ea s-a manifestat mai mult în suprafață, fără să modifice structural producția de ceramică, una din cele mai puternice și importante ramuri ale activității meșteșugărești în evul mediu. Explicația acestui fapt trebuie căutată nu atât în puterea de rezistență a factorului local de tradiție — rezistență care nu trebuie însă exclusă din discuție — cât în împrejurarea că elementele de colonizare erau reprezentate mai ales de negustori, acestora adăugându-li-se, într-un număr relativ restrâns, meșteșugari specializați în domenii mai puțin dezvoltate în Moldova și *foarte puțini* (dacă nu chiar de loc, la început) olari. Într-adevăr, numai așa s-ar putea explica dispariția, destul de curînd după primele lor semnalări, a unor tipuri de vase, altminteri destul de răspîndite în unele regiuni din apropierea Moldovei și scăderea destul de bruscă a numărului descoperirilor ce s-ar putea pune în legătură cu ceramica străină, îndată după începutul veacului al XV-lea.

Cu toate acestea, olarii suceveni nu au respins *toate* cîștigurile pe care le presupunea cunoașterea acestei ceramici străine. Așa, de pildă, ei și-au însușit, încă de la sfîrșitul veacului al XIV-lea procedeul pregătirii mai avansate a pastei vaselor, prin adăugarea în lut a unui nisip *ales*, lucru mai rar întîlnit anterior. De asemenea, îndată după apariția ceramicii cenușii la Suceava, se înregistrează progrese remarcabile în arderea ceramicii locale, care capătă o culoare cenușie uniformă, fiind, din acest punct de vedere, cu mult superioară celei anterioare, caracterizată, am spus-o deja, printr-o ardere neuniformă și adesea incompletă. Tot aici, dar fără puțința unor precizări suplimentare sau de detaliu, se cuvine amintită și constatarea că ceramica cenușie continuă în Suceava să domine autoritar, din punct de vedere cantitativ, producția locală pînă aproape de mijlocul veacului al XV-lea, cînd începe să se lucreze acea minunată ceramică *roșie* a epocii lui Ștefan cel Mare.

Sub raportul formelor, situația se prezintă însă cu mult schimbată și din acest punct de vedere se pare că lipsa rădăcinilor în fondul local al unor forme de vase și-a spus hotărît cuvîntul prin refuzul meșteșugarilor locali de a le adopta. Așa s-a petrecut, de pildă, cu paharele și castroanele a căror dispariție din gama formelor cunoscute în prima jumătate a veacului al XV-lea poate fi considerată ca dovedită de către materialele aflate la Suceava în straturi sau complexe aparținînd acestei vremi. În schimb, aceleași descoperiri fac, din plin, dovada că meșteșugarii locali au adoptat cana cu toartă (cu sau fără gură trilobată), care păstrează și în producția locală dimensiuni mari.

Cînd problema acestor influențe, căreia în paginile de față căutăm să-i sugerăm răspunsuri, va constitui obiectul unui studiu special și amănunțit, o analiză stăruitoare a măsurii în care a fost adoptată ornamentarea ceramicii cenușii în ceramica locală se impune. Nu ne scapă însă împrejurarea că puținătatea materialelor pe care s-ar putea întemeia o apreciere de ansamblu, necesară în asemenea situații, face, cel puțin acum, aproape cu neputință abordarea problemei. Oricum ar fi, însă, existența unor fragmente ceramice sau a cîtorva vase întregi ornamentate cu motivul „brăduț” sau cu banda de linii verticale în diverse combinații sugerează faptul că la sfîrșitul veacului al XIV-lea mai

mult, și apoi din ce în ce mai puțin, aceste ornamente apar, și pe ceramica locală (fig. 26/7). De la aceasta face însă excepție aplicarea ștampilelor pe torți, care nu a găsit în mediul local condițiile necesare pentru a stărui⁴⁵. Lucrul nu este de neexplicat și socotim că dacă folosirea procedului ștampilării torților — așa cum s-a încercat să se opineze — este determinat de un anumit stadiu al dezvoltării *meșteșugului* ceramicii, atunci este evident că în Moldova sfârșitului veacului al XIV-lea și chiar la începutul celui următor, acest meșteșug nu realizase progresele ce sînt de presupus unor începuturi de organizare.

Așadar, ștampilarea torților — despre aplicarea ștampilelor pe buze de vase nici nu poate fi vorba în Moldova acestei vremi — a dispărut fără urmă, spre deosebire de alte regiuni unde ea continuă încă multă vreme⁴⁶, poate în primul rînd datorită mediului neprielnic și lipsei acelor nevoi care, aiurea, au generat practica marcării în acest fel a produselor diverșilor meșteșugari sau grupuri de meșteri. Iar cît privește ornamentarea torților prin aplicarea în lungul lor a unor motive a căror utilizare este frecventă mai ales pe umărul vasului, nu este de loc greu de înțeles de ce nu se practică în continuare : unul din exemplarele cunoscute la Suceava dovedește din plin că efectul obținut pe această cale era cu totul minor.

Semnalarea și prezentarea, făcută în studiul de față, a ceramicii cenușii cu atributele și caracteristicile sale nu epuizează, evident, problema. Este lesne de înțeles că acesta reprezintă un prim stadiu al discuției și viitorul apropiat va crea condițiile unei reluări de pe alte poziții și cu rosturi diferite, a discuției, deoarece au rămas încă, în chip necesar, suficiente laturi ale problemei nerezolvate. Numai verificarea repetată și adîncirea datelor și observațiilor oferite de cercetările anilor trecuți vor putea să asigure acel minimum de condiții, care să ușureze înțelegerea procesului de pătrundere în Moldova a purtătorilor ceramicii cenușii, să precizeze mediile în care aceștia s-au stabilit cu precădere și să lămurească definitiv rosturile și condițiile venirii lor aici.

Implicațiile de ordin istoric ale unei tratări și interpretări ce s-ar putea dovedi, mai devreme sau mai tîrziu, defectuoase ale materialelor semnalate în cele precedente nu sînt dintre cele mai mici. Într-adevăr, dacă aspectul cronic al discuției pare numai la prima vedere lipsit de o importanță deosebită, în realitate depinde numai de stabilirea cu succes a raporturilor dintre aceste materiale și cele aparținînd fondului local înțelegerea contribuției coloniștilor la dezvoltarea producției în Suceava sau în alte așezări urbane. Pentru că nu este de loc de neglijat să se stabilească foarte exact dacă în mediul local se cunoșteau sau nu — și dacă se cunoșteau, să se aprecieze în ce măsură — o serie de pro-

⁴⁵ Printre descoperirile prilejuite de cercetările arheologice de pe teritoriul orașului Suceava, un *singur fragment* ceramic ar părea să infirme această opinie. Este vorba de o bucată din partea superioară a unei torți de vas, lucrat în pastă roșie și aparținînd sec. XV, pe care este imprimat, prin ștampilare, un cap de bour (?). Cum însă fragmentul a fost descoperit în cuprinsul Curții Domnești din oraș, ștampilarea torții și motivul aplicat sugerează o altă interpretare

a descoperirii. Fragmentul este inedit și va fi prezentat în volumul de rapoarte definitive asupra săpăturilor din orașul Suceava, lucrare aflată în pregătire.

⁴⁶ În Ungaria și Cehoslovacia practica aplicării ștampilelor pe torți sau pe buzele vaselor, uneori chiar pe pereții acestora, se întîlnește pînă în sec. XVI—XVII (cf. Alois Habovstiak, *loc. cit.* ; I. Holl. *loc. cit.* ; J. Hampel, *loc. cit.* ; p. 447).

cedee tehnice superioare în producția de ceramică înainte de venirea coloniștilor. De aici decurge însă nevoia — și am zice că aici rezidă condiția de bază pentru aceasta — să se stabilească dacă realitățile consemnate arheologic pentru sfârșitul veacului al XIV-lea și începutul celui următor există temeiuri să fie legate organic, măcar în măsura în care o sugerează deosebirile de pînă acum, de influența, fie și slabă, a acestor produse neautohtone sau ele nu reprezintă decît expresia unei dezvoltări a culturii materiale exclusiv pe baze locale. În sfîrșit, reluarea acestei discuții, dacă se va beneficia de avantajul unei documentări materiale mai bogate, nu va putea să se mărginească doar la acea categorie de descoperiri cu care s-a operat în studiul de față. Dacă n-ar fi să ținem seama decît de împrejurarea că acești coloniști erau doar *purtătorii* ceramicii cenușii, ei înșiși practicînd alte ocupații, și tot se desprinde de aici nevoia de a se cîntări din nou, în lumina unei interpretări ideologice superioare, marxist-leniniste, temeiul științific al unor teze de largă circulație în istoriografia burgheză romînească, potrivit cărora orașele Moldovei feudale nu sînt creația poporului nostru. Astfel vorbind și revenind la importanța aspectului cronologic al discuției, va trebui să se stabilească, pentru fiecare caz în parte, ce reprezentau așezările moldovenești în care coloniștii sînt semnalați, prin documente scrise sau probe sesizabile pe cale arheologică, în momentul în care aceștia se stabileau în regiunea respectivă. Dar toate acestea sînt numai sarcini de viitor ale arheologiei veacurilor XIV și XV în Moldova.

ВКЛАД АРХЕОЛОГИИ В ИСТОРИЮ ГОРОДА СУЧАВА

Р Е З Ю М Е

Первая глава работы, озаглавленная «О древности поселения в Сучаве и возникновении города», посвящена анализу нынешнего этапа изучения истории древней столицы молдавского государства — города Сучавы.

Хотя в румынской историографии до 1944 года и уделялось некоторое внимание вопросу о возникновении городов в феодальную эпоху, все же до сих пор не опубликовано ни одной работы, в которой была бы сделана попытка обобщить сведения по истории городов. Что же касается положений общего характера о возникновении феодальных молдавских городов в обобщающих трудах по истории Румынии или в работах, освещающих более ограниченный круг вопросов, то они были не столько результатом многостороннего анализа внутреннего исторического процесса развития молдавского общества, сколько механическим применением к национальной истории формул, близко напоминающих пресловутую «норманскую» теорию. В истории Румынии теория о ведущей роли чужестранного колонизаторского элемента в возникновении феодального государства и городов неизменно дополнялась утверждением, что первенствующим фактором государственной организации в областях, расположенных к востоку от Карпат, была торговля и торговые пути. Выступая против ошибочных заключений по этому вопросу, румынская марксистская историография подошла с позиций диалектического и исторического материализма и к проблеме возникновения городов в эпоху феодализма.

Конечно, при скудости сведений, имеющихся в письменных источниках, и теперь было бы довольно трудно разрешить этот вопрос, если бы не пришли на помощь археологические памятники, дающие возможность опровергнуть несостоятельную трехвековую теорию о том, что до середины XIV в. на том месте, где в XIV—XVI вв. процветал город Сучава, была настоящая пустыня. Так, совсем недавние открытия доказывают, что эту территорию — по крайней мере во II—III вв. н.э. — заселяла местная дакийская народность. Дакийское поселение того времени в Шкее продолжало развиваться до середины I тысячелетия н.э.

В VI в. на этой территории наряду с местным населением появляется новая народность — славянская: четыре славянских поселения (рис. 1) уже были вскрыты здесь археологами.

Древнейшие поселения славян, едва вступивших на территорию РНР — в пункте «Шипот» и близ нынешнего городского парка Сучавы — показывают, что здесь осело довольно большое количество людей. В то же время материалы этих поселений отражают связи, начинающие устанавливаться между славянами и местным населением. Материальные доказательства здесь пока еще немногочисленны, но не следует терять из виду, что по мере укрепления этих связей в течение какого-то промежутка времени местная народность постепенно ославянилась не без того, чтобы передать и славянам некоторые элементы, присущие известной в Молдове материальной культуре VII—IX вв., а именно культуре Хлинча I (рис. 4).

Если нельзя уже сомневаться в существовании населения в Сучаве в IX в. (о чем свидетельствует само поселение указанной эпохи), то относящиеся к последующим векам открытия кажутся менее убедительными. Хотя и имеются некоторые материалы X—XIII вв., они однако не обнаружены в замкнутых комплексах и можно предположить, что только благодаря чрезвычайно интенсивному обитанию в XIV—XVI вв. были разрушены более древние комплексы на территории города. Как бы то ни было, как керамика, найденная на участке восточной окраины города, так и ряд других открытий достаточно красноречиво свидетельствуют о непрерывном обитании этих мест. Некоторая географическая изолированность населения обусловила, однако, несколько замедленные темпы развития его материальной культуры, носившей и позднее довольно примитивный характер. Но к середине XIV в., наряду с общим развитием молдавского общества, и в здешнем поселении отмечается рост производства в различных ремесленных отраслях и улучшение качества продуктов. Это позволяет выдвинуть гипотезу, что именно тогда широко разворачивается процесс урбанизации сучавского поселения, следовательно до образования феодального государства Молдовы и тем более до того, как Сучава становится столицей княжества.

С перенесением столицы из Серета в Сучаву, здесь начинаются крупные работы по укреплению города, для проведения которых однако господарю Петру I Мушату (заложившему основу оборонительной системы Сучавы, в частности, и Молдовы вообще) пришлось, по-видимому, обратиться к иноземным мастерам, которых он вызвал в свою страну. Находка многочисленных археологических материалов бесспорно иноземной выделки, сосредоточенных главным образом в Западной крепости и на Княжеском дворе, доказывает, что мастеров привезли сюда с определенной целью.

Судя по до сих пор известным данным, в отличие от других местностей, где иностранные колонисты основали новые поселения или значительно содействовали развитию уже существующих, в которых они селились рядом с местной народностью, в Сучаве первые археологически обоснованные иноземные колонисты не были решающим элементом ни в одной отрасли деятельности. Правда, что только на основе археологического материала нельзя выводить категорических универсальных заключений в смысле вышеуказанного; однако, хотя и нельзя в основном оспаривать вклада иноземных элементов в *развитие* поселения в Сучаве, нет никакого основания приписывать им *решающую* роль в *возникновении* Су-

чавы, ни как поселения, ни как города. Известный в настоящее время археологический материал по вопросу о древности сучавского поселения опровергает мнение, согласно которому город обязан своим возникновением иностранной колонизации. Он также указывает момент перехода Сучавы из фазы села в фазу городского поселения. Нет основания сомневаться в том, что этот момент предшествовал провозглашению Сучавы стольным городом и археологические находки приводят только к такому выводу.

Преимущество Сучавы, географически расположенной в области стыка плоскогорья с горой на самом берегу одноименной реки, заключалось в том, что она была местом, где обитатели плоскогорья встречались и обменивались избытком продуктов с горными жителями — преимущественно животноводами.

Посещаемый все возрастающим количеством людей, такой центр привлекал не только земледельцев, обменивавших здесь продукты со скотоводами, но и ремесленников. Нет доказательств, что ремесленники обосновались здесь с самого начала; скорее можно допустить, что они прибывали в Сучаву периодически, чтобы сбывать изготавливаемый ими товар. По мере развития производства, ремесленников все больше привлекает место, где они легко сбывают товар, и они начинают селиться там. С увеличением числа ремесленников, осевших на территории Сучавы, и благодаря торговой деятельности, развивавшейся параллельно с ростом ремесленного производства, Сучава уверенно идет по пути *урбанизации*.

Указанный процесс имеет и другую сторону, о которой надо упомянуть. Как более ранние, так и новейшие исследования показали, что с точки зрения природных ресурсов окрестностей, расположение Сучавы не слишком благоприятно. Отсутствие месторождений железной руды в непосредственной близости к Сучаве затрудняло ее развитие как центра ремесел, которые могли бы расцвести на этой основе. Зато Сучава пользовалась преимуществом располагать сырьем, поставляемым ей животноводами. По некоторым сведениям, уже с начала возникновения города, его хозяйственный профиль был обусловлен вышеотмеченными обстоятельствами. Так, письменные памятники XV—XVI вв. часто упоминают случаи, свидетельствующие о кипучей деятельности в области торговли шкурами и их обработки.

На настоящем этапе сведений о возникновении и развитии поселения в Сучаве еще нельзя категорически уточнить все вопросы. Однако некоторые их стороны все же можно считать почти окончательно выясненными:

а) Вопреки утверждениям прежних историков, поселение в Сучаве гораздо древнее, чем считалось; его начало восходит к первому тысячелетию нашей эры.

б) Начало процесса урбанизации поселения восходит ко времени, предшествовавшему установленному буржуазной историографией.

в) Экономические основы урбанизации поселения обусловлены процессом общего социально-экономического развития территории к востоку

от Карпат. Ни в коем случае своим возникновением они не обязаны прибывшим сюда в XIV в. иноземным колонистам.

г) Не оспаривая в основном вклада иноземных колонизаторских элементов в развитие города Сучава, мы полагаем, что их роль была несравненно меньшей, чем это считалось до недавнего времени. И уж во всяком случае ее нельзя считать *существенной*, тем более в процессе *создания* города.

д) Можно считать, что процесс урбанизации Сучавы в общих чертах завершился до того, как она стала столицей Молдовы, следовательно, до 1380 г. Перемещение сюда столицы лишь создало более благоприятные условия для развития города. Около 1400 г. он становится одним из важнейших центров феодальной Молдовы.

Во второй главе работы автор освещает вопрос о протяженности города Сучавы в XIV—XVI вв.

Начальный период заселения Сучавы характеризуется очевидной территориальной разбросанностью поселений и жилищ. Несмотря на то, что, в общем, поселения и группируются вокруг легче защищаемого пункта в непосредственной близости к реке, они все же занимают обширный участок земли.

В XIV в. поселение в Сучаве, по-видимому, подверглось процессу территориальной «перестройки», несомненно обусловленному определенными явлениями, происходившими в человеческом обществе этой области. Хотя в данный момент не имеется материалов, могущих обосновать вышеизложенные соображения, в таком количестве, которое придало бы полную достоверность высказанным заключениям, мы все же считаем, что частота некоторых находок на определенных участках города Сучава достаточно убедительна, чтобы доказать явное уменьшение площади тамошнего поселения в XIV в. Действительно, с наступлением этого века поселение не только начинает приобретать устойчивый характер, но и сосредоточивается вокруг пункта, обозначенного церковью Мирэуцилор на западном берегу речки Какаина (рис. 1).

Если для установления границ поселения в Сучаве в предшествующий XIV веку период сведения недостаточны как с количественной, так и с качественной точки зрения, то в XIV веке, вследствие углубления процесса урбанизации Сучавы, поселение приобретает черты, присущие полностью сложившимся феодальным городам, что облегчает изучение вышеуказанной темы. Так, согласно точке зрения подавляющего большинства историков, по мере развития ремесленного производства в городах, ремесленникам начинают отводить особые участки, поскольку они могли с трудом осуществлять свою деятельность в населенном центре города. Среди этих ремесленников надо прежде всего упомянуть гончаров и металлургов, специфика работы которых (постоянное использование огня в печах) представляла реальную опасность для города с его, главным образом, деревянными домами.

Так, например, что касается XIV в., то открытие комплексов с явно выраженным вышеописанным характером побуждает нас считать, что к концу века город не выходил за пределы воображаемой линии, соединяющей «Шипотт» с «Куртя Домняска» (Княжеский двор) и с церковью Св. Димитрия (см. карту) и заканчивающейся где-то в тогдашнем русле реки Сучава.

Подобное положение характеризует весь XIV в. и особенно его заключительный период. К концу века в городе происходят новые события, сильно отразившиеся на его жизни и выдвинувшие его на первое место в стране: перенесение столицы Молдовы из Серета в Сучаву. С момента превращения Сучавы в стольный город, господа приступают к постройке в городе особого двора для себя и своей семьи, чем и является «Куртя Домняска».

Виду того что квартал Мирэуцилор был довольно густо заселен, постройка княжеского двора в центре города оказалась невозможной и тогда выстроили целый комплекс на *тогдашней окраине* феодального города. Поскольку, однако, и здесь место не было свободно, а занято жилищами и мастерскими ремесленников, их принудили выселиться далеко за пределы старого города. Постройка Княжеского двора в этом месте имела и другие последствия. Образуя теперь центр города, «Куртя Домняска» вскоре оказалась окруженной жилищами богатых служилых людей князя — сановных бояр, а также домами городских богачей — купцов, чиновников и т.д.

Археологические открытия, сделанные в результате раскопок в городе Сучава (особенно в последние годы), все без исключения доказывают, что начало XV века с достоверностью ознаменовалось значительным расширением площади города, границы которого продвинулись на сотни метров по сравнению с границами XIV в. С другой стороны, определению новых границ города содействуют указания, которые дает планировка жилищ и комплексов, связанных жизнью и деятельностью ремесленников и образующих непрерывную линию дуги окружности значительной длины, начинающейся у берега речки Какаина и кончающейся где-то близ древнего русла реки Сучава. Печи для обжига керамики, многочисленные глиноразработки, жилища и мастерские ремесленников-кузнецов, ремесленников, изготовлявших украшения или обиходные предметы, вскрыты теперь в достаточном количестве, чтобы быть показательными; они обозначают на карте линию, идущую вдоль границы, в пределах которой город существовал долгое время, до XVII в. Два важных обстоятельства подтверждают предположение, что город не выходил за эти пределы, а именно: а) на этой линии в XV—XVI вв. возводят большие постройки религиозного характера, которые не могли строиться внутри густо населенного города, а лишь на его окраине, и б) существование защитного рва вокруг города, который сам по себе ограничивал площадь города на определенном пространстве (рис. 10). В связи с соотношением между защитным рвом и городской окраиной надо уточнить, что по имеющимся данным город не занимал, по-видимому, всей площади, ограниченной укреплением: между краем города и рвом оставалось свободное пространство.

Исследование обширного квартала сучавских ремесленников XV—XVI вв. привело между прочим к заключению, что в указанном месте культурный слой никогда не достигает такой толщины и богатства, как вблизи Княжеского двора или в другом густо заселенном месте Сучавы XV в. Более того, предварительные наблюдения наводят на предположение, что между центральной частью города и ремесленным кварталом оставалась мало или совсем не заселенная полоса вплоть до конца XVI в., когда жилища горожан переходят за линию оборонительного рва.

В предпоследней главе, озаглавленной «Когда и кто построил воеводскую крепость в Сучаве?», автор снова обсуждает вопрос о происхождении одного из самых мощных укреплений феодальной Молдовы, бывшего в продолжении почти трех веков военным центром государства.

В связи с происхождением этой крепости как молдавские летописцы, так и последующие и современные историки придерживались различных точек зрения. Некоторые из них относили ее ко временам даков, другие считали ее постройкой генуэзцев, затем возведение воеводской крепости стали приписывать тевтонским рыцарям или первым господарям феодальной Молдовы.

Воеводская крепость находится вне города Сучавы, к северо-востоку от него. Так как крепость была расположена на уступе горы, возвышающейся над городом и поймой реки Сучавы, оборона ее не представляла больших трудностей. Естественно защищенная крутыми склонами уступа, на котором она возвышается, а искусственно — глубоким оборонительным рвом, отделяющим ее от плато, крепость была в течение долгих веков одним из самых грозных укрепленных пунктов на территории Молдовы.

Главнейшая и древнейшая часть крепости состоит из четырехугольного укрепления (рис. 18) с квадратными бастиями на углах и посередине стен. Хотя она и не сохранилась целиком (северная часть обрушилась из-за недостаточной устойчивости почвы), размеры крепости можно установить с достаточной точностью. Длина ее около 40 м, а ширина — 36 м; средняя толщина стен — 2 м. В первоначальном виде, который теперь можно установить лишь в общих чертах, так как план крепости неоднократно подвергался изменениям, она была окружена большим защитным рвом, шириной в 30 м., настолько глубоким, что его было трудно перейти. Этот ров был выкопан на некотором расстоянии от крепостной стены, так что между ним и стеной осталась полоса земли неравной ширины, главным назначением которой, конечно, было обеспечить передвижение вокруг крепости.

В том виде, как она была построена в конце XIV в. (датировка подтверждается многочисленными монетами и материалами, найденными в древнейшем слое крепости), воеводская крепость существовала в течение многих десятилетий, по крайней мере по двум причинам: ее исключительная мощность, которая не нуждалась в укреплении, с одной стороны, и политическая неустойчивость страны, продолжавшаяся до середины XV в. — с другой, мешали господарям предпринять более обширные работы.

Во времена долгого и славного княжения Стефана великого крепости Молдовы, особенно крепость в Сучаве, подвергались большому изменению, вызванному началом широкого применения артиллерии при осаде укрепленных пунктов.

Вместе с другими молдавскими крепостями воеводская крепость в Сучаве переживает период изменений и укрепления, хронологически продолжающийся дольше лет княжения Стефана IV. В основном перестройка свелась к возведению очень мощной внешней линии стен, толщина которых в конечной фазе превышала 3,50 м. В первой фазе, связанной с событиями 1476 г., внешние укрепления состояли из стены, толщиной в 1,50 м, окружавшей кольцо крепость. Хотя на ней было много бастионов, эта стена не вполне соответствовала требованиям обороны из-за того, что квадратные бапни не подходили для установки на них тяжелой артиллерии. Поэтому были осуществлены мероприятия по дополнительному укреплению внешней стены, к которой пристроили еще более толстую стену с полукруглыми башнями. Стена внушительной толщины и особенно полукруглые башни придавали крепости исключительную прочность, которой объясняется успешное сопротивление защитников крепости во время осады 1497 г.

С возведением внешних стен, расположенных посреди старого оборонительного рва, последний стал непригодным, и возникла необходимость прорытия нового рва. По-видимому, это произошло не в княжение Стефана великого, а в первые годы XVI в. и закончилось, по некоторым сведениям, в княжение господаря Штефаницы.

Описание категории керамики, о которой говорится в главе «Серая керамика из Сучавы и некоторые вопросы археологии XIV—XV вв. в Молдове», является необходимым прежде всего для того, чтобы устранить сомнения в связи с спорным вопросом в румынской и зарубежной археологии вопросом о неместном характере этой керамики.

Независимо от качества теста, из которого они изготовлены, сосуды, относящиеся к категории серой керамики, сработаны на быстро вращающемся гончарном круге и равномерно обожжены по всей толщине стенок. Что же касается их серого цвета — который временно является основным критерием определения категории — следует отметить, что он имеет различные оттенки и иногда доходит до очень темных, почти черных тонов.

Многочисленные керамические материалы, найденные в Сучаве во время раскопок, несомненно доказывают, что обширная категория серой керамики характеризуется определенными формами, совершенно отсутствующими в предшествующей местной керамике, относящейся к последней четверти XIV в. Это подтверждается многочисленными открытиями и наблюдениями.

Эти формы следующие:

1. *Кувшин с ручкой и трехлопастным отверстием* (рис. 20). Эти сосуды в Сучаве отличаются, как правило, довольно большими размерами. Их профиль сравнительно сложен как в отношении строения сосуда, так

и, в частности, его верхней части с лепным горлышком и высоким, отогнутым наружу венчиком.

В основном, кувшины с трехлопастным отверстием снабжены одной ручкой, размеры которой прямо пропорциональны размерам сосуда, но форма их меняется в различных случаях.

2. *Стаканы* (рис. 22/2, 4, 6). Гораздо менее распространенные по сравнению с другими характерными формами серой керамики, стаканы имеют форму усеченного конуса (вершиной вниз); только в редких случаях тулово их слеплено в виде двуусеченного конуса. Довольно широкое отверстие, примерно одна и та же средняя высота, орнамент из последовательных неглубоких широких каннелюр сближают между собой известные экземпляры, то есть являются одновременно и основными критериями определения формы.

3. *Корчаги*. Употребляемые в хозяйстве и предназначенные, вероятно, для приготовления пищи корчаги тоже не пользовались успехом и не были широко распространены в местной молдавской среде. Форма их без исключения простая. Высота стенок 12—15 см; можно было бы сказать, что сосуд цилиндрической формы, если бы стенки не были слегка наклонены ко дну. Слегка или более сильно скошенные венчики корчаг часто украшены простым орнаментом, выдавленным концом пальца на еще мягком тесте или же наколотым острой палочкой.

Стенки тоже украшены горизонтальными каннелюрами, чаще всего полосами косых линий или «елочками»; последние два орнамента чаще встречаются на венчике сосуда (рис. 23/7—9).

Ручки сосудов с трехлопастным отверстием делятся по своему профилю на несколько типов:

а) *ручки со срединным ребром* (рис. 24/3,8) характеризуются следующими чертами: края резко очерчены и часто несимметричны, посередине имеется ограниченное двумя глубокими выемками ребро, возвышающееся до уровня краев, верхний край его закруглен. Обычно срединное ребро не орнаментировано и только в одном случае оно, будучи сильно расширено и сплющено, имеет штампованный узор «елочку» (рис. 24/3);

б) *выдолбленные ручки* (рис. 24/9,11) — самые простые по профилю. Существует два варианта, определяемые главным образом видом краев, закругленных или как бы образующих угол. Чаще, чем другие ручки, они украшены, преимущественно посередине, штампом (рис. 24/6—7), а иногда украшены и по краю (рис. 24/10);

в) последним типом является тип *плоских ручек*, которые, хотя не отличаются интересными особенностями профиля, все же привлекают внимание тем, что во многих случаях встречаются украшенные экземпляры. Обычно орнамент находится посередине ручки, не только там, где она прикреплена к венчику, но и по всей длине ручки.

ОРНАМЕНТ

Еловая ветка, являющаяся самым сложным орнаментом (рис. 26/10), украшающим серую керамику, изображается непрерывно, на плече со-

суда, обычно в виде одной полосы; исключение составляют только корчаги, на которых орнамент расположен у основания.

Полоса из последовательных *вертикальных линий* является самым распространенным орнаментом. Отпечатанные колесиком вертикальные линии следуют одна за другой либо непрерывно, либо группами, состоящими из определенного количества линий, прерываемыми линиями в виде буквы X или другими элементами, основанными на этом знаке (рис. 26/1,5; 27/6, 8). Другим орнаментальным узором, известным в Сучаве и в других местах, является полоса из *косых линий* с теми же особенностями что и в предыдущем узоре.

Последний характерный орнамент серой керамики в Сучаве состоит из последовательных «угольных скобок» (рис. 26/6; 27/13), расположенных в один или много рядов.

Заключительная часть главы посвящена изучению условий проникновения серой керамики в Сучаву и северную Молдову и установлению областей Европы, откуда пришли ее носители.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Карта города Сучава. Границы поселения XIV — XVI вв.

Рис. 2. — Формы, характерные для славянской керамики VI — VII вв. из Сучавы. 1—4, участок «Шипот»; 5, участок «парк».

Рис. 3. — Характерные профили славянской керамики фазы «Сучава-Шипот».

Рис. 4. — Украшенные черепки керамики, найденные на славянском поселении в Сучаве. 1, I горизонт в «Друмул Национал»; 2, II горизонт в «Друмул Национал»; 3, поселение в «Куртя Домняска»; 4, поселение в «Шипот», горизонт более поздний, чем само поселение; 5—11, II горизонт в «Друмул Национал».

Рис. 5. — Фрагменты керамики IX—X вв., найденные на территории Сучавы. 1—4, участок «Шипот»; 5, участок «И. Р Ч».

Рис. 6. — Керамика местного производства. 1, 3, 4, фрагменты сосудов, вылепленных вручную; 2, 5, 6, фрагменты сосудов, вылепленных на медленно вращающемся гончарном круге; 7, фрагменты керамики, сделанной на быстро вращающемся гончарном круге.

Рис. 7. — Характерные профили местной керамики из Сучавы (XIII—XIV вв.).

Рис. 8. — Фрагменты местной керамики начала XIV в. (участок «Шипот»).

Рис. 9. — 1, сосуд XIII в., вылепленный вручную (участок ИРЧ); 2, сосуд XIV в., вылепленный на медленно вращающемся гончарном круге (крепость Шкея).

Рис. 10. — Местная керамика, относящаяся к XIV в.

Рис. 11. — Местная керамика XIV в.; 1—2, 4—6, участок «Шипот»; 3, крепость Шкея.

Рис. 12. — Местная керамика XIV в.; 1—3, 5—6, участок «Шипот»; 4, крепость Шкея (фрагмент сосуда, вылепленного вручную).

Рис. 13. — Черепки местной керамики XIV в.

Рис. 14. — Кухонные сосуды, вылепленные из серого теста (конец XIV в. — начало XV в.).

Рис. 15. — Кухонная керамика, вылепленная из серого теста (конец XIV — начало XV в.).

Рис. 16. — Сосуд, вылепленный из серого теста.

Рис. 17. — Профиль северной стены VIII участка в «Шипоте».

Рис. 18. — План «воеводской крепости» в Сучаве (по К. А. Romstorfer, *Cetatea Sucevei*).

Рис. 19. — Схематические профили I и II оборонительных рвов воеводской крепости в Сучаве (разрез В. XIII).

Рис. 20. — Кувшин с трехлопастным горлышком и носиком.

Рис. 21. — Кувшин и черепки кувшинов с ручкой и трехлопастным горлышком (конец XIV — начало XV вв.).

Рис. 22. — Серая керамика конца XIV в. — начала XV в. 1, 5, кухонные сосуды; 2, 4, 6, стаканы; 3, фрагмент кувшина с ручкой.

Рис. 23. — Черепки корчаг (конец XIV в.).

Рис. 24. — Обломки с ручками от сосудов, вылепленных из серого теста.

Рис. 25. — Характерные профили ручек сосудов, вылепленных из серого теста.

Рис. 26. — Фрагменты керамики иноземного и местного производства, украшенные по образцу и технике, характерным для серой керамики. 1—6, 8—10, керамика иноземного производства; 7, черепок докрасна обожженного сосуда местного производства.

Рис. 27. — Найденные в Сучаве декоративные элементы, характерные для местной керамики.

CONTRIBUTION ARCHÉOLOGIQUE À L'HISTOIRE DE LA VILLE DE SUCEAVA

R É S U M É

La première partie de l'ouvrage, intitulée « Ancienneté de l'établissement de Suceava et débuts de la ville », est consacrée à l'analyse du stade actuel des recherches concernant l'histoire de l'ancienne capitale de l'Etat moldave, la ville de Suceava.

Quoique les historiens roumains qui ont écrit avant 1944 n'aient pas négligé entièrement le problème de la formation des villes à l'époque féodale, il n'existe jusqu'à ce jour aucun ouvrage d'ensemble sur l'histoire de celles-ci. Les considérations générales sur les débuts des villes moldaves à l'époque féodale, qui se détachent des ouvrages de synthèse sur l'histoire de la Roumanie ou de ceux qui ont traité des sujets limités, ne sont pas le résultat d'une analyse multilatérale du processus historique intérieur de développement de la société moldave. Elles ne sont qu'une application mécanique à l'histoire du pays de formules inspirées par la bien connue théorie normannienne. En ce qui concerne l'histoire de la Roumanie, la théorie du rôle primordial de l'élément de colonisation étrangère dans l'apparition de l'Etat féodal et de ses villes était de règle complétée par l'assertion que le facteur principal qui mena à l'organisation de l'Etat moldave était constitué par le commerce et les voies commerciales. La recherche historique marxiste de Roumanie s'est élevée contre les conclusions fausses auxquelles on avait abouti dans ce domaine, et a repris à nouveau le problème de la formation des villes à l'époque féodale à partir des positions du matérialisme dialectique et historique.

Il est vrai que la pauvreté des données fournies par les sources écrites constituerait, aujourd'hui encore, un obstacle à la solution du problème. Mais l'archéologie vient y suppléer. Ce sont les documents archéologiques qui ont permis d'écarter comme non fondée l'opinion, qui persistait depuis plus de trois siècles, selon laquelle les lieux où s'élevait la florissante ville de Suceava des XVe—XVIe siècles n'auraient été jusqu'au milieu du XIVe siècle qu'un désert.

En effet, les plus récentes découvertes ont établi que ce territoire a été occupé dès les IIe — IIIe siècles de n.è. (sinon avant) par une population locale, d'origine dace. L'établissement dace de Șcheia, datant de cette époque, continua à se développer jusque vers le milieu du Ier millénaire de n.è.

Au VIe siècle de n.è., à côté de l'ancienne population autochtone, une nouvelle population est attestée sur le territoire de la future ville de Suceava : à savoir la population slave, dont les archéologues ont déjà identifié les quatre établissements (fig. 1).

Il ressort de l'étude des établissements slaves les plus anciens, situés l'un au lieu dit « Sipot », l'autre plus loin, près du parc de la ville actuelle, que les premiers arrivés étaient en nombre assez considérable. En même temps, le matériel mis à jour dans ces établissements révèle les relations qui commencent à s'établir entre Slaves et autochtones. Il n'existe encore que peu d'indices à ce sujet, mais il faut tenir compte du fait que plus ces relations étaient devenues étroites, au cours d'une certaine période, plus la population locale s'était slavisée, d'ailleurs non sans avoir transmis à son tour un certain nombre d'éléments propres à la culture matérielle des VIIe -- IXe siècles, connue sous le nom de civilisation de Hlincea I (fig. 11).

Si la présence d'une population slave à Suceava en plein IXe siècle ne peut plus être mise en doute, puisqu'elle est prouvée par l'existence même de l'établissement de cette époque, pour les siècles suivants les découvertes sont moins consistantes. Sans faire complètement défaut, le matériel des Xe—XIIIe siècles n'apparaît pas en des complexes fermés, la disparition des établissements plus anciens situés sur le territoire de la ville pouvant s'expliquer par l'intensité de la vie de celle-ci aux XIVe—XVIe siècles. En tout cas, la céramique trouvée près de la limite orientale de la ville, aussi bien qu'une série d'autres découvertes mettent hors de doute la continuité de l'habitat en ces lieux. Mais l'isolement géographique de cette population a entraîné un développement plutôt lent de sa culture matérielle, qui présente, jusque bien plus tard, un caractère peu évolué. Par contre, vers le milieu du XIVe siècle, le développement de la société moldave entraînera, ici aussi, l'accroissement de la production dans les différentes branches de l'activité artisanale, ainsi que l'amélioration qualitative des produits. Il est permis de supposer que ce moment coïncidât avec un processus d'urbanisation intense de l'établissement de Suceava, bien avant la constitution de l'Etat féodal moldave et, partant, avant l'installation de la capitale à Suceava.

Le transfert de la capitale de Siret à Suceava déclenche dans cette ville des travaux de fortification d'une certaine ampleur, pour lesquels il semble que Petru I Muşat, auquel revient le mérite d'avoir posé les fondements du système de défense de la Moldavie en général et de la ville de Suceava en particulier, dût faire appel aussi à des ouvriers étrangers. Le rôle bien défini de ces spécialistes est attesté par la quantité considérable de matériaux archéologiques de facture nettement étrangère, massés surtout dans la Forteresse de l'ouest et autour de la Cour princière.

Contrairement à ce que l'on constate en d'autres endroits, où l'élément étranger a donné naissance à des établissements nouveaux ou a puissamment contribué au développement des établissements d'origine locale existants, à Suceava les premiers colons étrangers attestés archéologiquement n'ont constitué à aucun point de vue l'élément primordial. Il est vrai que, des seules données archéologiques, on ne peut tirer des conclusions certaines à ce sujet, mais, tout en reconnaissant la contribution de l'élément étranger au *développement* de l'établissement de Suceava, il n'existe aucun motif pour accorder à cet

élément un rôle *décisif* dans la *naissance* de Suceava, pas plus en tant qu'établissement qu'en tant que ville. Le matériel archéologique se rapportant à l'ancienneté de l'établissement de Suceava permet à la fois d'exclure l'opinion attribuant les débuts de celui-ci à la colonisation étrangère et encore de présumer le moment auquel aura eu lieu le passage de la phase rurale à la phase urbaine. Rien ne permet de contester — et les données archéologiques l'indiquent d'ailleurs — que ce moment se situe antérieurement au choix qui fit de Suceava la capitale de la Moldavie.

Située géographiquement dans la région où la montagne rencontre le plateau moldave et sur la rivière du même nom, Suceava présentait tous les avantages d'un lieu propice aux échanges de produits entre les habitants du plateau — en majorité agriculteurs — et les habitants de la région montagnaise — éleveurs de bétail par excellence.

Fréquenté régulièrement par un nombre de paysans de plus en plus considérable, ce centre n'aura pas manqué d'attirer aussi la présence d'artisans. Il n'existe pas de preuves que ceux-ci s'y soient installés dès le début ; il est plus vraisemblable qu'ils s'y rendaient, eux aussi, périodiquement, afin d'écouler la marchandise produite entre temps. Mais plus celle-ci prenait de l'importance, plus les artisans étaient attirés par cet endroit où la vente était facile, et ils finissaient par s'y installer. Avec l'accroissement du nombre des artisans et l'activité commerciale qui se développe parallèlement, Suceava s'engage à pas certains vers *l'urbanisation*.

Ce processus comporte un second aspect qu'il convient de signaler. Les recherches, anciennes ou récentes, indiquent qu'au point de vue des ressources naturelles Suceava ne bénéficiait pas de conditions trop favorables. L'absence de minerais de fer dans les environs constituait certainement un désavantage pour toute une série de branches de l'artisanat. Par contre, Suceava disposait largement d'une matière première qui lui était fournie par les éleveurs de la région et qui — paraît-il — lui aurait conféré dès le début une empreinte particulière : celle d'un centre déployant une activité spécialement intense dans le commerce et le travail des peaux, ainsi qu'il ressort de nombreux témoignages documentaires, surtout des XVe—XVIe siècles.

Dans le stade actuel des connaissances sur la naissance et le développement de l'établissement de Suceava — et bien que sur certains problèmes l'on ne puisse encore se prononcer trop catégoriquement — il est un certain nombre de points que l'on peut considérer dès à présent prêts à être définitivement élucidés.

a) Contrairement aux assertions des historiens d'autrefois, l'établissement de Suceava est beaucoup plus ancien que l'on considérerait, ses débuts remontant au premier millénaire de n.è.

b) Le processus d'urbanisation de l'établissement a commencé à une époque antérieure à celle qui était établie par la recherche historique bourgeoise.

c) L'urbanisation de l'établissement est le résultat du processus général de développement économique et social du territoire situé à l'est des Carpates et n'est en aucun cas l'œuvre de colons étrangers venus au XIVe siècle.

d) Sans contester l'apport de certains éléments étrangers, de colonisation, dans le *développement* de la ville de Suceava, leur rôle a été beaucoup plus restreint qu'on l'admettait jusqu'à une date récente ; en tout cas ce rôle ne

peut être considéré comme *primordial*, surtout en ce qui concerne la *naissance* de la ville.

e) On peut estimer que le processus d'urbanisation de Suceava était dans les grandes lignes achevé avant que la ville eût été choisie comme capitale de la Moldavie, c'est-à-dire avant 1380. Le transfert de la capitale n'a fait que favoriser un développement plus intense de la ville, qui est devenue, autour de 1400, l'un des centres les plus importants de la Moldavie féodale.

Le second chapitre de l'ouvrage est consacré à l'extension de la ville de Suceava aux XIVe — XVIe siècles.

Dans la période initiale du développement de Suceava, les habitations et établissements sont nettement clairsemés. Même si les établissements gravitent, en général, autour d'un point central plus facilement défendable, situé à proximité d'un cours d'eau, ils n'en couvrent pas moins une surface de terrain considérable.

Au XIVe siècle il semble qu'ait eu lieu un « remaniement » territorial, déterminé sans doute par quelque phénomène social. Bien que cette opinion s'appuie sur un matériel encore trop peu abondant pour pouvoir présenter un caractère de certitude absolue, la fréquence des découvertes dans certaines zones prouve qu'une réduction de la surface habitée a eu lieu à cette époque. On constate, en effet, qu'au cours de ce siècle l'établissement tend à se fixer des limites, tout en se concentrant autour d'un point représenté par l'église de Mirăuți, située sur la rive occidentale du ruisseau Căcaina (fig. 1).

Si les documents permettant de connaître les limites de l'établissement de Suceava sont insuffisants à tous points de vue pour la période antérieure au XIVe siècle, la détermination des limites à partir de cette date est plus facile. En effet, grâce à l'intensification du processus d'urbanisation, l'établissement commence à présenter les caractères des villes moyenâgeuses dont la formation est achevée. Ainsi, d'après l'opinion admise par l'immense majorité des historiens, parallèlement au développement de la production artisanale, on constate à l'intérieur des villes l'apparition d'espaces spéciaux réservés à certaines catégories d'artisans dont le métier est difficile à exercer en plein centre de la ville. Il convient de mentionner, en premier lieu, les potiers et les artisans qui travaillaient les métaux, leur métier, par l'usage permanent de fours, présentant un réel danger pour les villes, dont la plupart des maisons étaient construites en bois.

Des indications dans ce sens indiquent qu'au XIVe siècle la ville de Suceava ne dépassait pas une ligne joignant « Șipotul » à la Cour princière et à l'église Saint-Démètre (voir la carte), et aboutissant quelque part dans le lit de la rivière Suceava.

Cette situation est valable pour tout le XIVe siècle et surtout pour la fin de ce siècle. Il se produit alors un fait nouveau — qui aura une grande répercussion sur Suceava et fera de celle-ci la première ville du pays — à savoir le transfert de la capitale de Siret à Suceava. Parallèlement à ce transfert, la construction d'une demeure pour le prince et sa famille — la Cour princière — fut commencée.

Etant donné que le quartier de Mirăuți était habité par une population assez compacte, il ne fut pas possible de bâtir la Cour princière dans le centre de la ville ; aussi cet ensemble a-t-il été élevé sur la *limite d'alors* de la ville féodale. Mais comme cet endroit n'était pas désert non plus, étant occupé par des habitations et des ateliers d'artisans, ces derniers ont dû évacuer leurs propriétés et s'installer bien en dehors des limites de l'ancienne ville. La construction de la Cour princière eut encore d'autres conséquences. Représentant désormais le centre de la ville, la Cour a été bientôt entourée des demeures des dignitaires du prince — boïards de tous rangs — ainsi que, en général, des maisons de tous les gens riches de la ville, dignitaires, marchands et autres.

Les découvertes archéologiques de Suceava (surtout celles des dernières années) attestent unanimement que le début du XVe siècle est marqué par une extension considérable de la ville, dont les limites dépassent maintenant de plusieurs centaines de mètres celles du siècle précédent, s'inscrivant sur un vaste arc de cercle qui part du ruisseau Cacăina pour aboutir à proximité de l'ancien cours de la rivière de Suceava. Pour la détermination de ces nouvelles limites, c'est toujours le tracé des emplacements d'ensembles artisanaux qui a été utilisé ; fours de potiers, fosses pour l'extraction de la terre glaise, habitations et ateliers d'artisans spécialisés dans le travail des métaux, des objets de parure ou des articles d'usage commun sont attestés en quantité suffisante pour être révélatrice, dessinant sur la carte de la ville de Suceava une ligne que celle-ci ne dépassera guère jusqu'au XVIIe siècle. L'affirmation que la ville ne s'étendait pas au-delà de cette ligne est corroborée par deux faits significatifs : a) ce fut sur cette ligne qu'au cours des XVe — XVIe siècles s'élevèrent d'importants édifices religieux qui, vu leurs dimensions, ne pouvaient être construits à l'intérieur de la ville, mais uniquement à sa périphérie ; b) le fossé de défense imposait à la ville des limites résultant de son tracé (fig. 1). Et il faut préciser que, d'après les données que l'on possède, il ne semble pas que la ville ait occupé tout l'espace circonscrit par le fossé, mais qu'entre celui-ci et la limite de la ville il existait un espace libre.

Les recherches pratiquées dans le vaste quartier artisanal des XVe — XVIe siècles ont établi que la couche de civilisation n'y est jamais aussi épaisse, ni aussi riche qu'autour de la Cour princière ou en d'autres zones intensément habitées de la Suceava du XVe siècle. Des observations restées encore dans une phase préliminaire semblent même indiquer qu'entre le centre de la ville et le quartier artisanal il se trouvait un espace faiblement ou nullement habité jusque vers la fin du XVIe siècle, époque à laquelle les habitations des citoyens de Suceava dépasseront le tracé du fossé de défense.

Le troisième chapitre de l'ouvrage est intitulé « Quand et par qui a été construite la résidence princière de Suceava ? ». On y revient sur le problème, amplement débattu, concernant l'origine de ce monument, l'une des plus puissantes fortifications de la Moldavie féodale et centre militaire de l'Etat pendant près de trois siècles.

A ce sujet, autant les chroniqueurs moldaves que les historiens modernes et contemporains ont exprimé les points de vue les plus variés, le monument ayant été attribué tour à tour aux Daces, aux Génois, aux chevaliers de l'ordre

teutonique, enfin aux premiers princes moldaves. La résidence princière est située en dehors de la ville en direction nord-est, sur un éperon dominant à la fois la ville et la vallée de la Suceava. Naturellement défendue par les pentes abruptes de la colline sur laquelle elle s'élève et artificiellement par un fossé de défense profond qui la sépare du plateau lui faisant face, cette forteresse a constitué pendant des siècles un des points fortifiés les plus redoutables de la Moldavie.

La partie principale et la plus ancienne de la résidence princière est constituée par une forteresse quadrilatérale (fig. 18) pourvue à ses angles et au milieu de ses côtés de bastions carrés. Bien qu'elle ne se soit pas conservée en entier — le côté nord s'est effondré par suite de l'instabilité du terrain —, les dimensions de la résidence peuvent être calculées assez exactement : elle a 40 m environ de longueur sur 36 m de largeur, l'épaisseur des murs étant en moyenne de 2 m. Dans sa phase initiale qui, à la suite des nombreuses modifications et constructions ajoutées, ne peut être reconstituée que dans ses lignes générales, la résidence était entourée d'un puissant fossé de défense (fig. 19), ayant 30 m de largeur et étant assez profond pour constituer un obstacle difficilement franchissable. Il ne partait pas du bord même du mur, mais d'un peu plus loin, laissant autour des murailles un espace de largeur variable, dont le but était certainement de faciliter la circulation autour de la résidence.

Le monument est daté de la fin du XIVe siècle par un nombre considérable de monnaies et d'autres matériaux découverts dans sa couche la plus ancienne. Il devait conserver sa forme initiale pendant plusieurs dizaines d'années, fait qui s'explique autant par sa solidité, ne rendant nécessaire aucun travail de renforcement, que par l'instabilité politique du pays jusque vers la seconde moitié du XVe siècle, qui rendait impossible l'exécution de travaux d'une certaine ampleur. Mais avec le règne aussi long que glorieux d'Etienne le Grand, les forteresses moldaves, en général, et celle de Suceava, en particulier, subiront des transformations radicales, dues en premier lieu au fait qu'à cette époque se généralise l'emploi de l'artillerie pour l'assaut des places fortes.

Parallèlement aux autres forteresses moldaves, la résidence princière de Suceava connaît une ère de réfection et de consolidation dont le terme dépasse d'ailleurs chronologiquement le règne d'Etienne le Grand. En essence, le réaménagement du monument a consisté dans la construction d'un ensemble extrêmement puissant de murailles extérieures, dont l'épaisseur atteignait jusqu'à 3,50 m. Au cours d'une première phase, correspondant probablement aux événements de l'année 1476, on avait bâti un mur extérieur de 1,50 m de largeur, qui entourait le fort principal à la façon d'un anneau. Bien que pourvue de plusieurs bastions, cette muraille n'aura pas satisfait entièrement aux exigences de la défense, sans doute parce que ses tours, de forme rectangulaire, n'avaient pas été conçues pour recevoir des pièces d'artillerie lourde. Aussi a-t-on renforcé la première muraille par une muraille supplémentaire, encore plus épaisse, pourvue de tours semi-circulaires. Autant la muraille, devenue d'une épaisseur impressionnante, que les tours semi-circulaires, assuraient à la forteresse une puissance défensive exceptionnelle, qui explique du reste qu'elle ait pu résister avec succès à l'assaut de 1497.

Le nouveau système de murailles ayant empiété sur une partie de l'ancien fossé de défense, celui-ci devenait inutilisable et devait être remplacé par un fossé

nouveau. Ce dernier ne semble pas avoir été exécuté sous Etienne le Grand, mais dans les premières années du XVIe siècle, certaines données indiquant qu'il aurait été achevé sous le règne du prince Ștefăniță.

Dans un chapitre à part — le dernier — l'auteur étudie « Le céramique grise de Suceava et certains problèmes de l'archéologie de la Moldavie aux XIVe et XVIe siècles ». Cette étude était nécessaire pour répondre aux réserves touchant le caractère non local de cette céramique, problème qui a fait l'objet de longues controverses de la part des archéologues roumains ou étrangers.

Indépendamment de la pâte qui entre dans leur composition, les vases sont façonnés au tour rapide et présentent une cuisson uniforme. Quant à leur couleur qui a été considérée pendant longtemps comme l'élément spécifique de cette catégorie céramique, il faut préciser que le gris en question présente plusieurs nuances, arrivant parfois jusqu'à un gris anthracite, presque noirâtre.

La quantité considérable de matériel céramique découvert à Suceava a permis de préciser les différentes formes caractéristiques de la céramique grise et d'affirmer sans possibilité d'erreur que celles-ci manquent totalement dans la céramique autochtone antérieure au dernier quart du XIVe siècle. Les formes sont les suivantes :

1. *Brocs à anse et à embouchure trilobée* (fig. 20). Ce type de broc — à exemplaires assez grands en général — présente à Suceava des profils plutôt compliqués, surtout à la partie supérieure, pourvue d'un cou fortement modelé et d'une embouchure haute et évasée.

Les brocs à embouchure trilobée sont, en général, pourvus d'une anse dont les dimensions sont en rapport avec les proportions du vase, mais dont les formes sont variables.

2. *Coupes* (fig. 22/2, 4, 6). Moins répandues que les autres formes spécifiques à la céramique grise, les coupes sont en forme de tronc de cône inversé ou, exceptionnellement, bitronconiques. Etant de taille moyenne, elles sont caractérisées par la largeur de leur embouchure, ainsi que par leur décor, consistant en une succession de cannelures larges et peu profondes.

3. *Soupières*. Utilisées à des fins ménagères et probablement pour la cuisson des aliments, il ne semble pas que ces soupières aient été très appréciées et répandues dans le milieu local moldave.

De forme toujours simple, les soupières ont des parois de 12 à 15 cm de hauteur, très légèrement obliques. Les bords, plus ou moins biseautés, présentent souvent un ornement simple exécuté par pression du doigt sur la pâte encore molle ou par poinçonnement. Les parois sont fréquemment décorées soit de cannelures horizontales, soit, le plus souvent, de bandes de lignes obliques ou disposées en forme d'aiguilles de pin, ces deux derniers ornements étant habituellement placés près de l'embouchure du vase (fig. 23/7—9).

D'après leur profil, les anses des vases à embouchure trilobée comportent plusieurs variantes :

a) *anses à arête médiane* (fig. 24/3, 8), caractérisées par des bords au profil marqué, souvent asymétriques, et par une arête médiane arrondie, comprise entre deux sillons profonds. Cette arête ne présente habituellement pas de décor ;

dans un seul cas, celui d'une arête spécialement large et aplatie, on a constaté un décor « en aiguilles de pin » exécuté par estampillage (fig. 24/3).

b) *anses concaves* (fig. 24/9, 11) au profil le plus simple. Il en existe deux sous-variantes, selon que les bords en sont arrondis ou anguleux. Ces anses présentent souvent un ornement exécuté par estampillage à leur sommet (fig. 24/5—7), parfois aussi sur leurs bords (fig. 24/10).

c) enfin, les *anses plates*, au profil peu caractéristique, mais présentant souvent un décor. L'ornement est habituellement disposé sur le sommet de l'anse, non seulement au point de jonction de celle-ci avec l'embouchure, mais sur toute sa longueur.

DÉCOR

L'ornement en *branche de sapin* (fig. 26/2, 27/10), le plus compliqué, est appliqué en série, formant habituellement une bande unique sur le rebord du vase, sauf sur les soupières, où il apparaît au-dessus de la base.

Le décor le plus répandu est celui consistant en une bande étroite de *lignes verticales*. Exécutées à l'aide d'une roulette, ces lignes forment tantôt une bande ininterrompue, tantôt des groupes de lignes en nombre égal, séparées par des traits en forme de X ou inspirées de ce signe (fig. 26/1, 5 ; 27/6,8).

Il faut mentionner en outre le décor constitué par une bande de *lignes obliques*, motif connu à Suceava aussi bien qu'ailleurs et dérivé du précédent, dont il présente les mêmes particularités.

Enfin, le dernier décor caractéristique de la céramique grise de Suceava est celui consistant en une succession de *paranthèses angulaires* (fig. 26/6 ; 27/13), disposées sur une seule ou sur plusieurs rangées.

La partie finale du chapitre est consacrée à l'étude du mode de pénétration à Suceava et dans le nord de la Moldavie de la céramique grise et à la détermination de sa patrie d'origine.

L É G E N D E D E S F I G U R E S

Fig. 1. — Carte de la ville de Suceava, avec limites de l'établissement aux XIVe — XVIe siècles.

Fig. 2. — Formes caractéristiques de la céramique slave de Suceava des VIe — VIIe siècles. 1—4, secteur « Șipot » ; 5, secteur « parc ».

Fig. 3. — Profils caractéristiques à la céramique slave de la phase « Suceava-Șipot ».

Fig. 4. — Fragments céramiques à décor, découverts dans les établissements slaves de Suceava. 1, niveau I de la « Route nationale » ; 2, niveau II de la « Route nationale » ; 3, établissement de la « Résidence princière » ; 4, établissement de « Șipot », niveau opstérieur à l'établissement ; 5—11, niveau II de la « Route nationale ».

Fig. 5. — Fragments céramiques des IXe — Xe siècles découverts à Suceava. 1—4, secteur « Șipot » ; 5, secteur « IRC ».

Fig. 6. — Céramique de facture locale. 1, 3, 4, fragments de vases faits à la main ; 2, 5, 6, fragments façonnés au tour lent ; 7, fragment façonné au tour rapide.

Fig. 7. — Profils caractéristiques de la céramique locale de Suceava (XIIIe — XIVe siècles).

Fig. 8. — Fragments céramiques de facture locale du début du XIVe siècle (secteur « Șipot »).

Fig. 9. — 1, Vase du XIIIe siècle, fait à la main (secteur « IRC »); 2, vase du XIVe siècle, façonné au tour lent (forteresse de Șcheia).

Fig. 10. — Céramique de facture locale, datant du XIVe siècle.

Fig. 11. — Céramique de facture locale, datant du XIVe siècle; 1—2, 4—6, secteur « Șipot »; 3, forteresse de Șcheia.

Fig. 12. — Céramique de facture locale, datant du XIVe siècle; 1—3, 5—6, secteur « Șipot »; 4, forteresse de Șcheia (fragment de vase fait à la main).

Fig. 13. — Fragments céramiques de facture locale, datant du XIVe siècle.

Fig. 14. — Vases de cuisine faits de pâte grise (fin du XIVe siècle — début du XVe siècle).

Fig. 15. — Céramique ménagère faite de pâte grise (fin du XIVe siècle — début du XVe siècle).

Fig. 16. — Vase fait de pâte grise.

Fig. 17. — Coupe de la paroi nord de la section VIII de « Șipot ».

Fig. 18. — Plan de la résidence princière de Suceava (d'après K. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevii*).

Fig. 19. — Coupes schématiques des fossés de défense I et II de la résidence princière de Suceava (section B. XIII).

Fig. 20. — Broc à embouchure trilobée et bec.

Fig. 21. — Brocs et fragments de brocs à anse et à embouchure trilobée (début du XVe siècle).

Fig. 22. — Céramique grise, datant de la fin du XIVe siècle — début du XVe siècle. 1, 5, vases de cuisine; 2, 4, 6, coupes; 3, fragment de broc à anse.

Fig. 23. — Fragments de soupières (fin du XIVe siècle).

Fig. 24. — Fragments d'anses (céramique grise).

Fig. 25. — Profils caractéristiques d'anses (céramique grise).

Fig. 26. — Fragments céramiques de facture étrangère et produits locaux décorés selon les modèles et la technique spécifiques à la céramique grise. 1—6, 8—10, céramique de facture étrangère; 7, fragment d'un vase de production locale.

Fig. 27. — Éléments décoratifs spécifiques à la céramique grise locale; déconverts à Suceava.

S U M A R

	<u>Pag.</u>
Introducere	5
În legătură cu vechimea aşezării omeneşti de la Suceava şi începuturile oraşului . . .	13
Cu privire la întinderea oraşului Suceava în secolele XIV—XVI	77
Cînd şi cine a construit Cetatea de Scaun a Sucevei?	89
Ceramica cenuşie de la Suceava şi unele probleme ale arheologiei veacurilor XIV—XV în Moldova	131
Резюме	161
Résumé	171

S O M M A I R E

	<u>Pag.</u>
Introduction	5
Anclenneté de l'établissement de Suceava et débuts de la ville	13
Extension de la ville de Suceava aux XIV ^e — XVI ^e siècles	77
Quand et par qui a été construite la résidence princière de Suceava	89
La céramique grise de Suceava et certains problèmes de l'archéologie de la Moldavie aux XIV ^e — XVI ^e siècles	131
Peşume	161
Résumé	171

СОДЕРЖАНИЕ

	<u>Стр.</u>
Введение	5
О древности поселения в Сучаве и возникновении города	13
О протяженности города Сучава в XIV — XVI вв	77
Когда и кто построил воеводская крепость в Сучаве?	89
Серая керамика из Сучавы и некоторые вопросы археологии XIV — XV вв. в Молдове	131
Резюме на русском языке	161
Резюме на французском языке	171

Redactor responsabil: NICULINA FLOREA
Tehnoredactor: PETRU BRUMĂ

---

*Dat la cules 03.04.1963. Bun de tipar 26.07.1963. Apărut 1963. Tiraj 1570 ex. legate. Hârtie
velină ilustrație de 100 g/m² 8/610×860. Coli editoriale 16,28. Coli de tipar 23. Planșe 1
T. 161/90, 1963. C.Z. pentru bibliotecile mari și mici: 902.6 (R. 3 Suceava)*

Întreprinderea Poligrafică „Informația”, str. Brezolanu nr. 23–25, București, R.P.R.
comanda nr. 1711

Ț R A Ț Ț

<u>La pag.</u>	<u>Rîndul</u>	<u>În loc de :</u>	<u>Se va citi :</u>	<u>Din vina :</u>
133	19 de sus	oale-borcan	oala-borcan	autorului
135	13 de jos	să ne provoace	să nu provoace	„

